
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu,
múzejníctvo
a archívniectvo

4/2005

VYDÁVA MINISTERSTVO OBRANY SR –
VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV
BRATISLAVA

© Ministerstvo obrany Slovenskej republiky – VHÚ Bratislava 2005

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

ŠTÚDIE

ČEŠTÍ HUSITŠTÍ A KATOLIČTÍ KONDOTIÉŘI Z MORAVY NA SLOVENSKU V 15. STOLETÍ (OBDOBÍ BRATRÍKŮ)

J I Ř Í J U R O K

JUROK, J.: Czech Hussite and Catholic Condottieres of Moravia in Slovakia in the 15th Century (Period of „Bratriks“ /Brothers/). *Vojenská história*, 9, 4, 20005, pp 3 – 15, Bratislava.

The published study deals with relations between Bohemia and Slovakia in the past and particularly with activity of Czech Hussites and their opponents from Moravia in Slovakia in the 15th century. The author describes personalities coming from Moravia, but also from Bohemia who later acted in Moravia and became famous by their activity in Slovakia. He points out the fact that if in the reform period of Hussitism to 1419 the Hussite ideology and faith spread in Moravia, partly through priests, clericalists, students and other lower clergy coming to Moravia from Bohemia and mainly from the Prague Charles' University, so during the first, but chiefly in the second revolutionary period the reform religion with requirements for church remedy spread in the main among the Czech aristocracy. At first among the higher nobility, later among the gentry too. In this chronologically second part the author deals with the period of „bratriks“ /brothers/.

Military History. Slovakia. Middle Ages. Bratrici. 15th Century.

Na opačné straně stanul katolický kondotiér Jan Jiskra z Brandýsa (asi po roce 1400 – po 1468), patrně rodák ze severní Moravy. Předpokládá se, že se narodil buď v Děrném u Fulneka, nebo přímo ve Fulneku či ve Všechovicích u Kelče. Jeho otcem byl drobný man a vладыka Alšík z Brandýsa na Děrném (v letech 1372 – 1391, šlo o východočeský Brandýs nad Orlicí), sloužící fulneckým pánům z Kravař, a matkou Anežka. Jiskrovou prvou manželkou se snad stala Mara, dcera srbského despoty Jiřího Brankoviče a vdova po sultánu Muradovi, a druhou manželkou Judita, dcera uherského palatina Michala Országa a to v roce 1462.¹ Jan Jiskra ze Všechovic se poprvé v pramenech objevuje 21. 11. 1431 jako dvorský nižší šlechtic – leník ve službách tehdy kališnického pána Jana z Kravař na Jičíně v zápise o obnovení opavských zemských desek.² Kromě pravděpodobného léna na kravařském dominiu Nahošovic držel tehdy biskupské léno Všechovice u Kelče. Po několika letech se objevuje již vždy jen v katolických službách: podle zprávy z 28. 2. 1434 „Jiskra“ brání z hradu Radyně Plzeň proti husitským oblehatelům, přičemž zajímá dva husitské hejtmany a jednoho z nich hejtmana Tvaroha zabíjí, a v roce 1436 slouží v posádce královského hradu Karlštejna, když dostává

¹CHALOUPECKÝ, V.: Středověké listiny ze Slovenska, Bratislava – Praha 1937, s. 17, k Jiskrovu otci URBÁNEK, R.: Věk poděbradský, III, 1 – 4, Praha 1915, 1918, 1930, 1962, zde III, 4 s. 298 k Jiskrově možné manželce Maře Brankovičové, tamtéž, s. 496, pozn. 135 k Jiskrově druhé manželce Juditě.

²KAPRAS, J.: Pozůstatky knih zemského práva knížectví opavského, I, II, Praha 1906, 1908, zde II, s. 11-12; ZAPLETAL, F.: Vztahy Jana Jiskry z Brandýsa k Přerovsku, Ročenka Městského muzea v Přerově, II, 1938, s. 64-72; VACH, M.: Jan Jiskra z Brandýsa a jeho předkové, ČSPSČ, LVII, 1949, s. 178.

roční plat 7 kop gr. č. ve vesnici Kozolupy u Hostivic.³ Jeho nepřítomnost na Moravě dokládají dva neúspěšné pŕhony na něj pro biskupské léno Vŕsechovice v roce 1437 (kolem 25. 9.), snad již tehdy se podílel na bojích s Turky u Bělehradu.⁴ V roce 1447 byli žalováni jeho rukojmí Mikuláš z Bítova na Šaumberce městským písařem Bernardem z Hranic (ten pro 206 zl.), Jan Lapka z Otěhríb a Oprostovic a na Jičíně Paškem ze Zámrska a Bernard ze Šumberka a Nového hradu (Bernard Šumperský sloužil řádu německých rytířů kolem let 1459 – 1462) Hynkem ze Sovince, což jednak dosvědčovalo Jiskrovu nepřítomnost na Moravě a jednak tato rukojmí potvrzovala Jiskrův východomoravský původ. Navíc sám Jan Jiskra se k dluhu písaři Bernardu z Hranic ve výši 400 zl. uher. přihlásil 18. 8. 1453 v Kyjově.⁵ Asi od října roku 1439 po smrti krále Albrechta Habsburského se neznámým způsobem dostal do služeb královny – vdovy Alžběty a dědice českého a uherského trůnu Ladislava Pohrobka (nar. 22. 2. 1440) náš Jan Jiskra z Brandýsa, jinde je jeho příchod kladen s dalšími českými bojovníky jako Mikulášem Sokolem do doby po červnu roku 1440. Tehdy ho měla královna Alžběta jmenovat správcem svých věnných majetků jako hradů Zvolen, Spiš, Šariš, Lupča, Šášov a měst Banské Štiavnice, Kremnice a jiných banských měst a konečně Košic, Prešova a Bardejova. Již v roce 1440 Jan Jiskra spolu s Janem Talafúsem z Ostrova porazili v bitvě u Košic velitele polských jednotek v Uhrách Jana Čapka ze Sán (srv. výše). V únoru 1441 operoval Jan Jiskra na Slovensku spolu s Mikulášem z Bítova na Šaumberku a Petrem Romanem z Vítovic na Zlíně, přičemž společně hrozili Bratislavě napadením jejich statků z důvodu nevyplacení odměny právě ze strany královny Alžběty.⁶ Od roku 1445 se sám tituluje nejvyšší hejtman a šarišský hrabě, po smrti královny Alžběty v roce 1442 se Jan Jiskra v roce 1448 sám vyhlásil za nejvyššího hejtmana krále Ladislava Pohrobka, v roce 1452 je zván nejvyšším hejtmanem země Uherské (nápís v jeskyni v Jasově) a v roce 1461 se označuje za hejtmana Vrchních krajin království uherského a nejvyššího hejtmana země rakouské. Téhož roku 1445 byl zvolen uherským sněmem spolu s Janem Hunyadym mezi 7 hlavních kapitánů Uher, což zůstalo v platnosti až do roku 1447, ačkoliv Jan Hunyady se od roku 1446 stal zemským správcem – gubernátorem Uher. Již tehdy v roce 1445 v Seni a potom 14. listopadu 1454 v Trebišově se Jan Jiskra zúčastnil porad uherských feudálů ohledně potřeby bratrických oddílů na Slovensku.⁷ V této době v roce 1448 udržoval styky např. s Oldřichem z Rožmberka, který se u něj 27. 6. 1448 přimlouval za

³URBÁNEK, R.: K historii doby Jiskrovy na Slovensku a na východní Moravě. Věstník královské České společnosti nauk (dále VKČSN), tř. fil. – hist. – filolog., XI, 1939, 2 část, s. 11, ke Kozolupům AČ, I, s. 518.

⁴LECHNER, K.: Die ältesten Belehungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz, I, II, Brno 1900, 1902, zde II, s. 322, 326.

⁵BRANDL, V.: Libri citationum et sententiarum seu knihy pŕhonné, (dále LC), III, Brno 1873, s. 646, 623, 660, k dodatečnému dosvědčení dluhu samotným Janem Jiskrou z 18. 8. 1453 CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 64, č. 68.

⁶URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 1, s. 507, pozn. 1 k Jiskrově příchodu k Alžbětě po červnu roku 1440; CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 15, č. 13; VACH, M.: Jan Jiskra z Brandýsa a politický zápas Habsburků s Jagellovci o Uhry v letech 1440 – 1442, HŠ, III, 1957, s. 187 an. K Bernardu Šumperskému, který u Jiřího z Poděbrad žaloval na Oldřicha Červenku z Ledče, jenž vydal Polsku v roce 1457 řádový hrad Malbork, URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 4, s. 544, pozn. 29 a týž, III, 1, s. 81. Sám Urbánek si nebyl jistý, zda lze ztotožnit tohoto Bernarda Šumperského s Bernardem Brumovským z Cimburka na Brumově, tamtéž, III, 4, s. 134. K Jiskrově vojenské činnosti SEGEŠ, V.: Od rytierstva po žoldnierstvo; Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko, Bratislava 2004, s. 63 an., s. 193-205, zvl. s. 194, týž, Husiti a Jiskrovo panstvo na Slovensku a bitka pri Lučenci. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť, 1997, 1, s. 29 a OSLANSKÝ, Jan Jiskra z Brandýsa a Slovensko. In: HŠ, 36, 1995, s. 49-67.

⁷CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 23, č. 21 k roku 1445, s. 30, č. 27 k roku 1448, s. 57, č. 60 k roku 1452, s. 111, č. 125 k roku 1461. K volbě 7 kapitánů SEGEŠ, Od rytierstva po žoldnierstvo, ref. 6, s. 195, k jednáním v Seni a Trebišově POLLA, B. – SLIVKA, M.: Husiti, Jiskrovci a bratřici na východnom Slovensku vo svetle archeologického bádania. In: Archeologia historica 5, 1980, s. 69-103, zvl. s. 70; BUZINKAYOVÁ, A.: Pisomnosti a kancelária Jána Jiskru z Brandýsa. In: Slovenská archivistika 17, 1982, s. 64-91, s. 77 an. přesněji určila Jiskrovy tituly: nejvyšší hejtman na Spiši a hrabě šarišský od roku 1441, nejvyšší hejtman krále Ladislava a hrabě šarišský v letech 1444 – 1448, nejvyšší hejtman krále Ladislava v letech 1449 – 1454, šarišský hrabě v letech 1455 – 1456 a nejvyšší hejtman horní části Uherského království a šarišský hrabě v letech 1457 – 1461 a opět šarišský hrabě v roce 1462.

Vojenská história

zajatého syna Přibíka z Klenové. Stejně tak 2. 7. 1448 psal Jan Jiskra Oldřichovi z Rožmberka o přítomnosti kardinála Karvajala ve Vídni. Mezitím již proti Jiskrovi po roce 1444 přestaly bojovat polské oddíly, přeskupili se částečně bratřiči a naopak po roce 1450 vyvstal nový konkurent v mocném uherském magnátovi a gubernátorovi Janu Hunyadym. Jana Hunyadyho s Pankrácem od Sv. Mikuláše poprvé Jan Jiskra porazil v roce 1449. Poté 4. května 1449 v Kremnici uzavřel smír s Pankrácem od Sv. Mikuláše, když jedním z jeho rukojmí se stal Jan Talafús z Ostrova. Nicméně před 28. 10. 1450 toto příměří s Pankrácem porušil, jak si stěžoval do Uher uprchlý litevský kníže Mikuláš Svidrygall, že mu zajal jeho služebníka.⁸ Již 13. 4. 1451 ze svého sídla ve Zvolenu zpravoval Martina Brcála z Dobré o neúspěchu jednání s Hunyadovci a obracel se na něj s žádostí o vojenskou pomoc. Tehdy Jiskra obsadil před 1. 7. 1451 Velký Kamenec a Šahy, zatímco jeho hejtman Jan Talafús Moldavu a potom ještě Jiskra dobyl Halič, Lučenec, Hronský Beňadik, Rimavskou Sobotu, Rožňavu a tvrz Drienčany. V rozhodující bitvě u Lučence 7. září 1451 porazil Jan Jiskra Jana Hunyadyho i s pomocí oddílů českých a slovenských bratříků, mezi nimiž mu přispěli Jan Čapek ze Sán a Martin Brcál z Dobré a jeho hejtman Jan Talafús z Ostrova. Nicméně v roce 1452 Jan Hunyady na Jiskrovi získal Moldavu, Halič, Lučenec a tvrz Drienčany. Jakousi smlouvu zprostředkoval mezi Janem Jiskrou a Janem Hunyadym k 21. červnu 1452 Jan Tovačovský z Cimburka, Jan z Tvorkova na Kyjově a Jan z Bosny. Podle Eneáše Piccolominiho tuto dohodu uzavřel Jan Hunyady, aby se zabezpečil proti Celskému. O den později žádá Jan Jiskra města Košice, Levoču a Bardejov o uznání za jejich hejtmana.⁹ V roce 1453, kdy byl král Ladislav Pohrobek vydán do Čech, přijel Jan Jiskra v jeho průvodu 24. 10. 1453 do Prahy a 28. 10. se zúčastnil jeho korunovace za českého krále. V Praze se zúčastnil dalších politických jednání nejméně do 14. 12. 1453. Tehdy mu zapsal král Ladislav Pohrobek Uherský Ostroh asi náhradou za tehdejší dočasné Jiskrovo stažení z Uher, přičemž zřejmě členové Jiskrových posádek hromadně přešli do řad bratříků, jichž je odtud odhadováno více než 15 000. V tomtéž roce na pobřeží Baltu vypukl konflikt uvnitř řádového území mezi Řádem německých rytířů a pruskými stavy, které se přihlásili k svrchovanosti Polska, což Kazimír IV. realizoval inkorporací Pruska 6. března 1454. Zatímco Jiří z Poděbrad se postavil na stranu stavů, Jan Jiskra a český král Ladislav Pohrobek začali prostředkovat ve prospěch řádu.¹⁰ Jiskrova nadvláda v Uhrách se poté stabilizovala a to v době vlastního panování českého a uherského krále Ladislava Pohrobka v letech 1453 – 1457. Z roku 1455 je zachováno více zpráv o jeho činnosti. Jiskrův hejtman Matěj z Kněžic na hradě Šariš nejprve 24. 6. 1455 oznamuje Bardějovu, že mu vojensky pomůže a 1. 7. 1455 požaduje od téhož města a jeho okolních vesnic Jiskrou a Talafúsem stanovenou daň složit na hradě Šariš. Samotný Jan Jiskra 17. 9. 1455 napomíná liptovského hraběte Petra z Komorova, aby mu neškodil. V tomtéž roce se Jan Jiskra s oddíly Levoče a Kremnice chystal táhnout proti bratříckému táboru na Korlátově kameni. Lze vyvodit z dalších zpráv, že pod Talafúsovým nátlakem (ten táhl k Bardějovu podle zprávy z 9. 4. 1455), Petr Komorovský zastavil hrad Plaveč u Bardějova 23. prosince 1455 Petru Aksamitovi z Kosova, který sem asi přišel ze Spišského hradu (tam jako Jiskrův hejtman v letech 1443 – 1450). Petr Aksamit jako bratřík

⁸URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 2, s. 149, pozn. 2, k Oldřichově příměří, tamtéž, s. 283, pozn. 3 list Jana Jiskry Oldřichovi, týž, K historii doby Jiskrovy na Slovensku, ref. 3, s. 45, ke smíru s Pankrácem tamtéž, s. 47, č. 30, CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 32-34, č. 30 ke smíru s Pankrácem, tamtéž, s. 37, č. 32 k následujícímu porušení příměří s Pankrácem.

⁹CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 54, č. 57 a s. 55, č. 57 k 13. 4. 1451, 1. 7. 1451, s. 81, č. 92, k 21.6.1452, s. 59, č. 62 k 22.6.1452. K svědectví Eneáše Piccolominiho URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 2, s. 690, pozn. 1. K získání Jiskry v roce 1451 a Hunyadyho v roce 1452 SEGEŠ, Od rytierstva, ref. 6, s. 196, pozn. 68 a s. 200.

¹⁰URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 2, s. 744-747 ke korunovaci Ladislava Pohrobka, s. 765, pozn. 1 ke 14. 12. 1453, s. 886-890, pozn. 1 na s. 890 k prostředkování Jiřího z Poděbrad a Jana Jiskry v Prusku. K zápisu Uherského Ostrohu SEDLAČEK, A.: Zbytky register králův římských a českých z l. 1361 – 1480, Praha 1916, s. 229, č. 24. K odhadu počtu bratříků HOFFMANN, L.: Bratřiči slavní protifeudální bojovníci 15. století, Praha 1959.

a Jiskrův odpadlík od roku 1450 a záhy 31. 5. 1456 jako kapitán bratrstva na Táboře na hradě Plavči opověděl Janu Jiskrovi a šarišským a spišským městům, přičemž vzpomíná bezpráví od Jiskry mu učiněného z 14. 8. 1440. 14. 5. 1457 oznámil Bardějovu nejvyšší kapitán bratří v Táboře na hradě Plavči Petr Aksamit z Plavče, že stojí při Talafúsovi, což naznačuje Talafúsův přechod od Jiskry ke spojenectví s bratříky.¹¹ Ve stejné době 12. 3. 1457 Jan Jiskra přitáhl k českému a uherskému králi Ladislavu Pohrobkovi do Budína, kde král s pomocí Jiskry, Gary, Ujlakyho a Rynolta Rozgoně zasáhl proti Hunyadovcům, kteří se ho snad pokoušeli připravit o uherskou korunu. 14. března Ladislav Pohrobek s pomocí Gary zajal Ladislava Hunyadyho a s pomocí Jiskry Matyáše Hunyadyho, přičemž Ladislava Hunyadyho dal příštího dne popravit. Po smrti krále Ladislava Pohrobka Jiří z Poděbrad na jednáních s velkovaradinským biskupem Janem Vítězem v Praze v prosinci roku 1457 a po ovlivnění Jana Jiskry a Ujlakiho v Uhrách sjednal s propuštěným Matyášem Korvínem ve Strážnici 8. – 9. února 1458 přátelskou smlouvu a smlouvu o provdání své dcery Kateřiny za Matyáše. Ve Strážnici byla současně sjednána jakási dohoda i s vyslanými posly Jiskrovými. Původně se Jiskra chtěl zřejmě jednání zúčastnit, neboť 3. února psal městům Košicím, Levoči, Prešovu a Bardějovu, že bude ve Strážnici k 6. 2. 1458.¹² Po zvolení a nastoupení uherského krále Matyáše Korvína v roce 1458 nastalo období rychlého zatlačování moci Jana Jiskry z Brandýsa a slovenských bratříků tzv. nového Tábora v čele s Petrem Aksamitem a Janem Talafúsem. V tomto období intervenoval v Jiskrův prospěch Jiří z Poděbrad do Kremnice již 14. 6. 1452 a napomínal jej ke smíru s Matyášem Hunyadym před jednáním ve Strážnici 26. 12. 1457. V dalších úmluvách mezi oběma nově zvolenými králi Jiřím Poděbradským a Matyášem Korvínem ze dnů 8. a 9. září 1458 bylo dohodnuto, že Matyáš Korvín přijme do svých služeb české bojovníky na Slovensku.¹³ Předtím, ale záhy po úmluvách ve Strážnici v březnu roku 1458 opověděl Jan Jiskra novému uherskému králi. Ten již 27. 3. 1458 si na Jiskru stěžoval právě zvolenému českému králi Jiřímu z Poděbrad a o dva dny později témuž i na chystaný vpád do Uher polského krále Kazimíra IV. Matyáš Korvín jmenoval hejtmanem proti Jiskrovi Pankráce od Sv. Mikuláše a po jeho brzké smrti 8. 4. 1458 potom Šebestiána Rozgoně od 16. 4. 1458. Ačkoliv se zprávy o vpádu Kazimíra IV. do Uher nepotvrdily, Kazimír tehdy jednal s císařem Fridrichem III. o nastolení svého prvorozeného syna na uherský trůn. Šebestián Rozgoň vytáhl proti Jiskrovi a bratříkům z Budína 16. 4. 1458 a záhy dobyl tvrze Vadna, Hlohovec, Slač, v květnu dobyl kostel v Mišle u Košic, tvrze Sečovce, Šarišský potok a klášter Jasov, přičemž porazil M. Valgatu a Petra Komorovského.¹⁴ Právě tehdy se pod tlakem uherských oddílů Jan Jiskra přihlásil k podpoře uherské kandidatury polského krále Kazimíra IV. a patrně vyjednával v Polsku i na sněmu v Petrkově a v Krakově. Již 8. 5. 1458 vyzval Jiskra města Košice, Bardejov, Levoču a Prešov, aby zachovali věrnost králi Kazimíru IV. Na začátku května (kolem 13. 5.) roku 1458 Jan Jiskra vstoupil do služeb krále Kazimíra IV. a vybízel jej k zásahu v Uhrách. To bylo odmítnuto s poukazem na konflikt s Řádem německých rytířů, kde se Jiskra nabídl prostředkovat. V květnu roku 1458 se poprvé po zvolení králem pokusil prostředkovat mezi Matyášem a Jiskrou Jiří z Poděbrad svým poselstvem. Jiskrovi se ale podařilo další postup vojska Šebestiána Rozgoně

¹¹CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 72, č. 80 k 24. 6. 1455, s. 72, č. 81 k 1. 7. 1455, s. 75, č. 86 k 17. 9. 1455, s. 83, č. 95 k 23. 12. 1455, s. 86 k 14. 8. 1440 a 31. 5. 1456, s. 84 k 14. 5. 1457, s. 22 ke Koriátově kameni v roce 1455.

¹²URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 3, s. 181-182 k zajištění a popravě Ladislava Hunyadyho, s. 250 a 259 k jednáním s Janem Vítězem a Jiskrou a Ujlakym, s. 260-261 k smlouvám ve Strážnici i s Jiskrou. GÁCSOVÁ, A.: Boje Mateja I. proti Jánovi Jiskrovi z Brandýsa a bratříkom v rokoch 1458 – 1467. In: HČ 25, 1977, s. 187-216, zvl. s. 189.

¹³CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 90, č. 102 k 14. 6. 1452 a 26. 12. 1457 a v komentářích na s. 100 o 8. 9. 1458 a na s. 90 o 15. 6. 1459.

¹⁴URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 3, s. 301-302 k Jiskrově opovědi a jmenování hejtmany Pankráce a S. Rozgoně, s. 446 k vytažení vojska z Budína, s. 447 – dobytí tvrzi Vadny, Hlohovce a Slač, s. 448 – dobytí Mišle, Sečovců, Šarišského potoka a Jasova.

zastavit a porazit jej v dosud neznámé a nelokalizované bitvě před 28. 6. 1458, kdy pobil a zajal na 5 000 Matyášových lidí (nověji se o této bitvě pochybuje). Snad i s pomocí posílů krále Jiřího došlo ke sjednání příměří do 29. 9. 1458, během něhož došlo k dalším úmluvám 8. – 9. září 1458. Na ty zřejmě navazovalo po 1. říjnu 1458 i jednání Jiskrových zástupců Matěje z Kněžic a Jána Lemmela se zástupci krále Matyáše Korvína, snad Ladislavem Hedervárim a Šimonem Onódi-Czudarem. Matyáš Korvín příměří využil na tažení proti Turkům. Během zmíněného příměří znovu Jiskra jednal o zprostředkování v Prusku a to asi od července roku 1458 do 8. října 1458, kdy bylo příměří v Prusku dohodnuto. Jiskra sám během tamějšího příměří do poloviny července roku 1459 držel hrad Malbork. Během této doby zřejmě zajížděl i na Slovensko, jak nasvědčuje zpráva o jeho přítomnosti v Krakově z 3. 1. 1459 a v Bardejově z 17. 1. 1459. Podle jiné zprávy z Krakova 5. 1. 1459 vyzýval trenčínského a oravského župana Mikuláše Balického, pána Bardejova, že jak zaplatí mýtné a třídácetek, nebude jim překážet v obchodování v Uhrách a v Polsku.¹⁵ Ale Kazimír IV. již po roce v průběhu roku 1459 na uherský trůn rezignoval. Mezitím 21. 5. 1458 v bitvě u Šarišského potoka uherský král Matyáš Korvín zlikvidoval hlavní síly slovenských bratříků a padl tu i jejich spoluvatel Petr Aksamit z Kosova či Lideřovic. Ti se proto v čele s Janem Talafusem z Ostrova podruhé spojili v roce 1460 s oddíly Jana Jiskry z Brandýsa a společně jednali a bránili své pozice proti králi Matyáši Korvínovi na Slovensku. Na podporu Jiskrovu ale od roku 1458 vystupoval český král Jiří z Poděbrad, když již v úmluvách s Matyášem Korvínem z 8. – 9. září 1458 mu dohodl vstup do Korvínových služeb. Po dalších bojích na Slovensku král Jiří Poděbradský od začátku roku a smluvně od 15. 6. 1459 začal proti Korvínovi podporovat císaře Fridricha III., jenž se 17. 2. 1459 v Güssingu nechal zvolit uherským králem, přičemž ovládal část západních Uher. Snad po Jiskrově návratu z Prus na Slovensko sjednal Jiří Poděbradský v Brně 12. 8. 1459 příměří mezi ním a Matyášem Korvínem od 24. 8. 1459 do 24. 6. 1460.¹⁶ Asi kolem 26. 2. 1460 se Jan Jiskra pokusil o jednání s Matyášem Korvínem, přičemž za prostředníka vyzval Matyáš Korvín nejvyššího sudího Ladislava Palocziho a poté k Jiskrovi poslal Pavla Bakoše z Oždan, hejtmana královského hradu Lippy. Jednání, ačkoli se je snažil využít i legát Karvajal, jenž navrhol použít Jiskrových jednotek proti Turkům, dopadla neúspěšně. Patrně v únoru uzavřeli místní příměří s Matyášem Korvínem Jiskrův hejtman Matěj z Kněžic na hradě Šariši, Jan Talafús na hradě Rychnavě a Petr z Radkova na hradě Šarišském Novohradu (Ujváru) a to až do vánoc 1460. 15. 4. 1460 (jinde v květnu) se Ladislavu Paloczimu, Bartoloměji z Humenného a Štěpánovi Perenyimu podařilo přinutit ke kapitulaci za 4 250 zl. bratřícký hrad Chmelov (Komloš) u Sabinova. 24. 4. 1460 se konalo další kolo jednání české a uherské strany v Praze, kde bylo prodlouženo předchozí příměří až do 1. 2. 1461. Matyáš Korvín se nadále pokoušel naklonit si Jiskru, 16. 7. 1460 sděloval Matěj z Kněžic Bardejovu, že král postoupil šarišské mýto Janu Jiskrovi. Přes příměří dohodnuté s králem Jiřím Poděbradským a řadu místních příměří dohodnutých s Jiskrovými hejtmany v únoru roku 1460 Matyáš Korvín zahájil válečné akce proti bratříkům i Jiskrovi. Před 2. 4. 1460, kdy zemřel, porazil novohradský hrabě Ladislav Szecezyeni bratříky u hradu Zondy a současně jagerský biskup Ladislav Hedervári u tvrze Sajofu. V květnu Šebastian Rozgoň a Ladislav Palóczi oblehli tvrz Patu jižně od Matry, která se vzdala po příchodu krále Matyáše Korvína začátkem července či jinde začátkem června. Přes nově uzavřené příměří z 24. dubna uherské vojsko od července do září 1460 dobylo ovšem

¹⁵Tamtéž, ref. 1, III, 3, s. 449 o Jiskrově odchodu do Polska v dubnu a květnu roku 1458, s. 450, pozn. 3 k Jiskrově vstupu do polských služeb a k prvnímu zprostředkování Jiřího z Poděbrad, s. 451, pozn. 1, s. 452, pozn. 2 k Jiskrovu vítězství nad Matyášem a k sjednanému příměří, s. 453 k poselstvu Jiřího z Poděbrad do Uher, s. 454, pozn. 2 – k Jiskrovu zprostředkování v Prusích, s. 480-481, pozn. 1 – ke sporné přítomnosti Jiskrově na Slovensku v lednu 1459. K Jiskrově výzvě městům z 8. 5. 1458 GÁCSOVÁ, ref. 12, s. 195, tamtéž k Jiskrově zprávě z Krakova z 5. 1. 1459, konečně k jednání Jiskrových zástupců s Korvínem po 1. 10. 1458 tamtéž, s. 194.

¹⁶URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 3, s. 543 k příměří do 24. 6. 1460, CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 90 o 15. 6. 1459.

bratřické tvrže Sajonemeti, Sajó v Boršódu, Gemer, Bekovce (Balog), Drienčany, Rimavská Seč, Žirkovce v Gemeru a Ožďany, Zagyva a Šalgov (Salgov) v Novohradu. Na sněmu v Praze 17. září 1460 se král Jiří z Poděbrad po Jiskrově žádosti o pomoc za Jiskru postavil vypsáním zemské hotovosti v Čechách k 11. 11. 1460 a možností výpovědi války Matyáši Korvínovi. K Matyáši vyslal svého zprostředkovatele Zdeňka Kostku z Postupic a 8. 10. uzavřel s Ludvíkem Bavorským smlouvu proti Matyáši. Ludvík Bavorský opověděl válku Matyáši 16. 10. 1460 a pravděpodobně podobně i Jiří z Poděbrad. Teprve pod hrozbou bezprostředního válečného konfliktu mezi Českou a Uherskou korunou musel Matyáš přerušit již započaté obležení Jiskrových hradů Šariše, Rychnavy a Šarišského Novohradu (Ujváru). Stáhnul tak Štěpána Zápolského od Šariše bráněného Matějem z Kněžic, Emericha Zápolského a Štěpána Bátoriho od Rychnavy Jana Talafúse a od Šarišského Novohradu (Ujváru) Petra z Radkova. Rovněž musel nechat na pokoji bratřické hrady Murãa a Krásnou Horku. 25. 11. 1460 se zavázal Matyáš Korvín oženit s Jiřího dcerou Kunhutou a smluvil se Zdeňkem Kostkou v Košicích příměří a dočasné svěření hradů Šariše a Rychnavy Kostkovi do 21. 12., kdy se měli oba králové Jiří Poděbradský a Matyáš Korvín sejít na jednáních v Olomouci a Trenčíně. Jednání začala opožděně v Olomouci s uherským vyslancem biskupem Janem Vítězem, přičemž ke schůzce obou králů v Kroměříži 21. 1. 1461 nedošlo. Matyáš Korvín ale podepsal v Trenčíně svatební smlouvu s Kunhutou Poděbradskou 25. 1. 1461, podle níž měla být Kunhuta vypravena do Uher do 31. 5. 1461 a hned potom do 14 dnů uzavřen sňatek. Současně Jiří Poděbradský souhlasil s tím, že Jan Jiskra za výkupné splatné do 4 let odejde se všemi bojovníky z Uher.¹⁷ Poté bez opory v Jiřím Poděbradském se Jiskra 10. 3. 1461 přihlásil manifestem do služeb římského císaře Fridricha III. a kolem 24. 3. 1461 se dal do služeb římského císaře Fridricha III. Habsburského, jemuž holdoval ve Štýrském Hradci jako uherskému králi a jenž ho toho dne jmenoval hejtmanem země rakouské. V Rakousku dobyl na kondotiérovi Fronoauerovi Eisdorf 15. 6. 1461 a válčil s ním nejméně do 5. 11. 1461, kdy je doložen ve Vídni. 12. 8. 1461 odrazil pokus arciknížete Albrechta o přepadení Vídně a pobil mu 500 lidí, přitom spolupracoval s Jiřím Poděbradským, podporovatelem císaře Fridricha III. Nicméně údajně pro dlužný žold se s císařem Fridrichem III. asi v listopadu roku 1461 rozešel a odešel zpět na Slovensko. Nikolí ale ve zlém, neboť císař Fridrich III. ve svém smíru s Matyášem Korvínem z 3. 4. 1462 jej uvádí jako svého spojence za hrabětem Ladislavem z Pezinku a před Janem Vítovcem z Hřebene v Chorvatsku včetně dvou Jiskrových hejtmanů Jošta z Košav na hradě Viglaš a Petra Kollára. Po lednu 1461, co se Jiří z Poděbrad smířil s Jiskrovým vyplacením z Uher, se v březnu obnovily válečné akce uherského vojska pod velením Emericha Zápolského proti třem Jiskrovým hradům. Šariš přes vítězství posádky s hejtmanem Matějem z Kněžic nad Štěpánem Zápolským a dobytí Sabinova 3. 7. 1461 padl do rukou Uhrů před 1. 10. 1461, stejně jako Šarišský Novohrad (Ujvár). Rychnava s hejtmanem Janem Talafúsem byla vydána až před 10. 3. 1462, přičemž Jan Talafús přešel do služeb Matyáše Korvína. Nicméně Jan Jiskra naposledy posílil před 10. 10. 1461 své panství ze Zvolenu o Kežmarok bratřických hejtmanů Martina Brcála z Dobré a Bartoše z Hertvíkovic s celou řadou městeček jako Gelnicí, Vondrišiel, Štiavnik (Poprad), Štvrtok, dále propuštěné žoldnéře z Rakouska a spoluprací s posledními kondotiéry Václavem a Pankrácem ze Sv. Mikuláše (syny Pankráce zemř. v roce 1458), Petrem Komorovským na Blatnici u Martina a Martinem Korbelem ze Semice na Bytčí

¹⁷URBÁNEK, Věk poděbradský, III, 4, ref. 1, s. 344, pozn. 40 a 41 k jednání Jiskry o příměří v únoru 1460, s. 344, pozn. 43 k místním příměřím, s. 345, pozn. 47 a 48 k prodloužení příměří do 1. 2. 1461, s. 353, pozn. 80 k dobytí hradu Zondy, s. 354, pozn. 82 a 83 k dobytí Paty, Sajónemeti a celé řadě tvrží, s. 355, pozn. 87-89 k Jiskrově žádosti o pomoc Jiřímu a Jiříkově zásahu veřejnou hotovostí ve prospěch Jiskrův, s. 356, pozn. 90 k opovědi Ludvíka Bavorského, s. 358, pozn. 99-101 k obležení Jiskrových hradů, s. 359 k příměří smlouvenému Kostkou 25. 11. 1460, s. 382-383 k jednáním v Olomouci a k výkupnému Jiskrovi. K postoupení šarišského myta Jiskrovi 16. 7. 1460 GÁCSOVÁ, ref. 12, s. 200, pozn. 89, smlouvu oženění se Matyáše Korvína z 25. 11. 1460 tamtéž, s. 201, pozn. 92.

a bratřickou Muráni, Markušovcami a Vyšehradem. Po zmíněném smíru císaře Fridricha III. s králem Matyášem Korvínem z 3. 4. 1462 Jan Jiskra kapituloval asi ve Vácově 14. května 1462. Za vydání všech hradů a složený hold Matyášovi byl přijat mezi stavy Uherské koruny, dány mu bývalé dědičné hunyadovské hrady a panství Solymos a Lipa s 95 vesnicemi v župě aradské a temešské s ročním výnosem 1 000 zl. a město Borzlyuk s 30 vesnicemi v župě temešské, stálý žold na 150 jezdců a 40 000 zl. (jinde 40 000 nebo 20 000 dukátů, nejnověji 25 000 zl.) výkupného, z toho 3 000 zl. hned, 15 000 zl. do 25. 7. 1462 a zbytek do konce roku. V květnu roku 1462 rovněž kapitulovali Martin Brcál z Dobré a Bartoš z Hertvíkovic na Kežmarku a dalších městech za 16 000 zl. (jinde 16 000 dukátů – vyplaceno jim do 8. 9. 1462) a dále bratřičtí hejtmané Petr Komorovský asi na Blatnici za 2 028 zl., Martin Korbel na Bytči.¹⁸ Pokud podle zprávy z 18. 4. 1463 poslal Jiskra císaři Fridrichovi III. na pomoc proti vévodovi Albrechtovi 4 000 žoldněřů, mohlo již jít jen o zprostředkování některých bratříků („fratrones“) ze Slovenska. Potom již vystupuje po Korvínově boku jak v bojích o Bosnu, tak při jednání s bratřiky v Banské Bystrici v roce 1465, dále na výpravě do Multánska v roce 1467, dále proti slovenským bratříkům na hradě Kostolany u Trnavy v roce 1467, proti knížeti Viktorínovi z Minsterberka v bojích u Třebíče v květnu roku 1468 a téhož roku v říjnu v čele uherského poselstva do Turecka. Podle jiného zdroje 22. října 1468 zastavil městečko Borzlyuk s vesnicemi za dlužný žold více než 1 000 zl. (jinde 1 000 dukátů) svému hejtmanu Matěji z Kněžic, jeho ženě Barboře a dceři Kateřině, což je v podstatě poslední zpráva o něm. Potvrzení Matyáše Korvína Matěji z Kněžic na zástavu Borzlyuku z 6. 2. 1471 jen dosvědčovalo, že Jiskra již nežil.¹⁹

Zbývá nám vůdce slovenských bratříků a Jiskrův kapitán Jan Talafús z Ostrova (asi 1420 – po 1467). Jan Talafús z Ostrova pocházel z tvrze Ostrov u východočeské Chrudimě, někdy se ale píše i Jan Talafús z Ostravy (např. v roce 1447) snad po hradu ve Slezské Ostravě, jenž rovněž vlastnil (srv. níže). Jan Talafús se poprvé objevuje v dějinách v roce 1440 a sice tehdy mimořádně na straně habsburské, kdy spolu s Janem Jiskrou z Brandýsa poráží Jana Čapka ze Sán v bitvě u Košic (srv. výše). Ve službách královny Alžběty je jí samotnou poslán 25. března 1442 do Bardejova.²⁰ Asi od té doby vlastnil tvrz Rychnavu u Prešova, kterou tehdy dobyl Jan Jiskra a svěčil mu ji jako svému hejtmanovi. Talafús se zde jmenuje v letech 1442 a 1448, přičemž v mezidobí asi v letech 1442 – 1447 zde hejtmanil Jan Šindel a Talafús byl držen ve vězení po přepadení Jágru (Egeru). Právě ve zprávě z roku 1447 se Jan Talafús píše z Ostravy (kontaminovaně?). Trvalé věznění Talafúsovo ale zpochybňuje zpráva z 9. dubna 1445 z moravských Kvasic, kde Jan Talafús ručil spolu s Janem Maršálkem z Pyzdratic a z Hynczdorffu Janu z Bystřice a z Jarohněvic.²¹ V roce 1449 patrně stále zůstával stoupencem habsburské strany, neboť spolu s Mikulášem Brcálem z Dobré a jinými jako Jiskrova rukojmí mu 4. 5. 1449

¹⁸URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 4, s. 467, pozn. 12 k vstupu Jiskry do služeb císaře Fridricha III., s. 473-474, pozn. 34, 38 k Jiskrově působení v Rakousku, s. 489, pozn. 108 k Jiskrově rozchodu s císařem a příměří císaře s Matyášem Korvínem, s. 491-493, pozn. 120 an. k dobytí Šariše, Rychnavy a Šarišského Novohradu (Ujváru), s. 494, pozn. 122, 123 a 126 k posílení Jiskry o Kežmarok, kondotiéry a bratřiky, s. 495-496, pozn. 132-134 ke smlouvě Jana Jiskry s Matyášem Korvínem z 14. 5. 1462. K manifestu J. Jiskry z 10. 3. 1461 k přihlášení se k Fridrichovi III. GÁCSOVÁ, ref. 12, s. 202.

¹⁹GÁCSOVÁ, ref. 12, s. 205 an. doplňuje počet Jiskrovi odstoupených vesnic a dále město Borzlyuk v roce 1462, s. 210 jmenuje Jiskru v B. Bystrici v roce 1465, trochu jinak URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 4, s. 496, pozn. 136 o účasti na výpravě do Multánska v roce 1467 a o jeho volbě do poselstva do Turecka na sněmu v Jágru v březnu 1468, s. 497, pozn. 138 o kolidaci poselstva do Turecka s obležením Třebíče v květnu roku 1468, s. 497, pozn. 139 k prodeji městečka Borzlyuku Matěji z Kněžic 22. 10. 1468 a k poslední zmínce o Jiskrovi 6. 2. 1471, s. 670, pozn. 236 ke zprávě z 18. 4. 1463.

²⁰CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 68.

²¹POLLA, SLIVKA, ref. 7, s. 89 k dobytí Rychnavy Jiskrou a podobě tamější tvrze či hradu, URBÁNEK, K historii doby Jiskrovy na Slovensku, ref. 3, s. 39, č. 24, list z 12. 5. 1447 dosvědčující tehdejší nepřítomnost Jana Talafúse na Rychnavě, stejně Talafúsův list z 23. 5. 1448, tamtéž. K listině z 9. 4. 1445 MZA Brno, Regesta ke sbírce fotokopii listin z Lichtenštejnského archivu ve Vídni, č. 186.

svědčili na jeho mírové smlouvě s Pankrácem od Sv. Mikuláše. K 25. 4. 1450 je jmenován spolu s Matějem z Kněžic jako purkrabí hradu Šariš a později zástupce samotného Jana Jiskry z Brandýsa. Tehdy se dostal do sporů se samotnými bratříky, když Jiskrovi a Talafúsovi k 14. 8. 1450 vyhlásil nepřátelství jejich hejtman Petr Aksamit z Kosova.²² Patrně on získal Jiskrovi významného spojence a sice svého tchána Jana Čapka ze Sán, jehož dceru Žofii si vzal, a po Čapkově smrti v roce 1452 zdědil jeho panství Hukvaldy a Slezskou Ostravu (údajně se po panství psal již roku 1445). Asi v červnu 1451 na Jiskrově straně dobyl hrad Moldavu u Košic. S Janem Čapkem a Martinem Brcálem z Dobré v červenci roku 1451, v době bitvy u Lučence, táhli na pomoc Jiskrovi, kdy společně vítězí nad maďarskými Hunyadovci.²³ Asi před lety 1451 – 1455 se sešvagruje s Janem Jiskrou z Brandýsa (doklad z 4. 5. 1455 – asi přes Talafúsovu sestru, ale takovou Jiskrovu manželku neznáme).²⁴ Po stabilizaci poměrů po nastoupení krále Ladislava Pohrobka v roce 1453 se zřejmě z panství Jana Jiskry z Brandýsa postupně vymaňují jeho jednotliví hejtmané. Nasvědčují tomu tři zprávy z let 1455 – 1457. 9. 4. 1455 Jan Talafús píše Bardějovu, at' osvobodí vězně a hrozí, že potáhne k městu a proti sousednímu hradu Plavči. 1. 7. 1455 Matěj z Kněžic poroučí Bardejovu, aby daň uložená tamějším vesnicím Janem Jiskrou a Janem Talafúsem byla odvedena na hrad Šariš. 23. 12. 1455 zastavil Petr Komorovský hrad Plaveč hejtmanu Petru Aksamitovi z Kosova, 14. 5. 1457 oznamuje Bardejovu nejvyšší kapitán bratří v Táboře a na hradě Plavči Petr Aksamit z Plavče, že stojí při Talafúsovi, což naznačuje Talafúsův přechod ke společenství s bratříky.²⁵ V letech 1455 – 1457 tak postupně Petr Aksamit z Kosova spolu s Janem Talafúsem z Ostrova založili bratřický nový Tábor na Zelené hoře u Hrabušic a na hradě Plavči u Bardejova na Slovensku, přičemž Talafús údajně zůstal na Zelené hoře a Petr Aksamit na Plavči. Po nastoupení krále Matyáše Korvína v únoru roku 1458 na uherský trůn od dubna téhož roku padají do rukou krále jedna bratřická tvrz za druhou: Vadna, Hlohovec, Slač a v květnu Mišle u Košic a Sečovce. Síly bratřického Tábora byly poraženy v bitvě u Šarišského potoka 21. května 1458, kde padl Petr Aksamit z Kosova a Liděrovic a na hrad Šariš odtud utekl Jan Talafús s 200 jezdcí. Zde byl po 3. 6. 1458 neúspěšně obléhán asi Šebestiánem Rozgoněm. Jedině zásahem Jana Jiskry, jenž v dubnu odešel do Polska a vstoupil do služeb polského krále Kazimíra IV., byla odvrácena rychlá porážka jiskrovců a bratříků. V květnu se Jiskra na Slovensko vrátil a v červnu roku 1458 porazil královské vojsko vedené Rozgoněm, jenž byl donucen k uzavření příměří do 29. září 1458. Prostřednictvím českého krále Jiřího z Poděbrad od května roku 1458 a po uzavření příměří do 1. 10. 1458 Jan Talafús 7. 11. 1458 sděloval Bardejovu, že s městem chce žít v míru. Později ze své tvrze Rychnavy vypálil městečko Jasov v únoru roku 1459, 26. 2. 1459 zřejmě svévolně vybral v Bartošovicích daň 500 zl. a 17. a 24. 3. 1459 žádal Bardejov o propuštění puškaře a jeho lidí, poté s ním bylo uzavřeno příměří do 16. 10. 1459 vztahující se i na Bardejov a hrad Košec a pevnost Talafúsových stoupenců u Hrabušic (Zelenou horu). Jiří Poděbradský ale 12. srpna 1459 zajistil především příměří Jiskry s králem Matyášem Korvínem od 24. 8. 1459 do 24. června 1460. Toto příměří bylo prodlouženo na jednáních v Praze či v Olomouci asi v dubnu roku 1460 do 1. 2. 1461.²⁶ Po dalším návratu Jana Jiskry na Slovensko v únoru roku 1460 Jan Talafús

²²CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 32, č. 30 k 4. 5. 1449, tamtéž, s. 49 k 25. 4. 1450, tamtéž, s. 86 k 14. 8. 1450.

²³Tamtéž, s. 55, č. 57, k dobytí Moldavy Talafúsem SEGEŠ, Od rytierstva, ref. 6, s. 196.

²⁴URBÁNEK, K historii doby Jiskrovy na Slovensku, ref. 3, s. 61, č. 76.

²⁵Tamtéž, s. 67 k 9. 4. 1455, s. 72, č. 81 k 1. 7. 1455, s. 83, č. 95 k 23. 12. 1455 a s. 84 k 14. 5. 1457.

²⁶URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 3, s. 447-448 k dobytí tvrze Vadny aj. po 16. 4. 1458 a porážce u Šarišského potoka a záchraně Talafúsově 21. 5. 1458, s. 450-451 k Jiskrově vstoupení do služeb Kazimíra IV. na jaře 1458, s. 452-453, pozn. 2 k Jiskrově vítězství v červnu roku 1458, s. 543-544, pozn. 2 k Talafúsově výpadu z Rychnavy a vypálení Jasova v únoru 1459 a smlouení příměří s Talafúsem do 16. 10. 1459 a obecného příměří od 12. 8. 1459 do 24. 6. 1460, III, 4, s. 345 k příměří z dubna 1460 do 1. 2. 1461. K obléhání Jana Talafúse na Šariši v červnu 1458, k Talafúsovým výzvám Bardejovu z 7. 11. 1458 a 17. a 24. 3. 1458 GÁCSOVÁ, ref. 12, s. 193-195, k uzavření příměří s Bardejovem a Košecou a opevnění u Hrabušic tamtéž, s. 197. K lokalizaci bratřického Tábora do Zelené hory u Hrabušic SEGEŠ, Od rytierstva, ref. 6, s. 203.

Vojenská história

podruhé vstupuje do služeb Jana Jiskry z Brandýsa asi v dubnu a bojuje s ním proti Korvínovi až téměř do Jiskrovy kapitulace v květnu 1462. V dubnu (jinde v květnu) roku 1460 padl bratřícký hrad Chmelov (Komloš) za výkupné 4250 zl., kde předtím hejtmanil Jan Talafús a Jakub z Požegy (společně hejtmanili též na hradě Kerestes – Makovici u Bardějova 3. 11. 1459), jako rukojmí jsou jmenováni Martin Brcál z Dobré a Bartoš z Hertvíkovic. Ale na dalších hradech Rychnavě, Šariš a Šarišském Novohradu (Ujváru) se přes útoky Jiskrovi hejtmané udrželi. Na Rychnavě Jan Talafús a na Šariši Matěj z Kněžic uzavřeli příměří za 1 000 zl. do vánoc roku 1460 a podobně i Petr z Radkova na hradě v Šarišském Novohradu (Ujváru) u Stropkova. Jan Talafús nabídl v prosinci 1460 mír Bardejovu a ještě 26. 1. 1461 žádal Štefan Zápoľský bardejovské, aby nedovolili ve městě šoltýsovi vybírat daň (výpalné) pro Jana Talafúse. K uzavřeným příměřím snad došlo opět díky zásahu českého krále Jiřího z Poděbrad, jenž na sněmu v Praze 17. září svolal zemskou hotovost proti králi Matyáši Korvínovi a to k datu 11. listopadu 1460.²⁷ Jan Talafús asi před 10. 3. 1462 (podle J. Špirky) vydává uherskému králi svoji tvrz Rychnavu u Prešova a zřejmě po kapitulaci Jiskrově v květnu roku 1462 načas přechází přímo do služeb krále Matyáše Korvína, když s Petrem z Březovic a oddíly města Košic zachraňuje před bratříky jakousi tvrz. Samotnou Rychnavu dostal od krále zástavou Imrich Zápoľský za 12 000 zl. Talafúsovi souputníci, bývalí Jiskrovi hejtmané a bratříci Martin Brcál z Dobré a Bartoš z Hertvíkovic 8. 9. 1462 postoupili Spišský hrad (ten možná dříve), Kežmarok, Gelnici, Vondrišiel, Štvrtok, Šiavník (Poprad) a dalších deset městeček za odstupné 16 000 dukátů či zlatých a nabídnutou službu ve vojsku Matyáše Korvína (přitom oba vstoupili do služeb krále Matyáše údajně již 18. 3. 1458). Nicméně Jan Talafús z Ostrova se podruhé vrací na stranu bratříků na jaře roku 1463 (1. 6.), kdy se shromáždili u Nového Targu spolu s Korbelem, Peřinou, Zelenkou a Janem Baštou z Cerova a chtěli znovu opevnit Zelenou Horu u Hrabušic. O něco později podle zprávy z 31. 8. 1463 napadá Slovensko ze Slezska asi z Hukvaldska spolu s Jakubem Tele z Paňova a v Pováží Heřman ze Zvířetic a Matouš ze Šternberka.²⁸ Spolu s 900 českými a slovenskými bratříky (v nich také Burian Puklice z Pozořic na Štramberku a Zich Kelečský z Bítova na Šaumberce) v roce 1466 posiluje české vojsko pod vedením Ctibora Tovačovského z Cimburka a Viktorína z Minsterberka, jež téhož roku vytáhlo do Slezska a v roce 1467 zde dvakrát zvítězilo – 11. 6. 1467 v bitvě u Pačkova a 16. 6. 1467 v bitvě u Frankenštejna. Spoluvelitel výpravy Viktorín z Minsterberka vložil zde posádky do Minsterberka a Frankenštejna. Z počátku tažení z 6. 8. 1466 se dochovala Talafúsova opověď nepřátelství městu Vratislav.²⁹ Zatímco panství Slezskou Ostravu zastavil Jan Talafús z Ostrova již 24. 4. 1453 Janu Tršickému z Doloplaz za 1 000 zl. uher., naopak držel panství Hukvaldy asi do roku 1464, kdy je od něho vykoupil český král Jiří z Poděbrad, aby je v roce 1466 či 1467 vrátil olomouckému biskupovi Tasovi z Boskovic. Obdobně Jiří Poděbradský posílil svou vládu na severní Moravě obnovením královských lén na panství Štramberk od Buriana Puklice a panství Šaumberk od Zicha Kelečského z Bítova v roce 1466.³⁰ Jan Talafús s bratříckým

²⁷URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 4, s. 344-345, pozn. 43 k příměří Jana Talafúsa na Rychnavě do vánoc 1460 a vykoupení bratříckého hradu Komloše (Chmelova) 15. 4. 1460, kde předtím hejtmanil Jan Talafús a s. 354-355, pozn. 85 k Talafúsově hejtmanství na Komloši v dubnu 1462 a Kerestesi vždy s Jakubem z Požegy (zde v listopadu 1459).

²⁸Tamtéž, ref. 1, III, 4, s. 493, pozn. 120 o pádu Talafúsovy Rychnavy před 10. 3. 1462, s. 497, pozn. 139 k Talafúsově přechodu na Matyášovu stranu u Košic, s. 498, pozn. 140, 141 k opětovnému připojení Jana Talafúse k bratříkům u Nového Targu na jaře roku 1463 a k jeho výpadům ze Slezska asi v srpnu roku 1463 (též k vydání Kežmarku a jiných měst), též A. GÁCSOVÁ, ref. 12, s. 204 an., 208-209; CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 45 k 18. 3. 1458, s. 69 k 31. 8. 1463 a k vydání hradu a zástavě od roku 1462 ŠPIRKO, J.: Husití, jiskrovci a bratříci v dejinách Spiša (1431 – 1462), Levoča 1937, s. 110.

²⁹FIALOVÁ, V.: Dva opovědné listy z 15. století. In: Naše Valašsko, 5, 1939, s. 6 an.

³⁰MZA Brno, f. G 1, Bočkova sbírka, sign. 10 064 k r. 1453, TUREK, A. – JISL, L.: Ostravsko za česko-uherské války ve světle písemných pramenů a i archeologických nálezů, ČSM, B, II, 1953, s. 2 k tažení roku 1466, URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 4, s. 289 k Hukvaldům v letech 1466 a 1467, celkově JUROK, Moravský severovýchod v epoše husitské revoluce. Nový Jičín 1998, s. 139, 142, 148, 150-151.

hejtmanem Janem z Perína ještě v roce 1467 rozehnal gemerské stavy a zmocnil se městečka Jasova. S bratříky zůstal téměř až do jejich poslední porážky u hradu Kostolany u Trnavy v roce 1467. Pravděpodobná účast Jana Talafúse z Ostrova vedle bratříckého vůdce Čecha Jana Švehly v této bitvě je zřejmě poslední zprávou o něm.³¹

Vedle Jana Talafúse lze uvést bratříckého hejtmana Martina Brcála (Brčála) z Dobré snad u Frýdku (kolem roku 1420 – po 1488), jehož moravský či slezský původ i s jeho méně významnějším bratrem Mikulášem Brcálem z Dobré předpokládal již Václav Chaloupecký.³² V roce 1444 byl hejtmanem v Kežmarku, dobytém Jiskrou v roce 1441, a v roce 1450 hejtmanem spišské stolice (správně podle V. Segeše Mikuláš, po kterém od roku 1449 zde teprve s Bartošem z Hertvíkovic Martin Brcál do té doby hejtman v Rožňavě).³³ Před bitvou u Lučence posílil Martin Brcál (nikoliv asi bratr Mikuláš) spolu s oddíly Jana Čapka ze Sán a Jana Talafúse z Ostrova vojsko Jana Jiskry proti Janu Hunyadymu.³⁴ Poté se zřejmě na nějaký čas přidal k bratříckému hnutí. Po nastoupení krále Matyáše Korvína na uherský trůn v roce 1458 se postupně bratřícké hnutí začalo rozpadat. Po přistoupení Jana Talafúse k Janu Jiskrovi po jeho návratu na Slovensko v únoru roku 1460 se zmiňují Martin Brcál z Dobré a Bartoš z Hertvíkovic, oba hejtmani na Gelnici, jako rukojmí při vydání bratříckého hradu Chmelova (Komloše) za výplatu 4 250 zl. nejvyššímu sudímu Ladislavu z Paloczi k datu 15. dubna 1460 (jinde v květnu). V průběhu roku 1460 po obležení hradů Šariše, Rychnavy a Šarišského Novohradu (Ujváru) údajně asi jeho bratr Mikuláš Brcál z Dobré dal Spišský hrad v zástavu levočskému měšťanovi Jiřímu Thurzovi za 2 130 zl. uherských a ten potom hrad postoupil Matyáši Korvínovi. Po vypršení posledního příměří, (a zastavení dobývání zmíněných tří hradů) smlouveného českým králem Jiřím z Poděbrad do 1. 2. 1461, oba bratříčtí hejtmané Martin Brcál z Dobré spolu s Bartošem z Hertvíkovic (oba na Kežmarku) se přidali k Jiskrovi v létě roku 1461. Lze to vyvodit z toho, že na Kežmarku se Martin z Dobré jako hejtman jmenoval k 18. 2. 1461 a Jan Jiskra město ovládal k 10. 10. 1461.³⁵ V květnu 1462 při kapitulaci Jana Jiskry bylo s Jiskrovými hejtmany Martinem Brcálem z Dobré a Bartošem z Hertvíkovic asi domluveno a potom k 8. 9. 1462 vyplaceno vydání Spišského hradu, Kežmarku, Gelnice, Vondřišele, Štvrtku, Štiavniku (Poprad) a dalších deseti městeček za výkupné 16 000 zlatých či dukátů (od Štěpána Zápolského a probošta Dominika ze Stoličného Bělehradu) a nabídnutou službu ve vojsku Matyáše Korvína. Na vyplacení této částky byla předtím dokonce uherským sněmem v Budíně povolena obecná berně 1 zl. z vrat (domu), přičemž Kežmarok přešel do zástavy Imricha Zápolského. Bartoš z Hertvíkovic je potom uváděn jako hejtman na Břežnici, seděním na Súčanech k 17. 3. 1471 a společně s Martinem Brcálem a Petrem Komorovským k 13. 10. 1479.³⁶ V Matyášově službě oba setrvali nejméně do roku 1488, kdy ovšem opět za peníze vydali hrad Súčany, tentokrát útočícím Polákům.³⁷

Patrně mimo bratřícké hnutí a naopak v habsburských službách se na Slovensku angažoval Mikuláš z Bítova na Šaumburce (před rokem 1395 – po 1447). Svým původem pocházel ze slezského Bítova u Bílovce, kde je výslovně s bratrem Zikmundem jmenován jako jeho majitel

³¹GÁCSOVÁ, ref. 12, s. 211 an.

³²CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 45.

³³URBÁNEK, K historii doby Jiskrovy na Slovensku, ref. 3, s. 48, k určení Mikulášovu před a poté po roce 1449 Martinovu do Kežmarku SEGEŠ, Od rytierstva, ref. 6, s. 203, k datu dobytí Kežmarku Jiskrou POLLA, SLIVKA, ref. 7, s. 84.

³⁴CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 55, č. 57.

³⁵URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 4, s. 344, pozn. 43 k rukojemství Martina Brcála na Gelnici u Komloše (Chmelova), s. 358, pozn. 100 k Mikulášově (Martinově?) Brcálově postoupení Spišského hradu Jiřímu Thurzovi a s. 493, pozn. 120 k Mikuláši Brcálovi v Kežmarku a jeho přechodu k Jiskrovi v roce 1461 (tamtéž ale o Martinovi z Dobré, hejtmanu v Kežmarku k 18. 2. 1461) a k Martinu Brcálovi v Gelnici.

³⁶GÁCSOVÁ, ref. 12, s. 204, 206, URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 4, s. 498, pozn. 140 tam podrobněji o vykoupení Kežmarku a řady jiných měst od Martina Brcála a Bartoše z Hertvíkovic za 16 000 zl. a k působení Martina Brcála ještě k datu 13. 10. 1479.

³⁷BARTL, J.: Slovensko a husitské revolučné hnuti. In: Husitský Tábor 4, 1981, s. 135.

Vojenská história

v roce 1431.³⁸ Záhy vstoupil se svým bratrem Zikmundem z Bítova do služeb či do okruhu klientů olomouckého biskupství. Patrně za peněžní půjčku získali oba bratři v roce 1416 zástavu biskupských panství Šaumberk (Kelč) a Budišov.³⁹ K oběma panstvím patřila menší biskupská léna a některých se opět oba zmocnili. Tak v roce 1438 se například Mikuláš z Bítova na Šaumberce soudil s Petrem z Petřvaldu o část biskupského léna Malhotice u Kelče.⁴⁰ Mikuláš z Bítova během husitské revoluce rovněž vstoupil do vojenských služeb šlechtice Jana z Kravař na Jičíně, který mu ve své závěti z 28. března 1433 slíbil zaplatit dlužných 200 kop gr. č.⁴¹ Po smrti Albrechta Habsburského se rovněž Mikuláš z Bítova na Šaumberce zařadil do řad stoupenců habsburské strany v Uhrách královny Alžběty. Spolu s Janem Jiskrou, který rovněž vyšel ze služebního okruhu magnáta Jana z Kravař na Jičíně, a dále Petrem Romanem z Vítovic na Zlíně 22. 2. 1441 na habsburské straně či přesněji bývalé habsburské straně opověděli Bratislavě s tím, že si na jejím panství budou brát, co jim náleží, protože královna Alžběta jim nezaplatila žold. Před 14. březnem 1441 Mikuláš Šaumburský, Petr Roman z Vítovic a Topolčanský (snad Jan Jiskra) obsadili bratislavským Svatý Jur.⁴² Ještě v roce 1447 ručil Janu Jiskrovi za 206 zl., vypůjčených od městského písaře Bernarda z Hranic, kterýžto dluh narostl do 18. 8. 1453 podle vlastního doznání Jana Jiskry na 400 zl.⁴³ Údajně v roce 1447 ještě Mikuláš ze Šaumberka koupil panství Vsetín. Někdy po roce 1447 Mikuláš z Bítova umírá a po něm dědí jeho bratr Zikmund a jeho synové Jan a Zikmund (Zich) sekularizované panství a hrad Šaumberk. V roce 1451 moravský zemský hejtman Jan Tovačovský z Cimburka donutil oba dědice Jana a Zikmunda vydat zástavu Šaumberka za výplatu 650 kop gr. č.⁴⁴ Jen o měsíc později další příslušník rodu Tas z Bítova kupuje panství Klimkovice, kde zakládá rodové dědičné panství.⁴⁵ Vlastní panství Šaumberk (Kelč) Jan Tovačovský vrátil olomouckému biskupství, jež je v roce 1455 dále zastavilo Janu a Benešovi z Heršic.⁴⁶ Neznámým způsobem se Zikmund (Zich) z Bítova dostal v nějaké formě držby opět na Šaumberk a setrval tu jako stoupenec Jiřího z Poděbrad až do roku 1469, do kapitulace před vojskem krále Matyáše Korvína.⁴⁷ V roce 1466 Zich Kelečský z Bítova na Šaumberku a Burian Puklice z Pozořic na Štramberku zajali Křístka Zementického, služebníka knížat olešnického a toseckého, a uvěznil je na Štramberku a Lednici, žádající za něj výkupné 1000 zl.⁴⁸ V červenci téhož roku se Ctiborem Tovačovským z Cimburka, Viktorinem z Minsterberka, Janem Talafusem z Ostrova a 900 bývalými českými a slovenskými bratříky vytáhli do Slezska, kde zvítězili v bitvách u Pačkova 11. 6. 1467 a u Frankenštejna 16. 6. 1467 nad slezskými nepřáteli krále Jiřího Poděbradského.⁴⁹ Zich Šaumburský či Kelečský držel rovněž biskupská léna Arnultovice a Kelč (určitě ještě roku 1468), přičemž právně zápis na Kelč po smrti Hynka ze Zvole koupil Jiří z Landštejna.⁵⁰

Jako katolický kondotiér vystupuje z pramenů Petr Roman z Vítovic na Zlíně (po roce 1400 – po 1464). Byl patrně synem Mikšíka Romana z Myslejo vic na Nětkovicích (zemřel před

³⁸KAPRAS, ref. 2, II, s. 19, JUROK, ref. 30, s. 141 an., 145, 166. Bohužel našim údajům odporují údaje uvedené u PILNÁČKA, J.: Staromoravští rodové, Vídeň 1930, s. 363 (Mikuláš jako syn Zikmund, zemř. roku 1448).

³⁹MALÝ, Libavský okres, VM, Brno 1931, s. 165 an.

⁴⁰LECHNER, ref. 4, II, s. 317, 325 a 326.

⁴¹AC, XV, s. 182, č. 82.

⁴²URBÁNEK, K historii doby Jiskrovy na Slovensku, ref. 3, s. 34, č. 13.

⁴³ZAPLETAL, Vztahy Jana Jiskry z Brandýsa k Přerovsku, ref. 2, s. 77, 79; BRANDL, ref. 5, LC, III, s. 646 a CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 64, č. 68.

⁴⁴ZA Opava, pobočka Olomouc, f. ACO, sign. L I a 7, listina z 8. 5. 1451, Olomouc. K údajně koupi Vsetína URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 4, s. 119, pozn. 229; Urbánek chybně tento rod spojuje s pány z Bítova a Lichtenburka jako zde nebo tamtéž, na s. 114 se zemaný z Deštného na Znojemsku!

⁴⁵KAPRAS, ref. 2, II, s. 60, zápis z 16. 6. 1451.

⁴⁶ZA Opava, pobočka Olomouc, f. ACO, sign. L I a 8, insert z r. 1446.

⁴⁷OČENÁŠEK, J.: Historie starobylého města Kelče, Olomouc 1948, s. 10.

⁴⁸MZA Brno, f. A 1, Stavovské listiny, sign. 379, list z 20. 6. 1466.

⁴⁹FIALOVÁ, ref. 29, s. 7 an.

⁵⁰URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 4, s. 119, pozn. 229.

rokom 1417) a Vítovicích a jeho manželky Anny z Obory, jež kromě něho měla ještě syna Mikuláše Romana z Vítovic a dceru Elišku z Vítovic.⁵¹ Tento zřejmě moravský nižší šlechtic se rovněž angažoval vedle Jana Jiskry z Brandýsa a Mikuláše z Bítova na Šaumberce, a sice na straně habsburské. Poprvé jej v moravském pohraničí nacházíme 24. května 1429 jako hejtmana katolického města Uherského Hradiště.⁵² Poté se ve 30. a na počátku 40. let neznámo jak zmocnil hradu Buchlova možná až do roku 1461, kdy Buchlov v letech 1461 – 1465 držel zástavou od krále Jiřího z Poděbrad Jiří z Mošnova na Týnci. Přitom rytíři z Mošnova jsou na Buchlově jmenováni již roku 1437 Čenkem z Mošnova a zápisem vévody Albrechta, v roce 1447 Janem z Mošnova a roku 1459 byli poháněni všichni bratři Jan, Oldřich a Jiří na Týnci a Buchlově a po smrti Oldřichově v roce 1460, si Jiří ponechal Buchlov a Jan Týnec.⁵³ V roce 1437 se Petr Roman Vítovec se svou matkou zakoupil nebo jinak zmocnil Zlína, když jej získal od Jiřího a Lacka ze Šternberka na Lukově.⁵⁴ Patrně jako habsburský straník měl být na základě dohody strany jagellonské a habsburské ze 14. 4. 1440 propuštěn z moravského stavovského vězení spolu s táborským hejtmanem Janem Pardusem z Horky.⁵⁵ Po husitské revoluci 22. 2. 1441 spolu s Mikulášem z Bítova na Šaumberce a asi Janem Jiskrou jako bývalí habsburští straníci opověděli Bratislavě, že jí budou škodit náhradou za nevyplacenou odměnu od královny Alžběty. Svou hrozbu Bratislavě zmínění tři opovědníci realizovali před 14. 3. 1441, kdy společně obsadili Svatý Jur. V témže roce mohl „rotmistr Romanko“ alias „Roman Lichtenauer“ vojensky sloužit paní Vandale z Wolfsau v Dolním Rakousku, ale totožnost je nejistá.⁵⁶ Petr Roman z Vítovic zasáhl do uherských poměrů ještě nejméně dvakrát. V prosinci roku 1445 spolu s Janem z Messenpeka, Janem Čapkem ze Sán, Bočkem Puklicí a Pankrácem od Sv. Mikuláše vytáhli proti hraběti Jiřímu ze Sv. Juru a Pezinku. Titíž kromě Pankráce, ale s Valentinem z Majetína bojovali u Topolčan s hrabaty Emerichem a Jiřím z Sv. Juru a Pezinku ještě v květnu 1449.⁵⁷ Na svém moravském panství Zlíně se soudil v roce 1447 se svým sousedem Lackem ze Šternberka na Lukově: „že mi fojtj muoj utekl pro den i stált' jsem k němu, aby mi jej vrátil a on mi jeho vrátiti nechce a v tom fojtství i podnes pusto stojí.“ Pečetí ještě 17. 6. 1451 a na Zlíně je doložen naposledy roku 1464.⁵⁸

Mohli bychom dále pokračovat dalšími osobnostmi. Ale zpráv o nich máme tak málo, že nejde sestavit ani menší smysluplnou biografii. Proto lze na ně upozornit alespoň jmény jako na kondotiéra Matouše ze Šternberka na Světlově zmiňovaného po roce 1450 jako ochránce slovenských bratříků a ještě v letech 1460 – 1463 tamže, Jiskrovy ručitele Bernarda ze Šumberka (Šumperka) a Nového hradu (působícího v Prusku) a Jana Lapku z Otěhřib a Oprostovic na Starém Jičíně, již uvedeného bratříckého hejtmana Bartoše z Hertvíkovic, dále kondotiéry Vaňka z Rachmanova, Bernarda z Brumova a Matúše Karovského.⁵⁹ Přitom od-

⁵¹PILNÁČEK, ref. 38, s. 142.

⁵²URBÁNEK, K historii doby Jiskrovy na Slovensku, ref. 3, s. 20, č. 2, V. CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 17, tamtéž i další doklad k roku 1445.

⁵³URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 4, s. 138, TUREK, A.: Mošnov a rytíři z Mošnova do konce 15. věku. In: Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, 22, 1978, s. 12, 14-15.

⁵⁴CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 16 v komentáři.

⁵⁵DŘÍMAL, J.: Politika moravských královských měst za feudálních rozbrojů ve čtyřicátých letech 15. století. In: Sborník Matice moravské, 84, 1965, s. 135.

⁵⁶URBÁNEK, K historii doby Jiskrovy na Slovensku, ref. 3, s. 34, č. 13, V. CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 15, č. 13 – jen k 22. 2. 1441.

⁵⁷CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 17, č. 13, s. 29, č. 26, URBÁNEK, K historii doby Jiskrovy na Slovensku, ref. 3, s. 36, 42.

⁵⁸BRANDL, ref. 5, LC, III, s. 587 k roku 1447 a PILNÁČEK, ref. 38, s. 142 k letům 1451 a 1464.

⁵⁹URBÁNEK, K historii doby Jiskrovy na Slovensku, ref. 3, s. 57, č. 54 k Matouši ze Šternberka na Světlově, kde údajně po roce 1450 přijímal bratříky, URBÁNEK, Věk poděbradský, ref. 1, III, 4, s. 340 k témuž v letech 1460 – 1463, BRANDL, ref. 5, LC, III, s. 660, 623 k Bernardovi ze Šumberka a Nového hradu, který ručil za Jiskru a byl žalován v roce 1447 Hynkem ze Sovince stejně jako k Janu Lapkovi, který byl žalován za obdobné ručení ohledně Jiskrovy koupě Nahošovic Paškem ze Zámrska ve výši 60 kop gr. č., V. CHALOUPECKÝ, ref. 1, s. 45 k severomoravskému původu Bartoše z Hertvíkovic (či Hartvíkovic).

Vojenská história

hlížíme samozřejmě od dalších bratříků slovenského, maďarského a neznámého původu jako Petra Aksamita z Kosova či Liděřovic, Matěje z Kněžic, Blažeje Maďara, Petra Komorovského a Petra z Radkova.

Na závěr lze zhodnotit zde podaných 15 biografii českých husitů a antihusitů působících na Slovensku v 15. století. V době husitské revoluce jsou to vedle vůdce moravských šlechtických husitů a pozdějšího zemského hejtmána Jana Tovačovského z Cimburka asi z Moravy pocházející, čtyři původně katolíci a poté husité. Velitel husitské posádky v Trnavě Blažek z Borotína je někdy ztotožňován s Blažkem z Napajedel, pozdější spojenc husitů v Bratislavě Petr Kutěj začínal jako purkrabí na hradě Veveří, velitel husitské posádky ve Skalici Jan Vrbenský předtím působil v moravském Hodoníně a velitel husitské posádky v Topolčanech Jan Šmikovský se z Čech na Slovensko dostal po spolupráci s Janem Tovačovským. Z porevolučního období lze zmínit českých kondotierů z Moravy působících na Slovensku ještě více. V první řadě dva známí husitští hejtmané a sice jednak táborů Mikuláš Sokol z Lamberka a sirotků Jan Čapek ze Sán (ze středních Čech), oba na čas jako majitelé moravského hradu Hukvaldy. Vedle nich lze vyzvednout hejtmány moravských husitských posádek a sice Bočka Puklice z Pozořic z tábořsko-korybutovských Oder a Viléma Bočka Puklice z Pozořic z tábořského Moravského Šternberka. Oba Puklicové pocházeli z jižní Moravy z Pozořic z okolí Brna a Blanska. K nim se přidružil další stoupenec Tábora po Lipanech a polské jagellonské kandidatury na český trůn v roce 1438 slovenský husita Jan z Messenpeka na Helfštejně. Později jako Jiskrovi a zejména bratříčtí hejtmané prosluli Jan Talafús z Ostrova z východních Čech, ale po Čapkovi ovládající moravský hrad Hukvaldy až do roku 1465, a Martin Brcál z Dobré snad u Frýdku. Na opačné straně jako vrchní hejtman habsburské strany v Uhrách na dlouho dominoval východomoravský rodák Jan Jiskra z Brandýsa. Obdobně na habsburské straně bojovali i Mikuláš z Bítova na Šaumburce a Petr Roman z Vítovic na Zlíně.

J. JUROK: TSCHJECHISCHE HUSSITEN UND KATHOLISCHE KONDOTIEREN AUS MÄHREN IN DER SLOWAKEI IM 15. JAHRHUNDERT (ZEIT DER BRÜDER)

Zum Abschluss kann man die hier vorgestellten 15 Biographien von tschechischen Hussiten und Antihussiten, die in der Slowakei wirkten, auswerten. Aus der Zeit der Hussitenrevolution sind es neben dem Führer von mährischen Hussitenadels und späterem Landeshauptmann Jan Tovačovský aus Cimburk, der wahrscheinlich aus Mähren stammte, die vier ursprünglich Katholiker, die später zu Hussiten wurden, zu erwähnen: der Befehlshaber der Hussitenbesatzung in Tyrnau Blažek aus Borotín, der manchmal mit dem Blažek aus Napajedel gleichgesetzt wird, der spätere Verbündete der Hussiten in Bratislava Peter Kutěj, der als Herr von der Burg Veveří anging, der Befehlshaber der Hussitengarnison in Skalica, Jan Vrbenský, der früher in Hodonín in Mähren wirkte, und der Befehlshaber der Hussitengarnison in Topolčany, Jan Šmikovský, der nach der Zusammenarbeit mit Jan Tovačovský aus Mähren in die Slowakei kam. Aus der Zeit nach der Revolution kann man noch mehr aus Mähren stammenden und in der Slowakei wirkenden Kondotieren erwähnen. In der ersten Reihe sind zwei bekannten Hussitenlandeshauptmännern, und zwar Mikuláš Sokol aus Lamberk und Jan Čapek aus Sány (Zentralböhmen), beide für einige Zeit Herren von Burg Hukvaldy in Mähren, zu erwähnen. Neben diesen zwei Persönlichkeiten ist es nötig die Landeshauptmänner von mährischen Hussitengarnisonen, und zwar Boček Puklica aus Pozořice und Vilém Boček Puklica aus Pozořice hervorzuheben. Beide stammten aus Südmähren aus Pozořice, aus der Umgebung von Brno und Blansko. Zu den beiden kam ein weiterer Anhänger von Tabor und der polnischen Kandidatur von Jagiello, die sich in 1438 um die böhmische Krone beworben, der slowakische Hussit Jan aus Messenpek an Helfštejn. Später als die Jiskra's und die Landeshauptmänner von Bratisci, machten sich Jan Talafús aus Ostrov aus Ostböhmen, der nach Čapek bis 1465 die mährische Burg Hukvaldy beherrschte, und Martin Brcál aus Dobrá vielleicht aus Frýdek, berühmt. An der anderen Seite dominierte für lange Zeit Jan Jiskra aus Brandýs, Oberlandeshauptmann der habsburger Seite in Ungarn, gebürtig in Ostmähren. Gleichartig an der habsburger Seite kämpften auch Mikuláš aus Bítov an Šaumburg und Petr Roman aus Vítovice an Zlín, beide aus Ostmähren.

GENERÁL S LEGENDOU NA ZAČIATKU KARIÉRY (PAVOL MARCELY A JEHO PÁD DO ZAJATIA V JANUÁRI 1943 NA KAVKAZE)

MARTIN LACKO

LACKO, M.: General with a Legend at the Beginning of his Career (Pavol Marcely and his Capture in January 1943 in Caucasia). *Vojenská história*, 9, 4, 2005, pp 16 – 29, Bratislava.

The author in the study set himself a target to bring new facts and to disprove so far petrified and simplified opinions connected with antifascism of Slovak troops in the eastern front, particularly with Pavol Marcely. It may be said that there is a lot of ideological falsity and fiction in this topic. The study results from the evaluation of sources of this topic. The author tries to analyse existing written materials and aims at works of „older authors“. The author describes a self-repugnant destiny of P. Marcely himself and quotes authors who wrote on his changeover to the Red Army side. *Military History. Slovakia. World War II. Pavol Marcely.*

Obdobie druhej svetovej vojny je – napriek neuveriteľnému množstvu publikácií – podnes vďačnou a neutíchajúcou témou záujmu historikov, publicistov či najrôznejších bádateľov každého druhu. Okrem čisto vojenských aspektov je nepochybne ešte zaujímavejší a súčasne zložitejší ľudský aspekt tejto kapitoly. Práve vo vojne sa počas krízových momentov a hraničných životných situácií ukazovali skutočné ľudské charaktery a ochota dodržiavať aspoň základné morálne princípy. Aj z iného aspektu je však svetová vojna nesporne zaujímavá: zmýšľanie mnohých jej účastníkov prešlo počas pomerne krátkeho obdobia neraz až neuveriteľnými premenami. Nezriedka sa stalo, že z hrdých držiteľov nacistických železných krížov sa už v priebehu pár mesiacov po zmene vojnovnej situácie stávali odhodlaní odbojáři so zrakmi upretými na Stalina a ZSSR. Bol to jav symptomatický pre temer všetkých nemeckých spojencov a, pochopiteľne, neobišiel ani Slovákov.

Vcelku však možno konštatovať, že slovenská armáda na východnom fronte v prvej fáze ťaženia, zatiaľ čo nemecká armáda postupovala, obstála pomerne veľmi dobre. Po frontovom obrate v zime 1942 a na jar nasledujúceho roku už bolo väčšine vojska zrejmé, že Nemci vojnu nevyhrajú a krach východného ťaženia je len otázkou času. Frontový obrat bezprostredne pocítovali najmä príslušníci Rýchlej divízie (RD), ktorá sa v lete 1942 dostala až na Kaukaz, no po stalingradskej katastrofe musela aj ona z Kaukazu urýchlene evakuovať. Napriek hrôzostrašným opisom údajného rozkladu morálky, ktorý sa mal podľa starších autorov prejavovať najmä v dezerciách, tento jav nemožno pokladať za masový. V období, keď ich malo byť najviac – počas ústupu z Kaukazu – totiž nezbehla z divízie viac než stovka príslušníkov, čo bolo len asi 1 % jej celkového stavu.¹

¹Koncom roka 1942 mala totiž približne 10 000 príslušníkov. Celkový počet zranených a nezvestných bol od 1. januára do začiatku marca 1943 „len“ 277 mužov. Pozri Vojenský historický archív Trnava (VHA Trnava), fond (f.) kabinet ministra, škatuľa (šk.) 5, poznámky gen. Čatloša. Minister obrany tým reagoval na tvrdenia sovietskej rozhlasovej propagandy z 8. 3. 1943 o „stovkách slovenských vojakov a dôstojníkov“, ktorí vraj prechádzali do zajatia, pričom si od radosti spievali. Podľa zoznamov strát mala Rýchla divízia od 1. 1. do 15. 2. 1943 144 nezvestných a zbehnutých príslušníkov (okrem zajatých). Pozri VHA Trnava, f. MNO, šk. 393, menné zoznamy strát. Podľa inej štatistiky MNO, ktorú uvádza J. Škultéty, boli straty RD v prvom štvrtroku 1943 nasledovné: 112 mŕtvych, 207 ranených, 159 nezvestných. VHA Trnava, SZ VI A – 713, Cestou – necestou. Dodnes bližšie nepoznáme osudy týchto zajatcov či zbehov ani nemáme vyčíslené, koľkí z nich zajatecké tábory prežili, koľkí presne vstúpili do „československých légii“, ako sa v tom čase zahraničná armáda bežne nazývala, a koľkí sa domov nikdy nevrátili.

Pochopiteľne, nielen dezercie svedčili v slovenskej armáde o poklese pôvodne veľmi dobrej bojovej morálky. Nespokojnosť nasadením na fronte sa často prejavovala v hromadných žiadostiach o vystriedanie, o návrat domov. Avšak na strane druhej bolo úsilie o návrat domov, resp. do civilného života, prítomné v každej armáde, preto by nebolo korektné vyvodzovať z tohto javu nespoľahlivosť práve len slovenskej divízie.

Pri štúdiu povojnovej socialistickej literatúry najrôznejšieho žánru je vôbec historik konfrontovaný so zvláštnym javom: Všetci preživší vojaci, neskorší príslušníci čs. zahraničného odboja, ktorí napísali spomienky, v týchto tvrdili, že už počas svojho pôsobenia v slovenskej armáde vyvíjali odbojovú činnosť, ba že na východný front už odchádzali s predsavzatím, že zbehnú k Sovietom.² Dobové pramene to však potvrdzujú len celkom výnimočne. Historikom sa teda pri bližšej konfrontácii týchto dvoch prameňov – dobových dokumentov a povojnových vyjadrení, najmä však spomienok, naskytajú veľmi zaujímavé zistenia: Mnohí z tých, ktorí sami seba označovali za odbojárrov a antifašistov už v roku 1941, takými počas svojho nasadenia na východnom fronte zďaleka neboli. Keď však padli do sovietskeho zajatia, resp. boli vtiahnutí do povstaleckých udalostí roku 1944, veľmi rýchle v sebe objavovali protinacistické cítěnie. Príkladov by sme mohli nájsť viacero: poručík *Anton Hirner*, zajatý 22. júla 1941, ktorý sa vrátil na Slovensko ako agent NKVD v lete 1944, pričom sebaavedome vyhlásol svoje zajatie za dezerciu,³ por. *Pavel Gajdoš*, zajatý 13. mája 1942 pri Charkove (presnejšie obci Veseloje), ktorý svoje zajatie vždy deklaroval ako „uvedomelý prechod“, sa prihovárал slovenským vojakom z propagandistických letákov, a z ktorého sa stal dokonca osvetový dôstojník 1. ČSAZ.⁴ Ba aj neskorší vysokí predstavitelia povstaleckej armády. Tak napr. náčelník štábu Rýchlej brigády mjr. *Július Nosko* sa počas bitky pri Lipovci „preslávil“ nereálnymi plánmi protisovietskych úderov, čím ukázal väčšiu horlivosť, než známy germanofil Pilfousek. Ba ešte v jeseni 1943 podnikal kroky proti zbehnutým slovenským vojakom a vydával nemeckým orgánom bieloruské dievčence, podozrivé z lákania vojakov k partizánom.⁵ Podobne veliteľ povstaleckého letectva mjr. *Ján Tóth*. Ten ešte ako prednosta letectva pri Zaisťovacej divízii v Ovrucí a súčasne poľný pilot horlivo pátral po partizánoch, s obľubou ostreľoval bieloruské dediny, ba aj ženy pracujúce na poliach s poznámkou, že „je to stejne len taká partizánska banda“.⁶ Vo výpočte desiatok ďalších dôstojníkov, ktorí najprv bez najmenšieho odporu slúžili záujmom slovenského štátu, a tým aj nacistického Nemecka, no keď Nemci začali prehrávať, tak počas niekoľkých mesiacov prekonali priam závrtné zmeny svojich postojov, by sa dalo iste dlho pokračovať.

Podobne protirečivý osud mala aj iná známa vojenská osobnosť – neskorší generál čs. ľudovej armády Pavol Marceľ, v januári 1943 radový nadporučík slovenskej Rýchlej divízie.

Marceľ bol rodákom zo Zvolena, kde sa narodil v roku 1914. Až do roku 1940 sa venoval svojmu učiteľskému povolaniu, keď ho ľudácka vláda – podobne ako stovky iných učiteľov

²Týka sa to najmä legendarizovaného zajatia vyše dvoch tisícok Slovákov pri Kachovke, ktoré ešte aj dnes niektorí historici vyhlasujú za dezerciu. Bližšie v štúdiu Udalošti 30. októbra 1943 pri Kachovke – mýty a skutočnosti. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II. Bratislava : Mercury, 2003, s. 249-278.

³Pozri jeho spomienky nazvané *Boje za frontom* (Bratislava : Pravda, 1981). Hirnerovo zajatie som bližšie opísal v práci *Prípád poručíka Antona Hirnera*. (O jednom mýte slovenskej vojenskej historiografie). In: ŠMIGEL, M., ed.: Slovenská republika očami mladých historikov IV. Banská Bystrica : UMB, 2005 (V tlači).

⁴Gajdošove „premeny“ som zachytil v štúdiu Skaza Delostreleckého pluku 31 pri Charkove. In: Historické rozhľady, roč. 1, č. 1, 2005.

⁵VHA Trnava, f. 55, 55-24-3, č. 839 taj., hlás. veliteľa Letky 11 L. Hrona z 8. 10. 1943, takisto 55-24-3, č. 71546 dôv. zo 7. 10. 1943. K jeho postojom pri lipoveckej bitke pozri KLUBERT, T.: Boj pri Lipovci. In: Vojenská história, roč. 7, č. 1, 2003, s. 18. Udalošti opisuje takisto MIČIANIK, P.: Slovenská Rýchla brigáda a bitka pri Lipovci. In: Historické rozhľady, roč. 2, č. 2, 2005. Ba dokonca Nosko pred ustupujúcich vojakov Rýchlej brigády pľuval na zem a hrešil, „či sa nehanbia cúvať pred bolševikmi“! Pozri Archív literatúry a umenia Matice slovenskej (ALU SNK), f. F. Čatloš, 129 H 10, s. 94.

⁶VHA Trnava, zbierka Oddelenia vojenských dejín Slovenska (OVDS), šk. 5, spomienky npor. Štefana Hanusa.

– povolala do armády.⁷ Podobne ako všetci ostatní, aj on sa zúčastnil protisovietskeho ťaženia v Rýchlej divízii; bol tu však len pomerne krátko, od 14. novembra 1942. Zastával funkciu veliteľa 1. roty 21. motorizovaného pluku.

Aj on bol jedným z tých, čo o sebe dôsledne tvrdili a písali, že k Sovietom prešli „dobrovoľne a uvedomele“ a nikdy v sebe nenašiel odvahu vyličiť súvislosti bez idealizovania. V rovnakom duchu sa však vyjadrovali aj historici, najmä vojenski. Od roku 1945 sa Marcely uvádza ako zbeh, vlastne prvý zbehnutý dôstojník bývalej Rýchlej divízie. „Čs. vlastenec a antifašista, ako veliteľ 1. roty 21. mot. pluku tzv. Rýchlej divízie prešiel so svojou jednotkou k ČA.“⁸ Tento názor, hoci v iných formách, sa permanentne opakoval nielen do roku 1989, ale bez kritického preskúmania až podnes.⁹ Autorom vyslovujúcim túto tézu pritom pochopiteľne nikdy nešlo o samoúčelnú konštatáciu, ale sa predstierala ako „dôkaz“ o celkovej nespoľahlivosti dôstojníckeho zboru a vôbec divízie v tomto období.

MÝTUS ZAKORENENÝ V LITERATÚRE

Vzhľadom na to, že sa názor podnes hlboko udomácnil, uveďme teda mená aspoň niektorých významnejších historikov, resp. prác, ktorí toto tvrdenie opakovali. Tak napr. Jaroslav Šolc písal, že „na začiatku roku 1943 prechádzali už vojaci RD na sovietsku stranu po skupinách alebo v malých jednotkách spolu so svojimi veliteľmi. Prvý takýto hromadný prechod viedol nadporučík Pavel Marcely, ktorý 29. 1. 1943 prešiel k sovietskym partizánom s celou rotou 21. motorizovaného pluku.“¹⁰

Marcely sa dostal aj do známeho *Malého slovníka SNP* z roku 1964. Podľa jeho autorov „na Kaukaze 29. 1. 1943 s celou rotou 21. pluku Rýchlej divízie prešiel k sov. armáde“.¹¹

Vrcholné dielo normalizačného výkladu odboja a povstania na Slovensku – plezvovská syntéza dejín SNP z roku 1984 – zaraďuje v hesle *Prechody slovenských vojakov* k najznámejším dezerciam „prechod roty“ npor. Marcelyho 27. 1. 1943 v obci Penešukaj na Kubáni.¹²

Propagátorom Marcelyho „dezercie“ bol aj Pavel Šimunič. Ten vo svojich prácach ani raz nezabudol zdôrazniť význam kroku tohto „antifašistu“. „Rýchly ústup – (myslí sa Rýchlej divízie – pozn. M. L.) – pred hroziacim obklúčením smeroval cez Paškovskij na Ivanovskuju, Slavjansk a Temriuk. V jeho priebehu pri dedine Ponežukaj prešla k ČA rota npor. Pavla Marcelyho.“¹³

⁷„Marcely Pavel (26. 6. 1914 Zvolen – 17. 10. 1980, Piešťany) – učiteľ. Do 1940 učiteľ, 1940 – 1943 dôstojník slovenskej armády, po oslobodení ČSĽA ... Člen KSČ od roku 1943. Koncom roka 1942 odvelený na vých. front, kde 27. 1. 1943 prešiel s rotou RD na Kaukaze k Sovietskej armáde“, informujú Plevzove Dejiny SNP, V. zväzok (Bratislava : Pravda, 1984) na s. 301.

⁸Slovenský biografický slovník. Kol. aut. IV. zväzok. Martin : MS, 1990, s. 61.

⁹Príkladom môžu byť diela typu *Kronika Slovenska II* (Bratislava : Fortuna print, 1999, s. 275) či najnovší slovník odboja : *Vojenské osobnosti čs. odboje 1939 – 1945*. Kol. aut. Praha, Bratislava : VHÚ, 2005, s. 186.

¹⁰ŠOLC, J.: Slovensko vo vojne a proti vojne. In: SNP v ľudovej tvorbe. Bratislava : Obzor, 1964, s. 50. Inde napísal, že pri ústupe z Kaukazu: „bojová morálka divízie celkom upadla a po prvý raz prechádzali na sovietsku stranu celé malé jednotky na čele s veliteľmi. S výbrojou prešla 29. 1. 1943 rota npor. Marcelyho.“ SNP – jeho predpoklady a priebeh. In: SNP (štúdie, udalosti, bibliografia). Ed.: J. ŠOLC a kol. Bratislava : Obzor, 1969 s. 52.

¹¹KROPILÁK, M. – JABLONICKÝ, J.: Malý slovník SNP. Bratislava : VPL, 1964, s. 138.

¹²PLEVZA, ref 7, s. 419. K tvrdeniu len malá poznámka: V skutočnosti sa udalosť neodohrala 27. januára, obec sa nenazývala Penešukaj a nebola na Kubáni, ale na Kaukaze.

¹³ŠIMUNIČ, P.: Slovenská armáda v kontexte II. sv. vojny a predpoklady povstania. In: *Vojenské aspekty SNP*. (ed. KORČEK, J.). Bratislava : VHÚ, 1994, s. 19, Slovenská armáda a SNP. Bratislava : Metodické centrum, 1996, s. 7 a i.

Vojenská história

Ján Stanislav v roku 2002 píše, že „pokles morálky v slovenskej Rýchlej divízii potvrdila aj skutočnosť, že počas ústupu nemeckých a slovenských jednotiek z Kaukazu prešla slovenská rota npor. Marcelliho na druhú stranu frontu – k Sovietom.“¹⁴ O Marcelého pochybné tvrdenia sa opiera aj významný český vojenský historik Karel Richter.¹⁵

Tvrdenie sa však opakovalo aj v desiatkach ďalších publikácií, starších či novších.¹⁶

JANUÁROVÉ UDALOSTI NA KAUKAZE 1943

Po Stalingradskom prielome, ako je všeobecne známe, musela svoje bojové pozície na Kaukaze opúšťať aj slovenská Rýchla divízia, ktorá bola v tom čase súčasťou nemeckej 17. armády. Začiatkom januára totiž Červená armáda rozvinula bojové operácie, cieľom ktorých malo byť obsadenie severnej časti Kaukazu. V polovici januára zasiahli tieto operácie aj priestor, v ktorom sa nachádzala slovenská Rýchla divízia. Dovtedy síce vládol ešte relatívny pokoj, potom sa situácia zdramatizovala. 15. januára sa spustila niekoľkohodinová sovietska delostrelecká paľba a bombardovanie jednotiek Rýchlej divízie na temer celom úseku. Toto pokračovalo aj celý nasledujúci deň, ako aj 17. januára.¹⁷

Rozpútali sa tuhé boje s krvavými stratami, aké príslušníci divízie nepamätali od letnej ofenzívy, ba tieto boli v mnohých prípadoch ešte horšie.¹⁸

¹⁴Zápisky gen. Rudolfa Viesta. Bratislava : MO SR, 2002, s. 217.

¹⁵Ten píše, že vraj „prešiel na sovietsku stranu s celou rotou“. (Přes krvavé řeky. Čs. východní odboj bez cenzury a legend. Praha : Ostrov, 2003, s. 150). Ba dokonca aj bývalý frontový spravodajca Rýchlej (a neskôr 1. pešej) divízie L. Paška, ktorý vo svojej knihe spomienok kritizuje marxistické tézy o masovom prebiehaní Slovákov na východnom fronte, pokladá Marcelého krok za prechod. „...npor. Marcelli vo veľmi zložitej bojovej situácii si s takmer 200 vojakmi rotu vynútil prechod k sovietskemu vojsku“ PAŠKA, L.: Pozor, míny! Liptovský Mikuláš : Dom MS, s. 43.

¹⁶Marcely bol zbehom aj podľa českých autorov syntézy Za svobodu Československa (Praha : Naše vojsko, s. 178), podľa E. Friša (Povstání zdaleka a zblízka. Praha : Čs. spisovatel, 1965, s. 67), aj v publikácii Boj československých jednotiek pri Sokolove (Bratislava : Magnet, 1978, s. 84). Tá spomína, že 5. júla 1943 k čs. brigáde bola pričlenená skupina 10 slovenských dôstojníkov a 200 vojakov, ktorí „odmietli ďalej slúžiť klerikálnej fašistickej vláde Slovenského štátu a prešli 29. januára 1943 na Kaukaze na sovietsku stranu a tu ihneď vyslovili pranie bojovať v zostave čs. vojenskej jednotky v ZSSR“. „29. januára prešla s celou výstrojou na sovietsku stranu prvá rota slovenského motorizovaného pluku, ktorú viedol npor. Marcellý.“ píše zase M. Lavova v diele Marek Čulen. (Bratislava : Pravda, 1971, s. 132.) Marcely bol zbehom aj podľa J. Šimovčeka a J. Gebharta: „V Rýchlej divízii k dezerciam dochádzalo najmä počas ústupu z Kaukazu v januári 1943, keď k sovietskej armáde prebehla rota nadporučíka Marcelliho“ (Partizáni v Československu 1941 – 1945. Praha, Bratislava : Naše vojsko, Pravda, 1984, s. 118-119). „Tak 29. I. 1943 prešla v oblasti Kaukazu na sovietsku stranu rota npor. Pavla Marcellého, čata Sama Mravca a ďalšie skupiny vojakov.“ KROPILÁK, M.: Povstanie a revolúcia. Bratislava : Obzor, 1984, s. 37. „Keď v januári 1943 Sovietska armáda začala útočiť na Kaukaze, prešla k nej rota npor. Marcellého“, domnieval sa aj Václav Štefanský. ŠTEFANSKÝ, V.: Armáda v SNP. Bratislava : Pravda, 1984, s. 15. Marcely prešiel aj podľa autora inej publikácie, B. Kuchára. KUCHÁR, B.: Ostali verní prisáhe. K prejavom protifašistického odporu v slovenskom vojsku, najmä v rýchlej divízii.) Bratislava : ÚV SZPB, 1989, s. 47. Vo výpočte všetkých publikácií a zmienok by sa dalo dlho pokračovať.

¹⁷Pozri napr. Denník pplk. Jána Kalla, veliteľa 31. del. pluku. Pasáže z neho cituje v práci Cestou – necestou Jozef Škultéty. VHA Trnava, SZ VI A – 713, s. 81.

¹⁸Tak napr. dňa 18. januára mala 6/11 batéria v Penzenskej podporovať dva nemecké prápory nasadené na obranu tejto obce. 19. januára dostal priezvedný oddiel 5 (PO-5) za úlohu uvoľniť cestu Saratovskaja – Penzenskaja a vyslobodiť tak obkľúčené jednotky. (Obkľúčené boli 55. a 32. gardovou strel. divíziou.) V následných bojoch v Penzenskej prišla 6/11 batéria o 20 mŕtvych, 26 ranených a piatich nezvestných. Za dva dni tak utrpela väčšie straty ako celý delostrelecký oddiel 11 od nasadenia na rieke Mius v zime 1941! PECINA, J.: Poľné delostrelectvo Rýchlej divízie 1942 – 1943. Od Rostova po Krym, rkp., s. 18. J. Kallo zas dostal od veliteľa 11. del. oddielu oznam, že 20. januára stratil „30 mŕtvych, 40 ranených a niekoľko nezvestných“. Ako zaujímavosť možno dodať, že z tohto počtu mŕtvych bolo 10 slovenských vojakov zmasakrovaných počas prevozu do poľného lazaretu pre zranenie.

V situácii hroziaceho obkľúčenia divízie sa časť jej veliteľského zboru na čele s veliteľom divízie gen. Štefanom Jurechom pokúsila hroziacemu osudu vyhnúť tým, že nadviaže spojenie s predstaviteľmi Červenej armády.¹⁹ V prípade, že Červená armáda obsadí cestu Saratovskaja – Krasnodar, ktorá bola jedinou ústupovou cestou divízie, mala táto prejsť na druhú stranu frontu.²⁰ Odhliadnuc od dobrodružnosti a možných politických následkov takejto akcie plány prezrádzali tiež krajinú naivitu ich slovenských tvorcov.²¹ Pokus, ktorý sa mal udiať 23. januára, sa však nakoniec nepodarilo uskutočniť. Navyše, už od skorého rána 23. januára boli prvé jednotky divízie, konkrétne II/20 práporu, na základe Nemcami vydaného rozkazu, nútené ustupovať z dovtedajších pozícií na severnej strane rieky Psekups na jej druhý breh. Dialo sa tak pomocou gumenných člnov, na ktorých sa prepravovali na druhú stranu rieky Psekups.²² Jednotky divízie ustupovali do nových postavení na predmostí rieky Kubáň.²³ Bola to pomerne náhla zmena, najmä, ak porovnáme situáciu v predchádzajúcom dni.²⁴ Po 4-mesačnej pozíčnej vojne v ťažko vybojovaných kaukazských horách dostali Nemci – a tým aj Rýchla divízia – rozkaz na ústup na Kubánske predmostie. Ten sa dial postupne v smere Paškovskaja – Ivanovskaja – Slavjansk. Nemecké velenie totiž usúdilo reálnu možnosť veľkého obkľúčenia. Tým sa súčasne zmarila možnosť prechodu divízie k Sovietom.²⁵

V prvý deň začínajúceho ústupu, 23. januára, však boje ešte nedosiahli svoj vrchol. Ten prišiel až 24. – 25. januára. V tento deň sovietske jednotky útočili už od ranných hodín na postavenia, najmä 20. pl. Hovorí o tom napr. zápis v denníku 2. (spravodajského) oddelenia a potvrdzujú to aj zoznamy strát. „24. I. 1943. 08:15: *Za prípravnej mínometnej paľby previedol nepriateľ útok na 6/20 rotu v sile 2 rôt. Nepr. sa priblížil na vzdialenosť 100 m, miestami k prekážkam... Pred prekážkami nepriateľ zanechal viac mŕtvych a ranených.*“²⁶ Popoludní zas útočil na postavenia I/21 práporu sovietsky I/277 prápor NKVD.

Útoky pokračovali s ešte väčšou intenzitou nasledujúci deň. Po silnej delostreleckej, mínometnej a guľometnej paľbe sa Sovieti pokúsili preraziť obranné línie oboch peších plukov na viacerých miestach. Prejavila sa tu známa ruská taktika masových útokov bez ohľadu na vlastné straty: „25. I. 1943. 10.30: *Zaútočil nepriateľ v sile asi 2 práporov striedavo na krídla úseku I/21 práporu a pravého susedného pluku. Nepriateľský útok trval do 12.50 hod. a bol odrazený vl. pech. a del. paľbou bez toho, že by sa nepriateľ bol dostal do HOP. (Hlavné obranné postavenie – pozn. M. L.) Straty nepriateľa pri normálnom odhade činia najmenej 200 – 250 mŕtvych a ranených. Pred postavením sú celé hromady nepr. mŕtvov. 14.30: Nepr. ustúpil pod silnou vl. paľbou. Nestiahol sa však do pôvodného svojho postavenia, ale zostal v tesnom dotyku pred postavením 1. a 2./20. roty.*“²⁷

¹⁹Z publikovaných prác bližšie napr. KUCHAR, ref. 15, tiež ŠOLC, J.: K pokusom o prechod slovenské peší divízie k Rudé armáde v 1943. In: Vojenská história, roč. 3, 1999, č. 3; FALŤAN, S.: Slováci v partizánskych bojoch v SSSR. Bratislava: SVPL, 1957 a i.

²⁰KUCHAR, ref. 15, s. 46.

²¹Organizátori totiž vôbec nepočítali s tým, že by sa takto stali – aspoň načas – zajatcami sovietskej strany, proti ktorej dlhý čas bojovali. Tamže. Hlavné príčiny krachu celej akcie treba hľadať najmä v skutočnosti, že už niektoré body uzavretej dohody boli prakticky neuskutočniteľné. Rovnako však väčšina dôstojníkov nebola ochotná plán akceptovať, dávajúc prednosť návratu domov. ŠOLC, ref. 19, s. 41-43.

²²VHA Trnava, ŠZ-X-147, Vojtech Višňovský – Tajná dohoda medzi ČA a Rýchlou divíziou, s. 57. Višňovský patril do užšieho štábu gen. Jurecha.

²³Tamže.

²⁴Hlásenie z 22. januára totiž uvádzalo: „*Nepriateľ v úseku Rýchlej divízie neprejavuje žiadnu útočnú činnosť, ale prevádza živšiu výzvednú a hliadkovaciu činnosť za účelom pútať sily a zabrániť vyťahnutiu niektorých jednotiek z fronty.*“ VHA Trnava, f. MNO taj., inv. č. 80, šk. 22, prehľad správ za obdobie 11. 1. – 20. 1. 1943.

²⁵„*Zastaviť ich v tejto situácii – vykonať celý rad bezpečnostných opatrení a usmerniť ich na prechod k ČA – bolo už nemysliteľné – prakticky neprevediteľné!*“, dodáva V. Višňovský. Ref. 22, s. 58.

²⁶VHA Trnava, f. RD, šk. 25, denník 2. oddelenia Veliteľstva Rýchlej divízie (VRD), s. 164 – 165. Na jednotky RD na prelome januára a februára útočili: 55. gardová strelecká divízia (GSD) genmjr. B. N. Aršinceva, 60. strelecká divízia a spomenutý prápor NKVD. 55. GSD bola niekdajšou 30 SD, ktorá bola nasadená proti RD už koncom jesene 1942. Útočila na pravom krídle RD.

²⁷Tamže.

Vojenská história

Nasledujúce dni pokračovali presuny jednotlivých častí divízie bez stretov s protivníkom. Ani samotný ústup však nebol jednoduchý, práve naopak. Nastala temer chaotická situácia, ktorá je typická pre armády, keď musia náhle ustupovať. V takejto atmosfére začalo dochádzať vo zvýšenej miere aj k najrôznejším konfliktom a nedorozumeniam medzi „spojencami“. Najmä povýšeneckí Nemci sa nemohli zmieriť s faktom, že ich boľševická armáda, ktorú toľkokrát vyhlasovali za porazenú, zrazu vyháňa z ťažko dobytých pozícií. Z ich výrazov a správania to bolo často úplne zrejmé. „*Sú strašne drzí, arogantní a terorizujú celé okolie. Najradšej by vraždili všetko – Sú rozhorčení nad ústupom, ktorý začína byť veľmi vážny*“, mohol si o. i. poznačiť do denníka 28. januára pplk. Kallo.²⁸

Ústup jednotiek divízie na nové postavenia musel byť veľmi rýchly. Z tohto dôvodu sa konal na základe čiastkových dispozícií – či už ústne alebo telefonicky vydávaných rozkazov, resp. rádiogramov.²⁹ Ústup sa dial sčasti autami, najmä však pešo – rozmoknuté kaukazské „cesty“ a nedostatok pohonných hmôt totiž pohyb techniky neumožňovali.

Operačný rozkaz č. 2 z 27. januára bol súhrnom predošlých čiastkových rozkazov. Rýchla divízia dostala za úlohu vytvoriť časť predmostia na južnej strane rieky Kubáň na čiare: rieka Psekups – Kasanukaj – Edepšukaj – rieka Kubáň a brániť preniknutiu Sovietov do priestoru južne a j – v. od Krasnodaru.³⁰ To sa aj podarilo a situácia sa nakrátko zdanlivo stabilizovala, čo zachytáva spomenutý operačný rozkaz. „*Nepriateľ, ako sa zdá, bol našimi odpútavacími pohybmi prekvapený, keďže ústup valných síl bol prevedený nehatene. K opätovnému naviazaniu dotyku s nepriateľom v novej obrane očakávame, že nedôjde skoršie ako 29. – 31. 1. 1943.*“ Počítať sa však malo so zásahom rýchlych prvkov, najmä jazdectva, a to v smere útoku Pšekuchablj – Kasanukaj – Tljustenchablj. Gro jednotiek divízie ukončilo presun z doterajšej obrany a zaujalo nové obranné postavenie v priestore Šagantšerichablj – Kasanukaj – Edepšukaj. Nie nedôležitá bola aj poznámka, že „*zadné voje držia predošlú čiaru obrany, ich odpúťanie sa prevádza podľa vydaných rozkazov*“.³¹

V tento deň začal štáb divízie svoju činnosť na novom mieste – v obci Lakšukaja, avšak s dôverným rozkazom, aby veci jednotlivých oddelení príliš nerozbaľovali. Až do odvolania mala platiť zásada prísnej pohotovosti.³²

Nasledujúci deň, 28. januára, sa prehľad o situácii znova aktualizoval. Opäť sa zdôraznilo, že nepriateľ môže prísť do dotyku s divíznymi jednotkami okolo 29. – 30. 1. 1943. „*So zásahom útočnej vozby, ako aj rýchlych prvkov (jazdectvo, cyklisti) treba počítať v každú chvíľu.*“ V prípade ofenzívnych akcií Sovietov sa tieto mali očakávať v severnej časti úseku divízie, t. j. v smere Pšekuchablj – Šabanochablj – Tljustenchablj, pričom úmyslom nepriateľa bude ohroziť Krasnodar. Z tohto dôvodu bolo o. i. treba zistiť, akými silami postupuje nepriateľ z priestoru Ponežukaj – Nešukaj – Krasnoje.³³ Ani samotný štáb RD totiž nevedel, kde presne sa práve ťahne frontová línia. Gustáv Vargoš napr. zaznamenal rozhovor veliteľa divízie gen. Jurecha s plk. Markusom z 29. januára 1943 v obci Šabanochabl, kde dočasne sídlilo velenie 20. pluku. Hneď pri príchode do pracovne plk. Markusa znela Jurechova otázka: „*Mikuláš! Máš spojenie s ČA? Markusova odpoveď: Nemám, pán generál! Ani osobným stykom, ani palbou! Nevie, koho mám pred sebou: Jestli ustupujúcich Nemcov alebo Rusov.*“³⁴ Vzápätí autor dupľuje: „*Hodnotili situáciu a hľadali možnosti realizácie plánovaného zámeru* (myslel sa vraj prechod

²⁸ŠKULTÉTY, ref. 17, s. 83.

²⁹VIŠŇOVSKÝ, ref. 22, s. 61.

³⁰Línia predných stráží bola určená čiarou: ústie riečky Pšiš – Nečersij – Šunduk – Ponežukaj. Severným susedom slovenskej divízie bola nemecká 4. horská divízia a južným 198. pešia divízia. Kvôli splneniu novej obrannej úlohy vrátilo nemecké velenie PO-5, s ktorým predtým disponovala 125. pešia divízia. Tamže.

³¹VHA Trnava, f. MNO taj., inv. č. 80. k. 22, operačný rozkaz č. 2 z 27. 1. 1943.

³²VIŠŇOVSKÝ, ref. 22, s. 67. Denník 2. oddelenia v dňoch 26. až 30. januára taktiež nezaznamenal žiadne bojové udalosti, iba plánovaný ústup jednotiek.

³³VHA Trnava, f. MNO taj., inv. č. 80, šk. 22, spravodajský rozkaz č. 4 z 28. 1. 1943.

³⁴KUCHÁR, ref. 15, s. 48-49.

– pozn. M. L.) v *nových podmienkach. No ani nepoznali pohyb sovietskych jednotiek, ani ústupové zámery Nemcov.*³⁵

Ešte 29. januára vydal Jurech rozkaz, aby sa stanovište veliteľstva divízie presunulo do Paškovskej na severnej strane rieky Kubáň, čo sa aj realizovalo nasledujúci deň, 30. januára. Ani vtedy však veliteľstvo nezískalo žiadne informácie o frontovej línii.³⁶ Tento krok mal praktické pohnútky – Sovieti totiž už 29. januára priamo ohrozovali samotné veliteľstvo divízie.³⁷ Kvôli bezprostrednému ohrozeniu musela byť preto do obrany zasadená väčšia časť personálu štábu divízie.³⁸

Drámy však pokračovali aj v nasledujúcich dňoch. „31. 1. Teda posledný deň mesiaca... Za tento mesiac Nemci stratili skoro všetko územie za Kubáňou... Všetko uteká... Sklady sa zapalujú, ničia... Bojový duch klesol úplne a kázeň povoľuje...“, poznačil si iste pravdivo v denníku Ján Kallo.³⁹

31. januára vnikli červenoarmejci do hlavného obranného postavenia divízie pri obci Edepsukaj.⁴⁰ O 19.00 h bol vydaný rozkaz na všeobecný ústup na severný breh rieky Kubáň do priestoru obce Paškovskaja. RD mala svoj úsek urýchlene odovzdať Wehrmachtu a ako celok prejsť do priestoru osád Ivanovskaja – Novomyšastovskaja (asi 60 km záp. Krasnodaru – pozn. M. L.) severne od Krasnodaru.⁴¹ Práve počas spomenutého prielomu pri Edepsukaj padli 31. januára do zajatia 7 príslušníci 20. p. pl. a o pár hodín – už 1. februára – aj dôst. zástupca Samo Mravec od tohto pluku so svojou čatou.⁴²

Konečne, smutné chvíle posledných januárových dní zachytáva pekne aj pplk. Kallo, keď píše: „Rusi stále útočia a tak strácame dedinu za dedinou ... Teraz vidíme, ako pešiaci ničia a zapalujú autá... Rýchla divízia teda už není rýchla, ale hodne pomalá... Milionový materiál sa ničí a zanecháva osudu...“⁴³

Od 1. do 4. februára sídlilo veliteľstvo divízie v Paškovskej, zvyšné časti v zhromaždiskách okolo, vystavené náletom a bombardovaniu Sovietov.⁴⁴

Všeobecný ústup však nakoniec značil pre príslušníkov divízie „oslobodenie“ – z neľudských podmienok v kaukazských horách.⁴⁵ Z prvého sledu boli tak presunutí do druhého, keď bez

³⁵Tamže, s. 48. Višňovský to potvrdzuje, keď píše: „Plk. Markusom vyslaný prieskum pred postavenie predných stráží ani to nemohol zistiť, jestli sa pred p. pl. 20 nachádzajú napredujúce jednotky ČA alebo ustupujúce oddiely Wehrmachtu.“ VIŠŇOVSKÝ, ref. 22, s. 67.

³⁶Tamže, s. 67-68.

³⁷VHA Trnava, f. RD, šk. 1, opis telegramu spoj. štábu VRD z 29. 1. 1943.

³⁸VHA Trnava, f. RD, šk. 1, 4/1/1, telegram č. 76 z 1. 2. 1943.

³⁹ŠKULTÉTY, ref. 17, s. 85.

⁴⁰VHA Trnava, f. RD, šk. 25, denník 2. oddelenia VRD, s. 165.

⁴¹K dispozícii Nemcom ostali len delostrelecké jednotky. VIŠŇOVSKÝ, ref. 22, s. 69. Presun sa realizoval od 2., resp. 3. februára, na základe Operačného rozkazu č. 3.

⁴²Za 1. február sa okrem Mravca uvádza ešte 13 mien, všetci ako „zajatí“ (f. MNO, šk. 393, menné zoznamy strát).

⁴³Pre autá totiž nebolo pohonných hmôt. „Každý pohyb, aj tej najmenšej jednotky, musí byť prevedený pod heslom „šetriť pohonnými hmotami.“ Ich množstvo je tak malé, že pri ďalšom ústupe divízie nemôže byť odsunutý celý počet motorových vozidiel,“ konštatoval v rozkaze náčelník štábu RD mjr. K. Murgaš. VHA Trnava, f. RD, šk. 99, č. 11545/taj. z 31. 1. 1943. Zbrane, ktoré pre terénne podmienky alebo nedostatok pohonných hmôt nemôže jednotka vziať sebou, mali byť zničené – podobne munícia, nariadil zase v inom rozkaze veliteľ RD Jurech. VHA Trnava, f. RD, šk. 15, operačný rozkaz č. 5 z 3. 2. 1943.

⁴⁴VHA Trnava, f. RD, šk. 25, denník 2. oddelenia VRD, s. 165.

⁴⁵Obraz o životných podmienkach v kaukazských zákopoch si môžeme urobiť aj z niektorých listov, ktoré vojenská cenzúra zadržala. „...Žijeme tu v horách ako zver pod zemou, kde na nás voda tečie a žerú nás vši a kde sme ničení hladom...“ Druhý vojak domov písal: „...Môžete si predstaviť stravu, aká je, z čoho pozostáva obed, zohriata voda – čistá – Viktorko, bohuprisám, – osolená voda – v ktorej plávu dva zemiaky a nič viac. Na druhý deň zas voda a chlieb, nič viac. To sa stále opakuje. Mäsa dávajú 30 kg na týždeň pre batériu, prichodí človeku skapat.“ Tretí sa na margo stravy žaloval: „Mamička moja, veru taký život tu máme, to by som žiadnemu nepriateľovi ani tomu najhoršiemu neprial. Tu som hladný ako vlk, lepšie sa u nás má ten pes v búde. Tu by som jedol, čo vy doma zahodíte...“ VHA Trnava, f. RD, šk. 128, č. j. 919-1552, dôverný rozkaz VRD č. 25978 z 21. 3. 1943.

dotyku so Sovietmi ustúpili cez Krasnodar a Paškovskuju do Slavjanska, kde zanechali všetky ťažké zbrane. 9. až 10. februára boli potom prepravení na Kerčský polostrov. Motorizovaná časť divízie sa, naopak, po vlastnej osi presunula v polovici februára do Sarabúz, odkiaľ bolo vlakom prevezených do Melitopolu 2 600 mužov. V priebehu marca a apríla bola celá divízia presunutá na Krymský polostrov, do priestoru Perekop – Džankoj – Geničesk a tu podriadená nemeckému veliteľovi Krymu. Veliteľstvo divízie ostalo vo Vojinke.⁴⁶

ČO Hovorí MARCELY A ČO Hovorí INÉ PRAMENE

Marcely – pravdepodobne v 70. rokoch – spísal svoje spomienky na východný front, ktoré boli po jeho smrti publikované v 4. zväzku normalizačných Dejín SNP pod názvom *Z bojov za slobodu*.⁴⁷ Nás budú, pochopiteľne, na tomto mieste zaujímať len pasáže týkajúce sa údajného „prechodu“.

Marcely začína tým, že ich prápor bol vyložený v obci Šabanochabl a hneď nasledujúci deň – pravdepodobne ide o 28. január – dostal na vedomie, že jeho 1. rota je určená za prednú stráž divízie v obci Ponežukaj, vzdialenej asi 10 km od Šabanochabl. Priestor mal zaujať večer, alebo skoro ráno. Sám nevedel, kde sa Ponežukaj – o ktorej počul možno prvýkrát v živote – nachádza. Píše totiž: „*Vyšiel som pred dom, aby som sa zorientoval podľa mapy, kde je Ponežukaj.*“⁴⁸ Po ceste pritom ustupovali dlhé kolóny Nemcov, ako aj kozácke jednotky v ich službách. „*Myslel som na to, že keby som išiel teraz večer s rotou oproti týmto ustupujúcim, málokto by veril, že idem zaujať postavenie na predných strážach. Tento rozkaz tiež svedčil o chaos, ktorý vládol v tomto čase v RD.*“ Najlepšie podmienky na obranu boli totiž očividne na brehu blízkej Kubáne hneď za obcou, nie až 10 km na druhej strane rieky smerom k príchodu sovietskych vojsk. Iste sa to vtedy nepáčilo ani Marcelymu, ani nikomu z vojakov. Nakoniec, sám spomína „pochybnosti“, ktoré o prevedení tejto akcie mal a s ktorými sa aj zdôveril nižším veliteľom. „*Vyslovil som aj poznámku, že môžeme byť nejaký čas bez spojenia s RD*“, ako aj to, že „*keď za ustupujúcimi pôjde sovietska armáda, môžeme padnúť do zajatia*“.⁴⁹ Rozkaz bol však rozkaz, a ten musel nadporučík splniť, či sa mu to páčilo alebo nie. Zhruba potiaľto je publikovaný opis dôveryhodný. To, čo nasleduje, je však už z veľkej časti Marcelyho fikcia, úsilie ex-post dokázať svoju odbojovú činnosť – také typické pre mnohých účastníkov východného frontu. Najmä opis prvého stretu so sovietskym dôstojníkom vyznieva priam idylicky, akoby ani nešlo o vojnu, kde sa zabíja, ale o nejaké priateľské stretnutie: „*Podali sme si ruky. Bol som bez zbrane. On tiež odložil zbraň, podal ju spojke. Videl, že to myslíme úprimne...*“⁵⁰

Prvé hlásenia o incidente však napovedajú, že o zbehnutie v žiadnom prípade nešlo. Tak napr. hneď v ten deň, 29. januára, o udalosti hlásil spojovací štáb VRD nasledovne: „*Predstráže sa dostali v dotyk s nepriateľom a museli sa vrátiť na HOP. Pravdepodobne sa pri tom jedna rota v sile asi 35 mužov dostali do rúk nepriateľa.*“⁵¹

⁴⁶ŠOLC, SNP, ref. 10, s. 52. V dňoch 5. – 9. februára bol prevedený transport divízijských jednotiek na Krymský polostrov, menšia časť loďami, najmä však lietadlami. VHA Trnava, f. MNO taj., inv. č. 80. k. 22, operač. rozkaz č. 4 zo 4. 2. a č. 6. z 9. 2.

⁴⁷PLEVZA, V. (ed.): Dejiny SNP. IV. zväzok. Bratislava : Pravda, 1984, s. 205-238.

⁴⁸Tamže, s. 217.

⁴⁹Tamže.

⁵⁰Tamže, s. 218. Faktom mohlo byť akurát len to, že obec, v momente, keď do nej dorazili, už Nemci – ktorých tam mali podľa rozkazu vymeniť – opustili. Došlo tak k podobnej situácii ako v noci z 29./30. 10. 1943 pri Kachovke. Keď prišli vojaci 1. pešej divízie do bojových línií, žiadni Nemci – ktorí tam mali byť – tam už neboli, pretože jednoducho ušli skôr.

⁵¹VHA Trnava, f. RD, šk. 1, opis telegramu spoj. štábu VRD z 29. 1. 1943. Telegram dodáva, že nepriateľské pokusy o útok na stanovište veliteľstva RD boli odrazené.

Vojenská história

V telegrame veliteľstva divízie určenom MNO Bratislava z 1. februára sa o udalosti píše: „Rota npor. Marcela na PS (predsunutom stanovišti – pozn. M. L.) bola silnou nepriateľskou skupinou obklúčená. Až do večerných hodín vrátili sa 4 muži od tejto roty. Podrobnosti chybujú.“⁵² V odpoľudňajších hodinách 29. januára postúpili nepriateľské úderné oddiely viac ráz až na okraj stanovišťa veliteľstva divízie!⁵³

O pár hodín boli veliteľstvom zaregistrovaní ďalší dvaja vojaci, ktorým sa podarilo z obklúčenia ujsť. V nasledujúcom telegrame sa totiž uvádza, že „od roty npor. Marcela sa vrátilo len 6 mužov. Rota 32 mužov npor. Marcela a predsunutá zprav.(spravodajská – pozn. M. L.) ústredňa s por. Brezinom (II. oddel.) dostali sa pravdepodobne do zajatia.“⁵⁴

Zo všetkých troch telegramov vidno, že ani v jednom z nich nebol Marcely s rotou pokladaný za zbehnutých. Navyše, ak by bol Marcely svoj prechod s celou jednotkou plánoval, ako to sám tvrdí, a mal vrelý súhlas svojich podriadených („videl som, že je nálada počkať na sovietsku armádu ... skončiť s potupným údelom“ a pod.) – prečo zrazu viacerí vojaci od Sovietov utekali, keď mali takú jedinečnú možnosť dostať sa na druhú stranu?⁵⁵

Nakoniec, neboli jediní, ktorí sa z nepriateľského zajatia ponáhľali, kým sa ešte dalo. Zaujímavým dokreslením vtedajšej situácie na Kaukaze je v tejto súvislosti aj výpoveď jedného z radových vojakov Jána Bilika od 3/21 roty npor. Alenu, ktorý sa počas bojov dostal do zajatia, z ktorého utiekol. Počas zaujímania novej obrany pri obci Šabanochablj 29. januára vo večerných hodinách ostreloval na rieke Psekups sovietske pontóny. Pri ústupe však poblúdlil a padol do zajatia, spolu s iným vojakom od 7/20 roty. Následne boli prevezení cez Psekups a eskortovaní do Gorjačeho Ključu a v blízkej obci vypočúvaní. V dome, kde boli väznení, bolo už ďalších 9 slovenských zajatcov, medzi nimi jeden poručík (podľa všetkého to bol práve por. František Brezina, zajatý spolu s Marcelym – pozn. M. L.).⁵⁶ Nasledovalo vypočúvanie, ktoré tlmočil istý Čech, ktorý na záver poznamenal, že, ak ich výpovede nebudú pravdivé, nasledujúceho dňa ich všetkých postrelia. Po ďalšom osude zajatca však nikto zo Slovákov netúžil. Preto sa v noci vzájomne dohodli na úteku. Následne vylomili na domčeku okno, strážneho zrazili k zemi a utiekli. Pri úteku boli dvaja zo slovenských vojakov ďalšími strážnymi zastrelení a zvyšní 9 pod vedením poručíka pokračovali v anabáze ku svojim. Putovali smerom na Krasnodar. Po 6-dňovom pochode narazili v noci na nemecké poľné stráže pred riekou Kubáň, ktoré – v domnienke, že sa približujú Sovieti – na nich spustili paľbu. Spomenutý poručík, ako aj ďalší z vojakov, na následky paľby zahynuli a iný vojak bol ranený.⁵⁷

Armádne vedenie takisto veľmi podrobne sledovalo všetky straty, ktoré slovenské divízie podstupovali. V žiadnom zo zachovaných zoznamov strát sa však Marcely a skupina

⁵²VHA Trnava, f. RD, šk. 1, 4/1/1, telegram č. 76 z 1. 2. 1943.

⁵³Tamže.

⁵⁴VHA Trnava, f. RD, šk. 1, 4/1/1, telegram č. 78 z 1. 2. 1943. Okrem Marcelyho a Brezinu sa dostalo do zajatia presne 50 vojakov. Marcely však uvádza len 40 mužov, ktorí s ním boli 5. júla 1943 prezentovaní v Novochoopersku. (Ref, 47, s. 227-231). Ďalší traja vraj zomreli cestou vo vlaku, jedného nevzali do jednotky zo zdravotných dôvodov. Kde však ostalo zvyšných 6? Ako vysvetlenie sa ponúka, že utiekli späť k slovenskej armáde, resp. zahynuli v zajatí.

⁵⁵Marcelyho poznámka, že „4 vojaci si to rozmysleli a v priebehu dňa sa vrátili k RD“ (s. 218) je nedôveryhodná. Je totiž viac než iluzórna predstava, že by Sovieti umožnili svojim zajatcom voľne si prechádzať cez front.

⁵⁶Iný zajatý poručík sa v análoch Rýchlej divízie v tomto období nenachádza. Zaujímavé je aj to, že Brezina – hoci ho Marcely uvádza ako svojho „spoluzbeha“ – už nikde viac nevystupuje. Ani v Marcelyho spomienkach, ani v žiadnej literatúre. Už tento samotný fakt napovedá, že sa buď vrátil k armáde, alebo bol zabitý.

⁵⁷Zvyšní šiesti boli potom prepustení k slovenským jednotkám. V poznámke priloženej k vypočúvaniu protokolu, ktorú urobil náčelník štábu RD stot. Š. Murgaš, stojí: „Menovaného údaje zdajú sa byť pravdivými a hodnovernými.“ Jeho veliteľia mali podať návrh na vyznamenanie. VHA Trnava, f. RD, šk. 10, 1 – 269, č. 25.924 dôv., úradný záznam spísaný 26. 2. 1943 na 2. odd. VRD.

vojakov, ktorej velil, ako zbehovia neuvádza.⁵⁸ Práve naopak: Marcelyho vedú ako zajatca z 29., resp. 30. januára, pri obci Ponežukaj. Rovnako tomu nepriamo nasvedčujú aj zachované situačné hlásenia,⁵⁹ ako aj spomienky jeho bývalých kolegov-dôstojníkov z kaukazských bojov.

Cenné svedectvo o udalosti poskytol na sklonku života aj Július Fleško, bývalý nadporučík delostrelectva slovenskej armády a, mimochodom, jeden z mála slovenských držiteľov EK I. triedy.⁶⁰ Fleško bol počas ústupových bojov na Kaukaze veliteľom improvizovaného oddielu HKB (zlúčené 11., 20. a 21. batérie). K Marcelyho incidentu sa vyjadril nasledovne: „...*Bol som určený podporovať Marcelyho. Mal som len 6 diel HKB. Mohol som strieľať len za neho, nie pred neho. Vošli ako huf na námestíčko,⁶¹ nikoho nevideli, iba zrazu vystúpili Rusi: „Davaj v plen!“ Desiatnik, ktorý ušiel, hovoril, že Marcely prehlásil: „Chlapci, nestrieľajte, sme obklúčení!“ On (Marcely – pozn. M. L.) dostal rozkaz zistiť, kde je nepriateľ. Nebola tam ešte žiadna spolupráca. Bol zajatý.*“⁶² Fleškove horské kanóny mali jednoducho malý dostrel a Marcely postúpil príliš dopredu, mimo ich maximálny dostrel. V kritickvej chvíli teda nemohol dostať delostreleckú podporu.⁶³

Bývalý nadporučík pionierskeho vojska Ľudovít Hrušovský, ktorý bol takisto účastníkom kaukazských bojov, hoci o čosi skôr, než v januári 1943, okolnosti dobre poznal. Vedel, že Marcely žiadnym zbehom nebol. Autorovi týchto riadkov o. i. v liste napísal: „*Boli ale aj prípady, že niektorí padli do zajatia a neskôr hovorili, že prebehli. Napríklad npor. Marcely, môj kolega, s ktorým som sa dobre poznal ...niekedy na prelome rokov, keď Červená armáda obklúčila nás aj Nemcov, padol s rotou do zajatia. Oproti nám vtedy stál gen. Aršincev, no a jemu padli do zajatia... Podobne potom mnohí o sebe tvrdili, že v Melitopole ... dezertovali. To boli tie politické výhody...*“⁶⁴

A konečne, v súkromných rozhovoroch vyjaval skutočný priebeh udalosti aj sám Marcely, už ako generál. Týkalo sa to však, pochopiteľne, len úzkeho okruhu jeho príbuzných či známych – oficiálne totiž živil svoju legendu o dezercii. Jedným z nich bol napr. Teofil Hajossy, v roku 1946 prednosta pomocného úradu Prijímacej komisie MNO v Prahe. Práve Marcely bol jeho priamym nadriadeným, ale zároveň aj osobným priateľom.⁶⁵ Spolu často chodievali aj na rôzne služobné cesty, počas ktorých sa preberali vojnové udalosti a aj osudové chvíle z 29. januára 1943. „*Mne podrobne popísal, ako mu to zblúdenie zaviniť jeden z jeho podriadených a ako*

⁵⁸Práve naopak – všetky menné vedú Marcelyho a jeho vojakov ako zajatých: f. MNO, šk. 393, zoznamy strát od 1. 1. do 15. 4. 1943, tiež zoznamy strát od 1. 1. do 1. 3. 1943. Prípadná námietka, že by armáda úmyselne skreslila skutočnosť, neobstojí: V tom čase boli totiž v zvodkách zbehovia zreteľne odlišení od zajatých, a to buď v zvláštnej kolónke alebo ako „nezvestní s hviezdičkou“. Hviezdička naznačovala zbehnutie.

⁵⁹Tak napr. hlásenie J. Goliana, náčelníka štábu 2. oddelenia Veliteľstva Rýchlej divízie zo 16. 3. 1943 konštatuje: „*Behom posledných bojov ku koncu januára a začiatku februára 1943 upadlo mnoho príslušníkov RD do sovietskeho zajatia a z tohto sa niektorí aj vrátili.*“ VHA Tmava, f. MNO taj., inv. č. 80, k. 22.

⁶⁰Ďalším z mála slovenských držiteľov tohto vysokého ocenenia bol napr. plk. Mikuláš Markus, najprv veliteľ 20. p.pl. Rýchlej divízie, neskorší veliteľ 3., resp. 4. taktickej skupiny povstaleckej armády.

⁶¹Marcely spomína parčík (ref. 47, s. 218) ako miesto, kde sa stretli s ČA. Pôjde najskôr o tú istú lokalitu v Ponežukaj.

⁶²Spomienky J. Fleška z 18. 4. 1998. Osobná zbierka Pavla Mičianika.

⁶³Neúspešnú delostreleckú paľbu zo slovenskej strany v kritických momentoch potvrdzuje aj Marcely (ref. 47, s. 218). Fleško bol po vojne síce perzekvovaný, no pozorne sledoval všetko, čo sa písalo o východnom fronte. Jeho rodina podnes opatruje 4. diel Dejín SNP aj s jeho vlastnoručnými poznámkami. Pri Marcelyho spomienkach o udalostiach na Kaukaze si na okraj strany Fleško poznačil, že je to „*klamstvo a výmysel*“. Za informáciu ďakujem P. Mičianikovi.

⁶⁴Z listu E. Hrušovského (1917, Bereksék) zo 7. 8. 2001. V zbierke autora.

⁶⁵Po vojne bol Marcely o. i. členom brannej komisie ÚV KSS. (Pozri Biografický slovník, s. 61) Z listu T. Hajossyho zo 16. 10. 2002. V zbierke autora. Ako zaujímavosť Hajossy spomína, že bol vôbec prvý, kto Marcelymu gratuloval k povýšeniu na generála, ktoré sa udialo práve v tom roku. Podľa jeho slov boli v blízkom, až dôvernom styku, a ako na človeka na neho spomínal veľmi pozitívne.

potom s nimi Rusi neľudsky, až barbarsky zachádzali prvých 6 dní, než sa všetko vysvetlilo“, napísal.⁶⁶

Ani dobové okolnosti vonkoncom nenasvedčujú tomu, že by Marcely s rotou hodlal zbehnúť. Nepatriť do okruhu spolupracovníkov gen. Jurecha a npor. G. Donovala, ktorí hľadali – a aj nadviazali – kontakty so Sovietmi. Marcely žiadne takéto spojenie, cez ktoré by mohol prípadný prechod dohodnúť, nemal.⁶⁷ Ako by ho aj mohol získať, keď samotné veliteľstvo divízie nemalo po 23. januári prehľad o situácii? A v dňoch tvrdých nefalšovaných bojov a krvavých strát je krajne iluzórna predstava, že by sa dôstojník odvážil – bez predchádzajúceho dohovoru – vystaviť len tak na milosť a nemilosť zajatiu nepriateľa!

Pravde najbližšie bude teda zrejme len to vysvetlenie, že Marcely počas plnenia svojej úlohy jednoducho sčasti poblúdil. Neprezieravo, bez predošlého zabezpečenia prieskumom vošiel do lokality, ktorú priamo ohrozovali nepriateľské jednotky. To sa mu stalo nakoniec aj osudným – tie ho totiž aj s celou rotou okamžite obklúčili a zajali. Časť viny však nepochybne nesie aj veliteľstvo divízie, ktoré ho do týchto miest vyslalo. To sa o Marcelyho osude preto z nového stanoviska v Paškovskej mohlo iba sprostredkovane dozvedieť, že totiž k „prechodu“ došlo v obci Ponežukaj, „kam bola táto jednotka vysunutá – niekoľko kilometrov pred hlavné obranné postavenie, na línii predných stráží“.⁶⁸

Dodajme už len, ako už bolo spomenuté vyššie, že presne ten istý údel ako Marcelyho rotu, postihol aj ďalšie jednotky, resp. skupinky vojakov. Konkrétne napr. čatu dôst. zást. Samuela Mravca. Toho si Sovieti „vzdvihli“ priamo z obranného postavenia, keď 31. januára a 1. februára prelomili front, alebo dôst. rtm. Jozefa Jeremiáša, ktorého odviekli Sovieti počas prepadu muničného skladku pri obci Lakšukaj krátko predtým, 29. januára v nočných hodinách.⁶⁹ To však očividne nebránilo (a nebráni) niektorým autorom, aby z Mravca – či ďalších zajatcov – neurobili rovnako uvedomelého antifašistu, ktorý „dezertoval“ aj s jednotkou.⁷⁰ Veľké šťastie mal v týchto okamihoch jeden z kuchárov 7. roty 20. p.pl., Vojtech Királ – len o vlas totiž unikol osudu Mravcovej čaty. Drámu opísal takto: „Pri Krasnodare jak sme ustupovali, celú jednu čatu nám zajali. To sa tak po tri dni ustupovalo – jedna partia držala, zaistovala, druhá ustupovala...⁷¹ A cez takú riečku nás potom prevádzali – bola 3., 2., a 1. čata rozmiestnené – dal som obed prvým, druhým a išiel som dať tretím, teda prvej čate. Dal som a išiel som spaťky. Teda vlastne dvaja sme boli, ja a ešte jeden kuchár. Dohadlo sa na koňoch ale 25 – 30 kozákov a túto čatu zajali. Len čo som odtiaľ odtiahol, päť minút a ostal by som tam s nimi... Celú čatu obkolesili, aj s veliteľom, odzbrojili, pušky – všetko museli odovzdať. Voľáky dôstojnícky zástupca tam bol veliteľ... Viac o nich neviem, len čo naši hovorili, že ich videli do zajatia pochodovať.“⁷²

Pre zaujímavosť možno dodať, že veliteľ tejto čaty, d. z. Mravec sa v lete 1943 zastrelil.⁷³

⁶⁶Z listu T. Hajossyho dňa 20. 11. 2002. Dodal: „Rád by som Vám o tom napísal aj nejaké detaily, ale sa obávam, že po 60 rokoch by som to presne ... nevedel popísať. Inak môžem o ňom len dobre hovoriť, lebo všetci kolegovia závideli, ako nad mnou drží ochrannú ruku.“

⁶⁷„Treba si uvedomiť, že jednotky RD nemali v tej dobe – (myslí sa po ústupe z horného toku rieky Psekups a z priestoru Saratovskej na predmestie Kubáňa – pozn. M. L.) ešte styk s jednotkami sovietskej armády a že medzi nimi bola značná medzera“, píše Gustáv Vargoš (VHA Trnava, ŠZ-X-208, s. 14).

⁶⁸VÍŠŇOVSKÝ, ref. 22, s. 68.

⁶⁹Pozri pozn. č. 40-42.

⁷⁰Takmer vždy sa uvádza popri Marcelyho rote, ako ďalší „dôkaz“ údajných hromadných dezercii z RD.

⁷¹Jeho slová nepriamo potvrdzuje Marcely, keď o ústupe po 25. januári píše, že „odchod zo zákopov sa robil po čatách a družstvách... Na druhej strane Psekupsu sme podľa rozkazu mali zaujať obranu, kým neustúpia ostatní a nepríde na nás rad na kóte SV pluku s prevozom nákladnými autami.“ Ref. 47, s. 216-217.

⁷²Spomienky Vojtecha Királa (1919, Horná Streda) z 22. 4. 2001. V zbierke autora. Királ dodal, že „to bolo okolo 30. januára, lebo 23. sme začali ustupovať“ – čím sa pomýlil len o niekoľko hodín.

⁷³Stalo sa tak vraj v rieke Chopior v noci z 13/14. 7. 1943. Pochovaný bol v Novochopersku. Marcely, ref. 47, s. 226.

UDALOSTI PO ZAJATÍ

Marcely, samozrejme, ako priamy aktér, veľmi dobre vedel, aká bola skutočnosť, avšak vzhľadom na biednu situáciu zajatca bol nútený spočiatku si vymýšľať. Najskôr preto, aby si zlepšil úbohé postavenie zajatca. Zajatci, ba ani prebehlici – hoci aj z radov Slovákov – totiž nemali u Sovietov ani v tomto období na ružiach ustlané. Práve naopak, musel spočiatku podstúpiť surové zaobchádzanie.⁷⁴ Nečudo – Slováci boli v tom čase stále spojencami Hitlera a vzťahy s nepriateľskou stranou neboli žiadne „selanky“, čo možno vidieť aj na výške strát na životoch práve v oných januárových dňoch. Marcely mal navyše tú smolu, že bol dôstojníkom nepriateľskej armády, a tí boli podľa sovietskej ideológie jednými z hlavných predstaviteľov buržoázie. Iste v prvom rade z tohto dôvodu sa chcel prejavíť k Sovietom ústretovo, vydajúc vyhlásenie, ktoré koncom mája roztrubovala Sovietska vojnová správa a onedlho aj denník *Pravda*, že „z celej duše nenávidím hitlerovcov. Nenávidím ich ako Slovákov, ktorého krajinu pošliapala nemecká čizma, nenávidím ich ako demokrat, ktorý sa nemôže zmieriť s hitlerovskou tyraniou...“⁷⁵ Boli to nepochybne pekné slová, len veľká škoda, že toto svoje čítanie Marcely neobjavil ešte v slovenskej armáde, ale až v situácii, keď jeho život závisel od strážcov zajateckého tábora a príslušníkov NKVD. Mohol veľmi ľahko dopadnúť napr. ako slob. Štefan Kretík, ktorý utiekol z Rýchlej divízie spolu s Karolom Grünom.⁷⁶ Napriek tomu, že Kretík spolu s ďalšími štyrmi vojakmi⁷⁷ zbehli, Sovieti ich brali ako zajatých a v táboch sa o nich postarali tak dobre, že všetci tu ochoreli a Kretík v marci 1943 aj zomrel.⁷⁸ Marcely však zajatecké obdobie našťastie prežil. Sovieti ho nakoniec vzali na milosť a so zdegradovanou hodnosťou (ako je známe, Benešova exilová vláda dôstojnícke hodnosti získané v slovenskej armáde neuznávala, preto sa stal znova podporučíkom) bol 1. júla 1943 – po „povýšení“ – v poručíckej hodnosti zaradený do 1. čs. samostatnej brigády. Svoje „slovanské čítanie“ mohol prezentovať aj vo funkcii člena „Všeslovenského výboru“. Spolu s predsedom tohto výboru – mimochodom agentom NKVD generálom Gundurovom a komunistom Marekom Čulenom, dokonca spoluzostavoval *Ohlas k slovenskému národu*. Prednášal propagandistické prejavy do moskovského rozhlasu, písal letáky, v ktorých vyzýval svojich bývalých podriadených na dezercie. Výsledok týchto jeho aktivít však bol v slovenskej armáde viac než biedny – odozvu nenašiel.⁷⁹

Bývalý nadporučík slovenskej armády sa nielenže dal do služieb sovietskej vojnovnej propagandy, ale známym sa stal aj svojou aktívnou podporou moskovského vedenia KSČ.⁸⁰ V decembri 1943 bol členom vojenskej delegácie, ktorá v Moskve „zdravila“ E. Beneša.⁸¹

Čs. súdruhom z Moskvy, pochopiteľne, Marcelyho názory neostali nepovšimnuté. Veľmi rýchle vycítili, že by bolo hriechom nevyužiť schopnosti a vplyv „svojho“ človeka v zahraničnej

⁷⁴Pozri pozn. č. 66 – spomienku T. Hajossyho.

⁷⁵Zaujímavé je aj to, prečo Sovieti tieto jeho slová uverejnili až celé 4 mesiace po „prechode“, navyše, keď už bola slovenská divízia dávno v bezpečí na Kryme, a teda aj možnosť zbehnúť sa minimalizovala.

⁷⁶Karol Grün – sa neskôr stal známym svojím zaangažovaním do pokusu o prechod 1. PD k Sovietom v jeseni 1943, čo však nevyšlo. ŠOLC, K pokusům... Bližšie ref. 19. Zahynul vo februári 1945 v Melku.

⁷⁷S Kretíkom zbehli ešte K. Grün, J. Kvaššay, M. Marček, O. Belko.

⁷⁸Zápisnica s J. Kvaššayom z 10. 9. 1946, prehlásenie L. Predmerského zo 17. 12. 1946. MNO duch., inv. č. 34, šk. 5. Pochopiteľne, v marxistickej spomienkovej literatúre by sme takéto a podobné zážitky hľadali márne. Na ponížujúce chvíle zo strany „spojenca“ nebolo možné spomínať. Až po roku 1989 občas prebleskli. Tak napr. Ján Skubík (1921, Sokolče) spomínal, že napriek tomu, že prešiel na Kaukaze k ČA dobrovoľne a s priepustkou, ktorú Sovieti zhadzovali v ruke, títo sa k našim vojakom správali, akoby boli zajatí. Boli umiestnení v tom istom lágri ako Nemci a „útrapy boli na každodennom poriadku“, až kým neboli odvedení do Buzuluk. *Kronika Sokolči medzi dvoma svetovými vojnami*. In: LIPTOV, č. 39, 30. 9. 2003, s. 7.

⁷⁹Za polrok od 1. marca do 1. septembra totiž zbehlo z divízie podľa zoznamov strát len 27 príslušníkov.

⁸⁰Ref. 47, s. 223.

⁸¹Ref. 8, s. 61.

armáde. Ponuka na vstup do KSC bola preto len začiatkom na ceste ocenenia jeho snáh, ktoré v Moskve monitorovali. „*Súdruhovia z moskovského vedenia mi pripomenuli, že vedia, že ako presadzujem v jednotke súkromne a verejne stanovisko KSC k mnohým otázkam, ako ich nastolili v antifašistickej škole. Rozhovory vyústili do súhlasu, aby som sa v jednotke prihlásil u súdruhov, ktorí vedú organizáciu KSC*“, pochválil sa Marcely.⁸² Vstup do strany koncom roka 1943 bol súčasne dôležitým stupienkom na ceste ku ďalšej kariére.⁸³

Neskôr sa stal náčelníkom 2. oddelenia štábu II. čs. paradestnej brigády, s ktorou sa zúčastnil aj bojov na Dukle a v Povstaní.

Po vojne – už ovenčený zásluhami z bojov proti nacistickým vojskám, ktoré mu nemôže pochopiteľne nik upierať – mohol vystupovať ako veľký odbojár. K tomu však na strane druhej akosi prirodzene patrilo aj vymýšľanie nových legiend o období, keď stále ešte na „nesprávnej“ strane. Vidno to aj z jeho „normalizačných“ spomienok publikovaných v spomenutých *Dejinách SNP*. Tak vraj, keď prišiel k Rýchlej divízii, všetci známi vojaci, ktorých stretol, mu hovorili o tom, že chcú dezertovať,⁸⁴ svojim podriadeným nikdy nedovolil proti sovietskym bratom vystreliť a vôbec, bojová činnosť v divízii sa len maskovala. Delostrelci plytvali strelivom a bojové akcie vlastne ani neboli – to, čo sa zapísalo do denníkov, bolo vymyslené. Vrcholom bolo však bezpochyby tvrdenie, že príslušníci RD si opakovali Čulenove slová, že len „*víťazstvo ZSSR zabezpečí celému svetu mier, národom slobodu a pracujúcemu ľudu sociálnu spravodlivosť*“.⁸⁵ Inému z historikov zase nahováral, že „*sa pripravoval už dávnejšie na tento prechod a s vojakmi svojej jednotky často besedoval o nezmyselnosti boja proti bratom Rusom... a o nutnosti obnoviť ČSR*“.⁸⁶

Skutočnosť však bola celkom iná – na druhú stranu frontu sa totiž dostal bez vlastnej zásluhy a najmä úmyslu. Okrem jeho „spomienok“ totiž žiaden zdroj nepotvrzuje, že by prechod jeho roty k Sovietom bol vopred zamýšľaný a plánovaný. Práve naopak, situačné okolnosti, ako aj vyjadrenia niektorých jeho spolubojovníkov, to spochybňujú. O tomto úseku svojho života však nedokázal nikdy napísať pravdu. Na jeho „ospravedlnenie“ však treba dodať, že nebol vonkoncom jediný. Napr., ak spomenieme, ako aj ďalší bývalí príslušníci RD (napr. Vargoš, Gregorčok, Šulla, Višňovský a i.) v 70. rokoch bombardovali korešpondenciou a spomienkami historické ústavy. Pri bližšom pohľade však vidno, že pohnútky k oživeniu ich záujmu o udalosti spojené s pokusmi o „prechod“ na Kaukaze mali trochu iné pozadie, než len čisto záujem o historickú pravdu.⁸⁷

Ešte zaujímavejší je však fakt, že v týchto spomienkach všetci unisono tvrdili, aký veľký záujem mali prejsť k ČA, pochopiteľne, aj s celými jednotkami.⁸⁸ Nakoniec však neprešli ani oni sami – hoci mohli nasledovať príklad niektorých vojakov – ako napr. neskoršieho partizánskeho veliteľa Ernesta Bielika a i. – ktorí sa skryli u civilného obyvateľstva, a tak vyčkali príchod ČA.⁸⁹ Nebol totiž záujem – hoci práve na Kaukaze, kde mali Slováci červenoarmejcov

⁸²Ref. 47, s. 238.

⁸³Tamže; tiež ref. 7, s. 301.

⁸⁴Ref. 47, s. 213.

⁸⁵Tamže, s. 216.

⁸⁶MÁTEJ, J.: Učítelia v protifašistickom odboji a SNP. Bratislava : SPN, 1974, s. 81.

⁸⁷Tak napr. Gustáv Vargoš písal na VHÚ dňa 22. 2. 1974 o. i. toto: „*Očakávame, že odboj u RD, ktorý začal pred Stalingradom a skoro rok pred prechodom kpt. Nálepku ... bude venovaná patričná pozornosť... So súdružským pozdravom...*“ A na inom mieste: „*Náš odpor pomohol postupnému rozkladu i prechodom prísl. RD (1. PD) k ČA i partizánom... Takýto prínos prevážnej väčšiny príslušníkov RD k celonárodnému odboju priznávajú vo svojich vyhláseniach i mnohí vedúci politickí a štátni funkcionári i niektorí historici, preto ho treba i v praxi realizovať – napr. priznaním odboja a nespoliehať, že čas všetko zahojí!*“ VHA Trnava, ŠZ, X-208, G. Vargoš.

⁸⁸Napr. Ján Gregorčok historikom písal: „*Mojim úmyslom bolo prejsť k ČA, pravda s jednotkou. Hľadal som možnosť, nedarilo sa mi uskutočniť moje zámery*“ (ŠZ-X-274). Podobné tvrdenia nájdeme aj u všetkých ostatných autorov, ktorí opisujú kaukazské udalosti.

⁸⁹Ohľadne postoja k novej dezercii (najmä v dôstojníckom zbere) bol oveľa úprimnejší a pravdivejší názor pplk. Kalla, ktorý si zapísal do denníka: 30. 1. : „*...Do zajatia sa nám nechce, toho sa každý bojí. Čo by sa stalo s našimi rodinami? Radšej podstúpime útrapy niekoľko stokilometrového pochodu...*“ ŠKULTÉTY, ref. 17, s. 84.

Vojenská história

priamo v päťách, na to bola ideálna príležitosť.⁹⁰ Nezbehol ani jeden z tých mužov, ktorí sa neskôr predbiehali vo výpočte odbojových zásluh. Aj tieto fakty nepochybne patria do novodobých slovenských dejín a treba ich pri pravdivom a kritickom hodnotení vojnových udalostí brať do úvahy.

M. LACKO: EIN GENERAL MIT LEGENDE AM ANFANG DER KARRIERE (PAVOL MARCELY UND SEINE GEFANGENNAHME IM JANUAR 1943 IN KAVKASUS)

Die marxistische Historiographie in der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg, die sich ausser anderem auf die Erforschung der Widerstandsbewegung in der Zeit des Zweiten Weltkrieges sehr stark orientierte, schaffte ausser erreichten Positiven auch mehrere Legenden. Eine von diesen, die bis heute überdauerte, war auch die Meinung über eine "Kette" von Übergängen nicht nur von Soldaten, sondern auch Offizieren der slowakischen Armee in der Ostfront. Dieser Process sollte schon im Rahmen der Schnellen Brigade im Juli 1941 bei dem Ort Lipovec an der Ukraine anfangen und bei Kachovka im Oktober 1943 den Höhepunkt erreichen. Oft betont wurde auch der "Übergang" der Rote des Oberleutnants Pavol Marcely aus der Schnellen Division in Kaukasus im Januar 1943. In der Wirklichkeit kann man dieses Ereignis, ähnlich wie beide höher erwähnten Fälle, nicht für Desertion, sondern nur für einfache Gefangennahme betrachten, hinter der keine Widerstandsbewegung zu suchen ist. Marcely war nämlich nirgendwie an dem Umkreis der Mitarbeiter des Befehlshabers der Schnellen Division, des Generals Š. Jurech angebunden, der sich gerade in Kaukasus bemühte, die Division an die andere Seite der Front zu überführen, und weder selbst stand in Verbindung mit der Roten Armee. Obwohl er in seinen Erinnerungen aus der Nachkriegszeit behauptete, sein Übergang wäre absichtlich gewesen, sowohl die Archivquellen, als auch die Zeugenaussagen seiner ehemaligen Mitkämpfer stellen diese Meinung in Zweifel.

---

⁹⁰Presne, ako to napísal po vojne gen. Čatloš: „...na Kaukaze mali ozaj nebyvalú príležitosť a jednako nezbehli – až na malé výnimky – na druhú stranu.“ ALU SNK, f. F. Čatloš, 129 H 10, dôkazy a vysvetlivky z Čatlošovho pobytu v poli.

VOJENŠTÍ DUCHOVNÍ V ČS. SAMOSTATNÉ OBRNĚNÉ BRIGÁDĚ VE VELKÉ BRITÁNII (1943 – 1945)

OLDŘICH PEJS

PEJS, O.: Chaplains in the Czecho-Slovak Independent Armoured Brigade in Great Britain (1943 – 1945). *Vojenská história*, 9, 4, 2005, pp 30 – 43, Bratislava.

In the study the author pointed out the fact that a transfer of the Czecho-Slovak Army group in the Middle East to Great Britain in 1943 and its connection with the western group of the Czecho-Slovak Army created a base for building up the Czecho-Slovak independent armoured brigade in Great Britain capable of combat deployment to invasive allied forces in the western front. Number of chaplains in the Czecho-Slovak ground army in Great Britain increased to 8 men and reorganization of the army brought a rational placement of chaplains within the Brigade and reserve group. The study gives data on a religious composition of the enlisted personnel and officer corps and pays attention to the work of chaplains of different religions. There is a detailed description of the activity of Protestant chaplain of Slovak nationality P. Šul'an who worked in the field of propaganda and participated in an exile radio broadcast destined for Slovakia. The study at the same time reminds a complaint of chaplains concerning a spiritual service in the foreign Czecho-Slovak Army handled by the state minister Gen R. Viest.

In autumn 1944 the Brigade was deployed to battles near the northern French port of Dunkerque. Together with the Brigade, four chaplains went to the European mainland and through worships and personal contacts they fulfilled religious needs of Czecho-Slovak soldiers in combat conditions. Here the author focused on the situation of troops of Judaic faith. The study refers also to activities of chaplains coming from Slovakia during battles of the Czecho-Slovak unit at Dunkerque and on the activity of priests and monks of Bohemia that underwent a military training in Great Britain at the end of the World War II.

Military History. Great Britain. World War II. Czecho-Slovak Chaplains in Czecho-Slovak Independent Armoured Brigade in Great Britain.

V zahraniční čs. pozemní armádě sloužilo v létě 1943 celkem 8 duchovních v hodnostech důstojníků duchovní služby v záloze, z toho 3 římskokatolíci, 3 evangelíci a 2 židovští duchovní. Do Čs. samostatné brigády a Náhradního tělesa ve Velké Británii (tzv. Západní skupina čs. armády) byli zařazeni katolíci duchovní české národnosti ppor. duch. Hugo Vaníček (1. pěší prapor) a por. duch. Bohumil Boček (dělostřelecký pluk), dále evangelíci duchovní slovenské národnosti ppor. duch. Ján Michalec (2. pěší prapor) a ppor. duch. Michal Vyšný (Náhradní těleso) a židovský duchovní ppor. duch. Alexandr Kraus (lehká brigádní ambulance).¹ Do 200. čs. lehkého protiletadlového pluku – Východního na Blízkém východě, resp. severní Africe, byli zařazeni katolický duchovní české národnosti ppor. duch. František Petružela, evangelický duchovní slovenské národnosti jugoslávské státní příslušnosti ppor. duch. Pavel Šul'an a židovský duchovní ppor. duch. Hanuš Rebenwurz.²

Příslušník brigády Eduard Urbánek ve své vzpomínce uvádí ještě jméno Juraje Vargy, který „sloužil jako voj.[enský] kněz do konce války u náhr.[adního] tělesa“.³ Se jménem Juraje Vargy,

¹K působení čs. vojenských duchovních ve Velké Británii do roku 1943 srov. PEJS, O.: Vojenští duchovní v čs. pozemní armádě ve Velké Británii (1940 – 1943). In: *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 3, s. 37-53.

²K fungování vojenské duchovní služby v čs. jednotkách na Blízkém východě a v severní Africe srov. PEJS, O.: Vojenští duchovní ve Skupině čs. armády na Středním východě (1940 – 1943). In: *Vojenská história*, roč. 4, 2000, č. 3-4, s. 22-34.

³Soutěž SPB, č. 87/1972, E. Urbánek, *Dobří lidé...*. Opis v držení autora.

Vojenská história

jezuity slovenské národnosti z Ružomberku,⁴ jsem se v archivních materiálech vojenské proveniencie dosud nesetkal. Jako vojenský duchovní rozhodně nesloužil. Po vysvěcení měl od roku 1943 působit jako kněz pro čs. katolíky v Londýně,⁵ kde se každou neděli a svátek konaly v St. James Church na Spanish Place, George Street, bohoslužby střídavě s českým a slovenským kázáním.⁶ Jeho jméno zmiňuje, ale v jiné souvislosti, příslušník čs. letectva Stanislav Rejthar,⁷ což by jeho společenský styk s vojáky potvrzovalo.

Náboženské složení čs. pozemních jednotek ve Velké Británii vykazovalo počátkem roku 1943 vysoký podíl příslušníků židovského vyznání (21 %) a osob bez vyznání (přes 17 %) na úkor příslušníků vyznání katolického obou ritů (římskokatolického a řeckokatolického), těch bylo necelých 48 %.⁸ U čs. pozemních jednotek na Blízkém východě, které měly co nevidět doplnit kádr čs. vojáků na britských ostrovech, byl podíl příslušníků katolického vyznání ještě podstatně nižší, pouhých 29 % [!]. Dominovali příslušníci židovského vyznání se svými 54 %.⁹ Tato situace vyžadovala od velitelů všech stupňů dbát na přísné vyšetření všech případů náboženské nesnášenlivosti a potrestání nositelů antisemitismu, mezi kterými hráli prim příslušníci německého Afrikakorpsu přijatí do tamní čs. jednotky po propuštění ze zajetí jako bývalí čs. občané.¹⁰

NA CESTĚ K BOJOVÉMU NASAZENÍ BRIGÁDY

Činnost Skupiny čs. armády na Středním východě, jejímž jádrem byl 200. čs. lehký protitadlový pluk – Východní, skončila 5. 7. 1943. Lodním transportem připluli z Blízkého východu do britského přístavu Liverpool 11. 8. 1943 celkem 1 322 čs. vojáci, kteří odjeli do tábora ve Wivenhoe u Colchester v blízkosti prostoru rozmístění Čs. samostatné brigády. Mezi nimi nechyběli ani tři vojenští duchovní, a to katolík ppor. duch. F. Petružela, evangelík ppor. duch. P. Šul'an a židovský duchovní ppor. duch. H. Rebenwurz, který nepatřil mezi profesionální rabíny. Po nástupu k čs. jednotce na Blízkém východě v roce 1942 byl vyškolen na židovského kantora rabínem S. Arjem z Jeruzaléma.¹¹ Osvětovým důstojníkem čs. jednotky

⁴Catalogus Provinciae Czechoslovakiae Societatis Iesu Anni MCMXXXVI. Praha, s. 27.

⁵LUDVÍK, F.: České katolické kněžstvo s národem a lidem v boji, utrpení a práci pro lepší zítřek. Dokumenty – projevy – směrnice. Praha: Arcidiecéšní pastorační ústředí, 1946, s. 10.

⁶Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (dále jen VÚA-VHA), f. MNO-L, 9/1/1, Domácí rozkaz, 1943, č. 11, čl. 12.

⁷REJTHAR, S.: Dobří vojáci padli... Ze vzpomínek válečného pilota. Praha: Nakladatelství Ostrov, 1999, s. 56.

⁸VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 50, MNO 9001/dův. Evid. 1943.

⁹VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 42, spisy dův. a obyč.

¹⁰BROD, T.: Tobrucké krsky. Praha: Naše vojsko, 1967, s. 185; KULKA, E.: Židé v československém vojsku na Západě. Praha: Naše vojsko, 1992, s. 111. – Ani další nezůstali pozadu. Jako příklad uvádím případ čet. asp. B. Lichtnera, který si stěžoval na „nesnesitelný antisemitismus“. Vyšetřování přineslo trestní oznámení na čet. asp. J. Tmeje, čet. F. Debefa a voj. Jiříčka pro napadání příslušníků židovského vyznání. Asi to nepomohlo, neboť čet. asp. Lichtner 24. 12. 1942 od jednotky zběhl a čet. F. Debef byl za antisemitské výroky vyřčen 27. 11. a 1. 12. 1942 potrestán pouhým 21 dnem prosté samovazby s podmíněnou lhůtou 6 měsíců. Srov. VÚA-VHA, f. 200. p. 1. pl. -SV, 233/1/37, Válečný deník Čs.leh.p.l.prap. 502, Záznam 7. 12. 1942 a 8. 12. 1942, dále 234/1/37, Válečný deník Čs. leh. p. l. prap. 502, Záznam 2. 2. 1943; též 17/1/7, Druhops válečného deníku s přílohami, Záznam 2. 2. 1943.

¹¹Rabín Arje připravoval Rebenwurzela po dobu šesti týdnů osobně dvě hodiny denně. Domácí studium a práce jej denně zaměstnávaly dalších šest hodin. Oba spolu probírali bibli s výklady, homiletickou literaturu a náboženské předpisy. Rebenwurz se naučil připravovat a přednášet kázání. Vyzkoušen byl teoreticky i prakticky. Srov. VÚA-VHA, f. ČsM-SV, 73/1/21, čj. 2505/dův. 1943. – Poznámka na okraj: Náboženská funkce rabína není totožná s funkcí křesťanského kněze. Hlavním úkolem rabína je být znalcem tradičních náboženských disciplín a specialistou v oblasti církevního práva, tzn. být autoritou náboženské obce. Rabín na rozdíl od křesťanského kněze nevede bohoslužby, ale pronáší pouze kázání a v řadě náboženských úkonů může být zastoupen kantorem. Kantor (hebr. chazan) vede bohoslužby, předřikává nebo předzpěvuje náboženské texty, modlitby a hymny. Působí při církevních svatbách, pohřbech a dalších náboženských úkonech. Proto mohl velitel pluku na Blízkém východě plk. pěch. Karel Klapálek hovořit o Rebenwurzovi jako o laickém pověřenci rabína Arjeho. Armáda však obě funkce nerozlišuje a hovoří pouze o vojenském rabínovi.

z Blízkého východu zůstal Petružela. První neděli po příjezdu, 15. 8., se konaly jak katolické (u budovy velitelství pluku), tak evangelické (v jídelně rotmistrů v blízkosti velitelství pluku),¹² aby je 20. 8. následovaly i židovské bohoslužby (v kanceláři kmenové agendy v důstojnické budově).¹³ Na telefonický rozkaz MNO byl do Londýna 23. 8. 1943 povolán ppor. duch. Pavel Šul'an, zároveň byl přemístěn k Náhradnímu tělesu, byla mu udělena bezplatná dovolená a byl dán k dispozici vojenskému oddělení propagandy MZV.¹⁴ Sám Šul'an podal následující svědectví, které stručnou řeč rozkazů vysvětluje: „*Na vojenskom oddelení propagandy MZV v Londýne ma prijal jeho vedúci pplk. Václav Vlček slovami: 'Pán podporučík, poznáme vás i vašu činnosť v prospech čs. veci i odboja medzi Slováckmi v Juhoslávii ešte spred Mníchova i ako dobrovoľníka v čs. armáde na Strednom Východe, najmä v obľahnutej pevnosti Tobruk a v čs. rozhlase v Bejrúte. Chceme, aby ste i tu v tomto duchu pokračovali. Avšak skôr, ako prejdeme k veci, o ktorú nám ide, musíte podpísať vyhlásenie, že nikomu počas vojny neprezradíte, kde budete a čo robíte!*“¹⁵ Šul'an odpoveděl opatrně, ale přímo: „*Pán podplukovník, dal som sa do služieb ČSR a chcem jej verne slúžiť i naďalej. Prosím len, keďže som duchovný, aby to, čo mám podpísať, nebolo v rozpore s mojim svedomím.*“¹⁶ Úkol zněl: vytvořit přísně tajnou odbojovou vysílačku pro Slovensko vysílající z Londýna. Šul'an proto oponoval: „*Pán podplukovník, som zahraničný krajan, na Slovensku, ktoré som vždy miloval ako svoju dedovizeň, som nežil, okrem štúdií v Bratislave, a prezradím, že som tam nie doma.*“¹⁷ Vlček jeho obavy vyvrátil a slíbil nejen slovenského spolupracovníka, ale i zprávy ze Slovenska.

Na přípravě každodenního vysílání ráno a večer se podíleli kromě Šul'ana jako dozor britský kapitán Heyno, dále Prokop Drtina, člen Státní rady Viliam Radakovič z Trnavy, jehož za měsíc vystřídal člen Státní rady Pavol Víboch ze Zvolena, překlady do angličtiny pořizovala Irena Hofmanová. Pramenem zpráv se stalo vysílání bratislavského rozhlasu a zprávy z BBC, později i slovenské deníky *Slovák a Gardista*. Na Šul'anův návrh dostalo vysílání název *Tajná odbojová vysílačka Bradlo, hlas slovenského ľudu*. Posluchači na Slovensku, včetně slovenských vládních míst, se domnívali, že vysílačka skutečně pracuje a vysílá z území Slovenska. Na konci každé relace se ozvala výzva: „*Odkazu generála Štefánika verní zostaneme – Mor ho!*“¹⁸

Po ročním vysílání přišel počátkem srpna 1944 z Kanceláře prezidenta republiky E. Beneše pokyn, aby vysílání bylo zastaveno. Šul'an přešel od 1. 4. 1945 na londýnské Ministerstvo sociální péče, byl zproštěn vojenské činné služby na neurčito a byla mu propůjčena hodnost kapitána duchovní služby v záloze po dobu plnění úkolu, jímž byl pověřen.¹⁹ Pověření se týkalo repatriace čs. příslušníků v Titově Jugoslávii. Na místo samé se však nedostal a zklamán přicestoval z Itálie v červenci 1945 prvním vojenským transportem, kterým se přepravovala část 1. československé divize v Taliansku (bývalá slovenská 2. technická divize), do osvobozené vlasti.²⁰

Osud obou zbývajících vojenských duchovních z Blízkého východu, Františka Petružely a Hanuše Rebenwurzela, zůstal spojen s Čs. samostatnou brigádou, která příchodem čs. vojáků

¹²VÚA-VHA, f. VS-SV, 19/1/5, Denní rozkaz čs. jednotky ze Středního Východu, č. 1, Návěští a č. 2, Návěští.

¹³Tamtéž, Denní rozkaz čs. jednotky ze Středního Východu, č. 6, Návěští a č. 7, Návěští.

¹⁴VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 12, Denní rozkaz, 1943, č. 161, čl. 2; dále f. NT-VB, k. 24, Kmenový rozkaz, 1943, č. 13, čl. 10 a č. 14, čl. 6, poř. č. 14 a č. 19, čl. 11; dále f. SOB-VB, 218/7/3/1/161, Brigádní rozkaz, 1943, č. 219, čl. 2254; dále f. VS-SV, 19/1/5, Denní rozkaz čs. jednotky ze Středního Východu, č. 9, čl. 2 a č. 16, čl. 1.

¹⁵Spověď vojenského kněza. In: Národní obroda, roč. 3, č. 181, 3. augusta 1992, s. 7.

¹⁶Naliehavé slová do vlasti. In: Bojovník, roč. 37, č. 36, 5. septembra 1992, s. 4.

¹⁷Ref. 15, s. 7.

¹⁸Zabudnutý kněz – národovec. O životnom príbehu dr. Šul'ana. In: Čas, roč. 6, č. 126, 31. 5. 1991.

¹⁹VÚA-VHA, f. MNO-L, 47/1/113, Sborník důvěrných výnosů a nařízení MNO, 1945, č. 11, Část osobní, čl. 6; dále f. NT-VB, k. 15, Denní rozkaz, 1945, č. 68, čl. 9; dále f. NT-VB, k. 26, Kmenový rozkaz, 1945, č. 26, čl. 15.

²⁰KARVAŠ, I.: Moje paměti (V pazúroch gestapa). Bratislava; Banská Bystrica : NVK International; Múzeum SNP, 1994, s. 196.

ze severoafrického bojiště výrazně posílila a prošla zásadní reorganizací. V nově postavené Československé samostatné obrněné brigádě (Czechoslovak Independent Armoured Brigade Group) došlo i k racionálnímu přeskupení vojenských duchovních. Petružela byl nejprve 2. 9. 1943 přidělen Spořitelně čs. vojska v zahraničí,²¹ aby 10. 9. 1943 přešel k velitelské rotě motorizovaného praporu,²² kde již od 1. 9. 1943 sloužil Rebenwurz, ²³ oba jako vojenští duchovní praporu.²⁴ Zůstali tak se svými vojáky, neboť právě příslušníci jednotky z Blízkého východu tvořili jádro motorizovaného praporu.

Por. duch. B. Boček od dělostřeleckého pluku a ppor. duch. A. Kraus od lehké brigádní ambulance přešli od 1. 9. 1943 k pomocné rotě Náhradního tělesa (Czechoslovak Army Depot),²⁵ kde již působil ppor. duch. M. Vyšný, přidělený 9. 2. 1944 na přechodnou dobu evidenci Náhradního tělesa.²⁶ Kmenovými příslušníky nově postavených tankových praporů se stali ppor. duch. H. Vaníček a ppor. duch. J. Michalec. Do velitelské roty 1. tankového praporu byl zařazen Vaníček a do velitelské roty 2. tankového praporu Michalec.²⁷

Skupina duchovních podala 13. 7. 1943 žádost k nové úpravě chodu duchovní služby, zároveň Vaníček podal 21. 7. 1943 stížnost a Kraus 27. 7. 1943 hlášení. Všechna podání se sešla na stole státního ministra div. gen. Rudolfa Viesta. Výsledkem bylo jeho rozhodnutí z 1. 11. 1943, kterým nově upravil chod duchovní služby v čs. zahraniční armádě ve Velké Británii. Nejprve konstatoval, že duchovní službu pro římskokatolické a evangelické vyznání u čs. leteckých jednotek RAF budou vykonávat příslušní duchovní ze stavu čs. leteckých jednotek RAF jako dosud. Duchovní službu pro židovské vyznání u čs. leteckých jednotek RAF bude vykonávat A. Kraus od Náhradního tělesa, a to jednou za měsíc u 310., 311. a 312. perutě a u čs. depotu s tím, že si vyžádá ke vstupu na jednotlivé letecké základny příslušné povolení od tamních velitelů v každém případě zvlášť.²⁸ Viest dále povolil jednou za měsíc služební cesty duchovním katolického, evangelického a židovského vyznání ze stavu Náhradního tělesa (tzn. Bočkovi, Vyšnému a Krausovi) a jednou za tři měsíce jednomu z duchovních katolického vyznání, dále evangelickému a židovskému duchovnímu ze stavu čs. brigády (tzn. Vaníčkově nebo Petruželovi podle jejich vzájemné dohody, Michalcovi a Rebenwurzovi) za účelem návštěvy nemocných v čs. vojenské nemocnici v Hammersmith v Londýně. Jednou za tři měsíce byla dále povolena návštěva choromyslných v ozdravovně a nemocnici v Talgarth ve Walesu Bočkovi, Vyšnému a Krausovi. Ostatním duchovním zvláštní služební cesty do uvedené ozdravovny nebyly povolovány.

Gen. Viest dále rozhodl, že duchovní budou své služební povinnosti vykonávat u toho útvaru, kde jsou zařazeni s výjimkou případu onemocnění, kdy budou zastoupeni duchovním příslušného vyznání druhého útvaru. Předpokládal, že návštěvy jednotlivých posádek budou vykonány pokud možno při jedné služební cestě. Proti povolování neslužebních cest k různým účelům nic nenamítal,

²¹VÚA-VHA, f. VS-SV, 19/1/5, Denní rozkaz čs. jednotky ze Středního východu, č. 16, čl. 2; dále f. SOB-VB, 218/7/3/1/161, Brigádní rozkaz, 1943, č. 220, čl. 2264. – Ppor. duch. J. Michalcovi se pravidelně každoročně obnovovalo členství ve správní komisi Spořitelny čs. vojska v zahraničí.

²²VÚA-VHA, f. SOB-VB, 218/7/3/1/161, Brigádní rozkaz, 1943, č. 230, čl. 2386 a č. 236, čl. 2464.

²³Tamtéž, Brigádní rozkaz, 1943, č. 229, čl. 2366.

²⁴VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 24, Kmenový rozkaz, 1943, č. 16, Část IV.

²⁵VÚA-VHA, f. SOB-VB, 218/7/3/1/161, Brigádní rozkaz, 1943, č. 221, čl. 2273; dále f. NT-VB, k. 24, Kmenový rozkaz, 1943, č. 14, čl. 6, poř. č. 15 a poř. č. 16; dále f. NT-VB, k. 12, Denní rozkaz, 1943, č. 161, čl. 4.

²⁶VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 13, Denní rozkaz, 1944, č. 25, čl. 8.

²⁷VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 24, Kmenový rozkaz, 1943, č. 16, Část I a Část II.

²⁸K působení vojenských duchovních u čs. leteckých jednotek ve Velké Británii srov. PEJS, O.: Duchovní služba v čs. leteckých jednotkách ve Velké Británii za druhé světové války. In: Vojenská história, roč. 7, 2003, č. 1, s. 3-13. – Náboženskou otázkou mezi čs. leteckým personálem ilustruje např. pravidelné měsíční hlášení velitele 310. stíhací perutí: „Otázka náboženská u perutě není jistě ničím, čím bychom se mohli, zvláště zde v Anglii, pochlubit. O bohoslužby, které nám slouží zdejší polský farář, není takový zájem, jaký je např. vidět u Poláků nebo i Angličanů.“ Cit. dle KUDRNA, L.: Když nelétali. Život našich letců v Polsku, Francii a Británii za 2. světové války. Praha : Nakladatelství Libri, 2003, s. 161.

neboť o tom mohou rozhodovat velitelé čs. brigády nebo Náhradního tělesa ve své pravomoci a podle svého uvážení, přičemž duchovnímu bude vydán pouze cestovní rozkaz. Protože nebylo možné přidělit jednotlivým duchovním služební vozidlo trvale, ponechal v kompetenci velitele čs. brigády nebo Náhradního tělesa rovněž jeho přidělení případ od případu.²⁹

Koncem září 1943 se Čs. samostatná obrněná brigáda přemístila do rozsáhlého prostoru sv. Northampton ve střední Anglii a od května 1944 do prostoru jv. Edinburgh ohraničeném Galashiels, Lauder, Duns a Kelso v jižním Skotsku. Na všech místech probíhal intenzivní tankový výcvik, prováděly se denní a noční přesuny, průzkum, maskování, obrana proti letadlům a tankům, nacvičovala se součinnost jednotek různých zbraní. Před nasazením v Evropě se brigáda přesunula v srpnu 1944 do prostoru Bridlington na severovýchodním pobřeží Anglie, kde se měl výcvik završit, ale plně bojově pohotovosti se nepodařilo dosáhnout.³⁰

Okamžik bojového nasazení se blížil. Bylo jasné, že s brigádou na pevninu odjedou čtyři vojenští duchovní. Ptejme se, zda jim nechyběly potřebné odborné znalosti a morální vlastnosti, aby obstáli před svými spolubojovníky? Hugo Vaniček z 1. tankového praporu prošel bojovým nasazením na frontě ve Francii a v demoralizující atmosféře ústupu projevil osobní statečnost. Obdržel Čs. válečný kříž 1939.³¹ Velitelé se shodovali, že jeho osobní a morální vlastnosti jsou nadprůměrné, chování bezvadné, u mužstva velmi oblíben. Ján Michalec z 2. tankového praporu sloužil již ve Francii, ale zůstal bez bojových zkušeností. Považován za tichého a skromného, což se odráželo v jeho hodnocení. Průměr. František Petružela od lehké brigádní ambulance³² zažil druhé nasazení s čs. vojáky jako protiletadlovými dělostřelci v libyjském Tobrúku. Zde mu scházela samostatnost, energičnost. Zdálo se, že nemá velký vliv na mužstvo. Přinesl si zranění po automobilové nehodě. Po návratu do Velké Británie v klidnějším prostředí považován za krajně snášenlivého, ale již s dobrým vlivem na mužstvo. Také Hanuš Rebenwurz z motorizovaného praporu prošel druhým nasazením v Tobrúku. Vyznačoval se vážnou a vyrovnanou povahou, byl svědomitý. Nábožensky silně založený. V poli se mimořádně osvědčil. Za drobnou a vytrvalou prací mu bude propůjčen Čs. válečný kříž 1939.³³

²⁹VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 42, 108/42, NT 415 dův. 1943 (MNO 3404 – dův. III/1. odděl. 1943).

³⁰Pro ilustraci uvádím, že ve střední Anglii se např. židovské bohoslužby konaly každý pátek večer u 1. tankového praporu ve Finedon za řízení voj. Ickoviče, u 2. tankového praporu v Bulwick za řízení svob. Singera, pro dopravní oddíl, brigádní tankové dílny a protiletadlovou baterii v synagoze v Northampton, v synagoze v Bedford, dále v Brixworth, Brigstock, Kettering aj. podle určení velitelů na návrh H. Rebenwurzela, který jako židovský duchovní byl bohoslužbám přítomen každý pátek na jiném místě. Evangelici mohli na jihu Skotska navštěvovat protestantské bohoslužby v Old and St. Paul's Presbyterian Church v Galashiels nebo katolíci na východě Anglie kostel Virgin Mary na Victoria Road (nedaleko nádraží) v Bridlington.

³¹Vaniček vzpomíná: „28. říjen byl oslaven u brigády nástupem na louce v prostoru prvního praporu, slavnostním rozkazem a proslovy. Přijel i prezident Dr. E. Beneš a rozdával první československá vyznamenání. Již dlouho předtím vedly se živé debaty, kdo a jak má být vyznamenán. Valně jsem si toho nevšímal, nepřiznával jsem stužkám zvláštní význam v životě. Snad vlivem školní výchovy jsem soudil, že nejlepší odměnou pro člověka je vždy vědomí užitečné služby celku a naděje, že jeho dobré snahy docházejí pochopení, případně i podpory bližních. Překvapilo mě proto, že jsem byl mezi poctěnými. Teprve později jsem se dověděl, jak těžko prosazovali vyznamenání navrhovatelé, většinou nekatolíci. Jednalo se o katolického kněze a byly prý proto činěny všemožné překážky.“ Státní ústřední archiv Praha (dále jen SÚA), Pozůstalost Hugo Vanička, nezpracované vzpomínky, *Chtěl bych načrtnout obraz mého působení za války...*, rkp, s. 52. – K působnosti H. Vanička na poli vojenského tisku ve Velké Británii srov. SEKERA, M.: *Válka v časopisech, časopisy ve válce*. In: GEBHART, J. – ŠEDIVÝ, I., ed.: *Česká společnost za velkých válek 20. století (pokus o komparaci)*. Praha: Univerzita Karlova; Nakladatelství Karolinum, 2003, s. 265-292.

³²Petružela byl 9. 6. 1944 přemístěn od motorizovaného praporu k lehké brigádní (polní) ambulanci, ale po dobu rozmístění čs. útvarů v jižním Skotsku zůstal přidělen u motorizovaného praporu pro výkon duchovní služby u tohoto praporu, 2. tankového praporu a brigádních tankových dílen. Teprve 20. 8. 1944 došlo ke zrušení tohoto přidělení a Petružela nastoupil službu u ambulance. Srov. VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 25, Kmenový rozkaz, 1944, č. 7. čl. 6; dále f. SOB-VB, 220/7/3/166, Brigádní rozkaz, 1944, č. 135, čl. 1123, dále č. 139, čl. 1167 a č. 200, čl. 1653.

³³„Jako vojenský duchovní projevil neobyčejnou píli a obětavost při výkonu své funkce a často i v silné nepřátelské palbě navštěvoval nejpřednější postavení. Přispěl tak do značné míry k udržení bojového ducha všech příslušníků motopraporu.“ dočítáme se v brigádním rozkazu. VÚA-VHA, f. SOB-VB, 222/7/3/1/168, Brigádní rozkaz, 1945, č. 95, čl. 542, Příloha „B“, č. 2685.

Vojenská história

Na britských ostrovech zůstali u Náhradního tělesa tři vojenští duchovní. Michal Vyšný byl považován za člověka bez iniciativy, jevil se jako málo energický až pasivní. Chybělo mu vojenské vystupování. Dnem 1. 5. 1944 byl na neurčitou dobu zproštěn vojenské činné služby pro práci na londýnském Ministerstvu sociální péče, kam přešel 5. 5. 1944.³⁴ Bohumil Boček byl velmi inteligentní, se širokým rozhledem. Projevoval se jako obratný řečník, který dovede využít svých kladných vlastností k působení na morálku a cit svého okolí. Pro bojové nasazení se však po fyzické stránce nehodil, neboť byl značně otlýl.³⁵ Alexandr Kraus měl smysl pro spolupráci a zodpovědnost. Byl klidný, pilný a snášenlivý, s dobrým společenským vystupováním.³⁶

DUCHOVNÍ U DUNKERQUE

Brigádní mobilizace byla vyhlášena 7. 6. 1944. Vyžádala si doplnění počtů příslušníků, zbraní, motorových vozidel a zásob na počty předepsané tabulkami válečných počtů a výměnu veškerého cvičného nebo opotřebovaného materiálu za nový.³⁷ Mobilizaci se do stanoveného termínu, 25. 6., nepodařilo ukončit, neboť v doplňování materiálu se vyskytly značné nedostatky. Brigáda rovněž nedosáhla předepsaného početního stavu. Přesto prováděla intenzivní polní výcvik a absolvovala ostré tankové střelby. Mobilizace byla dokončena až 28. 7. 1944. Personál brigády doplnili bývalí příslušníci německé armády, kteří se po zajetí během bojů v Normandii dobrovolně přihlásili do čs. zahraniční armády jako krajané z Těšínska. Do prostoru v okolí Bridlington, kde se věnovala pozornost bojovému výcviku malých jednotek a úderných skupin pro boj v osadách a technice nalodování a vyloďování, se 21. 8. přijel s vojáky odcházejícími do pole rozloučit prezident E. Beneš.³⁸

Koncem srpna 1944 se jednotky brigády přesunuly do shromažďovacích prostorů – campů T1 a S na severním okraji Londýna a A17 u Portsmouth na jižním pobřeží Anglie, v nichž se přebírala bojová technika (tanky, brencarriery, další pásová a kolová vozidla). Od časných ranních hodin 29. 8. do pozdních dopoledních hodin 30. 8. se v londýnských West India Docks (na Isle of Dogs) a temžských docích Tilbury a Woolwich nalodovala technika, zásoby a personál, lodě postupně vyplouvaly do ústí Temže a řadily se do konvoje. Poslední srpnový den se na francouzském pobřeží u Arromanches-les-Bains vyloďují brigádní ubytovatelé a odjíždějí do prostoru Falaise, zatímco v anglickém přístavu Gosport se naloduje jádro brigády (tankové prapory, motorizovaný přezvědný oddíl) a o půlnoci vyplouvá na moře.³⁹ Čs. tábor se začal

³⁴VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 13, Denní rozkaz, 1944, č. 81, čl. 4; dále f. NT-VB, k. 25, Kmenový rozkaz, 1944, č. 8, čl. 9.

³⁵Na počátky Bočkova působení ve Velké Británii ještě v čs. prozatímním stanovém táboře v zámeckém parku v Cholmondeley u Chesteru Vaniček vzpomíná: „Již samotný jeho zjev byl jakoby z jiného světa. Chodil totiž dosud v taláru s černou pláštěnkou a na hlavě měl černý klobouk se širokou obrubou. Pro jeho rozměry nenašel se zatím vhodný battledress, stejnokroj šitý vesměs pro štíhlé a hubené Tommys.“ Srov. SÚA, Pozůstalost Hugo Vanička, nezpracované vzpomínky, *Chtěl bych načrtnout obraz mého působení za války...*, rkp, s. 38.

³⁶STRÍBRNÝ, J.: *Židovští vojenští duchovní a židovská otázka v československém vojsku na Západě v letech 1939 – 1945. Příběh Alexandra Krause a JUDr. Hanuše Rebenwurzela – Rezka*. In: Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939 – 1945. Ed. Historia Nova, sv. 12. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Maxdorf, 1998, s. 210.

³⁷SVOBODA, G.: Československá samostatná obrněná brigáda a operace OVERLORD. In: *Historie a vojenství*, roč. 45, 1996, č. 4, s. 65.

³⁸Edvard Beneš byl zařazen do čs. armády v zahraničí a vtělen ke štábní rotě MNO, od 15. 5. 1941 k Náhradnímu tělesu MNO jako major péchoty v záloze.

³⁹Pro nepříznivé počasí, rozbourané moře a poškození pobřežních vykládacích zařízení se poslední vojáci brigády nalodili 6. 9. a vyloďovali o dva dny později u Courseulles sur Mer a Graye.

budovat v prostoru sv. Falaise mezi obcemi Epanay, Fontaine a leBreuil. Brigáda se dozbrojovala a pokračoval výcvik jednotek na úrovni praporu a brigády, probíhaly tankové střelby na polní střelnici, konala se velitelská cvičení a speciální cvičení spojovací a týlová, prováděly se cvičné přesuny smíšených proudů ve dne i v noci. Na čtyřdenní návštěvu přijel k brigádě 21. 9. hlavní velitel čs. branné moci div. gen. S. Ingr, když místo něho byl správou MNO dočasně pověřen ministr zahraničních věcí J. Masaryk.⁴⁰ První katolické bohoslužby na francouzském území se uskutečnily v neděli 10. 9. v katolickém kostele v posádce dopravního oddílu, evangelické téhož dne pro všechny útvary brigády ve stanu evangelické duchovní služby u 2. tankového praporu⁴¹ a židovské v pátek 15. 9. 1944 pro všechny útvary brigády v prostoru velitelství motorizovaného praporu, které mělo pro konání bohoslužeb uvolnit vhodný stan.⁴²

Ve dnech 4. – 6. 10. 1944 se brigáda přesunula do okolí přístavu Dunkerque na francouzsko-belgických hranicích, kde se měla účastnit obléhání tamní německé posádky, držet ji v obklíčení, nedovolit jí ohrožovat tyl spojeneckých vojsk a přinutit ji silnou průzkumnou činností, dělostřeleckou palbou a leteckým bombardováním ke kapitulaci, aniž by byl podniknut útok většího rozsahu. Němci přístav a jeho okolí velmi dobře opevnili a vytvořili zhruba třicetikilometrový obranný perimetr členěný do hloubky tří linií. S pomocí moře a spleti kanálů zaplavili část obranné linie a položili mnohá minová pole. Vybudovali systém předsunutých pozorovatelů, bunkrů a naslouchacích stanovišť. Západní část perimetru proti německé obranné linii převzal motorizovaný přezvědný oddíl spolu s praporem kanadského 7. královského tankového pluku, jižní část obsadil 1. tankový prapor a oddíl kanonů proti útočné vozbě spolu s praporem Francouzských vnitřních sil Bergues a východní část zaujal 2. tankový prapor a motorizovaný prapor. Velitel brigády brig. gen. Alois Liška se stal velitelem všech spojeneckých jednotek operujících před Dunkerquem.⁴³

Katolické bohoslužby se většinou konaly podle předem stanovených programů ve farních kostelích nejbližších posádkám jednotlivých útvarů brigády, nebo podle zvláštních programů zasílaných přímo vojenskými duchovními veliteli útvarů.⁴⁴ Evangelické bohoslužby se střídavě konaly u 1. tankového praporu pro příslušníky tohoto praporu a dělostřeleckého pluku, nebo 2. tankového praporu pro příslušníky tohoto praporu, některých čet ženijní roty a sekci brigádní ambulance, dále motorizovaného praporu, nebo motorizovaného přezvědného oddílu, resp. 3. tankového praporu (po reorganizaci oddílu v březnu 1945 na tankový prapor), dále záložní tankové roty pro příslušníky této roty, brigádní štábní roty, oddílu kanonů proti útočné vozbě, dopravního oddílu, protiletadlové baterie, brigádních tankových dílen, oddílu polních četníků, výchovné čty, některých čet ženijní roty, brigádní ambulance a ozdravovny, polní pošty, polního soudu.⁴⁵ Příslušníci jednotlivých čet spojovací roty, ženijní roty a sekci brigádní ambulance se většinou účastnili bohoslužeb v místech jim nejbližších. Velitelé měli povoleno použít k přesunu účastníků bohoslužeb vojenských vozidel. Nutno konstatovat, že bigotní vlámské obyvatelstvo bylo podle svědectví příslušníka protiletadlové baterie J. Sommra udiveno, jak velký počet čs. vojáků zůstal bez vyznání.⁴⁶

Téměř třetinu početního stavu brigády tvořili příslušníci židovského vyznání. Deník vojenského rabína ppor. duch. H. Rebenwurzela je plný záznamů o návštěvách jednotlivých útvarů

⁴⁰Jan Masaryk byl 2. 10. 1939 zařazen do čs. armády v zahraničí a ponechán mimo činnou službu na neurčitou dobu jako kapitán jezdecka v záloze.

⁴¹VÚA-VHA, f. SOB-VB, 220/7/3/166, Brigádní rozkaz, 1944, č. 212, čl. 1761.

⁴²Tamtéž, Brigádní rozkaz, 1944, č. 216, čl. 1781.

⁴³PROCHÁZKA, I.: Československá samostatná obrněná brigáda u Dunkerque v letech 1944/1945. Válečný deník ČSOB od června 1944 do června 1945. Říjen 1944. In: <http://www.volny.cz/ipro/archiv/brigada/rijen.htm>

⁴⁴VÚA-VHA, f. SOB-VB, 220/7/3/166, Brigádní rozkaz, 1944, č. 282, čl. 2168.

⁴⁵Tamtéž, Brigádní rozkaz, 1944, č. 280, čl. 2163; dále f. SOB-VB, 222/7/3/1/168, Brigádní rozkaz, 1945, č. 59, Návěští.

⁴⁶SOMMER, J.: Od Tobrúku do Plzně. Praha : Naše vojsko, 1992, s. 124.

brigády, nemocných a rekonvalescentů, o setkáních s vojáky, o pohřbívání padlých a zemřelých, o vyřizování úřední korespondence nebo služebních jednáních, o zajišťování bohoslužeb a příprav oslav židovských svátků Chanuka (účast 250 vojáků) a Pesach (účast 300 vojáků).⁴⁷ Židovské bohoslužby se většinou odbyvaly pro příslušníky 1. tankového praporu, dělostřeleckého pluku, oddílu kanonů proti útočné vozbě a protiletadlové baterie v zátiší 1. tankového praporu v Bourbourg, pro příslušníky 2. tankového praporu a motorizovaného praporu v čítárně nebo jídelně mužstva B odřadu motorizovaného praporu v La Panne, pro příslušníky motorizovaného převzvedného oddílu, dopravního oddílu, záložní tankové roty, brigádní štábní roty, spojovací roty, ženijní roty, brigádních tankových dílen a brigádní ambulance v oddychovém sále budovy velitelství 2. tankového praporu v Cassel.⁴⁸ Příslušníci jednotlivých čet spojovací roty a ženijní roty, poločet protiletadlové baterie a sekcí brigádní ambulance se bohoslužeb účastnili v místech pro ně nejbližších. Velitelé přijímali bezpečnostní opatření v místech bohoslužeb, která by mohla být ostřelována nepřátelským dělostřelectvem.⁴⁹

Bojová činnost brigády se bohužel neobešla bez ztrát na lidských životech. Pohřbívalo se zpravidla na hřbitovech v Adinkerke, Bergues, Bourbourg, Cassel a St. Omer, kde byla rovněž umístěna kanadská vojenská nemocnice. Mezi 189 vojáků brigády padlými nebo zemřelými v období od 1. 9. 1944 do 31. 5. 1945 nalezneme rovněž tři řeholníky pocházející ze Slovenska, kteří vstoupili do čs. zahraniční armády na Blízkém východě. Jednalo se o svob. Vojtěcha Matise z 1. tankového praporu, který zahynul 29. 11. 1944 na průzkumné hlídce nedaleko továrny Filature během nepřátelského dělostřeleckého přepadu, dále o ppor. pčch. Štefana Kubinu, který jako velitel čtyř 2. roty motorizovaného praporu padl 15. 4. 1945 při útoku na továrnu Filature a čet. asp. Martina Kopaničáka ze spojovací roty, který zahynul 30. 4. 1945 při nepřátelském dělostřeleckém přepadu vesnice Loon Plage.⁵⁰ „V *Dunkerque som pochoval svojich dvoch najlepších kamarátov zo Slovenska*“, vzpomíná na ně jeden ze slovenských řeholníků Ján Gura.⁵¹ Právě čet. asp. Gura spolu s dalším řeholníkem čet. asp. Peterem Olejářem jako příslušník protiletadlové baterie v rámci speciálně vytvořeného Čs. kombinovaného oddílu (velitel pplk. děl. Alois Sítek) vyrazil 24. 4. 1945 od Dunkerque přes zničené Německo do vlasti.⁵² Oba jmenovaní nebyli jedinými duchovenskými osobami, které bojovaly v řadách čs. zahraniční armády. Kromě vojenských duchovních se dále jednalo o řeholníky, bohoslovce, církevní učitele apod. Všichni absolvovali základní vojenský výcvik a stali se z nich, ač často podceňováni, dobří velitelé, řidiči, střelci, spojaři, sběrači raněných, ošetřovatelé nemocných. Zároveň se podíleli na náboženském životě ve svých jednotkách a vypomáhali vojenským duchovním při přípravě bohoslužeb, pobožností a dalších akcí. Ze Slováků připomenu příslušníky 2. tankového praporu Antonína Kapsu, františkána Gabriela Rappensbergera, školského bratra Emila Jozefa Tkačíka,⁵³ příslušníky motorizovaného praporu těšitele Dezidera

⁴⁷STRÍBRNÝ, ref. 36, s. 213-214.

⁴⁸Rebenwuzel zajišťoval oslavy židovských svátků na skutečně vysoké úrovni a našel pro jejich konání vždy důstojné prostředí, např. hotel Windsor v La Panne, radnici v Cassel, školu ve Wemaers Cappel u Cassel apod., kam si účastníci přinášeli očištěné jídelní misky, přibory, hrnky a kalíšky na víno.

⁴⁹VÚA-VHA, f. SOB-VB, 222/7/3/1/168, Brigádní rozkaz, 1945, č. 60, Návěští a č. 61, Návěští.

⁵⁰PROCHÁZKA, I.: Padlí a zemřelí příslušníci Československé samostatné obrněné brigády v době od 1. 9. 1944 do 31. 5. 1945. In: <http://www.volny.cz/ipro/archiv/brigada/padli.htm>

⁵¹Africký veterán. Ján Gura bojoval v Tobrúku. In: Slovenské dotyky, roč. 3, 1998, č. 11, s. 5.

⁵²MAREK, J.: Příběhy starých battledressů. Cheb : Svět křídel, 2001, s. 125.

⁵³Prezident republiky udělil Tkačíkovi Čs. vojenskou medaili za zásluhy II. stupně „za chrabrost v boji při obléhání Dunkerque a za záslužnou činnost mimo boj v čs. armádě v zahraničí“ a ministr národní obrany udělil Tkačíkovi Čs. medaili za chrabrost, neboť „v obou akcích dne 28. 10. a 5. 11. 1944 choval se velmi statečně jako střelec z kanonu a svou palbou umlčel několik nepřátelských odporů.“ Srov. VÚA-VHA, f. MNO-L, 47/2/113, Sborník důvěrných výnosů a nařízení MNO, 1945, č. 4, Část osobní, čl. 1, písm. J, s. 45 a č. 12, Část osobní, čl. 1, s. 150. – Tkačík se po válce vrátil do egyptské Alexandrie na Collège St. Marc jako vychovatel. Srov. Vzpomínka na misionáře. In: Národní osvobození, 2001, č. 11, s. 5.

Karola Moravčíka, školského bratra Pavla Šulíka, příslušníky spojovací roty školské bratry Ondreje Boháče,⁵⁴ Juraje Flaka,⁵⁵ Michala Frankoviče,⁵⁶ Štefana Kapustu,⁵⁷ Jozefa Kulu,⁵⁸ Jozefa Marušína.⁵⁹ Další školští bratři sloužili u čs. leteckých jednotek RAF, např. Pavol Hopta, Michal Kubina (bratr padlého Štefana Kubiny,⁶⁰ sám zahynul), Andrej Lopúch, Július Šofráno (zahynul).⁶¹

Po osvobození Říma Spojenci navázalo několik čs. kněží z papežské koleje Nepomucenum kontakt s čs. vojenskou misí v Itálii. Výsledkem byla jejich přihláška do čs. zahraniční armády. Odvody se konaly v budově koleje 14. 8. 1944, jako schopných vojenské služby bylo uznáno 13 osob. Papež Pius XII. přijal na svátek sv. Václava 28. 9. 1944 římskou čs. kolonii ve slavnostní audienci. Hovořilo se o pomoci a ochraně, kterou papež poskytl obětem války. Padla i zmínka o krásné zemi „od úrodných labských a vltavských polí až k majestátním vrcholům Vysokých Tater“.⁶² Právě papežovu narážku na Československo považoval za nesmírně důležitou prefekt Nepomucena J. Machula, který pracoval jako tajemník Čs. národního výboru v Římě a připravoval půdu pro zlepšení čs.-vatikánských vztahů a pro obnovení vzájemných diplomatických styků.⁶³ Papež přijal Machulu ještě 22. 12. 1944 v soukromé audienci. Machula za čs. kněze zdůraznil, že „dobrovolným vstupem do armády chceme dokázat bratrskou účast na boji za osvobození naší vlasti“.⁶⁴ Papež čs. kněžím udělil dispenzi od kanonických předpisů pro službu beze zbraně. Po dlouhém čekání na přepravu do Velké Británie se nakonec v nea-

⁵⁴Prezident republiky udělil Boháčovi za statečnost v boji proti nepříteli Čs. medaili za chrabrost: „Při obléhání DUNKERQUE, jako člen poruchové hlídky, udržoval a opravoval vedení v nepř. [átelské] silné dělostř. [elecké] palbě, poruchu odstranil a tím zajistil spojení k vyššímu velitelství.“ Srov. VÚA-VHA, f. MNO-L, 47/2/113, Sborník důvěrných výnosů a nařízení MNO, 1945, č. 7, Část osobní, čl. 1, s. 65.

⁵⁵Spojař Juraj Flak nastoupil po válce u spol. UNRRA a posléze jako překladatel do Škodových závodů v Plzni. Zatčen byl 8. 1. 1952 a odsouzen k trestu smrti, trest byl změněn na doživotí. Ve vězení strávil dvanáct let. Zemřel 10. 12. 1997. Srov. Vysoké vyznamenání plk. v.v. Jiřímu Flakovi. In: Národní osvobození, 1998, č. 1, s. 3.

⁵⁶Prezident republiky udělil Frankovičovi „za statečnost v boji proti nepříteli a za záslužnou činnost mimo boj v čs. armádě v zahraničí“ Čs. medaili za chrabrost, neboť „za akce dne 5. 11. 1944, jako obsluha radiostanice v tanku velitelství praporu, pod těžkou palbou nepř. [átelského] děl. [ostřelectva] a minometů, chladnokrevně pracoval a umožnil hladký průběh operace a byl příkladem ostatním.“ Srov. VÚA-VHA, f. MNO-L, 47/2/113, Sborník důvěrných výnosů a nařízení MNO, 1945, č. 4, Část osobní, čl. 2, s. 49. – Frankovič sloužil po válce u tankového vojska jako důstojník z povolání. Později odešel na Madagaskar, nakonec z kongregace Školských bratrů vystoupil. Srov. MORAVEC, M.: Slovenští školští bratři v Československé armádě na Blízkém východě. In: Vojenská história, roč. 3, 1999, č. 1, s. 73-75.

⁵⁷Kapusta se vrátil po válce ke své práci v kongregaci Školských bratrů. Zemřel ve Francii. MORAVEC, ref. 56, s. 75.

⁵⁸Kula se vrátil po válce ke své práci v kongregaci Školských bratrů, působil v Egyptě a v Monaku. Zemřel ve Francii. MORAVEC, ref. 56, s. 75.

⁵⁹Prezident republiky udělil Marušínovi za statečnost v boji proti nepříteli Čs. medaili za chrabrost, neboť „10. 10. 1944 provedl opravu telefonního vedení k tank. [ovému] praporu 1., za silné nepř. [átelské] palby. Během nepř. [átelské] palby projevil klid a statečnost a byl příkladem ostatním.“ Srov. VÚA-VHA, f. MNO-L, 47/2/113, Sborník důvěrných výnosů a nařízení MNO, 1945, č. 7, Část osobní, čl. 1, s. 65.

⁶⁰Prezident republiky udělil Š. Kubinovi „za statečnost v boji proti nepříteli a za záslužnou činnost mimo boj v čs. armádě v zahraničí“ Čs. medaili za chrabrost, neboť „vynikl osobní statečností, zvláště pak prokázal svou udatnost v noci z 10. na 11. 10. 1944, kdy za těžké děl. [ostřelectké] a min. [ometné] palby organizoval pěchotní obranu ostřelovaného prostoru v ohnisku odporu. Byl svou příkladnou statečností vzorem ostatním.“ Srov. VÚA-VHA, f. MNO-L, 47/2/113, Sborník důvěrných výnosů a nařízení MNO, 1945, č. 4, Část osobní, čl. 2, s. 49.

⁶¹PEJS, ref. 28, s. 8-10.

⁶²MACHULA, J.: Vatikán a Československo (1938 – 1948). Paměti. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998, s. 77.

⁶³Papež přijal na zvláštní audienci v létě 1944 rovněž velitele Čs. vojenské mise v Itálii pplk. děl. Karla Svobodu v doprovodu mjr. gšt. Václava Podhory a kpt. jezd. Zdeňka Kordiny. Svoboda papeži poděkoval za podporu, které se dostalo spoluobčanům v době okupace. Zároveň zdůraznil, ve zřejmé narážce na přeběhlé příslušníky slovenské 2. technické divize v Itálii, že síla čs. odboje roste přílivem Slováků. Londýn byl však jiného mínění a Svobodův postup hodnotil jako nepromyšlený a nevhodný, neboť při Vatikánu dosud působil diplomatický zástupce slovenského státu K. Sidor a Vatikán dosud neuznal čs. vládu v Londýně. Srov. VÚA-VHA, f. MNO-L, 36/36/88, MNO 4037 dův. I/1. odděl. 1944.

⁶⁴MACHULA, ref. 58, s. 93.

Vojenská história

polském přístavu 1. 3. 1945 nalodilo 13 kněží a řeholníků: Antonín Adámek, František Kotalík, jezuita Jan Krajcar, Jaromír Machula, Antonín Mandl, Vladimír Nováček, Josef Olejník, Jiří Reinsberg, salesián Emil Škurka, salesián František Šuta, jezuita Josef Vaněčka, František Vaněk, jezuita František Valigura (rovněž Waligora, nebo Valigóra). Dvanáct z nich bylo 22. 3. 1945 prezentováno u Náhradního tělesa a zařazeno do pěší výcvikové roty (velitel kpt. pěch. Oldřich Čeliš) v Chalkwell, kde podstoupili základní vojenský výcvik, který pokračoval u motoroty Čs. výcvikového střediska (velitel pplk. pěch. Josef Brůha) v Shelford a Whittlesford u Cambridge.⁶⁵ Machula zůstal v Londýně u exilového Ministerstva zahraničních věcí.⁶⁶ Koncem dubna 1945 se dvanáct kněží a řeholníků vrátilo do Chalkwell, neboť zde pod velením šéflékaře Náhradního tělesa škpt. zdrav. v zál. MUDr. Egona Kohna absolvovali vojenský a zdravotnický výcvik, včetně vyučování lékařských předmětů, v rámci kursu pomocného zdravotnictva.⁶⁷ Závěrečné zkoušky proběhly 30. 5. 1945, při nichž F. Kotalík a V. Nováček dosáhli výtečného hodnocení. Pouze F. Šuta neuspěl a byl přidělen k velitelství Náhradního tělesa jako kreslič.⁶⁸ Ostatní se vrátili k Čs. výcvikovému středisku v Shelford a Whittlesford, kde plnili administrativní úkoly a po táborech pořádali osvětové přednášky pro mužstvo a konali pravidelné nedělní bohoslužby. Olejník vedl mužský pěvecký sbor. V jejich činnosti je hmotně podporoval bývalý přednosta vojenské duchovní služby Rudolf Zháněl. V listopadu 1945 se Náhradní těleso přesunulo ve čtyřech transportech do vlasti, kde bylo sloučeno do jedné roty (velitel npor. pěch. v zál. Rudolf Piovatý). Skupina kněží a řeholníků se dočkala jmenování do hodnosti podporučíka duchovní služby v záloze⁶⁹ a demobilizace.⁷⁰

NÁVRAT DO VLASTI

Do vlasti se ze Západu postupně vraceli i vojenští duchovní. Čs. samostatná obrněná brigáda byla dnem 1. 6. 1945 přejmenována na I. tankový sbor, přičemž 1. tankový prapor se stal 11. tankovou brigádou, 2. tankový prapor 12. tankovou brigádou a 3. tankový prapor 13. tankovou brigádou. Ján Michalec byl do poměru mimo činnou službu propuštěn 10. 8. 1945⁷¹ a František Petružela 16. 8. 1945.⁷² Michalec se do duchovní služby nevrátil a Petružela pobýval jako kněz v kapucínském konventu na Loretánském náměstí v Praze.⁷³ MNO určilo do 2. sledu k odjezdu z Velké Británie Bohumila Bočka a Alexandra Krause.⁷⁴ Boček se přepravil do vlasti letecky 5. 6. 1945⁷⁵ a Kraus 23. 7. 1945.⁷⁶ Kraus krátce po návratu onemocněl a léčil se v čs.

⁶⁵VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 15, Denní rozkaz, č. 65, čl. 2 a č. 68, čl. 3.

⁶⁶Machula byl 24. 4. 1945 prezentován u Náhradního tělesa a zařazen do pomocné roty, ale zároveň mu byla rozkazem Čs. vojenské mise ve Velké Británii udělena na požádání londýnského MZV tříměsíční bezplatná dovolená pro cestu do Říma, kde v následujících letech převzal funkci církevního poradce čs. vyslanectví ve Vatikánu. Srov. tamtéž, Denní rozkaz, č. 89, čl. 4 a č. 94, čl. 1.

⁶⁷Tamtéž, Denní rozkaz, č. 91, čl. 7.

⁶⁸Tamtéž, Denní rozkaz, č. 117, čl. 3 a čl. 4.

⁶⁹Jednalo se o Adámka, Kotalíka, Krajcara, Mandla, Nováčka, Olejníka, Reinsberga, Škurku, Vaněčku a Vaňka. Srov. Osobní věstník MNO, 1946, č. 31, s. 313.

⁷⁰Jan Krajcar zůstal u zadního sledu Náhradního tělesa ve Velké Británii za účelem demobilizace do Irska.

⁷¹VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 26, Kmenový rozkaz, 1945, č. 37, čl. 1.

⁷²Tamtéž, Kmenový rozkaz, 1945, č. 42, čl. 1.

⁷³LUDVÍK, ref. 5, s. 10.

⁷⁴VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 15, Denní rozkaz, 1945, č. 76, čl. 10.

⁷⁵VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 26, Kmenový rozkaz, 1945, č. 29, čl. 20; dále f. NT-VB, k. 15, Denní rozkaz, 1945, č. 119, čl. 5, rovněž f. NT-VB, k. 15, Zvláštní rozkaz, 1945, č. 1, čl. 1.

⁷⁶VÚA-VHA, f. NT-VB, k. 15, Denní rozkaz, 1945, č. 148, čl. 1; dále f. NT-VB, k. 26, Kmenový rozkaz, 1945, č. 35, čl. 2. Bývá uváděno, že odletěl již 19. 7. Ve skutečnosti byl letecký transport uskutečněn teprve 23. 7.

vojenské nemocnici ve Velké Británii. Po uzdravení se vrátil do Prahy, ale od května 1946 se trvale usadil v zahraničí.⁷⁷ Jeho kolega Hanuš Rebenwurzle působil při zařazování demobilizovaných židovských vojáků do civilního života. V únoru 1946 změnil příjmení na Rezek. Pracoval jako hlavní tajemník Židovské náboženské obce v Praze a byl ustanoven zástupcem vrchního rabína. Angažoval se v sionistickém hnutí. Zahynul 22. 12. 1948 při leteckém neštěstí v Řecku cestou na světový kongres sionistické sportovní organizace Makabi v izraelském Tel Avivu.⁷⁸ Pavel Šul'an se vrátil do vlasti 25. 7. 1945 přes Itálii a pracoval na Povereníctvu sociálnej starostlivosti a od 1. 12. 1945 na Povereníctvu informácií a osvety a o dva roky později organizoval Ústav pre výskum verejnej mienky. Po jeho nuceném zrušení zůstal bez zaměstnání. Teprve od září 1951 působil v evangelickém sboru Jelka – Velké Úřany.⁷⁹ Michal Vyšný pracoval po válce na Ministerstvu zemědělství v Praze.

V poválečné čs. armádě zůstali sloužit Bohumil Boček a Hugo Vaníček. Boček nastoupil 15. 11. 1945 službu u Vojenského historického ústavu ve vojensko-historickém oddělení. Byl ponechán v další činné službě a 9. 3. 1946 přešel k vojenským matrikám u Vojenského ústředního archivu v hodnosti kapitána v záloze. Z činné služby byl 10. 10. 1946 na vlastní žádost propuštěn a do května 1947 pobýval ve Francii. Poté působil v Brně na biskupském gymnáziu jako profesor dějepisu a filosofie a na gymnáziu na Starém Brně jako profesor náboženství.⁸⁰ Vaníček svou bojovou cestu ukončil pod hradem Švihov v jihozápadních Čechách v blízkosti tehdejší americko-sovětské demarkační linie. Působil jako duchovní u 11. tankové brigády v Žinkovy u Nepomuku, aby byl 15. 9. 1945 přidělen k 12. tankové brigádě ve Voticích. O tři měsíce později přešel k Vojenskému historickému ústavu v Praze.

Po rozhodnutí obnovit v plném rozsahu duchovní správu v mírové čs. armádě nastoupil Vaníček 28. 2. 1946 jako vojenský duchovní ve Vojenské nemocnici č. 1 v Praze.⁸¹ Stal se 1. 2. 1947 důstojníkem z povolání v hodnosti štábního kapitána. Po únoru 1948 se dočkal 29. 2. 1948 přemístění k 1. pěší divizi, ale zůstal v dosavadním působišti. Nakonec byl 16. 6. 1948 zproštěn služby, poslán na zvláštní dovolenou a později na dovolenou s čekáním, aby byl 30. 9. 1949 propuštěn z činné služby. Působil jako výpomocný administrátor na faře Nejsvětějšího Srdce Páně v Praze XII. Pro svůj negativní postoj k poučným režimem organizované Katolické akci mající za cíl vytvoření národní katolické církve nešel postihu. Byl internován v premonstrátském klášteře v Želivu na Českomoravské vrchovině. Po propuštění v roce 1954 sloužil jako kaplan při arciděkanském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem.⁸²

---

⁷⁷STRÍBRNÝ, ref. 36, s. 217.

⁷⁸Tamtéž, s. 217-218.

⁷⁹Ref. 18; dále Farári Slovenskej evanjelickej a.v. cirkvi v Juhoslávii v rokoch 1921 – 1996. Bački Petrovac : Slovenská evanjelická a. v. cirkev v Juhoslávii, 1996, s. 67.

⁸⁰VÚA-VHA, Kvalifikační listina, Bohumil Boček.

⁸¹PEJS, O.: Vojenští duchovní v poválečné československé armádě (1946 - 1950). In: Historie a vojenství, roč. 41, 1992, č. 4, s. 146.

⁸²KASTNER, Q.: P. Hugo Vaníček. In: Vlastivědný sborník Podřipsko, 1990, č. 1, s. 15-16; Zemřel P. Hugo Vaníček. In: Národní osvobození, 1995, č. 10, s. 3.

Vojenská história

ČS. SAMOSTATNÁ OBRNĚNÁ BRIGÁDA

Složení podle hodnostních skupin a náboženského vyznání k 31. 12. 1943

VYZNÁNÍ	DŮSTOJNÍCI		ROTMISTŘI		ASPIRANTI	PODDŮSTOJNÍCI		MUŽSTVO	CELKEM
	akt.	zál.	akt.	zál.		akt.	zál.		
<i>římskokatolické</i>	99	68	16	64	160	9	821	381	1618
<i>řeckokatolické</i>			1		3		24	10	38
<i>evangelické</i>	4	16		6	26	2	111	88	253
<i>československé</i>	17	8	2	11	25	1	106	28	198
<i>pravoslavné</i>					2		10	11	23
<i>židovské</i>	2	71		1	149	1	413	736	1373
<i>jiné</i>					2		1	4	7
<i>bez vyznání</i>	23	47		6	50	2	265	192	585
Celkem	145	210	19	88	417	15	1751	1450	40

Pod jiným vyznáním se rozumí vyznání starokatolické, adventistické, unitářské apod.
Sestaveno podle VÚA-VHA, f. MNO-L, 36/10/77, čj. 904-III.odbor 1944

NÁHRADNÍ TĚLESO A NÁHRADNÍ TĚLESO – MNO

Složení podle hodnostních skupin a náboženského vyznání k 31. 12. 1943

VYZNÁNÍ	DŮSTOJNÍCI		ROTMISTŘI		ASPIRANTI	PODDŮSTOJNÍCI		MUŽSTVO	CELKEM
	akt.	zál.	akt.	zál.		akt.	zál.		
<i>římskokatolické</i>	90	59	9	13	6	2	65	50	294
<i>řeckokatolické</i>							3	1	4
<i>evangelické</i>	8	9		3	4		22	14	60
<i>československé</i>	13	1	3	3	3		13		36
<i>pravoslavné</i>	2	1			1		2		6
<i>židovské</i>		32		1	5		33	53	124
<i>jiné</i>								1	1
<i>bez vyznání</i>	26	21	3	4	2		25	22	103
Celkem	139	123	15	24	21	2	163	141	628

Sestaveno podle VÚA-VHA, f. MNO-L, 36/10/77, čj. 904-III.odbor 1944

Vojenská história

SKUPINY SE ZVLÁŠTNÍM URČENÍM

(MNO – cizina, zvláštní skupina, vojenské osoby v britských službách, vojenské osoby ve francouzských službách)

Složení podle hodnostních skupin a náboženského vyznání k 31. 12. 1943

VYZNÁNÍ	DŮSTOJNÍCI		ROTMISTŘI		ASPIRANTI	PODDŮSTOJNÍCI		MUŽSTVO	CELKEM
	akt.	zál.	akt.	zál.		akt.	zál.		
<i>římskokatolické</i>	74	17	2	5	11	2	29	5	145
<i>řeckokatolické</i>	1								1
<i>evangelické</i>	4	3		1	2		3		13
<i>československé</i>	11	3	1	1	2		8		26
<i>pravoslavné</i>					1				1
<i>židovské</i>		7			1		6	1	15
<i>jiné</i>	1		1						2
<i>bez vyznání</i>	16	10		2	4	1	9	4	46
Celkem	107	40	4	9	21	3	55	10	249

Sestaveno podle VŮA-VHA, f. MNO-L, 36/10/77, čj. 904-III.odbor 1944

ČS. POZEMNÍ ARMÁDA VE VELKÉ BRITÁNII

(Čs. samostatná obrněná brigáda, Náhradní těleso, MNO a skupiny se zvláštním určením)

Složení podle hodnostních skupin a náboženského vyznání k 31. 12. 1943

VYZNÁNÍ	DŮSTOJNÍCI		ROTMISTŘI		ASPIRANTI	PODDŮSTOJNÍCI		MUŽSTVO	CELKEM
	akt.	zál.	akt.	zál.		akt.	zál.		
<i>římskokatolické</i>	263	144	27	82	177	13	915	436	2057
<i>řeckokatolické</i>	1		1		3		27	11	43
<i>evangelické</i>	16	28		10	32	2	136	102	326
<i>československé</i>	41	12	6	15	30	1	127	28	260
<i>pravoslavné</i>	2	1			4		12	11	30
<i>židovské</i>	2	110		2	155	1	452	790	1512
<i>jiné</i>	1		1		2		1	5	10
<i>bez vyznání</i>	65	78	3	12	56	3	299	218	734
Celkem	391	373	38	121	459	20	1969	1601	4972

Sestaveno podle VŮA-VHA, f. MNO-L, 36/10/77, čj. 904-III.odbor 1944

Vojenská história

O. PEJS: DIE MILITÄRGEISTLICHEN IN DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN SELBSTSTÄNDIGEN BEWAFFNETEN BRIGADE IN GROSSBRITANNIEN (1943 – 1945)

Nach der Truppenverschiebung der tschechoslowakischen Armee aus Mittlerem Osten nach Grossbritannien in 1943 und ihrer Vereinigung mit der Westlichen Truppe der tschechoslowakischen Armee entstand die Grundlage für Ausbau der Tschechoslowakischen selbstständigen bewaffneten Brigade, die des Kampfeinsatzes im Rahmen der Invasionskräfte der Alliierten in der westlichen Front fähig war. Die Anzahl der Militärgeistlichen in der tschechoslowakischen Landstreitkräften in Grossbritannien erhöhte sich auf acht Männer und bei der Reorganisierung der Armee kam es zur Rationalisierung der Verteilung der Militärgeistlichen im Rahmen der Brigade und des Ersatzverbandes. Die Studie bietet nähere Angaben über Glaubensbekenntnis der Mannschaft und des Offizierskorps und widmet der Arbeit der Militärgeistlichen der einzigen Glaubensbekenntnissen Aufmerksamkeit. Ähnlich beschäftigt sich der Aufsatz mit der Tätigkeit des evangelischen Geistlichen slowakischer Nationalität P. Šul'an, der auf dem Gebiet der Propaganda tätig war und an der Exilrundfunksendung, die für die Slowakei bestimmt war, mitarbeitete. Die Studie erinnert an die Beschwerde der Militärgeistlichen über den Gang des geistlichen Dienstes in der ausländischen tschechoslowakischen Armee, für die der Staatsminister General R. Viest zuständig war.

Die Brigade wurde am Anfang von Winter 1944 in die Kämpfe bei dem nordfranzösischen Hafen Dunkerque eingesetzt. Das europäische Festland betraten mit der Brigade vier Militärgeistlichen, die durch Gottesdienste und persönlichen Kontakt die religiösen Bedürfnisse der tschechoslowakischen Soldaten in Kampfbedingungen füllten. An dieser Stelle ist es nötig die Situation der Soldaten mit jüdischem Glaubensbekenntnis zu erwähnen. Die Studie bringt auch die Tätigkeit der aus der Slowakei stammenden Ordensgeistlichen in Erwähnung, die bei den Kämpfen an der Seite der tschechoslowakischen Einheiten bei Dunkerque standen. Der Verfasser informiert die Leser auch über Priester und Ordensbrüder aus Böhmen, die sich einer Abrichtung am Boden Grossbritanniens am Ende des 2. Weltkriegs unterzogen.

POHOTOVOSTNÉ ODDIELY HLINKOVEJ GARDY 1944 – 1945 (ORGANIZÁCIA A AKTIVITY)

VOJTECH K Á R P Á T Y

KÁRPÁTY, V.: Readiness Detachments of Hlinka's Guard 1944 – 1945. (Organisation and Activities). *Vojenská história*, 9, 4, 2005, pp 44 – 59, Bratislava.

In the study the author aims at the issue related to the last stage of existence and activities of Hlinka's Guard (HG), i.e. in the years 1943 and 1944 before breaking out the Uprising. He points out a gradual decline and confrontation of opinions in HG commanding circles. Quite large attention is paid to organisational building up of HG readiness detachments that represented one of pillars of the occupation regime in Slovakia after breaking out the Slovak National Uprising (SNP). The author outlines basic targets of their activity (military anti-rebel activity in cooperation with German security elements and German Army, anti-partisan actions, guarding and disciplinary actions). He explains a system of their manning, relation to the Army, he points out their military potential represented by field companies and field battalions, ideological activity inside readiness detachments of Hlinka's Guard (POHG) etc. In the next part the author analyses some chosen aspects of POHG activity. The greatest attention is paid to POHG deployment to anti-partisan actions.

Military History. Slovakia. World War II. Readiness Detachments of Hlinka's Guard.

V tejto štúdií, zameranej na poslednú kapitolu existencie Hlinkovej gardy (HG) ako polovojenskej formácie Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLĽS), sa venujem niektorým vybraným problémom organizovania POHG, ktoré priamo súvisia s výstavbou jej teritoriálno-organizačnej štruktúry od septembra 1944 do prvých mesiacov roku 1945. Ďalším cieľom je priblížiť vybrané aktivity POHG v oblasti ich nasadenia ako protipartizánskej a bezpečnostno-represívnej ozbrojenej sily ľudáckeho režimu v posledných mesiacoch jeho existovania na území Slovenska. Na záver sa v krátkosti zmienim o ústupe gardistických oddielov pred postupujúcim frontom na západ. Ostatným otázkam súvisiacim s existenciou a pôsobením POHG (aj v regiónoch Slovenska) sa chcem venovať v ďalších pripravovaných špecializovaných štúdiách.

Vnútroňá kríza Hlinkovej gardy (HG), ktorej začiatky boli zjavné už v roku 1943, naplno vrcholila v lete roku 1944. Prejavovala sa predovšetkým v rapidnom poklese členskej základne a vyhrotení dlhotrvajúceho sporu medzi hlavným veliteľom HG Alexandrom Machom¹ a skupinou radikálov nekompromisnej pronacistickej orientácie zoskupenej okolo časopisu *Náš boj*

---

¹Alexander Mach (1. 10. 1912 Slovenský Meder – 15. 10. 1980 Bratislava) organizátor a funkcionár HSEĽS a Rodobrany, publicista, hlavný veliteľ HG. Študoval v rodnej obci a v Nových Zámkoch. Štúdiá v kňazských seminároch v Ostrihomi a Trnave neukončil. V rokoch 1922 – 1939 bol miestnym, župným a vedúcim funkcionárom HSEĽS. Počas existencie prvej ČSR bol jedným z najaktívnejších ľudáckych publicistov a novinárov. Od roku 1926 redaktor, zodpovedný redaktor a v rokoch 1938 – 1939 šéfredaktor *Slováka*, *Slovenskej pravdy*, *Slovenských ľudových novín* a *Slovenského týždenníka*. V rokoch 1924 – 1929 generálny tajomník HSEĽS. Po vzniku HG sa stal zástupcom hlavného veliteľa HG K. Sidora a náčelníkom politickej sekcie na HVHG v Bratislave. Od 20. 10. 1938 do 1. 8. 1940 šéf Úradu propagandy. Od 14. 3. 1939 do 21. 5. 1940 a od 29. 7. 1940 do 5. 9. 1944 zastával funkciu hlavného veliteľa HG. Od júla 1940 do apríla 1945 minister vnútra. Národným súdom odsúdený 15. 9. 1947 na 30 rokov väzenia. Neskôr bol trest zmenený na 25 rokov. Na základe amnestie 9. 5. 1968 prepustený z Leopoldova.

a vedenej bývalým náčelníkom štábu HG Otomarom Kubalom.² Medzi radikálov patrili niektorí okresní velitelia HG, ale predovšetkým príslušníci **Vybraných jednotiek HG** (VJHG), ktoré vznikli ešte v roku 1941 a mali sa stať elitou v rámci HG. Od ostatných gardistov sa odlišovali osobitnou sivozelenou uniformou a samostatnou symbolikou, ktorej základom bol gotický rovnoramenný kríž vo vavrínovom neuzavretom venci. Časť úderníkov z VJHG absolvovala inštruktážny výcvikový kurz Zbraní SS v alsakom Sennheime a ostatní boli frekventantmi veliteľskej školy HG sídliacej na Bojnickom zámku. Práve táto skupina kritizovala Machovu apatiu a nezáujem o aktívne vedenie HG. Zároveň mu vyčítali jeho alibistické postoje a prechod na pozície umierneného krídla HSLŠ, predstavovaného prezidentom Jozefom Tisom, predsedom slovenského snemu M. Sokolom a ďalšími ľudákmi s negatívnym postojom k zavádzaniu a presadzovaniu národného socializmu na Slovensku podľa nemeckého vzoru. Umiernené krídlo ľudovej strany sa v období rokov 1939 – 1944 snažilo udržať HG v pozíciách nezasahovania do reálnej vnútroštátnej politiky a pacifikovať jej aktivity a snahy získať rozhodujúce pozície v štáte a slovenskej spoločnosti. Radikáli dostávali priamu pomoc od nemeckého poradcu pre HG SS-Obersturmbannführera **Viktora Nagelera**³, ktorý pôsobil na Slovensku od jesene 1940. Pozitívne hodnotenia Nagelerových aktivít sa objavujú v hláseniach počas celej doby jeho aktívneho pôsobenia. V júli 1944 sa o jeho práci vyjadril v správe pre Hlavný úrad ríšskej bezpečnosti (RSHA) župný hospodársky poradca Národno-socialistickej nemeckej robotníckej strany (NSDAP) vo Viedni W. Rafelsberger nasledovne: „*Politická výchovná práca SS-Obersturmbannführera Nagelera v Hlinkovej garde sa napokon zreteľne prejavila pri uskutočňovaní kurzov školenia pre Hlinkovu gardu, ktoré sa už sčasti ukončili a ako výsledok dokazujú existenciu kompaktnej menšiny nasadenia schopných Slovákov, ktorí ako celok sú vhodní na to, aby prevzali rozhodujúce úlohy vedenia na Slovensku.*“⁴

Otvorený konflikt medzi radikálmi HG a hlavným veliteľom HG A. Machom sa naplno prejavil počas jeho návštevy veliteľskej školy HG, konanej pri príležitosti ukončenia jej druhého kurzu v nedeľu 19. augusta 1944, napriek tomu, že náčelník štábu HG Karol Danihel⁵ vyradil

---

²**Otomar Kubala** (26. 1. 1906 Lakšárska Nová Ves – 28. 8. 1946 Bratislava), učiteľ, funkcionár HG. V rokoch 1920 – 1924 študoval v učiteľskom ústave v Modre. Od 1924 do 1934 bol učiteľom v Smoleniciach, Kútoch a Uhorskej Novej Vsi. Od roku 1932 tajomníkom Združenia učiteľov – vojakov na Slovensku. Od 1934 do 1938 bol riaditeľom štátnej meštianskej školy vo Varíne a v rokoch 1939 – 1940 v Rači a Bratislave. Členom HG sa stal v novembri 1938 (miestny veliteľ HG vo Varíne). Od júna 1939 do mája 1940 referent HVHG. Od 30. 7. 1940 do 20. 5. 1942 zástupca hlavného veliteľa HG a náčelník štábu HVHG. V júli až auguste 1941 sa zúčastnil ťaženia proti ZSSR v hodnosti nadporučíka v zálohe (neskôr povýšený na stotníka). Od 7. 9. 1944 znovu náčelník štábu HG a prakticky hlavný veliteľ HG. Od 11. 10. 1944 šéf ÚŠB. V apríli 1944 ustúpil s jednotkami POHG a Domobrany do Čiech. V máji 1945 pri Strakoniciach zatknutý. Národným súdom 24. 8. 1946 odsúdený na trest smrti a popravený zastrelením.

³**Viktor Nageler** (nar. 14. 3. 1903, Spittal), dôstojník SS a poradca pre HG. Do svojho príchodu na Slovensko pracoval na doplnovacej správe Zbraní SS vo Viedni a mal na starosti odvody príslušníkov nemeckej národnej skupiny na Slovensku do SS. Od septembra 1940 do polovice januára 1945 pôsobil ako poradca pre HG. V apríli a máji 1941 sa zúčastnil poľného ťaženia na Balkáne. Najaktívnejšie pracoval v čase, keď bol náčelníkom štábu HVHG O. Kubala. Pomáhal pri vzniku a vydávaní časopisu *Náš boj* a zabezpečoval nemeckú podporu pre Vybrané jednotky HG a od septembra 1944 pre Pohotovostné oddiely HG (POHG). V polovici januára 1945 bol povolaný na západný front a novým poradcom pre HG sa stal jeho zástupca SS-Obersturmbannführer Hans Klatz.

⁴PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Bratislava 1971, dokument č. 42, s. 115.

⁵**Karol Danihel** (nar. 15. 10. 1903, Plavecký Štvrtok), notár a funkcionár HG. Pochádzal zo zámožnej veľkostatkárskej rodiny. Nižšie vzdelanie absolvoval vo svojom rodisku, gymnaziálne štúdiá na maďarskom gymnáziu v Bratislave a na slovenskom gymnáziu v Skalici. V roku 1927 ukončil štúdium na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a obhájil titul JUDr. Prvých 5 rokov pracoval ako právny koncipient a v rokoch 1934 – 1948 vykonával advokátsku prax v Malackách. V rokoch 1938 – 1939 bol verejným notárom v Malackách a v rokoch 1939 – 1945 v Bratislave. Patril medzi zakladajúcich členov Rodobrany a HG. Od októbra 1938 do júna 1939 okresným a neskôr oblasťným veliteľom HG v Malackách a do januára 1940 miestnym a okresným predsedom HSLŠ. Od augusta 1939 do mája 1940 a od 20. 5. 1942 do 6. 9. 1944 náčelníkom štábu HVHG. Po vypuknutí Povstania bol v septembri 1944 odstavený z vedúcich funkcií v HG a vrátil sa k notárskej praxi. Pred postupujúcim frontom odmietol evakuovať a ostal v Bratislave. Od 14. 4. 1945 do 31. 5. 1945 bol zaistený Červenou armádou (ČA) a 1. 6. 1945 ho prevzali československé bezpečnostné orgány. Národný súd ho odsúdil 5. 8. 1945 na 10 rokov väzenia, konfiškáciu celého majetku a 10 rokov straty občianskych práv.

frekventantov kurzu už deň predtým, odôvodňujúc to nutnosťou návratu gardistov na pracoviská. Mach predniesol prejav zvyšným účastníkom a potom zvolal poradu, na ktorej boli prítomní okrem Danihela i veliteľ bojnickej školy Štefan Rabina, Stanislav Mečiar, Vojtech Košovský a zástupca župného inšpektora HG vo Zvolene Róbert Kubička. Mach na tomto pohovore vyhlásil, že v súvislosti so zabezpečením vnútorného poriadku v štáte nemá pre gardu žiadne osobitné úlohy a gardistickí velitelia by nemali nič podniknúť, aby situáciu ešte viac nekomplikovali. Tento výrok vyvolal veľké pobúrenie medzi dôstojníkmi a funkcionármi HG. Mach na to reagoval obvinením, že veliteľská škola v Bojniciach „*mala len jeden účel: poštvať gardistických veliteľov proti nemu*“.⁶ Zároveň obvinil Kubalu a Nagelera z intrigovania proti nemu a zo snahy odstrániť ho z funkcie hlavného veliteľa HG. V hláseniach nemeckej Sicherheitsdienst (SD) adresovaných RSHA do Berlína je Mach označený za človeka, ktorý je „*zočivočí terajším pomerom na Slovensku úplne bezradný, že celkom opustil a zradil svoju niekdajšiu líniu, že koná z čistého egoizmu, a to, aby udržal svoju ministerskú funkciu a dosiahol funkciu ministerského predsedu*“.⁷ Gardisti vytkli Machovi, že nevystupuje verejne v gardistickej uniforme a neobliekol ju ani na uzavretú slávnosť HG, ktorou sa malo stať práve vyradenie absolventov veliteľskej školy v Bojniciach. Charakterizovali to jednoznačne ako strach hlavného veliteľa HG z partizánov.

Po vypuknutí Povstania, 29. augusta 1944, došlo k rozpadu a dezorganizácii slovenskej armády, ako aj ostatných ozbrojených obranno-bezpečnostných a represívnych zložiek Slovenskej republiky. Úplne politicky nespoľahlivou sa predstaviteľom SR, ale predovšetkým nemeckým vojenským kruhom a nemeckým politickým reprezentantom na Slovensku i v Nemeckej ríši, zdala slovenská armáda, ktorá mala byť ako celok odzbrojená. Dokonca aj v HG sa prejavili latentné alibistické tendencie, ktoré sa naplno ukázali v nasledujúcom období, keď začali vznikať jej úderné formácie, aktívne nasadzované na bezpečnostné a protipartizánske akcie. Dovtedajší náčelník štábu HVHG K. Danihel požiadal 6. septembra 1944 prezidenta Tisa o uvoľnenie z funkcie. Za nového náčelníka štábu HVHG Tiso menoval O. Kubalu, ktorý zložil 7. septembra 1944 o 14.50 h prezidentovi prísahu.⁸ Po zložení prísahy mal nový náčelník štábu v rozhlase prejav, v ktorom, okrem iného, povedal: „*Za päť rokov trvania slovenskej samostatnosti mali sme možnosť poznať sa dobre medzi sebou, ale mali sme tiež možnosť poznať priateľov a nepriateľov našej slovenskej veci. Všetky pozitívne zmysľajúce sily slovenské zapojiť do práce, smerujúcej k zaisteniu bezpečnosti osobnej a majetkovej. Škodcov slovenskej pospolitosti vypojíme a zneškodníme sami. Dost' bolo ohľadov, dost' bolo príznakov slabosti. Tvrdosť a bezohľadnosť musí byť našou odpoveďou tým, ktorí túto situáciu zavinili, ju pripravovali, alebo svojím správaním priamo alebo nepriamo podporovali, tobôž keby sa odvážili ešte aj dnes ju podporovať.*“⁹ Kubala vo svojom prvom rozkaze vyzval gardistov, aby sa hlásili na príslušných miestnych veliteľstvách. Na tomto nástupe mal miestny veliteľ HG zistiť početný stav gardistov, ktorý má k dispozícii a nahlásiť ho nadriadenému okresnému veliteľovi HG. Zároveň nariadil aktívnu priamu spoluprácu s funkcionármi HSEŠ a Hlinkovej mládeže (HM), ako aj so žandárskymi stanicami a úradmi.¹⁰ Pri jednotlivých okresných (OVHG) a miestnych veliteľstvách HG (MVHG) vznikli tzv. aktivované jednotky HG, ktoré boli v druhej polovici septembra 1944 premenované na **Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy (POHG)**.¹¹ Tento rozkaz zároveň pridelil každému pohotovostnému oddielu dislokovanému v stabilnom mieste (meste alebo obci) a okresným veliteľstvám HG (OVHG) krycie mená (Bratislava –

⁶PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Bratislava 1971, dokument č. 66, s. 155.

⁷Tamže, s. 156.

⁸Gardista, 9. 9. 1944.

⁹Gardista, 10. 9. 1944.

¹⁰Tamže.

¹¹Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. HVHG, š. 54, 604-54-1, Rozkaz náčelníka HG č.11 z 21. 9. 1944.

Gaštan, HVHG – Lipa, Hlohovec – Jelša atď.), ktoré mali používať v služobnej korešpondencii s Hlavným veliteľstvom HG (HVHG), kuriérnej službe a v situačných hláseniach.

Reorganizácia HG zasiahla aj jej hlavné veliteľstvo, ktoré bolo primárnym riadiacim a operačným centrom tejto organizácie. Nové HVHG malo sedem samostatných špecializovaných oddelení. Prvým oddelením bolo osobné a organizačné (I.), ktoré malo na starosti kartotéku členstva a od 3. novembra 1944 sa rozdelilo na štyri základné pododdelenia (Ia – Id), ktorých úlohami bolo organizovanie nasadenia oddielov POHG v priamom bojovom pásme alebo v bezpečnostných akciách, evidovanie priebežného početného stavu dôstojníckeho zboru POHG, evidencia výstroje a výzbroje, výstavba kuriérnej a spojovacej služby i poľnej pošty, vojensko-spravodajské aktivity, ústredná evidencia mužstva a povolávanie do POHG. Ďalšími oddeleniami HVHG boli spravodajské, hospodárske, kultúrne, zdravotnícke, právne a evakuačné.

Prvou organizačnou smernicou upravujúcou zakladanie a výstavbu jednotlivých POHG na úrovni okresných a miestnych veliteľstiev bol rozkaz náčelníka HG č. 9 z 19. septembra 1944. Kubala v tomto rozkaze nariadil všetkým okresným a miestnym veliteľom HG, ktorých obvod sa nenachádzal na povstaleckom území, zriadiť v budove HG alebo inej úradnej budove nepretržitú 24-hodinovú rádiovú službu, ktorej úlohou malo byť podávať pravidelné hlásenia o všetkých udalostiach v obci alebo okrese a zároveň o nich informovať pomocou kuriérnej služby miestnych a okresných veliteľov.¹² Zároveň mali miestni velitelia navrhnúť náčelníkovi HG zriadenie aktivovanej jednotky HG pri tých MVHG, kde bol dostatočný počet gardistov v činnej službe. Tieto jednotky mali byť „vystrojené a vyzbrojené na návrh OVHG cestou HVHG u príslušných vojenských posádok. Ich hlavnou úlohou bude strážna služba“.¹³ Osobitnú pozornosť mal venovať veliteľský zbor HG na okresoch pohraničným obciam a založiť tam osobitnú strážnu službu, ktorej primárnou úlohou malo byť zadržanie podozrivých osôb ilegálne prekračiacich hranice SR a odovzdanie ich bezpečnostným orgánom.

MVHG bolo povinné od polovice septembra podávať aspoň raz za dva dni situačnú správu na OVHG prostredníctvom osobitnej kuriérnej spojky, ktorá súčasne prevzala rozkazy od OVHG. Miestny veliteľ bol zodpovedný za bezpečnosť v obci a mal právomoc každú podozrivú a neznámu osobu legitimovať a vyšetriť príčinu jej pobytu v obci. Každý dezertér od partizánov, ktorého zatkla hliadka POHG, mal byť na miestnom veliteľstve vypočutý a z výsluchu mala byť spísaná zápisnica, ktorá sa prostredníctvom OVHG odovzdávala HVHG.¹⁴

Primárnymi cieľmi POHG mala byť vojenská protipovstalecká činnosť v spolupráci s nemeckými bezpečnostnými službami (SIPO, SD) a nemeckou armádou, protipartizánske očisťovacie akcie, strážna a poriadková služba s prísnyim zákazom akcií vykonávaných na vlastnú päsť. Členovia POHG slúžili tiež ako znalci terénu, miestnych pomerov a ako sprievodcovia nemeckých okupačných vojsk. Okrem oddielov POHG dislokovaných v stabilných sídlach vznikli i osobitné poľné roty POHG nasadené vo vojenských operáciách v poslednej fáze druhej svetovej vojny. Súčasťou POHG boli i špeciálne jednotky s osobitným štatútom a špeciálnym zameraním. Jednou z takýchto jednotiek bola aj osobná telesná stráž O. Kubalu, ktorej všetci dvanásť príslušníci pochádzali z Trenčína, boli vybavení nadštandardnými právomocami a úzko spolupracovali s II. (spravodajským) oddelením HVHG. Základných jednotiek POHG v stálych sídlach bolo 37, hoci niektoré rozkazy HVHG uvádzajú vyšší počet (až okolo 44). Samostatnou jednotkou v organizačnej štruktúre HG bol pohotovostný oddiel HG v Bratislave s vlastným veliteľom, účtovníkom a samostatným skladom výstrojných súčiastok a výzbroje pre 150 mužov.¹⁵

¹²SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-1, Rozkaz náčelníka HG č. 9. z 19. 9. 1944.

¹³Tamže.

¹⁴Tamže.

¹⁵Vojenský historický archív Trnava (VHA T), f. Slovensko 1938 – 1945, šk. 28, 1192/1, Rozkaz náčelníka HG č. 8 z 18. 9. 1944.

Gardisti, ktorí narukovali do POHG, podliehali pri vyšetrovaní nimi spáchaných priestupkov okrem disciplinárneho poriadku HG i priamym trestným sankciám platných pre bývalú slovenskú armádu.¹⁶ Teda z právneho hľadiska a osobnej právnej zodpovednosti boli na úrovni príslušníka brannej moci so všetkými právami a zodpovednosťou.

Začiatkom októbra 1944 boli už hlavné práce na reorganizácii HG ukončené. Presnejšie sa vymedzili úlohy a kompetencie POHG a spôsob ich využitia pri ochrane bezpečnosti obyvateľstva a ochrany štátneho i súkromného majetku a rozsah spolupráce s nemeckými vojenskými a bezpečnostnými štruktúrami. Základnou úlohou POHG i naďalej zostala strážna, poriadková a bezpečnostná služba a priame bojové protipartizánske akcie. Na strážnu službu a poriadkovo-bezpečnostné úlohy mali velitelia jednotlivých POHG vyberať gardistov starších ročníkov, pričom mladší gardisti mali byť zadelení do samostatných čiat a najväčšiu časť ich denného zamestnania mal tvoriť bojový výcvik.¹⁷ HVHG bolo donútené začiatkom októbra 1944 konštatovať, že niektoré POHG zriadili na osobitné špeciálne úlohy represívneho charakteru, predovšetkým akcie proti Židom a ich zaisťovanie, samostatné osobitné jednotky, ktoré sa venovali výhradne týmto aktivitám a iných foriem denného zamestnania POHG sa nezúčastňovali. HVHG však nezaujalo priamy razantnejší postoj k týmto jednotkám a neobmedzilo ich činnosť žiadnym vnútorným disciplinárnym predpisom alebo samostatným rozkazom.

Základný vojenský potenciál POHG predstavovali poľné roty a poľné prápory. Od septembra 1944 do polovice marca 1945 vznikli dva poľné prápory POHG. Prvý poľný prápor POHG sa skladal z poľných rôt Mífkovič, Laco, Jakubóczy. Počas celej doby bojového nasadenia mal prápor pomerne nízke straty (25 padlých a 15 zranených). Druhý poľný prápor POHG vznikol v zime 1944 – 1945 a tvorili ho roty s kryciami menami Bernolák, Rázus, Langsfeld, Hollý a Pribina. Do bojov zasiahol v priestore Sered' – Bratislava, prevažne však vykonával iba opevňovacie a zákopové práce. Po evakuácii východných oblastí Slovenska (sa z jediného tamojšieho reálne existujúceho POHG č. 38 Prešov vytvorili v tomto poľnom prápore ďalšie poľné roty s kryciami menami Štúr, Moyzes a Jánošík, ktoré však boli vyzbrojené iba čiastočne a ich hlavnou úlohou bola strážna a poriadková služba. Koncom druhej svetovej vojny bol vytvorený aj III. poľný prápor HG, ktorý sa však už aktívne bojov na Slovensku nezúčastnil.¹⁸ Plnil úlohy zabezpečenia evakuácie gardistických formácií a inštitúcií zo stredného a západného Slovenska na územie Protektorátu Čechy a Morava a Nemeckej ríše (dnešné Rakúsko a Bavorsko).

Doplňovanie početného stavu POHG sa od septembra 1944 uskutočňovalo povolávacími lístkami HVHG, ktoré však niektorí z oslovených nerešpektovali. Predovšetkým z tohto dôvodu HVHG zaviedlo povolávacie lístky Ministerstva národnej obrany (MNO), ktoré rozosielať VPO Lipa doplňovacím strediskám POHG. Pri povolávaní nových členov mali OVHG dôkladne zvážiť, či zadelením do POHG a následnou neprítomnosťou v zamestnaní nevzniknú komplikácie súvisiace s činnosťou orgánov štátnej správy a samosprávy alebo nebude ohrozená výroba strategických, predovšetkým zbrojárskych podnikov. Boli to predovšetkým železničiar, poštári, zamestnanci finančných úradov a robotníci a úradníci zbrojárskych Škodových závodov v Dubnici nad Váhom.¹⁹ Pri sporných osobách malo dôjsť k dohode medzi OVHG a predstavenstvom podniku alebo príslušným úradom štátnej správy a samosprávy.

Od 25. septembra 1944 bol súčasťou denných rozkazov HVHG tzv. výchovný článok, ktorý mal ideologický charakter a bol čítaný pri raných nástupoch POHG vo všetkých okresoch na Slovensku. Zdôvodňoval nutnosť a potrebu aktívneho ozbrojeného vystúpenia HG proti Povstaniu a snažil sa udržať bojovú morálku a disciplínu gardistov. Zároveň reagoval na aktuálne udalosti v bojoch proti povstalcovi a na vnútropolitické scény Slovenska. V niektorých výchovných

¹⁶VHA T, f. Slovensko 1938 – 1945, š. 28, 1196/1, Rozkaz VPO Lipa č. 12 z 22. 9. 1944.

¹⁷VHA T, f. Slovensko 1938 – 1945, š. 28, 1210/1-2, Rozkaz VPO Lipa č. 26 z 9. 10. 1944.

¹⁸KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 – 1945. Bratislava 1999, s. 179.

¹⁹VHA T, f. Slovensko 1938 – 1945, š. 28, 1198/3-4, Rozkaz VPO Lipa č. 14 z 25. 9. 1944.

článkoch sa odsudzuje a pranieruje bezcharakternosť niektorých štátnych zamestnancov, ich alibizmus a vyčkávacie pozície, ktoré zaujali na konci roku 1944. V jednom z týchto výchovných článkov zo začiatku novembra 1944 sa ešte dosť všeobecne konštatuje: „Mnohí v týchto pre nás Slovákov tak vážnych časoch nechápu dôležitosť obrany štátu. Nechápu, alebo nechcú chápať a to je tým horšie. Týmto však pomáhajú našim nepriateľom. Sú tak obmedzení, že nevidia ďalej od nosa a všetko, čo sa okolo nich deje, jednoducho neberú na vedomie. Žijú si ďalej svojim bezstarostným životom, povalujú sa po kaviarňach ako v idylických časoch mierových miesto toho, aby vzali do ruky zbraň a postavili sa na obranu ohrozeného Slovenského štátu.“²⁰

Autor výchovného článku pokračuje ostrejším štýlom a opisuje časté prípady zneužitia úradného postavenia a moci: „Často tiež vidíme, ako behajú niektorí páni a intervenujú o uvoľnenie svojich zamestnancov z Hlinkovej gardy. Títo si neuvedomujú, že štát je existenčne ohrozený nielen ruským bolševizmom ale aj vnútorným zákerným nepriateľom.“²¹ Okrem výchovných článkov mali ideologický charakter i príhovory funkcionárov HSEŠ a HM. Charakteristickým príkladom je „ohlas“ generálneho tajomníka HSEŠ Dr. Pavla Opluštila, ktorý bol uverejnený ako súčasť rozkazu VPO Lipa č. 11 z 23. septembra 1944. Generálny tajomník Opluštil vo svojom príhovore vyzýva členov HSEŠ k vstupu do HG nasledovne: „Slováci – ľudáci! Hlinkova garda tak ako v rokoch 1938 – 1939, znovu sa chopila zbrane na ochranu verejného poriadku a bezpečnosti. V jej radoch sú tvrdí ľudáci rodobranci, odhodlaní na život a na smrť brániť slovenský národ a Slovenskú republiku proti všetkým nepriateľom. Zo dňa na deň úlohy Hlinkovej gardy sa zväčšujú. Väčšie povinnosti vyžadujú mužov činu. Zvýšený nápor prikazuje zvýšený odpor. Slováci – ľudáci! Volám vás do radov ozbrojených bojovníkov Andreja Hlinku, volám vás do Hlinkovej gardy. Prihlasujte sa za jej členov, hláste sa do jej šíkov. Keď ste zdraví a do zbrane súci, keď ste za život a slobodu národa, keď ste za samostatný slovenský štát, vaše miesto je v hlinkovej garde. Národ vašu obetavosť ocení. Slovenskí chlapi smelého a hrdelého srdca, volám vás chrániť slovenskú česť. Nastúpte do zbrane, nastúpte do hlinkovej gardy.“²²

K zmenám došlo v symbolike a uniformách HG. Do začiatku novembra 1944 sa používali v POHG tri druhy uniforiem – klasická čierna, uniforma Vybraných jednotiek HG (VJHG) a vojenská rovnošata. Armádne uniformy boli však upravené a gardisti na nich používali čierne golierové výložky a vojenské gombíky boli vymenené za čierne gardistické. Do konca októbra 1944 používali gardisti na vojenskej rovnošate tradičnú pásku HG.²³ V praxi však často dochádzalo k zneužitiu tohto gardistického označenia, predovšetkým zo strany partizánov, ktorí na povstaleckom území vyrabovali sklady okresných a miestnych veliteľstiev HG a nosili okrem pások aj kompletne uniformy HG alebo ich jednotlivé výstrojné súčiastky. Práve z týchto dôvodov rozhodlo HVHG zaviesť nové rukávové označenie pre príslušníkov POHG na všetkých typoch uniforiem. Nová páska bola z čiernej látky široká 2,5 až 2,8 cm s bielym nápisom „HLINKOVA GARDA“. Páska sa nosila na ľavom rukáve rovnošaty, prišitá vo vzdialenosti 8 – 10 cm od spodného okraja rukáva tak, aby bol text umiestnený medzi dvoma postrannými švíkmi rukáva spredu. Staré gardistické pásky boli platné iba ako označenie pre tých gardistov, ktorí konali službu v civile.²⁴

Ak príslušník POHG nosil vojenskú uniformu, mal k nej nosiť čiernu košeľu a čiernu kravatu. Výnimočne boli povolené hnedé košele a kravaty, aké nosili protiletadloví delostrelci. Na brigádírke z vojenskej látky mali nahradiť vojenskú orlicu gardistickým orlom, pričom vojenský odznak s mečíkmi vo vavrínovom venci bol ponechaný.²⁵

²⁰VHA T, f. Slovensko 1938 – 1945, š. 28, 1232/1-3, Rozkaz VPO Lipa č. 48 zo 4. 11. 1944.

²¹Tamže.

²²VHA T, f. Slovensko 1938 – 1945, š. 28, 1197/2-3, Rozkaz VPO Lipa č. 11 z 23. 9. 1944.

²³Gardistickú pásku tvoril pruh látky belasej farby, jednotne široký 9 cm, s bielym sedemcentimetrovým kruhom, v ktorom bol symetricky stredovo umiestnený červený dvojkríž. Páska sa nosila na ľavom rukáve rovnošaty.

²⁴VHA T, f. Slovensko 1938 – 1945, š. 28, 1222/6, Rozkaz VPO Lipa č. 38 z 23. 10. 1944.

²⁵VHA T, f. Slovensko 1938 – 1945, š. 28, 1222/6, Rozkaz VPO Lipa č. 38 z 23. 10. 1944.

Začiatkom októbra 1944 začali byť do jednotlivých POHG pridelení príslušníci Slovenskej pracovnej služby (SPS). Jednotlivé POHG mali pre nich zabezpečiť jednotnú výstroj a výzbroj. Zároveň sa malo začať s ich intenzívnym vojenským výcvikom.²⁶

Počas celej existencie zápasili POHG s permanentným nedostatkom kvalitného dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru a personálnymi ťažkosťami každého druhu. Čiastočne sa táto situácia zlepšila začiatkom novembra 1944, keď bola v Bratislave zriadená poddôstojnícka škola HG, do ktorej vyslali svojich členov takmer všetky POHG. Počet frekventantov sa pohyboval v rozmedzí do 70 gardistov.²⁷

Napriek tomu, že väčšina príslušníkov POHG sa stala ich členmi na základe povolávacieho lístka HVHG alebo MNO, časť pohotovostných gardistov nastúpila na vykonávanie služby dobrovoľne. HVHG dostávalo informácie, že do POHG sa dostalo isté percento „rozkladných živlov“. Sám náčelník HG v jednom zo svojich dôverných rozkazov oznamoval okresným veliteľom, že „v niektorých pohotovostných oddieloch HG objavujú sa v poslednom čase rozkladné zjavy. Dokonca bolo hlásené, že v niektorých prípadoch členovia POHG nadviazali styk s banditmi a s nimi spolupracujú. Nariaďujem všetkým veliteľom HG, ako aj okresným veliteľom HG, aby týmto zjavom venovali mimoriadnu pozornosť, aby ich už v zárodku mohli potlačiť.“²⁸ Velitelia jednotlivých POHG boli osobne zodpovední náčelníkovi HG za to, že sa v ich oddieloch nachádzajú iba politicky spoľahliví gardisti, ktorí sa nijakým spôsobom nezúčastnili Povstania alebo, ak sa do povstaleckých radov dostali z donútenia, Povstania sa dokázateľne nezúčastnili aktívne. Aby sa predišlo neželaným incidentom zo strany politicky nespoľahlivých gardistov, obmedzilo sa prijímanie dobrovoľníkov do POHG. V prvom rade sa u dobrovoľníkov skúmala ich politická spoľahlivosť podľa smerníc stanovených v rozkaze HVHG č. 48 (čl. 4). Rozhodnutie o politickej spoľahlivosti dobrovoľníka patrilo do kompetencie miestneho veliteľa, resp. doplnovacieho veliteľstva (DVHG) pri OVHG.

Doplňovacie veliteľstvá pri OVHG, ich úlohy a ciele ich aktivít boli s definitívnou platnosťou ustanovené začiatkom novembra 1944. Rozkazom HVHG č. 47 (čl. 2) z 3. novembra bola zriadená doplnovacia skupina na I. oddelení HVHG s pôsobnosťou pre celé Slovensko. Zároveň s touto doplnovacou skupinou vzniklo 27 doplnovacích veliteľstiev HG pri jednotlivých OVHG. Zodpovednými za ich výstavbu a personálne obsadenie boli okresní velitelia HG.²⁹ Hlavnou úlohou DVHG bolo evidovať početný stav príslušníkov HG v príslušnom okrese, preskúmanie možnosti odvodov do POHG a povolávanie nových členov. V kompetencii DVHG bolo tiež prepúšťanie jednotlivcov z aktívnej služby HG. Pokiaľ kartotéka OVHG nebola zničená, súpis gardistov v okrese sa robil podľa nej. O spoľahlivosti každého z gardistov sa viedlo šetrenie, v ktorom aktívne participovali a na ktorom spolupracovali s DVHG i veliteľ príslušného POHG a okresní a miestni predsedovia HSLS.³⁰

Veliteľ jediného aktívneho POHG na východnom Slovensku (POHG Prešov) Jozef Golský³¹ vo svojom hlásení zo začiatku decembra 1944 konštatuje na adresu dobrovoľníkov do POHG,

²⁶VHA T, f. Slovensko 1938 – 1945, š. 28, 1204/1-2, Rozkaz VPO Lipa č. 20 z 2. 10. 1944.

²⁷Archív múzea Slovenského národného povstania (AM SNP), f. VIII, š. 6, S 55/2002/5, Denné hlásenie náčelníka HG č. 50 z 3. 11. 1944.

²⁸SNA, f. Alexandrijský archív, II. C – 1008, Rozkaz HVHG z 20. 1. 1945.

²⁹VHA T, f. Slovensko 1938 – 1945, š. 28, 1232/1-3, Rozkaz VPO Lipa č. 48 zo 4. 11. 1944.

³⁰VHA T, f. Slovensko 1938 – 1945, š. 28, 1232/1-3, Rozkaz VPO Lipa č. 48 zo 4. 11. 1944.

³¹**Jozef Golský** (nar. 14. 1. 1914, Tovarniky, okr. Topoľčany), dôstojník a funkcionár HG a POHG. Ľudovú školu absolvoval v rodnej obci. Po ukončení meštianskej školy pokračoval v štúdiu na obchodnej akadémii, ktoré ukončil maturitou. Do jari 1943 pracoval ako člen revíznej komisie ministerstva financií v Bratislave. Do HG sa prihlásil začiatkom roku 1939 v Bánovciach n./Bebravou, kde vykonával funkciu trénera futbalového klubu HG. V marci 1941 bol preložený do Bratislavy a stal sa výcvikovým referentom a trénerom futbalovej jedenástky HG 5. okresu. Vo februári 1943 preložený do Prešova za výcvikového referenta OVHG. V novembri 1944 menovaný za veliteľa POHG Prešov. V marci 1945 evakuoval s jednotkami POHG a Domobrany do Čiech, kde sa mal zúčastniť výcvikového kurzu v Benešove pri Prahe. Okresný ľudový súd v Prešove ho 19. 12. 1945 odsúdil na 7 rokov väzenia a 5 rokov straty občianskych práv.

že je ich „dost' avšak po stránke spoľahlivosti (potvrdenej HG alebo HSLS) málo. Tých samozrejme prijať nemožno. Nateraz mám z okresu Giraltovce, Bardejov, Levoča pripravených k povolávaniu 80 mužov avšak preto, že nemám u PO žiadnu výstroj, povolávanie som nemohol previesť.“³² Ešte necelý týždeň predtým sa J. Golský vyjadril o dobrovoľníkoch do POHG celkom skepticky, keď v tajnom situačnom hlásení z 26. novembra 1944 konštatoval: „denne sa hlási priemerne 10 až 12 mladíkov prevažne z evakuovaných okresov dobrovoľne do ozbrojenej HG. Niektorí, ba snád' väčšina, však nie z gardistického presvedčenia, ale zo snahy po zabezpečení stravy a šatstva.“³³

V niektorých okresoch bol početný stav POHG nedostačujúci, čo sa priamo odrazilo na možnostiach preventívnych bezpečnostných razíí a ochrany civilného obyvateľstva pred nezákonnosťami a terorizovaním zo strany samozvaných pseudopartizánov. Veliteľ POHG Čadca konštatuje vo svojom hlásení z konca októbra 1944, že po „stránke bezpečnostnej je tunajšia situácia dost' zlá. Partizáni stále šarapatia v tunajšom okrese a to hlavne po kopaniciach obcí Makov, Olešná, Staškov, Raková a Zákopčie. Napr. v Zákopčí sa zdržuje 40 členná banda, ktorá nič iné nerobí len vykráda miestnych ľudí. Jedná sa hlavne o Rusov, Čechov a Poliakov. Po kopaniciach znásilňujú ženy a už máme prípady, že mnohé boli pri tom zbité tak, že museli byť odvezené do nemocnice.“³⁴ Ani po novom roku sa situácia v tomto okrese nezmenila a v ďalších hláseniach z Čadce sa uvádzajú stále nové a nové prípady terorizovania civilného obyvateľstva zo strany samozvaných partizánov. Hlásenie z 10. januára opisuje situáciu nasledovne: „Banditi sa stále pohybujú v tunajšom okrese a to stále na tých istých miestach ako už bolo v predošlých hláseniach hlásené. Podľa posledného zistenia sa v tunajšom okrese zdržuje prechodne asi 150 – 350 banditov. Kúsky, ktoré robia, sa dajú charakterizovať len obyčajným pomenovaním krádeže a lúpeže. Na dennom poriadku je znásilňovanie žien. Tak napr. posledný prípad tohto týždňa sa stal v obci Zákopčie, kde v jednom dome znásilnili ženu, ktorej muž pracuje v Nemecku. Táto sa bránila, jej dvoje detí, jedno 4 ročné a druhé asi 10 ročné kričali a volali o pomoc. Toto všetko nepomohlo, ženu povälili na posteľ, dvaja ju chytili za nohy, dvaja za ruky a hlavu a ostatní ju zneužili tam pred deťmi. Všetkých bolo deväť.“³⁵

Koncom roku 1944 však začala evidentne poľavovať disciplína pri jednotlivých POHG až do takej miery, že niektorí pohotovostní gardisti svojim konaním vzbudzovali pohoršenie nevojenským správaním, čo vyvolalo protesty a sťažnosti pozorovateľov z radov civilného obyvateľstva, ktoré adresovali väčšinou priamo na HVHG. Jedným z týchto prehrškov bolo zanedbávanie povinností nosenia služobnej uniformy, na ktorý reagovalo koncom novembra 1944 HVHG v jednom zo svojich rozkazov, v ktorom nariaďuje „všetkým členom HG, ktorí sú v stave u PO, nosiť bezpodmienečne uniformu. V opačnom prípade zastavím výplatu žoldu. Tento rozkaz sa vzťahuje i na funkcionárov HG, ktorí vykonávajú službu u týchto jednotiek.“³⁶

Koncom novembra 1944 bolo zrušené používanie krycích mien HVHG a POHG. V služobnej korešpondencii sa uvádzala iba lokalizácia POHG a krycie mená naďalej mohli používať iba poľné roty POHG, podľa rozkazu HVHG č. 11 (čl. 2). Z kompetencií veliteľov POHG a DVHG bola vyňatá možnosť prepúšťať dôstojníkov HG do pomeru mimo činnú službu. Túto právomoc malo výhradne I. oddelenie HVHG, hoci, vo väčšine prípadov, na návrh príslušného veliteľa DVHG.

Na strednom Slovensku dochádzalo k častým konfliktom medzi príslušníkmi POHG a Nemeckou brannou mocou, ktorá si vo viacerých prípadoch počínala svojvoľne a dopúšťala sa

³²SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-6, Situačné hlásenie veliteľa POHG Prešov J. Galského z 1. 12. 1944 pre náčelníka HG.

³³SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-6, Situačné hlásenie veliteľa POHG Prešov J. Galského z 26. 11. 1944 pre HVHG.

³⁴SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-6, Situačné hlásenie veliteľa POHG Čadca pre HVHG z 29. 12. 1944.

³⁵SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-6, Situačné hlásenie veliteľa POHG Čadca pre HVHG z 10. 1. 1945.

³⁶SNA, f. Alexandrijský archív, II. C – 1008, Rozkaz náčelníka HG č. 65 z 25. 11. 1944.

častých krádeží a násilností na civilnom obyvateľstve. Začiatkom roku 1945 však už jednotlivé POHG nemali priamu možnosť týmto násilnostiam zabrániť a jediné na čo sa zmožili, boli písomné protesty a sťažnosti adresované HVHG. Vo väčšine prípadov sa teda stávali iba pasívnymi pozorovateľmi a vo svojich hláseniach uvádzali výpočet svojvoľných rekvirácií dobytka, dopravných prostriedkov a hnuťelného majetku. V jednom z hlásení POHG Zvolen sa na adresu správania sa príslušníkov Nemeckej brannej moci (Wehrmacht) uvádza: „v konkrétnych prípadoch bolo zistené vo Zvolene, že niektorí príslušníci Nemeckej brannej moci prevádzajú hromadné krádeže u civilného obyvateľstva, pričom mnohých civilov a ženy zbili do krvi. Na zákrok u nemeckého vojenského veliteľa mesta Zvolen tento síce vydal vyhlášku, podľa ktorej trestom smrti sa potresce takýto vinník, ale na došlé opätovné sťažnosti temer nereagoval a odbavil sťažujúcu sa stránku tým, že je vojna, ktorá trvá dlho a že jeho rodina je tiež zbombardovaná a nemá nič. Na mestskom dome vo Zvolene bola vylepená vyhláška o treste smrti v prípade krádeže, túto vyhlášku však dvaja príslušníci Nemeckej brannej moci odtrhli za doprovodu neslušných slov o podpísanom veliteľovi mesta.“³⁷ Rovnaké prípady konfliktov miestneho POHG s predstaviteľmi nemeckej vojenskej okupačnej správy boli zaznamenané ešte koncom roku 1944 v Prešove. Časté nedorozumenia prerástli do permanentných rozporov, na ktoré sa sťažuje J. Golský, keď píše v jednom zo svojich hlásení: „Dnes som bol prítomný na porade u vládneho poverenca (A. Sabol-Palko, pozn. V. K.), kde bol prítomný i p. Oberrat Molsen (L. von Mohlsen, pozn. V. K.), nemecký vojenský pridelenec pre civilnú správu. Podľa jeho chovania je vidno, že si nárokuje právo rozkazovania namiesto slovenských úradov, čo sa nijako nezhoduje s prehlásením samostatného rozhodovania v slovenskom štáte.“³⁸

Početný stav jednotlivých POHG sa nezlepšil ani v druhej polovici októbra 1944. Otázka početného stavu jednotlivých pohotovostných oddielov však úzko súvisí so systémom doplnovania nových síl do HG na základe povolávacích rozkazov MNO a HVHG. Svoj nezanedbateľný vplyv na personálne obsadenie POHG mali aj udalosti spojené s evakuáciou obyvateľstva pred postupujúcim frontom. Početné stavy HVHG a POHG na území celého štátu a ich nárast sú zaznamenané v denných hláseniach náčelníka HG. Celkovo bolo v činnnej službe v posledný deň októbra 1944 evidovaných 3 235 gardistov.³⁹ Zmena nastala i v zložení POHG na západnom Slovensku, v súvislosti so vznikom nového pohotovostného oddielu v Bánovciach n./Bebravou, kde boli prevelené dve čaty z POHG Trenčín a Piešťany. Z POHG Topoľčany bola odvelená strážna čata, ktorej hlavnou úlohou bola strážna služba v Baťových podnikoch a skladoch, s cieľom zabrániť ich poškodeniu a vyrabovaniu partizánmi alebo civilným obyvateľstvom. Početný stav gardistov na HVHG a POHG Bratislava kolísal počas posledných dvoch mesiacov roku 1944. Kým 2. novembra 1944 mal POHG Bratislava 480 mužov v aktívnej službe⁴⁰, v polovici novembra ich už bolo 547.⁴¹ Nárast početného stavu POHG Bratislava pokračoval i v druhej polovici novembra 1944, kým počet personálu HVHG sa stabilizoval v druhej polovici novembra 1944 na počte 71 gardistov⁴². Tento stav sa zmenil do polovice decembra 1944 iba nepatrne, na 73 gardistov v činnnej službe.⁴³ Do 11. decembra 1944 sa počet pohotovostných gardistov na území celého štátu zvýšil oproti predchádzajúcemu mesiacu roku 1944 o takmer tisíc mužov a v službe ich bolo evidovaných 4 228.⁴⁴ V čase evakuácie

³⁷SNA, f. 116 (F. Karmasin), š. 24, 116-24-3, Výpis z hlásenia POHG Zvolen z 20. 3. 1945.

³⁸SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-6, Situačné hlásenie veliteľa POHG Prešov J. Golského z 11. 12. 1944 pre náčelníka HG.

³⁹Archív múzea SNP v Banskej Bystrici (AM SNP), f. VIII, š. 6, S 55/2002, Denné hlásenie náčelníka HG č. 48 z 31. 10. 1944.

⁴⁰AM SNP, f. VIII, š. 6, S 55/2002, Denné hlásenie náčelníka HG č. 61 z 2. 11. 1944.

⁴¹AM SNP, f. VIII, š. 6, S 55/2002, Denné hlásenie náčelníka HG č. 61 z 16. 11. 1944.

⁴²AM SNP, f. VIII, š. 6, S 55/2002, Denné hlásenie náčelníka HG č. 61 z 29. 11. 1944.

⁴³AM SNP, f. VIII, š. 6, S 55/2002, Denné hlásenie náčelníka HG č. 61 z 2. 12. 1944, 5. 12. 1944 a 11. 12. 1944.

⁴⁴AM SNP, f. VIII, š. 6, S 55/2002, Denné hlásenie náčelníka HG č. 61 z 11. 12. 1944.

gardistických jednotiek na západ (druhá polovica marca 1945) mali POHG 5 867 gardistov činnej službe.⁴⁵

V prvej fáze existencie pohotovostných oddielov HG sa nemecké vojenské velenie vyhýbalo ich aktívnemu frontovému nasadeniu, alebo použitiu jednotlivých miestnych POHG na očišťovacie akcie proti partizánom. Gardisti vykonávali väčšinou strážnu službu a represívne akcie v zázemí. Kontrolovali vlakové spojenia a legitimovali podozrivé osoby a po prvom predbežnom výsluchu tieto osoby odovzdávali nemeckým bezpečnostným orgánom (SD). Akékoľvek akcie na vlastnú päsť mali velitelia POHG prísne zakázané. Situácia sa v tomto smere zmenila v prvej polovici októbra 1944, keď sa Kubalovi podarilo Nemcov presvedčiť o spoľahlivosti a vernosti novovybudovaných pohotovostných oddielov gardy. Kubala bol pre nemecké vojenské velenie na Slovensku, najvyššie miesta v Nemeckej ríši i pre spravodajskú službu práve ten človek, ktorý predstavoval nekompromisnú národno-socialistickú orientáciu v HG a bol zárukou totálneho nasadenia gardistov, ako obeta a dôkaz nemecko-slovenského priateľstva. Prvý bojový prápor HG vynikal už v posledných dňoch septembra 1944 a najväčšie ťažkosti boli s jeho vyzbrojením, resp. modernizáciou jeho výzbroje. Na akcie bol nasadený po prvýkrát 2. októbra 1944 pri Žiline. Veliteľom 1. poľného práporu HG sa stal bývalý šéf bojnickej školy HG kpt. Š. Rabina. Veliteľmi bojových jednotiek boli absolventi výcvikového kurzu Zbraní SS, konanom v Sennheime v januári a februári 1942. Práve absolventi sennheimskej školy boli pre Nemcov garantmi spoľahlivého velenia gardistov a zárukou, že sa nestanú potenciálnou ozbrojenou silou, ktorá by sa mohla obrátiť proti Nemeckej brannej moci a stať sa tak ďalším problémom pre jej velenie. Ďalší krst ohňom čakal 1. poľný prápor HG v Ľubochianskej a turčianskej doline. Gardisti zároveň asistovali pri exhumácii a identifikácii masových hrobov partizánskeho teroru v Sklabini. Partizáni im v účasti na tejto akcii chceli zabrániť a rozmiestnili svoje jednotky, v počte asi 300 mužov, na rázcestie v smere Dražkovce – Sklabiňa. V priamom boji sa s nimi stretla 2. rota prvého poľného práporu HG a po štyri a polhodinovom boji, za daždivého počasia, donútila partizánov k ústupu.⁴⁶ Tretia gardistická rota 1. poľného práporu bola nasadená, spolu s nemeckým oddielom, v protipartizánskej očišťovacej akcii v okolí Dumbiera. Pri priamych bojových akciách sa tieto jednotky odlúčili od veliteľstva práporu a ostali bez akéhokoľvek zásobovania potravinami a strelivom.⁴⁷ Miestami ďalšieho aktívneho bojového nasadenia rôt 1. poľného práporu HG sa stali Sučany, odkiaľ sa poľné roty presunuli 11. októbra 1944 pešo do Ružomberka. Od 12. októbra 1944 uskutočnili evakuáciu továrne na delové súčiastky z Rybárpoľa. Operačný priestor na juh od Rybárpoľa, kde boli najčastejšie prestrelky s partizánmi, zaistovala čata „Dobiáš“.⁴⁸ Dňa 12. októbra 1944 začalo sťahovanie poľných rôt do Podturnia a odtiaľ, cez Sv. Peter do Dovalova. V Rybárpoli ostali ako strážna služba čaty „Dobiáš“ a „Škovraga“. V nedeľu 22. októbra 1944 vydal veliteľ 1. poľného práporu HG rozkaz zostaviť prieskumné oddiely zložené z dvoch nemeckých poddôstojníkov a desiatich gardistov. Cieľom ich aktivít sa stal priestor v okolí Sv. Jána a rekonštrukcia terénu, v ktorom sa mal začať obšvatný manéver na Malužinú. Pri Sv. Jáne získali gardisti informácie o nepriateľovi od nemeckých jednotiek, ktoré boli v tomto priestore dislokované. Dňa 23. októbra 1944 o 5. h začal útok gardistov v priestore južne od Sv. Jána. Straty útočiacich jednotiek POHG boli jeden ľahko a jeden ťažko ranený. Zastrelení boli traja partizáni a jeden zajatý. Nasledujúci deň (24. októbra) pokračoval o 8. h útok na Malužinú. Gardisti narazili na pomerne silné delostrelecké opevnenia. Boje si vyžiadali dva dni a ich výsledkom bolo obsadenie Vyšnej Boce a Malužinej a zajatie 32 partizánov a jedného sovietskeho dôstojníka.

⁴⁵Institut für die Zeitgeschichte (IFZ) München, MA 650/1, f. 9 384 531, Hlásenie stavu POHG z 19. marca 1945.

⁴⁶Náš boj, 28. 1. 1945.

⁴⁷Tamže.

⁴⁸Náš boj, 25. 2. 1945, Poľné čaty a roty POHG dostávali zvyčajne meno podľa svojich veliteľov.

Ďalšej protipartizánskej akcie sa spolu s nemeckými oddielom zúčastnil POHG z Trenčianskych Teplíc, dňa 31. októbra 1944. Útok bol vedený v priestore obcí Veľké Lúky, Slatina, Slatinka a Krásna Ves. Po obklúčení týchto obcí došlo k priamemu stretu a ťažkému boju, v ktorom padlo 280 partizánov a povstalcov a 80 ich padlo do zajatia. Ako hovorí denné hlásenie náčelníka HG medzi zajatcami bol „jeden Žid, podľa údajov miestneho obyvateľstva rekviroval dobytok a v iných obciach ho zase predával, jedna ruská partizánka s jeden a pol ročným dieťaťom, ktoré podľa údajov patrí hlavnému veliteľovi partizánov Popovovi. Väčšia čiastka zajatých boli Česi.“⁴⁹ V bojoch nemal POHG žiadne straty na životoch a ukoristil ťažký traktor s prívesným vozom, dva motocykle, viac kusov bicyklov, 70 vriec múky a veľké množstvo obilia, pripraveného na mletie a značné množstvo streliwa a automatických zbraní. Začiatkom novembra 1944 POHG z Nového mesta n./Váhom, ktorý mal v tom čase 139 mužov v aktívnej službe, dostal niekoľko hlásení o intenzívnej aktivite partizánov, ktorá sa väčšinou sústredila na okrádanie civilného obyvateľstva a rabovanie úradov, sedliackych usadlostí a žandárskych staníc. Partizáni cielene, rovnako ako počas Povstania, vyhľadávali členov a funkcionárov HSLS, HG a HM. Hliadkam POHG sa podarilo zaistiť dvoch Čechov s falošnými osobnými legitimáciami. Následným vyšetrovaním sa zistilo, že patria k partizánom, ktorí „sú usadení v Inoveckých horách a ktorí napadli žandársku stanicu v Beckove a tamojší notársky úrad, kde od vedúceho notára násilím si vyžiadali prázdne tlačivá občianskych legitimácií. Tieto potom si aj sami orazítkovali a úradníka na notariáte donútili, aby im ich aj podpísal. Od občanov v Kálnici si zaobstarali civilný oblek, skryli zbrane a čiastky vojenského výstroja a takto preoblečení odobrali sa do N. Mesta n./V., kde boli zadržaní.“⁵⁰ Početný stav jednotlivých miestnych pohotovostných oddielov neumožňoval aktívnejšie zasiahnuť proti partizánskemu rabovaniu, krádežiam a násilnostiam. V ich denných hláseniach sa objavujú správy, ktoré svedčia o náraste partizánskych aktivít. Civilné obyvateľstvo bolo úplne bezmocné a ich sťažnosti svedčia o tom, že nadšenie a sympatie k partizánom bolo to posledné, čo pociťovali. Jedno z takýchto hlásení z POHG Čadca spomína, že do „osady Čierne ku Jozefovi Sojčákovi z Makova prišli partizáni. Podľa udania menovaného ich bolo asi 80. Čiastka obklúčila dom a druhá skupina brala všetko v dome, čo sa dalo odnieť. Vzali všetko mužské a ženské šatstvo, ďalej všetky potravné články. Tak boli spozorovaní partizáni v obci Turzovka a to v osadách Klín, Klokočov, Vrch, Predmier. Tam okrádajú roľníkov.“⁵¹ Podobné problémy mal aj POHG Púchov, ktorý musel zasahovať v obciach Vršatecké Podhradie a Krivoklát, kde sa usadila päťdesiatčlenná skupina partizánov. Druhá skupina, ktorá bola početnejšia a mala do 150 členov, sa usadila v chotári obce Lazy pod Makytou. Pohotovostnému oddielu HG v Trenčianskych Tepliciach sa počas razie v obciach Slatina, Šípkov a Veľké Lúky, vykonanej 13. novembra 1944, podarilo získať od partizánov osobné veci prezidenta republiky J. Tisu, medzi ktorými boli, okrem strieborných príborov a porcelánových servisov, aj jeho rády a vyznamenania. Počas akcie gardisti zatkli 15 osôb.⁵² Ďalším úspešným zásahom jednotiek 1. poľného práporu HG proti partizánom bola razia na kopaniciach Malé Havranie, vykonaná na základe udaní miestneho obyvateľstva, ktoré oznámilo, že na okraji dediny sa v posledných opustených domoch ubytovali neznámi muži ozbrojení automatickými puškami. Na miesto bola okamžite vyslaná hliadka POHG v sile 3 dôstojníkov a 43 gardistov. Druhá desaťčlenná hliadka, vedená jedným dôstojníkom, smerovala k susednej kopanici Dolina.⁵³ Výsledkom ozbrojeného stretu bolo zatknutie deviatich partizánov, ktorí sa vzdali až vtedy, keď bol ťažko zranený ich sovietsky veliteľ. Okrem sovietskeho inštruktora – veliteľa boli zranení ešte dvaja partizáni.

⁴⁹AM SNP, f. VIII, š. 6, S 55/2002, Denné hlásenie náčelníka HG č.48 z 31. 10. 1944.

⁵⁰AM SNP, f. VIII, š. 6, S 55/2002, Denné hlásenie náčelníka HG č.52 z 9. 11. 1944.

⁵¹AM SNP, f. VIII, š. 6, S 55/2002, Denné hlásenie náčelníka HG č.53 z 11. 11. 1944.

⁵²AM SNP, f. VIII, š.6, S 55/2002, Denné hlásenie náčelníka HG č. 56 z 21. 11. 1944.

⁵³AM SNP, f. VIII, š.6, S 55/2002, Denné hlásenie náčelníka HG č. 58 z 29. 11. 1944.

POHG nemal žiadne straty na životoch a ľahko zranený bol iba gardista G. Belas z POHG Považská Bystrica. Okrem protipartizánskych akcií sa pohotovostné oddiely často používali na cestné a vlakové kontroly, zamerané na podozrivé osoby a dezertérov. Po zadržaní dezertéra a jeho identifikácii ho eskortovali k jeho posádke. Osoby podozrivé z napomáhania partizánom, alebo priamo z členstva v niektorých z partizánskych oddielov, boli po predbežnom výsluchu odovzdané najbližšiemu úradu SD.⁵⁴

V januári 1945 sa vlaková kontrola cestujúcich ešte viac sprísnila. Jej vykonávaním boli poverené na základe výnosu Ministerstva národnej obrany (MNO) č. 3563/44 zo dňa 22. decembra 1944 všetky štátne bezpečnostné orgány. Príslušníci POHG mali vytvoriť spoločné zmiešané hliadky so žandármi, alebo mohli zostaviť hliadky zložené výlučne z gardistov. Zadržané osoby potom na vyhradených vlakových staniach preberala žandárska hliadka, spolu s písomným hlásením, ktoré obsahovalo stručnú príčinu zaistenia.⁵⁵

Príslušníci niektorých POHG sa aktívne zúčastnili na vyslovene represívnych akciách, spojených s fyzickou likvidáciou civilného obyvateľstva, ktoré akýmkoľvek spôsobom pomáhalo partizánom, alebo bolo z tejto spolupráce podozrievané. Dňa 28. októbra 1944 vykonal POHG z Piešťan, spolu s vyčlenenou jednotkou bojovej skupiny SS Wittenmayer, trestnú výpravu proti obci Smrečany. Delostreleckou paľbou bola obec na viacerých miestach podpálená a následne obkľúčená spojenými nemecko-gardistickými jednotkami. Z horiacej dediny sa pokúsila o útek Elena Mudroňova, ktorá bola zastrelená. Mínometnou paľbou boli zranení viacerí obyvatelia Smrečian. Mária Antoškova a Michal Kacera zraneniam podľahli.⁵⁶

Príslušníci 5. poľnej rotý POHG, pod vedením nadzbrojníka Jozefa Nemsilu, sa spolu jednotkou SD z oporného bodu v Krupine zúčastnili 14. decembra 1944 na zavraždení trinástich osôb na samote Starý Hostinec a Babiná. Medzi zavraždenými bola celá rodina MUDr. Eugena Lengyela, ktorú zatkli príslušníci POHG ešte 2. decembra 1944 v Čabradskom Vrbovku.⁵⁷

Najbrutálnejšou a početne najväčšou masovou vraždou, na ktorej sa aktívne zúčastnili príslušníci 5. poľnej rotý POHG, boli popravy pri obci Kremnička.⁵⁸ Prvá poprava sa uskutočnila už 5. novembra 1944 v ranných hodinách. Obetami boli zaistenci sústredení vo väznici Krajského súdu v Banskej Bystrici. Ako masové hroby boli použité protitankové zákopy. Druhá exekúcia sa uskutočnila 20. novembra 1944, keď boli zastrelení väzni z Krupiny, ktorých priviezli do Banskej Bystrice 19. novembra 1944. Ďalšie popravy sa konali 12. a 19. decembra 1944 a 5. januára 1945. Medzi zastrelenými boli slovenskí a francúzski partizáni, členovia povstaleckých revolučných národných výborov, vojaci povstaleckej armády, členovia a funkcionári ilegálnej Komunistickej strany Slovenska, rasovo prenasledovaní občania a príslušníci amerického letectva. Po skončení druhej svetovej vojny bolo z masových hrobov pri Kremničke exhumovaných 747 obetí, z ktorých bolo 211 žien a 58 detí.⁵⁹ Podobných vrážd sa dopustili pohotovostní gardisti z Považskej Bystrice i v Nemeckej, kde asistovali pri popravách vykonávaných príslušníkmi Einsatzkomanda 14. Prvú vraždu vykonal už 3. decembra 1944, keď zastrelili 7 osôb, ktoré hodili do krátera po bombardovaní a zahrabali.⁶⁰ Ostatné obete hádzali do pece miestnej vápenky, aby predišli neskoršej identifikácii a určeniu počtu obetí ich vraždenia. Podľa výpovedí svedkov a obžalovaných na súdnom procese s príslušníkmi POHG bolo v Nemeckej zastrelených a upálených asi 900 ľudí.⁶¹

⁵⁴AM SNP, f. IX, š.13, S 26/2001, Situačné hlásenie POHG Púchov z 20. 1. 1944.

⁵⁵SNA, f. HVHG, š.54, 604-54-2, Rozkaz náčelníka HG č.19 z 26. 1. 1944.

⁵⁶HALAJ, D.: Fašistické represálie na Slovensku. Bratislava 1990, s. 24-25.

⁵⁷AM SNP, f. IX, S 110/85, zv. I.

⁵⁸SEDLÁKOVÁ, M.: Krycie meno Jozef. Bratislava 1958, s. 50-66.

⁵⁹HALAJ, ref. 56, s. 113.

⁶⁰AM SNP, f. IX, S 110/85, s. 224-225.

⁶¹AM SNP, f. IX, S 25/78, Prehľad masových hrobov a vrážd.

Gardisti z POHG vo Zvolene aktívne asistovali pri fyzickej likvidácii zaistencov Okresného súdu vo Zvolene v lesíku Boriny, západne od Kováčovej koncom decembra 1944 a začiatkom januára 1945. Posledná poprava sa uskutočnila začiatkom marca 1945. Po vojne bolo exhumovaných 105 zavraždených osôb, zahrabaných v ôsmich masových hroboch.⁶²

V prvej polovici januára 1945 bolo MNO nútené vydať pokyny upravujúce vzťahy príslušníkov armády (Domobrany) k členom HG. Hlavným dôvodom bolo to, že „v poslednom čase sa vyskytli incidenty medzi príslušníkmi armády a HG. Pri vyšetovaní sa zistilo, že príčina incidentov bola úplne malicherná. Ďalej bolo zistené, že incidenty boli vyvolané a spôsobené vplyvom nemierneho pitia alkoholu. Je veľmi smutným zjavom, že vôbec v týchto vážnych časoch dochádza k najmenším incidentom medzi príslušníkmi vojska a HG, keď obe zložky brannej moci slúžia jednému cieľu, k ochrane majetku slovenského štátu a slovenskej štátnej samostatnosti.“⁶³ V tejto súvislosti minister obrany nariadil, aby posádkoví velitelia Domobrany, alebo velitelia poľných jednotiek udržovali stály kontakt s veliteľstvami HG a POHG. Incidenty medzi príslušníkmi HG a Domobrany mali dôsledne vyšetriť posádkoví velitelia a velitelia jednotlivých útvarov spolu s príslušným veliteľom HG (POHG) a spis s výsledkom vyšetovania zaslať 2. oddeleniu MNO. Okrem toho bolo v tomto rozkaze pripomenuté, že „príslušní velitelia na prevínilca v prípade opilstva, bez rozdielu hodnosti, podajú trestné oznámenie vojenskému prokurátorovi“ a zároveň pri výmere trestu sa zakázalo „považovať opilstvo pri trestných činoch za poľahčujúcu okolnosť“.⁶⁴

Koncom roka 1944 si viacerí velitelia otvorene sťažovali na pasivitu štátu v oblasti agitácie a propagandy. Situáciu obyvateľstva, jeho skepsu a apatiu pripisovali tzv. šuškanej propagande, ktorá bola podnecovaná blížiacim sa frontom a prinášala často i neoverené správy, polopravdy a vyslovené lži, s cieľom šíriť medzi obyvateľstvom dezorientáciu, chaos a paniku. Veliteľ POHG Čadca nadzbrojník Gejza Remešík sa vo svojom hlásení z druhej polovice decembra 1944 sťažuje, že síce „situácia všeobecná v tunajšom okrese je dosť dobrá, ale nálada u obyvateľstva je veľmi stiesnená a to pod dojmom toho, že front v Maďarsku stále napreduje. Tiež šepkaná propaganda využíva tohto a tým je len obyvateľstvo znervózňované.“⁶⁵ Zároveň tento veliteľ vyjadril jednoznačné stanovisko k tejto otázke a konštatoval: „Propaganda z našej strany je slabšia, ako propaganda nepriateľská a preto by sa doporučovalo, aby náš Úrad propagandy lepšie propagoval veci naše plagátmi, letákmi, novinami a podobne. Náš ľud to veľmi rád číta a zamedzilo by sa mnohým nepríjemným kúskom, ktoré šepkaná propaganda zapríčiňuje. Teraz nastanú zimné mesiace a náš ľud, ak nedostane dostatok látky na čítanie, bude podliehať len tým zlomyselným našepkávачom.“⁶⁶

Úrad propagandy (ÚP), ktorému v tom čase šéfoval Tido J. Gašpar, dostával hlásenia z niektorých POHG o politickej nespoľahlivosti niektorých gardistických veliteľov, dôstojníckych kádrov, ale aj radových gardistov, o ich „rozkladnej“ práci v gardistických jednotkách. Všetky zistené prípady ÚP hlásil priamo náčelníkovi HG O. Kubalovi. V jednom z takýchto správ ÚP, podľa hlásenia poverenca ÚP v Prievidzi, referuje, že v Bánovciach nad Bebravou sa s rozhorčením hovorí medzi obyvateľstvom o tom, ako „sa do HG prijímajú nespoľahliví ľudia, aj takí čo boli dobrými partizánmi a teraz sú medzi prvými, ktorí sa honosia gardistickou uniformou. Napr. v Bánovciach sú v garde štyria dôstojníci (evanjelici), ktorí pomaly ovplyvňovali svojimi podkopávacími a rozvratnými rečami celú posádku. Je teda odôvodnená obava, že pri priblížení frontu k nám, mohli by sa ľahko opakovať udalosti spred niekoľkých mesiacov.“⁶⁷

⁶²AM SNP, f. XIII, š. 6, S 157/81.

⁶³SNA, f. HVHG, š.54, 604-54-2, Posádkové pokyny MNO č. 2 z 13. 1. 1945.

⁶⁴SNA, f. HVHG, š.54, 604-54-2, Posádkové pokyny MNO č. 2 z 13. 1. 1945.

⁶⁵SNA, f. HVHG, š.54, 604-54-6, Situačné hlásenie veliteľa POHG Čadca pre HVHG z 29. 12. 1944.

⁶⁶SNA, f. HVHG, š.54, 604-54-6, Situačné hlásenie veliteľa POHG Čadca pre HVHG z 29. 12. 1944.

⁶⁷SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-5, Hlásenie ÚP náčelníkovi HG O. Kubalovi z 20. 12. 1944.

V druhej polovici decembra bol upravený prestup do POHG z iných polovojenských ozbrojených formácií, predovšetkým Hlinkovej mládeže a Slovenskej pracovnej služby. Jednotlivci, ktorí prestúpili z uvedených paramilitantných formácií do POHG, podpisovali osobitné prehlásenie, za prítomnosti veliteľa príslušného pohotovostného oddielu gardy. Osoby, ktoré odmietli podpísať prehlásenie o dobrovoľnom zotrvaní v radoch POHG, boli povinné okamžite odovzdať výstroj a výzbroj, zaopatríť si na vlastné náklady civilné šaty, na základe I. oddelenia HVHG. Veliteľ bol do konca decembra 1944 povinný odoslať všetky podpísané prehlásenia na HVHG. Spolu s prehláseniami musel odoslať zoznam tých, ktorí prehlásenie odmietli podpísať. Rozkaz sa vzťahoval výlučne na príslušníkov MH a SPS, ktorí vykonávali službu v poľných rotách POHG.⁶⁸

V posledných decembrových dňoch roku 1944 jednotlivé pohotovostné oddiely žiadali doplniť svoje početné stavy o frekventantov poddôstojníckej školy, ktorá sídlila v Bratislave. HVHG odmietlo akceptovať ich žiadosti s odôvodnením, že „*absolventi poddôstojníckej školy HG musia zostať z môjho príkazu v Bratislave, kde sa prevádza systematický výcvik a kde sú ako takí najpotrebnejší. Sú preto zbytočné akékoľvek dožiadania pohotovostných oddielov, aby absolventi poddôstojníckej školy boli preložený k materským pohotovostným oddielom*“.⁶⁹

Dňa 28. decembra 1944 bol zriadený Náhradný oddiel HG so sídlom v Bratislave. Stal sa kmeňovým útvarom pre všetky jednotky HG v oblasti posádky Bratislava, všetky poľné jednotky HG a pre všetky jednotky HG, zriadené osobitným rozkazom HVHG. Týmto rozkazom boli upravené smernice hospodárenia s materiálom zo skladov HG a s hospodárskym personálom. Všetky sklady HG, vrátane skladov POHG, boli povinné zriadiť okamžite inventáre odevov a výstroja a rozpísať v ňom komu a na aký účel bol materiál zo skladov HG vydaný a v akom počte.⁷⁰ Pre každý pohotovostný oddiel mal sklad povolenú desaťpercentnú rezervu, vzhľadom na aktuálny početný stav v jednotlivom POHG. Pohotovostné oddiely, ktoré vystrojili a odoslali do poľa nejakú jednotku, boli povinné zaslať menný zoznam všetkých príslušníkov tejto jednotky novozriadenému Náhradnému oddielu HG. Zároveň posielali HVHG (náhradnému oddielu) kmeňové listy všetkých gardistov novovzniknutej poľnej roty.⁷¹ Odber proviantu z vojenských zásob bol povolený POHG ešte začiatkom decembra 1944. Odberové miesto jednotlivého POHG určilo príslušné posádkové veliteľstvo Domobrany.⁷²

Koncom januára 1945 sa mala uskutočniť oneskorená reforma sociálneho zabezpečenia rodín narukovaných príslušníkov. Vyžiadala si to situácia, ktorá nastala po príchode evakuovaných gardistov z východného Slovenska. Velitelia jednotlivých POHG mali určiť dôstojníka zodpovedného za starostlivosť o rodiny narukovaných gardistov, gardistov odvelených k bojovým alebo iným jednotkám. Navštevoval rodiny narukovaných a pomáhal im pri vybavovaní ich nárokov a žiadostí na jednotlivých úradoch a veliteľstvách. Zároveň mal dozerať, aby tieto rodiny netrpeli nedostatkom potravín a liekov a aby nemali žiadne ťažkosti so svojím ubytovaním.⁷³

S približujúcim sa frontom vzrastali obavy gardistov o ich ďalší osud. Väčšina z nich videla iba jedinú možnú alternatívu – evakuovať s ustupujúcimi jednotkami na západ. Dňa 16. februára 1945 bola na základe rozkazu náčelníka HG zriadená osobitná evakuačná kancelária

⁶⁸Prehlásenie znelo: „Podpísaný .../meno/ príslušník HM – SPS týmto prehlasujem, že dobrovoľne zostávam v službách POHG ako gardista a podrobím sa všetkým rozkazom mojich veliteľov“. SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-4, Rozkaz náčelníka HG č. 82 z 23. 12. 1944.

⁶⁹SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-4, rozkaz náčelníka HG č. 84 z 28. 12. 1944.

⁷⁰SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-4, rozkaz náčelníka HG č. 84 z 28. 12. 1944.

⁷¹SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-4, Rozkaz náčelníka HG č. 84 z 28. 12. 1944.

⁷²Povolený bol odber týchto potravných článkov: múka, hrach fazuľa, krúpy, soľ, cukor, paprika, kávové konzervy, bravčová masť, cestoviny, krupica a chlieb. Ostané potraviny si boli povinné POHG zaobstaráť si voľným nákupom. SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-1, Smernica MNO o odbere proviantu POHG z vojenských zásob z 2. 12. 1944.

⁷³SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-2, Rozkaz náčelníka HG č.21 z 23. 1. 1945.

so sídlom v Holíči. Za vedúceho tejto evakuačnej kancelárie menoval O. Kubala zamestnanca V. oddelenia HVHG zbrojníka J. Tvarožku. Jeho zástupcom sa stal K. Fiebig, rovnako zamestnanec V. oddelenia HVHG. Základný personál kancelárie tvorili zbrojník R. Figura a gardista A. Kobela. POHG v Holíči mal povinnosť zabezpečiť evakuačnej kancelárii ešte dvoch pisárov. Evakuačná kancelária HVHG bola integrálnou organizačnou súčasťou V. oddelenia HVHG.⁷⁴ Pre výkon kontrolnej a evakuačnej služby pri HVHG menoval náčelník HG štyroch osobitných poverencov HG.⁷⁵ Ich úlohou bolo dozerať na presné vykonávanie rozkazov HVHG a náčelníka HG jednotlivými POHG a podávať pravidelné hlásenia priamo O. Kubalovi.

Evakuácia gardistov prebiehala dvoma základnými smermi. Prvý viedol na Moravu a do Čiech, na územie Protektorátu Čechy a Morava. Prvý smer ústupu gardistických formácií viedol cez Žilinu, Považie, Trenčín a Vlársky priesmyk na Moravu.⁷⁶ Druhý smer evakuácie gardistov prechádzal cez Bratislavu, Záhorie a Holíč na Moravu a do Rakúska. V Kienschlagu sa mali vybraní dôstojníci, hodnostníci a gardisti zúčastniť osobitného kurzu vo veliteľskej škole HG. Počítalo sa s nimi vo funkciách veliteľov praporev, rôt a čiat, pri aktívnom nasadení záloh vo frontovom operačnom pásme. Vybraní frekventanti z jednotlivých POHG sa mali hlásiť na posádkovom veliteľstve v Bratislave (jazdecké kasárne), najneskôr 15. marca 1945 do 19. h. Velitelia POHG, z ktorých frekventanti pochádzali, sa mali postarať o ich bezchybnú prvotriednu výstroj a výzbroj.⁷⁷ Druhý konvoj evakuantov HG odchádzal ako doprovod vládnych a stranických funkcionárov na územie Nemeckej ríše. Dňa 4. apríla 1945 bol Holíč bombardovaný a zničené kancelárie HG, spolu s väčšinou písomnej agendy HG a POHG. Posledný prejav pred definitívnou evakuáciou gardistov zo Slovenska predniesol O. Kubala ešte 4. apríla 1945 v miestnom kine v Holíči. Vyjadril sa v ňom, že stále verí vo víťazstvo Nemecka a vyzval prítomných gardistov, aby sa hlásili do frontových jednotiek a bojovali až do konca.⁷⁸ Gardisti sa dostali na vlastnú päť do Čiech, kde mali byť nasadení proti povstalcov v Prahe. Boli odzbrojení postupujúcou americkou a sovietskou armádou a odovzdávaní československým vojenským bezpečnostným orgánom a v lete 1945 odovzdávaní Národnému súdu a regionálnym zložkám retribučného súdnictva na Slovensku.

Spracovanie problematiky POHG, mechanizmu ich vzniku a spôsobu výkonu ich úloh je z hľadiska absencie komplexného uceleného archívneho materiálu skutočne náročná úloha. Torzovitosť písomnej agendy jednotlivých POHG dovoľuje iba čiastočne rekonštruovať celú dobu ich existencie a ich personálne obsadenie. Hoci sa niektorí príslušníci POHG zúčastnili na popravách povstalcov, občanov židovského pôvodu a civilného obyvateľstva k zodpovednosti POHG treba pristupovať osobne a individuálne a neuplatňovať hľadisko kolektívnej viny a paušalizovať zodpovednosť za niektoré vojnové zločiny na všetkých členov POHG, bez dokázania ich konkrétnej osobnej zodpovednosti.

⁷⁴SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-2, Rozkaz náčelníka HG č.36 z 15. 2. 1945.

⁷⁵Kapitána A. Sabola –Palku (Žilina) pre okresy: Žilina, Veľká Bytča, Kysucké Nové Mesto, Čadca, Turčiansky Sv. Martin, Dolný Kubín, Ružomberok a Liptovský Sv. Mikuláš; kapitána Š. Jakubóczyho (Trenčín) pre okresy: Považská Bystrica, Púchov, Ilava, Dubnica, Trenčín, Bánovce N. Bebravou a Nové Mesto N. Váhom; kapitána A. Jankoviča (Trnava) pre okresy: Piešťany, Hlohovec, Trnava, Nitra a Zlaté Moravce; kapitána V. Košovského (Prievidza) pre okresy: Topoľčany, Prievidza, Banská Bystrica, Zvolen, Kremnica a Banská Štiavnica. SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-2, Rozkaz náčelníka HG č. 38 z 19. 2. 1945.

⁷⁶KORČEK, ref. 18, s. 179.

⁷⁷SNA, f. HVHG, š. 54, 604-54-2, Rozkaz náčelníka HG č.54 z 13. 3. 1945.

⁷⁸AM SNP, f. VIII, š. 1, S 50/75, Svedecká výpoveď F. Bišču, posledného veliteľa POHG v Nitre, v trestnej veci proti O. Kubalovi zo 7. 5. 1946.

Vojenská história

V. KÁRPÁTY: DIE BEREITSCHAFTSTRUPPEN DER HLINKAS GARDE 1944 – 1945 (ORGANISATION UND AKTIVITÄTEN)

Die Krise in Hlinkas Garde (HG), der paramilitärischen Formation der Hlinkas Volkspartei (HSLS), äusserte sich schon im Jahre 1943. Ihre sichtbare Begleiterscheinung war der Rückgang der Mitgliedsbasis der Hlinkas Garde und die allgemeine Apatie und Passivität der Gardisten. Als einziger aktiver Kern der HG blieben die Angehörigen der eliten Ausgewählten Einheiten der HG. Es waren Absolventen der Kommandoschule der HG in Bojnice und des deutschen Kurses der Waffen von SS in Sennheim.

Nach dem Ausbruch des Slowakischen Nationalaufstandes, am Ende August 1944, gipfelte die Krise in HG. Der Präsident ernannte am 6. September 1944 zum Vorstand des Stabs der HG O. Kubala, einen von den Führern des radikalen Flügels in HG, der eine sofortige Bereitschaft an allen Kreis- und Ortskommandos der HG verordnete. Auf Grund des Befehles des Stabchefs der HG entstanden bei diesen Kommandos bewaffnete aktivierte Einheiten von HG, die man in der zweiten Hälfte von September 1944 auf Bereitschaftstruppen von Hlinkas Garde umnannte. Die Organisationsänderungen berührten auch das Oberkommando der HG, das nach der Transformation 7 spezialisierten Abteilungen mit mehreren Unterabteilungen hatte. Die Bereitschaftstruppen der HG fingen in September 1944 an, eigenes Kurierdienst auszubauen. Die einzelnen Bereitschaftstruppen der HG, die in den Sitzen der einzelnen gardistischen Kreisen und ausnahmsweise in den Residenzen der örtlichen Kommandos der HG versetzt waren, bezeichneten sich in der Korrespondenz und in den täglichen Situationsmeldungen mit Decknamen. Die Angehörigen der Bereitschaftstruppen der HG wurden für vollwertige Mitglieder der slowakischen Wehrmacht mit allen Pflichten und Rechten gehalten. Ausser stabil versetzten Bereitschaftstruppen der HG entstanden zwei Feldbataillone der HG, die sich auf Feldrotten der HG teilten. Im Januar 1945 entstanden, voewiegend aus evakuierten Gardisten aus der Ostslowakei, drei Feldbataillone (Moyzes, Štúr und Jánošík).

Die Bereitschaftstruppen der HG arbeiteten eng mit der deutschen Wehrmacht und mit den Sicherheits- und Nachrichtendienst zusammen. Die Hauptaufgabe der Gardisten aus den Bereitschaftstruppen war die Ordnungs- und Sicherheitsdienst. Einige Feldbataillone und Feldrotten der Bereitschaftstruppen wurden in die Kämpfe gegen Aufständischen und Partisanen eingesetzt. Die ausgewählten Angehörigen der Bereitschaftstruppen der HG assistierten bei den Hinrichtungen der Zivilbevölkerung und Gefangenen und begangen Kriegsverbrechen. Vom Oktober 1944 wurden Bereitschaftstruppen der HG durch Angehörigen der Slowakischen Arbeitsdienst ergänzt. Die Erhöhung der Anzahl in den Bereitschaftstruppen der HG realisierte sich durch Einberufungszetteln des Oberkommandos der HG und des Verteidigungsministeriums. Einen Teil der Mannschaft bildeten die Freiwilligen.

Vor der immer näherkommenden Front evakuierten sich die Bereitschaftstruppen ins Protektorat Böhmen und Mähren und ins Deutsche Reich (auf das Gebiet der heutigen Österreich). Sie wurden entwaffnet und in die Slowakei eskortiert. In der Slowakei wurden sie vor dem Nationalgericht in Bratislava, vor Kreis- und örtlichen Volksgerichten gerichtet.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

HRADNÍ KAPITÁNI A PUŠKÁRSKI MAJSTRI V SLUŽBÁCH MESTA BANSKEJ BYSTRICE V 16. STOROČÍ

IGOR GRAUS

GRAUS, I.: Castle Captains and Gunsmith Masters in Services of the Town of Banská Bystrica in the 16th Century. *Vojenská história*, 9, 4, 2005, pp 60 – 66, Bratislava.

The author deals with persons of captains of Banská Bystrica town castle and their deputies in the office, the gunsmith masters. Although the oldest written record on a town castle captain comes from 1459, a beginning of the mentioned function may be put to the period before a half of the 15th century, and particularly it has a direct relation to the building of the town castle.

The captain's task was a complex protection of the whole castle area, in which there were many sacral and profane objects. The author in details analyses a scope of work of both the positions, their salaries, arms production for the town and their social position in the community of Banská Bystrica.

Military History. Banská Bystrica. City Castle. Captain. Gunsmith Master.

Významné miesto medzi zamestnancami mesta Banskej Bystrice v priebehu 16. storočia zaujímali osoby, ktoré boli spojené s obranou mesta. Zatiaľ čo funkcie rotmajstrov a štvrtmajstrov boli viac vojenskými hodnosťami než funkciami, neboli platené a vyplývali priamo zo systému brannej organizácie obyvateľstva, platenú funkciu zastávali hradný kapitán, čiže veliteľ banskobystrického mestského hradu a jeho zástupca – podkapitán, ktorý bol zároveň mestským puškárskym majstrom.

Etablovanie úradu mestského hradného kapitána nie je možné presne doložiť pre torzovitost' zachovaných archívnych dokumentov z najstaršieho obdobia dejín mesta. Banská Bystrica si ešte ani v 14. storočí nevybudovala ucelený fortifikačný systém a viac než na vlastné hradby sa spoliehala na autoritu svojho výsadného postavenia pod priamou kráľovskou ochranou, ďalej na ochrannú funkciu väčšieho množstva pevností na prístupovej ceste Slovenskou bránou a v neposlednom rade aj na silu kráľovských vojenských posádok na neďalekých hradoch v Slovenskej Lupči a vo Zvolene. Mesto však nebolo úplne bez fortifikačných objektov – stáli v ňom viaceré silne opevnené kamenné obytné domy vežového typu, ktoré chránili kritické prístupové miesta. Na existenciu nejakej ďalšej formy opevnenia, pozostávajúcej zrejme zo zemných valov a palisád v tomto období poukazuje aj pomenovanie jadra mesta ako *Burgstadt*. Prvá priama písomná zmienka o opevnení Banskej Bystrice pochádza z roku 1442 a listina o prímerí medzi šľachtou Novohradskej a Hontianskej župy a Jánom Jiskrom z Brandýsa v súvislosti s Banskou Bystricou zdôrazňuje skutočnosť, že sa v meste nachádza *fortalitiu*, čiže pevnosť, opevnenie alebo hrad.¹

---

¹GRAUS, I.: K lokalizácii neznámej (piatej) bašty v banskobystrickom hradnom areáli. In: *Archaeologia historica* 25. Zborník príspevkov z XXXI. medzinárodnej konferencie archeológie stredoveku, konanej v dňoch 27. – 30. septembra 1999 v Banskej Bystrici; *Archaeologia historica* 25, Brno 2000, s. 119-136.

Hoci najstarší zachovaný písomný záznam o mestskom hradnom kapitánovi pochádza až z roku 1459 (spomína sa v ňom Klára, vdova po hradnom kapitánovi Bartošovi), počiatky uvedenej funkcie možno predpokladať omnoho skôr, a to v priamej nadväznosti na vybudovanie samotného mestského hradu niekedy v období pred polovicou 15. storočia.²

Na základe ojedinelých zmienok tiež nie je možné presne zrekonštruovať pracovnú náplň kapitána v najstaršom období, ale zrejme ňou bola komplexná ochrana celého areálu mestského hradu s kostolmi, radnicou, farou a ďalšími fortifikačnými objektmi, vrátane zabezpečovania jeho údržby.³ Dôležitú úlohu predstavovala aj ochrana mestského archívu, ktorý sa nachádzal v hradnom areáli.⁴

Omnoho lepší prehľad o pracovnej náplni mestských hradných kapitánov poskytujú archívne dokumenty od polovice 16. storočia. Hradný kapitán bol pri výkone funkcie plne podriadený richtárovi mesta a mestskej rade. V priestoroch hradu sa mal zdržiavať neustále, bez ohľadu na dennú či nočnú hodinu, a opúšťať ho smel len vo výnimočných prípadoch, a to iba so súhlasom mestskej rady. Práve z uvedeného dôvodu mu mesto na hrade poskytovalo bezplatné ubytovanie.⁵

Jeho každodennou povinnosťou bolo zabezpečovanie vstupu osôb do priestorov hradného areálu, pričom pri odomykaní a zamykaní brány sa vyžadovala jeho osobná prítomnosť. Kľúče od areálu pritom po celý čas výkonu služby zostávali v jeho rukách. Výnimku predstavovali iba prípady, keď bol chorý, alebo z príkazu vedenia mesta plnil iné úlohy. Hradný areál sa otváral denne hodinu pred svitaním a večer sa zatváral hodinu pred zotmením, pričom presný čas otvorenia a zatvorenia brány signalizoval zvon. V prípade, ak sa kapitán nachádzal mimo hradného areálu alebo sa zúčastňoval na bohoslužbách, brána zostala zatvorená a každý prichádzajúci na ňu musel zaklopať kladivom. Strážca brány kontroloval aj osoby, ktoré hradný areál opúšťali. Kapitánovou úlohou počas sviatočných dní, ako aj počas všedných dní v čase konania bohoslužieb, bolo zaujať so zbraňou v ruke stanovište v priestore medzi dvoma vstupnými bránami v barbakane. Na tomto mieste kontroloval prichádzajúcich až do začatia bohoslužieb a po ich skončení dohliadal na ich odchod. Prísna kontrola vstupu sa však netýkala iba cudzích a neznámych osôb, ktoré do areálu mestského hradu nesmeli vstúpiť bez kapitánovho súhlasu, ale aj všetkých osôb, ktoré by pri sebe mali zbrane. Tieto sa pred vstupom museli povinne odovzdať kapitánovi. Kapitán mal zvláštny pozor dávať aj na „veselých ľudí a šibalov“ a prísny zákaz vstupu do hradu mali aj svine, psy a iné zvieratá.

V priebehu noci zostávali brány mestského hradu zatvorené a kapitán doň bez priameho rozkazu richtára nesmel nikoho vpustiť. Každé ráno podával hlásenie richtárovi. Dennú aj nočnú stráž v areáli vykonávali hliadky na baštách a strážcovia pri bránach, ktorých do služby staval kapitán. Jeho úlohou bola aj ich náhodná nočná kontrola. Ak niekoho prichytil pri spánku, stanovenie druhu a výšky trestu bolo plne v jeho právomoci. Bez kapitánovho súhlasu nesmel žiaden člen hliadky opustiť svoje stanovište. V prípade, že kapitán musel hradný areál opustiť, bol povinný zabezpečiť riadnu prevádzku vstupných brán.

²Dátum jeho vzniku pre absenciu písomných prameňov nepoznáme a uvedenú otázku zatiaľ nevyriešil ani archeologický výskum. BÓNA, M. – ŠIMKOVIC, M.: Opevnené sídla neskorej gotiky. In: BÚRAN, D. a kol.: Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava : Slovart, 2003, s. 600.

³V návrhu nových mestských výsad z roku 1524 sa objavuje ustanovenie o povinnosti poddaných ročne doviesť na hrad 3 fúry dreva, čistiť hradnú priekopu a vykonávať všetky práce podľa príkazu richtára a hradného kapitána. Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica (ďalej len ŠA BB, PBB), f. Mesto Banská Bystrica (1020) 1255 – 1922 (ďalej len MBB), Fasc. 920/38.

⁴Z roku 1530 pochádza výzva mestskej rady hradnému kapitánovi Jurajovi Malerovi, ktorý sa dlhší čas zdržiaval na bližšie neurčenom mieste, aby sa urýchlene vrátil späť do mesta a riadne vykonával svoju prácu, za ktorú poberá plat. Rada mu vytýkala zanedbávanie výkonu funkcie a nedostatočnú starostlivosť o mestský hrad s archívom, ktorý označila za svoj poklad. Tamže, Fasc. 304/48.

⁵Tamže, MUK 1544, inv. č. 22, s. 126.

Kapitán ďalej zodpovedal za zbrane, muníciu a výzbroj, ktoré sa nachádzali na jednotlivých fortifikačných objektoch a v mestskej zbrojnici. Tieto po uvedení do funkcie prevzal komisionálne a o prevzatí sa vyhotovil inventúrny zápis.⁶ Zbrane musel udržiavať v dobrom technickom stave a museli byť kedykoľvek schopné použitia. Okrem zbraní však musel dohliadať aj na jednotlivé fortifikačné objekty, dbať o ich dobrý stav a o čistotu celého hradného areálu. Pri jeho údržbe a správe mal zároveň prihliadať na hospodárnosť. Veľkú pozornosť mal venovať aj mestským zvonom a vo všeobecnosti sa mal vždy správať tak, aby s ním bola vrchnosť spokojná. Od richtára a mestskej rady mal nielen prijímať rozkazy, ale mal s ňou aj úzko spolupracovať pri zabezpečovaní potrieb hradného areálu, ako aj pri zistení akýchkoľvek nedostatkov alebo čohokoľvek, čo by sa týkalo nielen hradu, ale aj samotného mesta. V takom prípade mal zistené skutočnosti bez odkladu nahlásiť a senátorom mal kedykoľvek poslúžiť aj svojou radou.⁷

Veľmi zaujímavú povinnosť mal novomenovaný hradný kapitán v roku 1543. Hoci funkciu kapitána mal vykonávať iba počas jediného roka, vo svojej prísaha mestu sa zaviazal v prípade potreby za jeho záujmy položiť aj vlastný život.⁸

Právomoci kapitána banskobystrického mestského hradu v čase ohrozenia sa však pritom začínali, ale aj končili na území vymedzenom hradbami tohto areálu. Je zaujímavé, že sa vôbec nepodieľal na vojenskom velení mestskej domobrany. Obyvateľom mesta, ktorí boli zoradení do rôt podľa jednotlivých mestských štvrtí, velili rotmajstri a na čele každej uličnej štvrte stál štvrťmajster. Štvrťmajstri podliehali richtárovi mesta a jeho pobočníkovi. Veliteľ mestského hradu ako veliteľ samostatného celku spolu s celou svojou posádkou, tvorenou okrem strážcov aj ozbrojenými mešťanmi, tiež plne podliehal najvyššiemu veleniu mestského richtára.⁹

Kapitán, ak bol členom mestskej rady, sa zúčastňoval aj na jej zasadaniach a na všetkých administratívnych a právnych úkonoch, ktoré rada vykonávala.

Kapitán mestského hradu bol pri výkone svojej funkcie v čase mieru nadriadený viacerým osobám. Okrem denných a nočných strážcov to bol aj puškársky majster, ktorý zastával funkciu podkapitána, čiže jeho zástupcu. Hoci v meste pôsobilo viacero puškárskych majstrov, a títo sa podieľali aj na výrobe a údržbe zbraní v mestskom hrade, iba jeden puškár mohol zastávať platenú funkciu podkapitána. Pri nástupe do funkcie rovnako ako kapitán skladal prísahu a jeho povinnosti boli veľmi podobné povinnostiam jeho nadriadeného.

Týždenný plat kapitána mestského hradu od polovice 16. storočia predstavoval sumu 1,50 zlatého a podkapitánova týždenná mzda činila 75 denárov. Koncom roka aj kapitán s podkapitánom, podobne ako ostatní mestskí zamestnanci, dostali dvojnásobný plat.¹⁰ Od roku 1584 sa kapitánov plat zvýšil na 2 zlaté.¹¹

⁶Tamže, MÚK 1598, inv. č. 141, s. 237.

⁷Príkazy mestskej rady hradným kapitánom a podkapitánom, ako aj texty ich prísah z rokov 1543, 1563 a 1566, sú zaznamenané v administratívno-súdnych protokoloch. (Tamže, PP 3, s. 13, PP 1563, inv. č. 8, s. 25, PP 1566-1567, inv. č. 10, s. 27-28.) Inštrukcia pre hradného kapitána z roku 1577 je zapísaná na voľných listoch v spoločnej kódexovej väzbe troch kníh s právnou problematikou (Grundtliche und Rechte Underweysung. Frankfurt 1588, Tractatus ad formulam testamenti. Frankfurt 1587, Peinlich Halsgericht. Frankfurt 1587), ktoré pochádzali z majetku richtára Jána Drechslera. (Tamže, zbierka starých tlačí, inv. č. 206, prírástkové číslo 2877.)

⁸Inštrukcia mestskej rady pre hradného kapitána z roku 1577, ktorú publikoval KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K.: Corpus statutorum IV/2. Budapest 1897, s. 106-108, na s. 107 a 108 obsahuje časť textu s nariadením o vyhľadávaní archívnych dokumentov v mestskom archíve v súčinnosti s podnotárom, ako aj o príprave podkladov z archívnych dokumentov pre potreby richtára a mestskej rady. Ide však o činnosti, ktoré sa nezlučovali s výkonom funkcie hradného kapitána a pretože uvedenú časť textu originálny archívny dokument vôbec neobsahuje, možno to považovať za editorov omyl.

⁹K brannej organizácii obyvateľstva mesta v 16. storočí pozri GRAUS, I.: Das Alltagsleben von Neusohl im Spiegel der städtischen Feuerlöschordnung im 16. – 18. Jahrhundert. In: ČÍČAJ, V., PICKL, O. (ed.): Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Die Referate des Internationalen Symposiums in Častá – Píla vom 11. – 14. September 1995. Bratislava: AEP, 1998, s. 135-140.

¹⁰ŠA BB, PBB, MBB, MÚK 1567, inv. č. 66, s. 90-91.

¹¹Tamže, MÚK 1584, inv. č. 99, s. 121-122.

Oproti tomu kapitán Tomáš Jaruš v roku 1543 dostával týždenný plat 2,5 zlatého. Z uvedeného príjmu však musel platiť aj svojho pomocníka a za výrobu zbraní dostával osobitný plat.¹² Podkapitán Ján Trapp v roku 1566 dostával týždenný plat vo výške 1,5 zlatého. Okrem toho dostával ročne 12 zlatých na nákup palivového dreva a mesto mu poskytovalo bezplatné ubytovanie priamo na hrade.¹³ Vo výnimočných prípadoch však plat dostávala aj kapitánova manželka. V roku 1563 napríklad mestská rada rozhodla, že týždenný plat bude naďalej vyplácať vdove po mestskom kapitánovi Štefanovi Höckelovi.¹⁴ Nemenovaný podkapitán mestského hradu v čase výkonu svojej funkcie od polovice októbra do začiatku decembra 1560 dostával okrem zvyčajného platu príplatok vo výške 80 denárov.¹⁵

O obsadení funkcie hradného kapitána a podkapitána rozhodovala mestská rada, a to na základe voľby. Zvolený kandidát pri nástupe do funkcie zložil prisahu a následne vykonal inventúru všetkých fortifikačných objektov nachádzajúcich sa v areáli mestského hradu, zbraní, munície a iných zásob. Inštalácia nového kapitána sa pritom nezaobišla bez pohostenia účastníkov.¹⁶

O osobách, menovaných do funkcie kapitána mestského hradu, sa predpokladalo, že budú svoj úrad zastávať doživotne alebo, až kým sa ho nebudú musieť vzdať kvôli veku, chorobe alebo iným lukratívnejším pracovným príležitostiam. Z dôvodu vysokého veku a telesnej slabosti bol napríklad vo februári 1545 uvoľnený zo služieb mesta puškársky majster a podkapitán Ján Jobst. V rovnaký deň však mestská rada prepustila aj kapitána Jána Sturzera kvôli jeho nezodpovednému prístupu, ktorú si vyžadoval zamykanie brán hradu, ako aj pre jeho celkovú zlú starostlivosť o výkon funkcie.¹⁷ Oproti tomu napríklad podkapitán Ján Trapp odišiel zo služieb mesta so čťou a mestská rada mu pri nástupe na nové pôsobisko zaželala všetko najlepšie.¹⁸ Iba celkom výnimočne sa funkcia hradného kapitána obsadzovala na relatívne krátke, presne stanovené obdobie. To sa stalo napríklad v roku 1543, keď 29. januára do funkcie kapitána nastúpil delolejár Tomáš Jaruš a z funkcie ho mesto uvoľnilo už 13. decembra v tom istom roku.¹⁹

Zatiaľ čo pri obsadzovaní funkcie kapitána mestského hradu možno pozorovať úsilie mesta o menovanie osôb s lepším spoločenským statusom, často spomedzi členov mestskej rady a tiež zámer stabilizácie výkonu tejto funkcie, v prípade podkapitánov mesto často uzatváralo dohody s bezprostrednými výrobcami zbraní, delolejarmi alebo zvonolejarmi na ohraničený časový úsek, potrebný na vyhotovenie dohodnutej zákazky výroby zbraní. Zjednodušene sa dá povedať, že mesto si lojalitu osôb, ktoré vyrábali zbrane pre mesto, a teda museli často vstupovať do hradného areálu, poistovalo ich prísazným zaviazaním do služby s povinným výkonom všetkých potrebných činností. V roku 1563 mestská rada napríklad do funkcie hradného podkapitána a puškárskeho majstra na istý čas menovala delolejára a zvonolejára Pavla Neidla z Prešova, ktorému zadala zákazku na výrobu zbraní a zvona. Rovnakým spôsobom mesto postupovalo napríklad aj v roku 1567, keď do svojich služieb angažovalo Valentína z Olomouca.²⁰

Ako sme už uviedli v predchádzajúcich riadkoch, mesto sa neuspokojovalo iba s nákupom zbraní od domácich výrobcov alebo z mimomestských zdrojov,²¹ ale výrobu nových zbraní

¹²Tamže, PP3, s. 11.

¹³Tamže, PP 1566-1567, inv. č. 10, s. 28.

¹⁴Tamže, PP 1563, inv. č. 8, s. 23.

¹⁵Tamže, MÚK 1560, inv. č. 57, s. 122.

¹⁶Tamže, MÚK 1598, inv. č. 141, s. 237.

¹⁷Tamže, PP 3, s. 120.

¹⁸Tamže, PP 1567, inv. č. 10, s. 108.

¹⁹Tamže, PP 3, s. 11, 52.

²⁰Tamže, MÚK 1567, inv. č. 66, s. 90.

²¹V Banskej Bystrici sa v priebehu 16. storočia ťažké zbrane vyrábali aj v mediarskom podniku. Tamojší delolejáři zbrane vyrábali pre viedenský arzenál a v rokoch 1566 – 1567 vyrobili 320 diel. V rokoch 1548 – 1579 vyrobili približne 1 144 diel. (VLACHOVIČ, J.: Slovenská meď v 16. a 17. storočí. Bratislava 1964, s. 128) Hoci mediarsky podnik stál na území mesta, nepatril mestu, ale do roku 1546 bol pod súkromnou, thurzovsko-fuggerovskou správou, a po roku 1546 pod štátnou správou.

často zabezpečovali aj hradní kapitáni a podkapitáni. Pokúsme sa teda na ich činnosť pre mesto pozrieť podrobnejšie.

Zatiaľ čo staršie záznamy o nákupoch a výrobe zbraní pre mesto zvyčajne nešpecifikujú osobu výrobcu, prípadne poznáme len mená výrobcov, ale nie mená kapitánov a podkapitánov, od 40. rokov 16. storočia sú k dispozícii omnoho bohatšie pramene s lepšou výpočtovou hodnotou.

Mestská rada sa v roku 1541 pod dojmom pádu Budína rozhodla zdokonaľovať svoje opevnenie a súbežne s realizáciou jeho prestavby sa rozhodla poveriť výrobou dvoch nových diel zvolenského delolejára Tomáša Jaruša. Majster na objednávke pracoval od septembra do novembra a delá odliat z tridsiatich centov zvonoviny, za čo mu mesto zaplatilo 133,92 zlatých.²² Práve Tomáš Jaruš, ktorý pre Banskú Bystricu odliat 17-centové delo už v roku 1532²³ a v roku 1539 bližšie nešpecifikovaný zvon,²⁴ sa v roku 1543 stal kapitánom banskobystrického mestského hradu na necelý jeden rok. Mestská rada mu v priestoroch mestského hradu povolila postaviť delolejársku dielňu, v ktorej mohol vyrábať zbrane aj pre iných zákazníkov, než bolo mesto Banská Bystrica. Jaruš sa mestu zaviazal vyhotoviť všetky požadované zákazky, pričom mesto mu malo za liatie každého jedného centa suroviny zaplatiť dva zlaté. Majster Tomáš si však vyhradil právo dostať zákazku od mesta v trojmesačnom predstihu, aby sa mohol na výrobu dôkladne pripraviť a zároveň sa obe zmluvné strany dohodli, že, ak mesto nebude spokojné s delolejárskou prácou alebo, ak on nebude vedieť vyrobiť zbraň podľa požiadaviek mestskej rady, do troch mesiacov sa vzdá funkcie hradného kapitána.²⁵ Spolu s ním na hrade pôsobil aj jeho služobník a pomocník Ján Karengiesser.²⁶

Je zaujímavé, že hoci mesto malo k dispozícii prvotriedneho odborníka na výrobu zbraní, vôbec nevyužilo jeho služby. V priebehu roka 1543 mu nezadalo žiadnu zákazku, napriek skutočnosti, že Tomáš Jaruš v meste v uvedenom období prevádzkoval dve zlievarenské huty. Indíciou poukazujúcou na pôvodný zámer mesta vyrobiť nové zbrane je aj presne dohodnutý čas služby v trvaní jediného roka.²⁷ Po uplynutí platnosti zmluvy s mestom Jaruš rezignoval na úrad kapitána mestského hradu a koncom roka 1543 odišiel aj z mesta.²⁸

V rokoch 1557 – 1563 na banskobystrickom hrade pôsobil vo funkcii puškárskeho majstra ďalší majster Jaruš, ktorý však bol iba menovcom predchádzajúceho.²⁹ Identitu zvolenského majstra Tomáša Jaruša, ako aj jeho odchod z mesta potvrdzuje jeho vlastnoručne vystavená plná moc z 1. marca 1570 pre svojho nevlastného syna Hansa Prucknera z Banskej Bystrice na vymáhanie staršieho dlhu. Tomáš Jaruš v čase vystavenia plnej moci pôsobil ako puškársky majster na Pražskom hrade.³⁰ Odchod Tomáša Jaruša do Prahy potvrdzuje aj zápis v mestskom administratívno-súdnom protokole z februára 1544 o voľbe nového hradného kapitána, ktorým sa stal Ján Sturzer.³¹

U majstra Jaruša sa v umení výroby zbraní v priebehu roka 1543 zdokonaľoval puškársky majster Pavol Suchentrunk, ktorý už v 30. rokoch za kapitanátu Juraja Prustla pôsobil vo

²²ŠA BB, PBB, MBB, MÚK 1541, inv. č. 18, s. 175-176.

²³Za materiál, prácu, podvozok, formu na delové gule, okutie a ďalšie príslušenstvo mesto zaplatilo 142,64 zlatých. Tamže, MÚK 1532, inv. č. 10, s. 149-151.

²⁴Tamže, MÚK 1539, inv. č. 16, s. 113.

²⁵Tamže, PP 3, s. 13.

²⁶Tamže, s. 11.

²⁷Mestská účtovná kniha za rok 1543 neobsahuje žiadne záznamy o nákupe alebo výrobe zbraní pre mesto.

²⁸Tamže, PP 3, s. 52, zápis z 13. decembra 1543.

²⁹Najstarší záznam o činnosti druhého Jaruša pochádza z roku 1557 (Tamže, MÚK 1557, inv. č. 50, s. 133), posledný z roku 1563 hovorí o jeho vdove, ktorej mesto po smrti majstra zaplatilo za čistenie zbraní. (Tamže, MÚK 1563, inv. č. 61, s. 175.)

³⁰Tamže, Fasc. 314/61.

³¹Tamže, PP 1544, inv. č. 3, s. 64.

funkcii mestského puškárskeho majstra a podkapitána.³² Tento v roku 1549 do prenájmu získal pozemok pri rieke Hron, kde pred šiestimi rokmi stála druhá huta delolejára Tomáša Jaruša a na rovnakom mieste si postavil vlastnú zlievarenskú hutu.³³ Jeho nemenovaný syn po rezignácii Jána Trappa z funkcie podkapitána v roku 1567 na základe poverenia mestskej rady vykonával funkciu podkapitána počas necelého pol roka, čiže až do menovania nového podkapitána,³⁴ ktorým sa nakoniec stal Valentín z Olomouca.³⁵ Ani ten však funkciu nevykonával dlho, už v septembri 1569 z bližšie neuvedených príčin rezignoval.³⁶ Onen zmieňovaný Suchentrunkov syn bol zrejme puškársky majster a delolejár Ján Suchentrunk, ktorý pre mesto pracoval v rokoch 1576 – 1592. Pre mesto vyrobil dva falkonety, sedem diel, jeden mažiar, osem dvojhákovíc a jeden zvon.³⁷

Po Tomášovi Jarušovi bol ďalším, ale omnoho skromnejším dodávateľom zbraní kapitán Štefan Höckel. Sám zbrane nevyrábala, ale v roku 1560 od neho mesto kúpilo sedem hákovíc.³⁸

Zbrane vyrábala aj podkapitán, puškársky majster a delolejár Šimon Dobretak, ktorý je v úrade doložený od roku 1584 a pre mesto pracoval ešte aj v roku 1589.³⁹ Jeho služby si mestská rada zrejme cenila, pretože z roku 1595 pochádza záznam o finančnej podpore delolejárneho študujúceho syna.⁴⁰

Je zaujímavé, že podkapitán Ján Trapp pre mesto nevyrobil žiadne zbrane, hoci bol zdatným remeselníkom a k jeho povinnostiam patrila aj starostlivosť o mestský vodovod s rezervoárom v hradnom areáli.⁴¹ Jeho kvality ocenil aj mediarsky podnik, pretože koncom 60. rokov 16. storočia ho poveril vyhotovením nového stroja na striedavú ťažbu za 600 – 700 zlatých a v roku 1564 realizoval stavbu nového gápl'a za 120 zlatých.⁴²

Najvýznamnejším výrobcom zbraní pre mesto sa však v priebehu 16. storočia stal prešovský delolejár a zvonolejár Pavol Neidl. Do mesta prišiel pôvodne na základe pozvania mestskej rady, ktorá s ním v decembri 1561 uzatvorila dohodu o preliatí poškodeného Banického zvona. Majster 130-centový ťažký zvon odliat na druhý pokus v priebehu nasledujúceho roka a v roku 1563 došlo k jeho osadeniu do veže zvonice.⁴³ Po skončení práce na zvone sa mesto s Neidlom dohodlo na výrobe zbraní pre mesto a v marci 1563 ho mestská rada vymenovala do funkcie hradného podkapitána.⁴⁴ Zo suroviny, ktorá zvýšila po odliatí zvona, vyrobil delolejár jedno delo⁴⁵ a v nasledujúcom roku vyrobil pre mesto 9 ďalších diel a jeden mažiar s celkovou hmotnosťou 97 centov.⁴⁶ Delolejár okrem pravidelnej mzdy podkapitána dostal po 3 zlaté za každý uliaty cent.⁴⁷ Napriek poškodeniu Banického zvona, niekedy v priebehu roka 1564, Pavol

³²Tamže, PP 3, s. 116 (zápis z roku 1545). Mestský administratívny protokol z roku 1545 (Tamže, s. 121) sa v súvislosti so sporom o 50 zlatých zmiňuje aj o puškárskom majstrovi Pavlovi z Likavy, ale nie je zrejmé, či išlo o totožnú osobu.

³³Tamže, s. 232 (zápis z roku 1549).

³⁴Tamže, PP 1567, inv. č. 10, s. 83.

³⁵Tamže, MÚK 1567, inv. č. 66, s. 90.

³⁶Tamže, MÚK 1569, inv. č. 70, s. 67.

³⁷Tamže, MÚK 1576, inv. č. 83, s. 321-323, MÚK 1581, inv. č. 93, s. 203, MÚK 1591, inv. č. 117, s. 233, MÚK 1592, inv. č. 122, s. 191, MÚK 1593, inv. č. 127, s. 230.

³⁸Tamže, MÚK 1560, inv. č. 57, s. 193.

³⁹Tamže, MÚK 1584, inv. č. 99, s. 121, MÚK 1589, inv. č. 113, s. 149.

⁴⁰Tamže, MÚK 1595, inv. č. 131, s. 119.

⁴¹Tamže, PP 1566-1567, inv. č. 10, s. 27-28.

⁴²VLACHOVIČ, J.: Slovenská med'... ref. 21, s. 96-97.

⁴³Podrobnejšie in: GRAUS, I.: Banskobystrický Veľký zvon z roku 1763. In: Pamiatky a múzeá 2003, č. 4, s. 34-38.

⁴⁴ŠA BB, PBB, MBB, MÚK 1563, inv. č. 61, s. 99.

⁴⁵Tamže, PP 1563, inv. č. 8, s. 7, 12.

⁴⁶Tamže, MÚK 1564, inv. č. 63, s. 127-128.

⁴⁷Tamže, PP 1564, inv. č. 9, s. 17.

Vojenská história

Neidl v meste aktívne pôsobil aj naďalej. V roku 1566 pre hodinovú vežu na námestí ulial hodinové zvony⁴⁸ a mesto mu zadalo zákazku aj v nasledujúcom roku.⁴⁹

Na rozdiel od funkcie podkapitána, ktorá mala nižší spoločenský status, funkcia kapitána mestského hradu sa vo všeobecnosti považovala za veľmi významnú a spoločensky prestížnu. Hradný kapitán minimálne v priebehu 16. storočia nepatril do kategórie radových mestských zamestnancov. Napríklad v rokoch 1519 – 1522 bol hradným kapitánom akýsi Tomáš, ktorý bol zároveň členom mestskej rady.⁵⁰ V rokoch 1523 – 1524 sa jeho nástupcom vo funkcii stal Leonard Wallach,⁵¹ dovtedajší člen bansko-bystrickej mestskej rady, ktorý post prísažného zastával aj naďalej. Po jeho smrti ho vo funkcii hradného kapitána vystriedal ďalší dlhoročný člen mestskej rady – Valentín Schneider. V roku 1533 do funkcie kapitána mestského hradu nastúpil člen mestskej rady Baltazár Hegggl, ktorý sa o 3 roky neskôr stal richtárom. Funkciu hradného kapitána po Hegglovom zvolení za hlavu mesta prebral ďalší dlhoročný člen mestskej rady Juraj Prustl a od roku 1543 ho vo funkcii na krátky čas nahradil prísažný Ján Sturzer. V roku 1550 bol hradným kapitánom člen mestskej rady Anton Schneider a v roku 1552 opätovne Ján Sturzer, ktorý v rovnakom roku zomrel. V roku 1604 sa hradným kapitánom stal Ján Drechsler, ktorý zároveň zastával richtársky úrad.

Menovanie členov mestskej rady do funkcie kapitána bansko-bystrického mestského hradu, namiesto osôb bezprostredne spojených s problematikou výroby zbraní a znalých vojenského remesla, ku ktorému dochádzalo vo väčšej miere od 2. polovice 16. storočia, poukazuje na postupnú stratu významu uvedenej funkcie. Po roku 1660 úrad hradného kapitána jestvoval už iba čisto formálne a kapitáni nemali žiadne právomoci. Po trvalom obsadení bansko-bystrického mestského hradu vojenskou posádkou v roku 1671 úrad hradného kapitána definitívne zanikol.⁵²

---

⁴⁸Tamže, Fasc. 276/40, s. 103.

⁴⁹Tamže, MÚK 1567, inv. č. 66, s. 159. Od jeho menovca, Michala Neidla mesto v roku 1528 kúpilo 5 hákovnic a ďalšie zbrane kúpilo od iných dodávateľov. Tamže, MÚK 1528, inv. č. 7, s. 79.

⁵⁰Tamže, PP-1, s. 37. Akýsi Tomáš sa v zozname členov mestskej rady objavuje aj v roku 1518, nie je však pri ňom uvedená funkcia.

⁵¹Tamže, Fasc. 50/8.

⁵²JURKOVICH, E.: Beszterczebánya szabadam királyi város monographiája. A városi közönség megbizásából. Budapest 1922, rukopis. Kapitola XVIII. – Városi szervezet, bíró, tanácsok, tisztikar. s. 71.

VOJENSKÁ SPISBA V RANONOVOVEKOM UHORSKU¹

GÁBOR HAUSNER

HAUSNER, G.: Military and Historic Written Works in Hungary of Early Modern Times. *Vojenská história*, 9, 4, 20005, pp 67 – 82, Bratislava.

A mass extension of firearms is as for time covered with the revolutionary invention and boom of the typography in Europe. Thanks to the typography in such a way the contemporaries of modern times as if started again discovering the important military works of ancient authors – especially of Livius, Caesar, Vegetius on the one hand – and on the other hand as if they familiarized themselves with then current medieval and contemporary military works that were printed. Based on the research of bibliographic records the author of the study found out that in historic libraries in the territory of the former Hungarian Kingdom there are 309 books (305 printed and 4 manuscripts) of 16th and 17th centuries devoted to military issues. Analysing the composition of military and historic works and describing separate titles and authors we can create today a more complex idea of the Hungarian warfare as well as of European one of the early modern times.

Military Historiography. Hungary. 16th – 17th Centuries.

1. ROZVOJ KNÍHTLAČE A VOJENSKOVEDNÉ PUBLIKÁCIE

Revolučné zmeny vo vojenstve, rozšírenie palných zbraní v Európe a prevratný vynález, ako aj rozmach kníhtlače spadajú do veľmi blízkej, takmer rovnakej doby. Claude de Saumaise (Salmasius), významný francúzsky filológ 17. storočia, v úvode svojej knihy, venujúcej sa starorímskemu vojenstvu, prezentuje súdobý názor, že zmenu obrazu sveta privodili tri objavy: kníhtlač, pušný prach a *acus nautica* (moreplavba).² Bez ohľadu na polemiky súvisiace s revolúciou vo vojenstve³ či periodizačnými otázkami, je očividné, že k premenám vo výzbroji, v technike a taktike európskych vojsk, respektíve rýchle zmeny v oblasti opevňovacej techniky a obliehania pevností jednak podnietil, jednak však aj sprevádzal nebývalý nárast odborných vojenskovedných diel, ktoré sa vďaka kníhtlači rýchlo rozšírili po celej Európe.

Napriek všeobecne prevládajúcemu názoru, ktorý v 2. polovici 15. storočia vyjadril Jorge Radendorfer, frankfurtský zázračný doktor, keď doslova napísal, že „*vojacom sa možno stať len vďaka praxi, a nie prostredníctvom štúdia kníh či čítaním o trójskej vojne*“, záujemcovia

¹Súpis stredovekej a novovekej uhorskej vojenskovednej literatúry (tlačí i rukopisov pred roka 1750) sa začal v roku 1996 realizovať vo Vojensko-vedeckej knižnici Vojenského historického ústavu (Hadtörténeti Intézet Hadtudományi Könyvtára) v Budapešti. Výstupom prvej výskumnej etapy je katalóg s názvom *Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez*, ktorý sa nachádza v spomínanej knižnici. Základné práce, ktoré sú v katalógu zahrnuté, uvádzame v prílohe tejto štúdie spolu so skratkami a plnými názvami ostatnej použitej literatúry. Pozri aj Hausner-Veszprémy 1996.

²Použitie vydanie *De re militari Romanorum liber*. Leiden, 1657. „*Nam ut bene Verulamius, tria haec, ars typographica, pulvis tormentarius et acus nautica rerum faciem et statum in orbe terrarum mutarunt: primum in re litteraria, secundum in re bellica et tertium in re navali.*“ Autor ďalej kladie dôraz na stále sa rozvíjajúcu vojenskú vedu: „*De mutatione artis militaris apud Romanos. Et quod saepe variaverit multis argumentis probatum.*“

³Pozri Parker 1988; Kelenik 1991; Ágoston 1995.

o vojenstvo sa nikdy úplne nezriekli poznatkov získateľných z kníh.⁴ Na konci 16. storočia takmer nejstvovala knižnica či knižná zbierka, v ktorej by nebolo aspoň zopár kníh zaoberajúcich sa vojenskou tematikou. Zmenu predchádzajúceho postoja dokumentujú slová, ktoré roku 1600 vyjadril Sir Clement Edmontes v úvode prekladu Caesarovho diela: „K tomu, aby sa vojak prepracoval na vysokú úroveň vo vojenskej vede, nepostačuje len samotná prax na bojovom poli. Vyžaduje sa k tomu aj čítanie a premýšľanie.“⁵

Podiel tlači s vojenskou tematikou v rámci celej knižnej produkcie bol pomerne nízky, čo možno dokumentovať aspoň niekoľkými kvantifikačnými údajmi: do roku 1500, čiže v tzv. inkunábulovom období, bolo vydaných zhruba 27 000 titulov v celkovom náklade 6 až 7 miliónov kusov; v období rokov 1501–1520 bolo tlačou vydaných okolo 20 000 titulov v celkovom počte 20 miliónov kusov. Značná pozornosť sa venovala klasickým (antickým) dejepiscom, ktorých diela, vrátane prekladov, dosiahli medzi rokmi 1450–1700 spolu 2 355 vydání. Primát má rímsky historik Gaius Sallustius Crispus, ktorého dielo *Coniuratio Catilinae* (Catilinovo sprisahanie) bolo vydané 282-krát a *De bello Jugurthino* (Vojna proti Jugurtovi) 271-krát; nasleduje Valerius Maximus, ktorého zbierka pamätihodných výrokov a činov bola vydaná 198-krát, Caesarove komentáre sa dočkali 189 vydání; príbehy Alexandra Veľkého od rímskeho dejepisca Quinta Curtia Rufusa vytlačili v 179 vydaniach; ďalej čo do počtu vydání nasleduje najplodnejší rímsky historik Cornelius Tacitus (*Germania, Annales, Historiae*), ako aj Titus Livius a Lucius Florus. Spomínaných antických autorov možno nájsť aj medzi odporúčanými autormi v jezuitskom študijnom programe Ratio Studiorum z roku 1586.⁶

O význame Caesara svedčí množstvo tlačou vydaných prác.⁷ Medzi klasickými antickými autormi osobitné miesto patrí Polybiosovi. V rozpätí rokov 1450–1700 boli jeho diela vydané 36-krát, rovnú polovicu tvoria grécko-latinské tituly, druhú polovicu francúzske, anglické a talianske preklady, pričom 21 vydání pripadá na 16. storočie.⁸ Medzi obdivovateľov Polybiosia patril aj Justus Lipsius, ktorý roku 1595 opatril komentárom vybrané časti jeho knihy a vydal ich pod názvom *De militia Romana*.⁹ Medzi Lipsiových poslucháčov na leidskej univerzite patril slávny vojvodca Móric Oranžský, ktorý prácu svojho učiteľa využil pri uskutočňovaní vojenských reforiem.

2. VYHODNOTENIE VOJENSKOVEDNÝCH TLAČÍ NACHÁDZAJÚCICH SA V UHORSKÝCH KNIŽNIČNÝCH INVENTÁROCH

Z vyhodnotenia vojenskovedných tlači nachádzajúcich sa v uhorských knižničných inventároch a z rozboru takmer 600 knižných či knižničných inventárov, ktoré obsahujú viac než 2 000 knižných jednotiek z obdobia raného novoveku, vyplýva, že sa v nich nachádza dovedna 309 kníh s vojenskovednou tematikou.¹⁰ Presnejšie povedané – 305 tlačených kníh a 4 rukopisy. Z nich sa predbežne 209 (67,6 %) podarilo naprosto či takmer s určitosťou identifikovať, v 23 prípadoch (7,4 %) je identifikácia neistá, zostávajúcich 77 položiek (25 %) zostalo neidentifikovaných z dôvodu neúplných údajov o titule.

⁴Cituje Schmidtchen 1990, s. 294.

⁵Cituje Webb 1965, s. 9.

⁶Podrobnejšie sa týmito otázkami zaoberá Burke 1966, s. 135-152.

⁷Bližšie pozri Webb 1965, s. 7-11. Caesarove komentáre rozoberá Jähns I., s. 69-80.

⁸Burke 1966, s. 143-145; Reynolds 1953. 417-492. Vojenské hodnotenie v 18. storočí pozri CHBD 1C. XXV.

⁹*De militia Romana libri quinque. Commentarius ad Polybium.* Antwerpen, 1598.

¹⁰Musíme zdôrazniť, že v našom rozbere sa venujeme výlučne vojenským prácam, ktoré sú podchytené vo vydaných knižničných súpisoch. Výpočet publikácií, ktoré sme prezreli, pozri na konci štúdie pod položkou Adattár XVI-XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.

Pod 309 položkami je zahrnutých prinajmenej 134 titulov, čo znamená, že minimálne s rovnakým počtom vojenských teoretických prác možno počítať v Uhorsku (vrátane Sedmohradska) v 16. – 17. storočí.¹¹ Knižné súpisy svedčia o tom, že do uhorských knižných zbierok sa postupne dostávali najvýznamnejšie diela európskej vojenskovednej odbornej literatúry a že aj u nás v Uhorsku sa pozorne sledovali výsledky vojenského vývoja.¹²

Historické okolnosti, vo Viedni sídliači panovnícky dvor, nízky počet dvorov uhorských aristokratov, nerovnomerný vývoj v rámci habsburskej monarchie, nerozvinutá univerzitná a vysokoškolská sieť, primálny trh pre doma vydané či v maďarčine písané vojenskovedné tlače – to všetko boli dôvody, prečo sa v Uhorsku požiadavky a nároky v tomto smere uspokojovali importom diel vytlačených v cudzine.

Naprotá väčšina vojenskovedných diel nachádzajúcich sa v uhorských knižniciach, čo do doby vzniku a časového zaradenia, spadá do obdobia novoveku: zo 16. storočia je 63 položiek, zo 17. storočia pochádza 128 položiek a v 18. storočí vzniklo 5 kníh. V knižných súpisoch figuruje 9 diel od starovekých autorov (v rámci 40 položiek), stredoveké diela reprezentuje iba jediné dielo, a to *Taktika* od byzantského cisára Leona Múdreho, ktoré sa však nachádzalo až v 5 knižniciach. V súpisoch sa najčastejšie vyskytujú títo autori: Hugo Grotius (21 položiek), Vegetius (18 položiek), Justus Lipsius (15 položiek), Georg Andreas Böckler (8 položiek), Joseph Furtenbach (8 položiek).

Jazyková štruktúra vojenskej literatúry odzrkadľuje domáce (uhorské) kultúrne pomery. V súlade s dominanciou latinčiny v uhorskej spoločnosti je aj jazykom väčšiny vojenskovedných prác latinčina (96 položiek). Etnické zloženie miest s prevládajúcim nemeckým živlom sa prejavilo v značnom záujme o knihy vytlačené v nemeckom jazyku (76 položiek), významní aristokrati, respektíve majetnejší šľachtickí majitelia knižných zbierok popri latinských prácach vlastnili aj knižné militárie v talianskom (50 položiek) a vo francúzskom jazyku (13 položiek). Tento stav sa podstatne líšil od situácie v Poľsku, kde poľskí autori sami napísali, respektíve preložili z iných jazykov mnoho odborných vojenskovedných publikácií.¹³

Vojenskovedné práce zachytené v knižných súpisoch možno čo do tematiky rozčleniť do troch skupín: v prvej, počtom najobsiahlejšej, sú práce venované fortifikačnej architektúre a technike, obliehaniu pevností a delostrelecko-pyrrotechnickým otázkam (134 položiek); v druhej skupine nachádzame práce teoretického charakteru, zaoberajúce sa napríklad taktikou, organizáciou vojsk (68 položiek); tretiu skupinu tvoria práce súvisiace s právnymi otázkami širokej škály vojenstva vrátane vojenských predpisov a poriadkov (54 položiek). Okrem toho sa niekoľko diel venuje výstroju a výzbroji pechoty a jazdectva, ovládaniu a používaniu zbraní, vojenskému lekárstvu, vojenskej matematike a podobne. Prevažia prác uvedených v prvej skupine nepochybne vyplýva z európskeho vývoja vojenstva a osobitostí uhorských pomerov.

Od polovice 15. storočia nastali základné kvalitatívne zmeny vo vývoji delostrelectva a na základe toho aj v pevnostnom staviteľstve. V tejto premene zohrala rozhodujúcu úlohu vojenská

---

¹¹Nižšie uvedené údaje o jednotlivých tituloch a ich tematickom zameraní nemožno považovať za konečné. Uverejňujeme ich najmä preto, lebo aj napriek istej neúplnosti, vypovedajú o kvantite a podiele vojenskovednej literatúry v Uhorsku.

¹²Aj najnovšie výsledky výskumu vojenskej historiografie naďalej potvrdzujú, že v druhej polovici 16. storočia aj Uhorsko sa vďaka Habsburgovcom v oblasti vojenstva stalo súčasťou prebiehajúceho procesu tzv. revolúcie vojenstva, pre ktoré boli charakteristické tieto faktory: početný nárast vojsk, rozšírenie ručných palných zbraní a uplatňovanie nového talianskeho fortifikačného staviteľstva. Pozri Kelenik 1988 a Kelenik 1991.

¹³Roku 1547 bola prvý raz preložená z taliančiny do poľštiny, vtedy už čiastočne zastaraná práca *delostrelecké tajomstvá*, určené rytierom. Marcin Bielski (†1575) roku 1569 vydal tlačou v Krakove vojenskú príručku zaoberajúcu sa aj delostrelectvom. Roku 1599 bola po poľsky tlačou vydaná všeobecná vojenská príručka, ktorú napísal Stanisław Laski (†1550). Napokon by sme chceli poukázať na autora vynikajúcej poľskej práce o delostrelectve Kazimierza Siemienowicza (†1651), známeho aj v Uhorsku, ako aj na Adama Freitaga, ktorý sa preslávil svojou prácou o fortifikáciách.

výprava francúzskeho kráľa Karola VIII. do Talianska v rokoch 1494 – 1495.¹⁴ Počas nej francúzske obliehacie delostrelectvo, ktoré bolo omnoho mobilnejšie i technicky vyspelejšie, než tomu bolo dovtedy, rad za radom dokázalo dobyť aj najsilnejšie hrady a pevnosti na Apeninskom polostrove.¹⁵ Talianski vojenski inžinieri však v relatívne krátkom čase (za pár desaťročí) vyvinuli a uplatnili nový spôsob výstavby hradov a pevností. Ranú podobu tohto spôsobu po čase pomenovali ako starotaliansky, neskoršiu podobu zasa ako novotaliansky systém.¹⁶ Tento systém, aj napriek istým nedostatkom, sa po roku 1530 rýchlo rozšíril po Európe a talianski stavitelia v 16. storočí dominovali v realizácii výstavby pevností.¹⁷

Tento takpovediac taliansky monopol však na prelome 16. – 17. storočia zanikol, a to predovšetkým pod vplyvom španielsko-nizozemskej vojny (1566 – 1648), typickej množstvom obliehaní vo vojnách v priebehu 17. storočia stavitel'ov. Aj oni sa však takmer bez výnimky opierali o základy, ktoré vytvorili Taliani, čo platí aj v prípade dvoch najvplyvnejších pevnostných stavitel'ov z konca 17. storočia francúzskeho maršala Vaubana a Nizozemca Coehoorna.¹⁸

Rýchlo sa rozvíjajúce fortifikačné stavitel'stvo malo veľký vplyv na delostrelectvo a najmä na obliehaciu techniku. Ved' medzi týmito disciplínami bol nielen úzky vzťah, ale sa aj navzájom intenzívne ovplyvňovali. Nie náhodou sa preto mnoho odborných prác o fortifikáciách zaoberalo delostrelectvom a obliehacou technikou, čo platí aj obrátene. V oblasti delostrelectva sa zlepšila lejárská technológia, kvalita pušného prachu, presnosť strelby a celková mobilita, aby sme spomenuli len tie najdôležitejšie faktory.¹⁹ Roku 1526 bola napríklad v Benátkach zriadená delostrelecká škola.²⁰ V obliehacej technike sa popri objavení mînerstva najpodstatnejším faktorom stala čoraz intenzívnejšia organizovanosť a systematickosť (v ich rámci aj delostrelectva), čo výrazne znásobilo bojovú silu príslušných vojenských jednotiek. Vrchol tohto procesu predstavuje pôsobenie maršala Vaubana.²¹

Všetky spomínané veľkolepé zmeny sprevádzal nárast odbornej literatúry. Príčinou zvyšujúceho sa počtu odborných príručiek bola aj skutočnosť, že súbor troch disciplín – fortifikačného stavitel'stva, obliehacej techniky a delostrelectva – si od vojakov vyžadoval maximálnu odbornú pripravenosť a osvojenie si širokej škály poznatkov v rámci spomínaných troch disciplín vcelku, no aj jednotlivu. Podstatná časť vedomostí – popri vždy neopomenuteľnej praxi – sa dala najúčinnejšie a najrýchlejšie získať práve z odbornej literatúry.²² Spomínané tri oblasti predstavovali v danej dobe tzv. špičkovú technológiu, takže sa aj dostali na výslnie zvyšujúceho sa záujmu.

¹⁴Taylor 1973, 129-133; Duffy 1979, 8; Parker 1988, 28-29.

¹⁵Schmidtchen 1977, 141-143; Duffy 1979, 8, 13. Vo februári 1495 vojská Karola VIII. obkľúčili významnú pevnosť Monte San Giovanni pri Neapole. Francúzski delostrelci za osem hodín paľby prerazili hradby, takže pechota vzápätí obsadila pevnosť, ktorá odolávala útokom sedem rokov. Duffy 1979, 9-11.

¹⁶O výstavbe pevností, obliehacej techniky a delostrelectve v 16. – 17. storočí pozri Domokos 1986.

¹⁷Například roku 1543 sto talianskych stavitel'ov pracovalo na opevňovaní Luxemburgu (Duffy 1979, 41, 45.); Antverpskú citadelu vybudoval Paciotto da Urbino roku 1567 (Zastrow 1839, 54.).

¹⁸Zastrow 1839, 137-138.

¹⁹Pozri poznámku č. 15.

²⁰Duffy 1979; 14.

²¹Zastrow 1839; 209-222, 231-244.

²²Na tomto mieste považujeme za potrebné poznamenať, že na projektovanie pevností boli potrebné geometrické a matematické vedomosti. Na úlohu prírodných vied a matematických vedomostí vo vojenstve ako prvý v Uhorsku poukázal Ján Čere z Apácu (Apáczai Csere János), absolvent štúdia na honských univerzitách, a to roku 1653 vo svojej habilitačnej prednáške na Akadémii v Albe Iulia (Gyulafehérvár): „A matematika fontosságából érthetjük meg azt is, hogy manapság Francia- és Angolországban, Dániában, Lengyel-, Olasz-, Magyar- és Erdélyországban nem viselnek háborút német katonák nélkül, mert bizony azok a matematikai tudományokban mindenkit túlszárnyalnak. Ezért van az, hogy Németország napról napra mindenféle új fegyvert szerkeszt.“ Apáczai Csere János: A bölcsesség tanulásáról. In: Magyar gondolkodók XVII. század. Vál. és s. a. r. Tarnóc Márton. Budapest, 1979, s. 618.

Už sme spomenuli, že tematickú skladbu vojensko-odbornej literatúry v našich historických knižniciach ovplyvnila špecifická situácia vtedajšieho Uhorska. Po dobytí Budína (roku 1541) si Osmani podmanili tretinu uhorského územia. V druhej polovici 16. storočia sa v priamych bitkách prejavovala taktická prevaha osmanského vojska, čo súviselo aj s tým, že v boji im nedokázali čeliť adekvátne kresťanské poľné armády, takže opätovné osmanské útoky mohla zastaviť len súvislá viacseďová a viacstupňovitá pevnostná sieť.²³ Táto veľkolepá pevnostná výstavba však popri určujúcich strategických, vojenskoorganizačných a finančných otázkach nastoľovala aj viacero technických problémov. Vzhľadom na citeľný nedostatok domácich odborne vyspelých staviteľov, murárov a kamenárov povolala viedenská Dvorská vojnová rada na pomoc talianskych vojenských inžinierov. V druhej polovici 16. storočia – s výnimkou Daniela Speckleho – boli všetci pevnostní stavitelia iba Taliani.²⁴ Prebiehajúca intenzívna výstavba pevností sa však v 17. storočí spomalila a ustrnula, a až na niekoľko výnimiek sa nové pevnosti nestavali.²⁵

Na obranu proti Osmanom bolo potrebné všetky hrady vybaviť náležitou výzbrojou, predovšetkým palnými zbraňami. Spočiatku boli v prevahe najmä delá, postupom času vzrastala úloha ručných palných zbraní.²⁶ Odvetvie delostreleckej výroby, do ktorého patrili delolejárstvo, výroba pušného prachu, ohnivých striel a rozličných typov nábojov, si vyžadovalo čoraz väčšiu odbornosť a majstrovstvo.²⁷ V tejto oblasti sa presadili najmä Nemci.²⁸ Na tomto mieste treba ďalej spomenúť, že hrady a pevnosti bolo potrebné brániť pred útokmi Osmanov, respektíve ak padli, bolo ich nutné znova dobýjať. To si vyžadovalo pripravených veliteľov, disponujúcich praktickými skúsenosťami. Väčšina z nich bola taktiež z cudziny.

Na základe načrtnutého prehľadu by sa dalo predpokladať, že v skladbe súdobej vojenskej literatúry v Uhorsku budú v 16. storočí prevažovať odborné fortifikačné príručky talianskych autorov, a iba zopár ich bude zo 17. storočia. Skutočnosť je však opačná.²⁹ Spomedzi nepatrného počtu talianskych prác, ktoré sa dostali do Uhorska a boli tu aj známe, patrí primát spoločnej knihe Jacopa Castriotta a Girolama Maggiho, ktorá bola roku 1564 vydaná tlačou v Benátkach.³⁰ Časť o opevňovaní napísal Castriotto, kým Maggi prácu doplnil ilustráciami príkladov prevzatých od klasických autorov. Dielo týchto dvoch talianskych architektov patrí do prúdu tzv. starotalianskeho systému či smeru.³¹ Táto technológia bola vzorom pre takmer všetky novopostavené či prestavené pevnosti v Uhorsku v druhej polovici 16. storočia.³² Na základe dostupných údajov však nevieme jednoznačne potvrdiť, či a v akej miere sa pri tom prejavil konkrétny Castriottov vplyv.

Chronologicky nasleduje Girolamo Cataneo, od ktorého sa v súpisoch vyskytujú hneď dve práce. Prvá bola vydaná roku 1571 v Brescii, druhá, vydaná roku 1584 taktiež tam, obsahuje aj prvú prácu.³³ Jej predmetom je predovšetkým problematika obliehacej techniky a poľných

²³Perjés 1967, s. 360-364.

²⁴O talianskych pevnostných staviteľoch v Uhorsku pozri Pataki 1931, s. 98-132. Túto skutočnosť dokumentuje aj množstvo údajov vo viedenskom Vojenskom archíve (Kriegsarchiv).

²⁵Ide o prestavbu Leopoldova, Rábu (Győr), Komárna, Alba Iulia (Gyulafehérvár).

²⁶Kelenik 1988, s. 484-490.

²⁷K téme všeobecne pozri Dollecsek 1887; Schmidtchen 1977.

²⁸Pozri Iványi 1928, s. 422-423. Ako dobrý príklad slúžia aj rozmanité hradné inventáre, v ktorých sú občas menom spomenutí aj príslušní delolejáři.

²⁹Problematickým bodom nášho skúmania je to, že vieme síce, kedy príslušné knižné dielo zapísali do zoznamu, nevieme však, kedy sa dostalo do Uhorska. O čosi jednoduchšia je situácia s knižnými titulmi zo 17. storočia.

³⁰Della fortificazione della citta ... Venecia, 1564. (Pozri Zsámboky, s. 355-356). Zastrow 1839, 51; Jähns I., 819.

³¹Zastrow 1839, 51; De la Croix 1963, 41-42.

³²K tomu pozri Domokos, Kézirat (rukopis).

³³Nuovo ragionamento del fabbricar le fortezze. Brescia, 1571. (Pozri Magánkönyvtárak 2, s. 50.) Dell'arte militari libri cinque. Brescia, 1584. (Pozri Lesestoffe 1., s. 306., Bibliotheca Zriniana, č. 229-230., zachovaný titul, Brescia, z roku 1608). Posledne spomínaný titul sa nachádza aj v diele Libro nuovo di fortificare. Brescia, 1564. Jähns I., 819.

fortifikácií, a len v menšej miere pevnostné staveľstvo. Cataneo sa už považuje za predstaviteľov neskoršieho, rozvinutejšieho tzv. novotalianskeho smeru, ktorý v mnohom modifikoval pôdorys pevností, čím výrazne prispel k zdokonaleniu obranných schopností.³⁴

Pozornosť si ďalej zasluhuje Francesco de Marchi, ktorý sa považuje za zakladateľa a prvého predstaviteľa tzv. novotalianskeho smeru. Jeho práce, ktoré napísal v rokoch 1542 – 1565, boli však vydané tlačou až roku 1599, takže jeho vplyv sa v odbornej literatúre prejavil s istým oneskorením.³⁵ V praxi sa však nové staveľské postupy presadzovali omnoho rýchlejšie a účinnejšie vďaka mobilite a konferenčnej výmene skúseností.³⁶ Vo viedenskom Vojenskom archíve (Kriegsarchiv) sa zachovalo viacero údajov o tom, že v Uhorsku pôsobiaci taliansky vojenský inžinieri pomerne často cestovali do vlasti.³⁷

Spomedzi vojenskoodborných prác zo 16. storočia treba spomenúť aj dve nemecké diela. Na začiatku storočia pôsobil preslávený maliar Albrecht Dürer, ktorý roku 1527 vydal traktát propagujúci okrúhly rondelový štýl pevnostného staveľstva.³⁸ Dürer nespomína vtedy sa rodiači efektívnejší taliansky model azda aj preto, lebo talianski staveľskí majstri len testovali nové postupy a modely, nepísali však o nich, takže v zahraničí sa o nich vlastne takmer nevedelo.³⁹ Na konci 16. storočia sa preslávil štrasburský rodák Daniel Speckle.⁴⁰ Z doposiaľ spomínaných autorov je vlastne jediný, o ktorom bezpečne vieme, že navštívil Uhorsko a podieľal sa na výstavbe tamajších hradov. V svojom diele osobitne spomína aj Ráb (Győr) a Komárno, hodnotí ich pôdorysné usporiadanie.⁴¹ Speckleho význam a prínos spočíva v tom, že priekopnícky vylepšil taliansky štýl, odstránil jeho nedostatky, čím predznamenal vývoj fortifikačného staveľstva v 17. storočí.⁴²

Na prelome 16. – 17. storočia sa zároveň zapísali do povedomia traja francúzski staveľia: Claude Flamand, Jean Errard de Bar-le-Duc a Jacques Perret. Dvaja posledne spomenutí napísali svoje práce ešte na konci 16. storočia, no do Zrinského knižnice (Bibliotheca Zriniana) sa dostali iba ich vydania zo začiatku 17. storočia.⁴³

---

³⁴Na tomto mieste je treba spomenúť aj Alessandra Capobianca, ktorý v závere svojho delostreleckého traktátu venoval jednu kapitolu aj stavbe fortifikácií: *Corona e palma militare di artiglieria et fortificationi*. Venecia, 1598. (Pozri Bibliotheca Zriniana, 246-247.). Jähns I., 848.

³⁵*Della architettura militare*. Brescia, 1599. (Pozri Bibliotheca Zriniana, exemplár č. 227). Zastrow 1839, 52.; De la Croix 1963, 42. Podľa Jähnsa boli Marchiho kresby známe vo verejnosti ešte pred samotným knižným vydaním diela Jähns I. 1889, 804-805.

³⁶Hale 1965, 473-474; Duffy 1979, 34.

³⁷Napríklad v decembri 1560 dostal Pietro Feraboscho povolenie na vycestovanie (pas) do Talianska (ÖStA KA HKR Prot. Reg. 141. fol. 62. no.639.); alebo 19. marca 1569 sa s obdobnou žiadosťou o vycestovanie obrátil na Dvorskú vojnovú radu vo Viedni Francesco Theobaldi (Tamže, HKR Prot. Exp. zv. 149, fol. 24.), Pozri aj Pataki 1931, s. 118-119.

³⁸*Etlische vnderricht zu befestigung der Stett, Schloß vnd flecken*. Nürnberg, 1527. (Pozri Zsámboky č. 128. Vydanie z roku 1535 v Paríži, latinský preklad, ktorého autorom je Camerarius latin fordításában). Jähns I., 783-791.

³⁹Podľa De la Croix 1963, s. 38: „While the literature on the subject was lagging, the new fortification method was tried and retried in practical applications, especially after the sack of Rome, when fortress building activity was greatly accelerated. It was as if the military authors wanted to be sure that the new system actually worked before they flung themselves into the task of publicizing and discussing its virtues and shortcomings.“

⁴⁰*Architectura Von Vestungen*. Strassburg, 1589. (Pozri Magánkönyvtárak 2. 314.; Bibliotheca Zriniana č. 229., zachovaný exemplár, Strassburg, 1608, pozri Lesestoffe 2. 173.) Jähns I., 822-831.; Pollak 1991, 94.; Zastrow 1839, 57-77.

⁴¹Storno 1941.

⁴²Duffy 1979, 55-57.

⁴³Flamand: *Le guide des fortifications et conduite militaire pour bien se defendre*. Mömpelgard, 1597. (Pozri Lesestoffe 2. 174.) Z latinsky písanej poznámky (*De fortificationibus, et militaris disciplina ...*) možno usudzovať na nemecký preklad: *Gründtlicher Vnderricht von Auffrichtung vnd Erbauung der Vestungen ... sodann Kriegsdisciplin von Belägerungen ...* Basel, 1612. Jähns I., 835-837. Errard Bar-le-Duc, Jean: *Fortificatio, das ist künstliche und wolgegründigte Demonstration und Erweisung, ...* Frankfurt, 1604 (prvé vydanie Paríž, 1600, pozri Bibliotheca Zriniana č. 245). Zastrow 1839, 110-111; Jähns I., 832-835. Perret, Jacques: *Architectura et Perspectiva. ...* Oppenheim, 1613 (pvé vydanie Paríž, 1594. Pozri Bibliotheca Zriniana č. 245-246. zachovaný exemplár, Lesestoffe 2. 173). Errard bol vlastne prvým francúzskym autorom fortifikačného traktátu, ktorý položil základy francúzskeho vojenského inžinierstva v 17. storočí. Perretova práca má predovšetkým praktický charakter, nevyznačuje sa takmer žiadnymi novinkami.

Už sme spomínali, že v 17. storočí sa popri Talianoch presadili aj vojenski inžinieri iných národností. Potvrzuje to aj náš rozbor skladby knižných diel nachádzajúcich sa v historických knižniciach niekdajšieho Uhorska. Stretávame sa len s tromi Talianmi, v chronologickom slede je to: Pietro Sardi,⁴⁴ Francesco Tensi⁴⁵ a Pietro Paolo Floriani.⁴⁶

Musíme konštatovať, že v porovnaní so svojimi predchodcami len nepatrne poznačili súvekú fortifikačné staviteľstvo, pričom sa v ich predstavách badateľne odzrkadlil nizozemský vplyv.

Nizozemské pevnostné staviteľstvo, ako sme už konštatovali, sa zrodilo v období dlhej protišpanielskej vojny za nezávislosť. K jeho charakteristickým črtám patria miestne prírodnofyzikálne danosti, a to najmä pôdne a hydrologické faktory. V našich knižničných súpisoch sa nachádzajú títo odborníci: Adam Freitag, Menno van Coehoorn, Simon Stevin, Gerhard Melder, Andreas Cellarins a Hendrik Ruse. Najmä prví dvaja si zasluhujú osobitnú zmienku.

Adam Freitag v svojom mimoriadne populárnom diele zhrnul všetky dovtedajšie výsledky nizozemskej fortifikačnej školy a sprístupnil ich širokej verejnosti, predovšetkým v nemeckej jazykovej oblasti.⁴⁷ Stavebný štýl propagovaný Freitagom však už na konci 17. storočia, v ktorom sa odohrával rad vojen proti Francúzsku, už plne nezodpovedal očakávaniam ani požiadavkám doby. A práve vtedy vystúpil na scénu Coehoorn, ktorý vytušil možný smer ďalších zmien a skĺbil prednosti tradičného nizozemského štýlu s progresívnymi modelmi francúzskeho staviteľstva. Inšpiroval sa hlavne prácami Vaubana, no v mnohom čerpal aj z námetov Speckleho.⁴⁸ Takto zosnovaný novonizozemský fortifikačný systém sa osvedčil v odolávaní a zastavení francúzskych útokov.

Gerhard Melder⁴⁹ a Hendrik Ruse⁵⁰ sa stali známi aj vďaka dišputám o otázkach vojenskej architektúry. Tieto diskusie vydané tlačou ukazujú, že verejnosť sa živo zaujímala o túto problematiku.⁵¹

---

⁴⁴Discorso sopra la necessita et utilita dell'architettura militare ... Venezia (Benátky) 1618. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 236-237, zachovaný exemplár, Benátky, vydanie z roku 1642). Jähns II., 1098-99.; Duffy 1979, 34; Pollak 1991, 88-91.

⁴⁵La fortificatione, guardia, difesa et espugnatione delle fortezze, ... Venezia, 1624. (Pozri Magánkönyvtárak 2. 43.; Bibliotheca Zriniana č. 228. zachovaný exemplár, Benátky, vydanie z roku 1630. évi kiadás). Tensini opevňoval mestá Crema, Bergamo, Pescara a cotadela vo Verone. K tomu pozri Jähns II., 1098.; De la Croix 1963, 44.; Pollak 1991, 107-109.

⁴⁶Diffesa et offesa delle piazze. Macerata, 1630. (Pozri Magánkönyvtárak 2. 43.) Floriani sa preslávil pri opevňovaní mesta La Valetta. Zastrow 1839, 53.; Jähns II. 1376.; De la Croix 1963, 44; Pollak 1991, 44-45.

⁴⁷Architectura militaris nova et aucta, Oder Neue vermehrte fortification von Regular Vestungen, ... Leiden, 1630 (Pozri Magánkönyvtárak 2. 43., 315.; Bibliotheca Zriniana č. 358, zachovaný exemplár, Leiden, vydaný roku 1635). Zastrow 1839, 79-84; Jähns II., 1111-14; Nowak 1976, 52; Duffy 1979, 91; Pollak 1991, 48-51.

⁴⁸Nieuwe Vestingbouw op en natte of lage horisont, ... Leeuwarden, 1685. (Erdélyi könyvesházak 3. 112. Haag, vydanie z roku 1706). Spomedzi Coehoornom vybudovaných pevností možno ako príklad uviesť Bergen-op-Zoom, Namur a Coevorden. Pozri Zastrow 1839, 184-204; Jähns II., 1382-91; Duffy 1985, 63; Pollak 1991, 18-19.

⁴⁹Melder, G.: Korte en klare instructie van regulare en irregulare fortificatie, ... Utrecht, 1658. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 231) ako príloha k dielu Ruseho. Zastrow 1839, 86.; Jähns II., 1339-41.

⁵⁰Ruse, Hendrik, Baron von Rysenstein: Praxis fortificatoriae oder Kunst-gründige Anweisung, ... Osnabrück, 1664. (Lesestoffe 1., 305. nemecký preklad, prvé holandské vydanie, Amsterdam, 1654.). Zastrow 1839, 86; Jähns II., 1338-41; Römelingh 1973.; Pollak 1991, 87.

⁵¹Stevinova práca (Steckten-Bouwing) bola prvýkrát vydaná v Leidene v roku 1594. V súpise figuruje nemecký preklad (Festung Bawung das ist kurze und eygentliche Beschreibung wie man Festungen bawen) vydaný vo Frankfurtu roku 1608 a 1623 (Pozri Magánkönyvtárak 1, 166.). Jähns I., 839-842.; Sarton 1934.; Duffy 1979, 61, 81, 91; Pollak 1991, 100. Cellariusovo dielo (Architectura militaris oder gründtliche Underweisung ...) prvýkrát vyšlo roku 1645 v Amsterdame (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 228. zachovaný exemplár, tamže, vydanie z roku 1656. Lesestoffe 2., 173.). Jähns II., 1125.; Duffy 1979, 91; Pollak 1991, 16.

V 17. storočí sa francúzska-fortifikačná škola síce výrazne zaskvela, no vo fondoch našich historických knižníc sa nachádzajú iba jej dvaja, nevelmi významní predstavitelia: Georges Fourrier⁵² a Allain Manesson – Mallet.⁵³

Omnoho početnejšie sú doložení nemeckí pevnostní stavitelia. Popri spomínanom Speckle nachádzame takmer všetky významné osobnosti zo 17. a začiatku 18. storočia: Ernst Friedrich Baron von Borgsdorf, Georg Andreas Böckler, Wilhelm Dilich, Matthias Dögen, Joseph Furtenbach Sen., Johann Sebastian Gruber, Christoph Heideman, Christoph Nottengel, Johann Georg Pascha, Johann Bernhard Scheiter, Wendelin Schildknecht, Leonhard Christoph Sturm.⁵⁴

Ich počet nepochybne súvisí s dominanciou habsburskej moci a s nemeckým všestranným (politickým, hospodárskym, kultúrnym, vojenským) vplyvom, ktorý sa prejavoval aj vo vtedajšom Uhorsku. V danej oblasti sa však vplyv spomínaných autorov prejavil značne nerovnomerne.

V priebehu 17. storočia sa svojimi prácami zaskveli Dilich⁵⁵ a Dögen.⁵⁶ Obidvaja vychádzali z dovtedajších talianskych tradícií a zo skúseností súvekých nizozemských súčasníkov. Vplyv ich diela sa výrazne prejavil v nemeckom fortifikačnom staviteľstve. Scheiter sa osobne zúčastnil na povestnom dobýjaní pevnosti Candia a tam získané bohaté skúsenosti z opevňovacej i obliehacej techniky zúročil pri koncipovaní svojho diela.⁵⁷

Borgsdorff⁵⁸ a Sturm⁵⁹ rovnako ako Melder a Ruse pôsobili v 18. storočí a pozornosť si zaslужujú vďaka vzájomným dišputám, z ktorých vzišli aj ďalšie, nami neuvádzané knihy. Istý

⁵²Traité des Fortifications ou architecture militaire ... Paríž, 1661. (Pozri Magánkönyvtárak 2., 158.). Jähns II., 1338-39; Duffy 1979, 136; Pollak 1991, 46.

⁵³Kriegsarbeit oder neuer Festungsbau. Amsterdam, 1672. (Pozri Magánkönyvtárak 2., 172.). Hoci záznam o titule sa zhoduje s francúzskym vydaním (Architectura militaris — Architecture militaire), pripojená poznámka „germanice“ dokazuje, že ide o nemecký preklad pôvodného francúzskeho titulu (Les Travaux de Mars ou l'art de la guerre. Paríž, 1671-1672) Jähns II., 1344; Duffy 1979, 129; Pollak 1991, 69.

⁵⁴Böckler napísal dobrú príručku Manuale architecturae militaris, Oder Handbüchlein über die Fortification. Frankfurt a.M., 1659. (Pozri Magánkönyvtárak 2. 172. [dvakrát], 322; Erdélyi könyvesházak 3., 113, 249). Jähns II., 1123-24, 1344. Až osem zmienok v knižničných súpisoch svedčí o veľkej popularite tejto práce.

Furtenbach iba predstavil situáciu vo vojenskom inžinierstve bez hlbších prínosov či myšlienok: Architectura universalis das ist Von Kriegs-, Statt- vnd Wasser Gebäuen. Ulm, 1635. (Pozri Magánkönyvtárak 2., 314; Lesestoffe 1., 349.). Jähns II., 1001, 1115. V ďalšej obsiahlej práci sa venoval hviezdicovým fortifikáciám Mannhaffer Kunstspiegel. Augsburg, 1663. (Pozri Magánkönyvtárak 2., 315.). Jähns II. 1002, 1342-43.

Gruber stručne predstavil fortifikačné staviteľstvo a delostrelectvo: Neue und Gründliche Mathematische Friedens- und Kriegs-Schule. Nürnberg, 1697, 1702, 1705 (Pozri Erdélyi könyvesházak 3., 113). Jähns II., 1230.

Heidemannova práca vychádzala z diela Speckleho a niesla názov Architectura militaris oder Anleitung starcke Vöstungen zu bawen ... München, 1664. (Pozri Magánkönyvtárak 2., 118, 156). Jähns II., 1343.

Nottengel vydal prácu Manuale fortificatorum, oder kurztes Handbüchlein von der Vestungs-Bawkunst. Wittenberg, 1656. (Pozri Magánkönyvtárak 2., 173, Bibliotheca Zriniana č. 230-231). Jähns II., 1341.

Paschova práca mala názov Florilegium Fortificatorum Tripartitum, Oder Kurtze ... Anweisung zu der ... Krieges-Bau-Kunst. Halle und Leipzig, 1662. (Bibliotheca Zriniana č. 230.). Jähns II., 1131, 1342.

Schildknecht sa opieral o dielo Freitag, jeho práca má názov Harmonia In Fortalitiis construendis, defendendis et oppugnandis. Das ist Eine einstimmige gründliche und ausführliche Beschreibung Vestungen zu bawen. Stettin, 1652. (Pozri Magánkönyvtárak 2., 173). Jähns II., 1143-47, 1336-38.

⁵⁵Peribologia oder Bericht Wilhelmi Dilichy Hist: von Vestungs-gebewen. Frankfurt, 1640. (Pozri Magánkönyvtárak 1., 165.) Zastrow 1839, 88; Jähns II., 1118; Pollak 1991, 25.

⁵⁶Architectura militaris moderna Theoria et Praxis. Amsterdam, 1647, 1656, majd Leiden, 1670 (po latinsky), resp. Architecture militaire moderne (po francúzsky), Amsterdam, 1648, 1658. (Pozri Magánkönyvtárak 2., 118; Erdélyi könyvesházak 3., 75, Bibliotheca Zriniana č. 229. zachovaný exemplár z roku 1647 vydaný v Amsterdame; Lesestoffe 2., 173). Jähns II., 1128-31; Pollak 1991, 28.

⁵⁷Novissima praxis militaris Oder Neu-Vermehrte und Verstärckte Vestungs-Baw- und Krieges Schuel. Braunschweig, 1672. (Pozri Magánkönyvtárak 2., 118). Jähns II., 1348-50.

⁵⁸Neu Triumphirende Fortification Auff allerley Situationen defensive und offensive zu gebrauchen. Viedeň, 1703. Ide o prepracované vydanie práce Georga Rimplera, ktorý padol počas útoku Osmanov na Viedeň roku 1683. (Erdélyi könyvesházak 3., 112), Zastrow 1839, 100; Jähns II., 1380-81. Sturmova dišputa má názov Defensions-Echo ... Oder: Erläuterung Über einige an Herrn Georg Rimplern befestigte Festung angemerkte Schwachheiten: Contra... Leonhard Christoph Sturm. Wien, 1704.

⁵⁹Jähns II., 1703-1707.

deficit autorov vojenskovedných prác z 18. storočia vyplýva z viacerých okolností. Dôvodom bolo jednak to, že vojenská odborná príprava sa preniesla do pôsobnosti špeciálnych (vojenských) škôl, jednak to, že po skončení stavovského povstania Františka II. Rákociho (1711) nastalo pomerne dlhé mierové obdobie, v ktorom poklesol záujem o túto tému. V neposlednom rade nemožno opomenúť, že z tohto obdobia sa nám zachovalo len málo súdobých knižničných súpisov.

Výslovné a výlučne obliehacou technikou sa zaoberajú iba dve práce. Pietro Paolo Floriani sa vo svojom traktáte opieral o taliansku odbornú literatúru, ovplyvnenú nizozemským vplyvom.⁶⁰ Fancúz Goulon si začal osvojovať vedomosti pri dobýjaní Candie, takže keď v 18. storočí vyšlo jeho dielo tlačou, mal už ohromné skúsenosti. Na taktiku pevnostného boja mal čiastočne odlišný názor ako maršal Vauban, no najviac sa jeho názory akceptovali v mínskej bojovej činnosti.⁶¹

To, čo talianski staviteľskí majstri predstavovali v oblasti pevnostného staviteľstva, to zasa v delostrelectve znamenali Nemci, respektíve neskôr Francúzi. Taliani sa v oblasti delostrelectva zväčša len prispôbovali európskemu trendu. Z tohto hľadiska je zaujímavé, že v našich knižničných súpisoch nachádzame pomerne mnoho nemeckých autorov, vyskytujú sa však dvaja Španieli, dvaja Francúzi, jeden Poliak a Talian.

Hneď dve práce o delostrelectve pochádzajú zo začiatku 16. storočia. Prvou prácou je tlačou vydaný rukopis pochádzajúci z roku 1445,⁶² druhou je traktát Jacoba Preuša.⁶³ Obe diela – spolu s inými dokladmi – sú svedectvom toho, že v Uhorsku sa hneď od začiatku prejavoval veľký záujem o delostrelectvo.

Významnú prácu o delostrelectvom remesle zanechal Franz Joachim Brechtel z Lipska, ktorý navštívil aj Nizozemsko a Uhorsko.⁶⁴ Prehľad o súdobom talianskom delostrelectve podal už spomínaný A. Capobianco, opierajúci sa o nemecké základy.⁶⁵ Na konci 16. storočia rýchlo sa rozvíjajúce francúzske delostrelectvo predstavil Joseph Boillot,⁶⁶ ktorý sa venoval najmä pyrotechnike. Na začiatku 17. storočia zhrnul Španiel Diego Ufano dovtedajšie poznatky o delostrelectve do práce, ktorá si získala značnú popularitu, o čom svedčí aj viacero následných prekladov.⁶⁷ Zakrátko po Ufanovi vydal podobnú príručku aj Joseph Fruttenbach (starší), a to dokonca v dvoch vydaniach, avšak pod rôznym názvom. Svedectvom záujmu o túto prácu je aj to, že v knižničných súpisoch sa spomína až 4-krát.⁶⁸ Čo do popularity nezaostali ani práce

⁶⁰Diffesa et offesa delle piazze. Macerata, 1630. (Pozri Magánkönyvtárak 2. 43.). Jähns II. 1376.

⁶¹Memoires pour l'attaque et la defense d'une place. Haag, 1706. (Pozri Erdélyi könyvesházak 3., 112. Prvé vydanie Wesel, 1706). Jähns II., 1741-43.

⁶²(Stainer zu Augsburg:) Büchsenmeisterey von Geschoß, Büchsen, Pulver, Salpeter, ... Stassburg, 1529. (Pozri Derschwam 157. Frankfurt, 1531). Jähns I., 452-453, 590-591.

⁶³Jakob Preuss: Vom Geschlechte, Namen und Zahl alter Büchsen in einer ganzen Arkeley eines Feldzugs oder Zeughaus gehörig... Strassburg, 1530.

⁶⁴Büchsenmeisterey, das ist kurtze doch eigentliche erklärungen deren ding, so einem Büchsenmeister fürnemlich zu wissen von nöthen. Nürnberg, 1591. (Pozri Magánkönyvtárak 2., 318.). Jähns I., 650-652.

⁶⁵Alesandro Capobianco: Corona e palma militare di artigleria et fortificationi. Benátky, 1598 (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 246-247). Jähns I. 848.

⁶⁶Artifices de feu, et divers instruments de guerre. Das ist künstlich Feuerwerck und Kriegs Instrumente, allerhandt vöste Orth zu defendirn und expugnirn. Chaumont, 1598. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 246. Zachovaný exemplár, Strassburg, 1603). Jähns I., 654-656.

⁶⁷Archeley, das ist gründlicher und eygentlicher Bericht von Geschüß und aller Zugehör, ... Frankfurt, 1614. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 245. Prvé vydanie po španielsky Tratado de la Artillería. Bruxelles, 1612.). Jähns II., 979-985; León 1996, 83.

I na tomto mieste treba spomenúť dielo ďalšieho Španiela Luisa Collada: Pratica manuale dell'artigleria, ... Benátky, 1592. – po taliansky, neskôr aj po španielsky Miláno, 1592. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 247, zachovaný exemplár, Miláno, 1606). Jähns I., 658; León 1996, 71.

⁶⁸Halinitro-Pyrobolia. Beschreibung Einer newen Büchsenmeisterey: ... Ulm, 1627. Druhé vydanie: Büchsenmeisterey-Schul. Augsburg, 1643. (Pozri Bibliotheca Zriniana 244-245, 574; Lesestoffe 1., 189; Magánkönyvtárak 2., 118.). Jähns II., 997-1001.

poľského autora Kazimierza Siemienowicza, ktorá slúžila ako príručka ešte aj v 18. storočí.⁶⁹ Od konca 17. storočia sa výrazne presadilo francúzske delostrelectvo, predstavila ho mnohými podrobnosťami oplývajúca práca, ktorú napísal Surirey de Saint-Remy.⁷⁰ Na tomto mieste opätovne pripomínáme, že delostrelectvu sú venované mnohé kapitoly v početných dielach o fortifikačnom staviteľstve.⁷¹

Teoretickými, respektíve všeobecnými vojenskými otázkami sa zaoberá 25 prác, ktoré sme vyabstrahovali z historických knižničných súpisov.

Francois De la Noue je autorom dišpút, ktoré vyšli tlačou na sklonku 16. storočia a významne ovplyvnili francúzske vojenstvo. Ide najmä o kapitoly venujúce sa občianskej vojne, vojenskej výchove a príprave šľachticov, ale aj taktike.⁷² Mario Savorgnano zasa obsiahol a zosystematizoval vojenstvo, spôsobom, ktorý si dodnes zasluhuje obdiv.⁷³ Podobný všeobsiahly charakter mali aj práce, ktoré napísali Cervellino a Giovanni Battista Colombina.⁷⁴ Vzťah vojny a politiky analyzoval Girolamo Frachetta.⁷⁵ Z uhorského hľadiska sú mimoriadne dôležité úvahy, ktorých autorom bol vojvodca Lazarus von Schwendi. Na základe vlastných dlhoročných skúseností sa venoval otázkam podstaty vojen, filozofickému zdôvodneniu ich oprávnenosti či neoprávnenosti, všimol si hlavné problémy taktiky i stratégie.⁷⁶ Praktická príručka Wilhelma Dilicha vznikla na začiatku 17. storočia. Je venovaná organizácii druhov vojsk, logistike, ako aj otázkam výcviku a taktiky. Dilichova práca ovplyvnila predovšetkým nemecké vojenstvo.⁷⁷ Takmer vzápätí vyšla rozprava od ďalšieho vojvodu, ktorý taktiež bojoval aj v Uhorsku; bol ním Giorgio Basta. Aj on na základe praktických skúseností písal o úlohách, ktoré má a musí riešiť „maestro di campo generale“, čiže „General Feldoberst“.⁷⁸ Na konci 17. storočia sa na zosumarizovanie nemeckého vojenstva podujal Johann Sebastian Gruber. Jeho práca je venovaná úlohám vojakov a veliteľov v rámci jestvujúcej subordinácie, otázkam zásobovania a služby, ako aj výcviku vojsk.⁷⁹ Okrem uvedených autorov sa v našich knižničných

---

⁶⁹Artis magnae Artilleriae pars I. ... Amsterdam, 1650. (Pozri Bibliotheca Zriniana 247; Magánkönyvtárak 2., 43, 173.). Podstatná je I. časť (pars I.), lebo Siemienowicz napísal len prvú časť zaoberajúcu sa pyrotechnikou, druhú časť venovanú zbraniam napísal po jeho smrti Daniel Elrich. Jähns II., 1196-98; Nowak 1976, 16.

⁷⁰Memoires d'Artillerie tant par mer que par terre. Párizs, 1697. (Pozri Erdélyi könyvesházak 3., 112). Jähns II., 1231-32.

⁷¹Takými autormi sú Böckler, Gruber, Mallet, Marchi. Ďalej si pozornosť zasluhuje Ruscelli, Girolamo: Arte e prectti del guerreggiare al uso moderno, ... Benátky, 1641. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 578.). Jähns II. 656. Len pyrotechnikou sa zaoberá Boillot Joseph: Artifices de feu, et divers instruments de guerre. Das ist künstlich Feuerwerck und Kriegs Instrumente, allerhandt vöste Orth zu defendirn und expugnirn. Strassburg, 1603. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 246. Zachovaný exemplár Chaumont, 1598). Jähns I., 832-835.

⁷²Discours politiques et militaires. Bazilej, 1587. (Pozri Iványi 1983, 434; a pravdepodobne aj Magánkönyvtárak 2., 90, hoci autor sa tam nespomína). Jähns I., 562-565, 728-729, 744-746; Duffy 1979, 91, 106-107.

⁷³Arte militare terrestre e maritima, ... Benátky, 1599. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 233., zachovaný exemplár, Benátky, 1614). Jähns I., 580-583; Hausner 1994, 22.

⁷⁴Cervellino: Militar disciplina. Colombina: Origine, eccellenza, e necessita dell'arte militare. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 234-236, obidve diela sú zviazané do jednej knihy, Benátky, 1641). Hausner 1994, 23.

⁷⁵Il seminario de' governi di stato et di guerra, ... Benátky, 1597. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 233. zachovaný exemplár, Benátky, 1617). Jähns I., 579.

⁷⁶Kriegs Discurs von Bestellung des ganzen Kriegswesens und von den Kriegsamptern. Frankfurt, 1593. (Pozri Lesestoffe I., 307). Jähns I., 535-542; Kelenik 1994.

⁷⁷Kriegsbuch, darin die Alte und Neue Militia eigentlich beschreiben ... Kassel, 1608. (Pozri Magánkönyvtárak 1., 166, hoci sa autor nespomína, z titulu je identifikácia naprosto nespochybniteľná). Jähns II., 907-909.

⁷⁸Il maestro di campo generale, ... Benátky, 1606. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 234-236, 236) Jähns II., 927-930; Hausner 1994, 22.

⁷⁹Die heutige Kriegs-Disciplin in drey besonderen Theilen ... Augsburg, 1697. (Pozri Magánkönyvtárak 2., 317, Erdélyi könyvesházak 3., 113, 309). Jähns II., 1260-70.

súpisoch nachádza aj viacero ďalších vojensko-teoretických prác väčšieho či menšieho významu.⁸⁰

V spomínaných súpisoch sa nachádza zdanlivo málo prác venovaných výcviku, zbraniam a taktike; dovedna ide o 36 titulov. Príčinou toho je najmä skutočnosť, že v Uhorsku ohrozovanom Osmanskou ríšou sa uplatnili odlišné zvyky a spôsoby bojovej činnosti než v západoeurópskych armádach. Kým v západnej Európe sa čoraz väčší dôraz kládol na systematický výcvik a dril, v Uhorsku vzhľadom na trvalé ohrozenie a boje si vojaci osvojovali bojové návyky častokrát priamo v poli, na bojisku počas bitky.⁸¹ A ani veliteľia sa nepripravovali v dôstojníckych školách, ale na dvoroch veľmožov, ktorým pripadla rozhodujúca úloha v uhorskom vojenstve. Na veliteľské posty si vojaci neraz sami zvolili takých spomedzi seba, ktorí sa v každodennom živote osvedčili vďaka svojim schopnostiam, odvahe a vojenským cnostiam.⁸²

Pechote je venovaných iba 5 traktátov, ktoré vznikli ešte pred tridsaťročnou vojnou. Gianbattista della Vallo sa zaoberal najmä taktikou pešieho vojska.⁸³ Aj Španiel Francisco de Valdés sa venuje taktike španielskej pechoty, a to v diele, ktoré bolo písané formou dialógu. Jeho myšlienky ešte v 17. storočí ovplyvňovali aj taktiku a bojovú zostavu habsburskej pechoty.⁸⁴ Ďalej je to Johann Jacobi von Wallhausen, ktorý sa priam detailne venoval otázkam výcviku, výzbroje a taktiky, ako aj taktike pechoty.⁸⁵ Spôsoby ovládania pechotných zbraní predstavil Jakob de Gheyn, ktorého základná práca obsahuje aj 117 vynikajúcich rytín.⁸⁶ Spomenúť možno ešte prácu Pellicciariho, ktorá sa zachovala v Zríniho knižnici.⁸⁷

Do skupiny autorov zaoberajúcich sa výcvikom peších dôstojníkov a ich úlohami možno zaradiť aj niekdajšieho talianskeho kapitána pechoty Lelia Brancaccia⁸⁸ a Francúza De la Monta.⁸⁹

Jazdecktvom sa zaoberá iba sedem diel uvedených v knižničných súpisoch, ide však o mimoriadne dôležité práce. V 17. storočí sa pokladala za azda najlepšiu príručku od Lodovica Melzoa, ktorá vyšla viackrát, a to vo viacerých jazykových mutáciách. Melzo sa zúčastnil ako

---

⁸⁰Jacobi von Wallhausen *Manuale Militare*, Oder Kriegß Manual (Frankfurt, 1616.) címmel sájt neve alatt adta ki du Praissac *Le discours militaires* (Párizs, 1614) c. művét. (Pozri Lesestoffe 1., 307). Jähns II., 934-935.

Georg Andreas Böckler napísal podobnú prácu venovanú fortifikáciám *Schola militaris moderna. Neue Krieges-Schule*, ... Frankfurt, 1665. (Pozri *Magánkönyvtárak* 2., 149; *Lesestoffe* 1., 310; *Lesestoffe* 2. 174). Jähns II., 1152-54.

Z Caesarových komentárov vychádza a otázkam taktiky sa venuje francúzsky hugenotský vojvodca Henry de Rohan: *Le parfait capitane un abrege des guerres des Commentaires de Cesar*. Paríž, 1631. (Pozri *Bibliotheca Zriniana* č. 238-239. *Magánkönyvtárak* 2., 159 a azda aj 47). Jähns II., 950.; Hausner 1984, 21.

Problémom táborenia sa venuje David de Solemne: *La Charge de Maréchal des Logis*. Hága, 1632. (Pozri *Magánkönyvtárak* 2., 43.). Jähns I., 951. Ďalej možno spomenúť aj dielo, ktorého autorom je Starovolscus, *Simon: Institutionum rei militaris libri VIII*. Krakko, 1640. (Pozri *Magánkönyvtárak* 2., 155). Jähns II., 961-962.

⁸¹Perjés 1976, 12-17, 22, 31-33.

⁸²Kelenik 1996.

⁸³Vallo: *libro pertinente a capitani ... Neapol*, 1521. (Pozri *Bibliotheca Zriniana* č. 240, zachovaný exemplár, Vinegia z roku 1558). Jähns I., 472-474, 702-705.

⁸⁴*Specchio et disciplina militare*. (Pozri. *Bibliotheca Zriniana* č. 234-236., zachovaný exemplár, Benátky, 1641). Jähns I., 729; León 1996, 68. Prvé vydanie vyšlo roku 1586 v Bruxelles po španielsky. Parker 1995, 41.

⁸⁵*Kriegskunst zu Fuß*, ... Oppenheim, 1615. (Pozri *Lesestoffe* 1., 305; *Bibliotheca Zriniana* č. 231-232). Jähns II., 1035-42. Toto dielo vydali roku 1649 aj v Moskve v ruskom preklade. Hellie 1990, 90-91.

⁸⁶*Wapenhandelighewan Roers Musquetten ende Spießen: ... Hága*, 1607. (Pozri *Magánkönyvtárak* 2., 62.). Jähns II., 1005-7.

⁸⁷*Avertimenti in fattoni di guerra ... Benátky*, 1619. (Pozri *Bibliotheca Zriniana* č. 237). Jähns II., 1035.

⁸⁸*Carichi militari o Fucina di Marte*. Benátky, 1641. (Pozri *Bibliotheca Zriniana* 234-236). Jähns I., 579; Hausner 1994, 23.

⁸⁹*Les Fonctions de tous les officiers del'infanterie depuis celle du Sergent jusques a celle du Colonel; ... Paríž*, 1671. (Pozri *Magánkönyvtárak* 2., 120.). Jähns II., 1160-61. Krátka kapitola na konci diela je venovaná fortifikačnému staviteľstvu a obliehacej technike.

jazdecký veliteľ v bojoch za španielsko-nizozemskú vojnu, takže vlastne opísal svoje praktické skúsenosti z bojovej činnosti.⁹⁰ Podobnou prednosťou sa vyznačuje aj viackrát vydaný traktát od spomínaného vojvodu Bastu, ktorý sa v štyroch kapitolách venuje regrútovaniu vojakov, pochodu, táboreniu a bitke.⁹¹ Popri Talianoch sa jazdecktvu venoval aj Jacobi von Wallhausen.⁹² A nemožno opomenúť, že aj De la Noue v svojej knihe rozoberá otázky jazdeckej a pechotnej taktiky, ako aj bojové členenie a zostavy týchto druhov vojsk.⁹³

Do tretej veľkej skupiny patria vojensko-právne diela a vojenské poriadky. Zaevidovali sme spolu 48 týchto diel, no takmer spolovice sa na tomto počte podieľajú jednak vydania monumentálneho diela *De jure belli et pacis* (O práve mieru a vojny) od Huga Grotia a jednak rôzne apologetické či komentárove diela, ktoré vyšli ako ohlas na Grotiov traktát.⁹⁴

Záverom možno zdôrazniť, že v uhorských knižných či knižničných súpisoch zo 16. – 18. storočia tvoria vojenskovedné rukopisy okolo 10 – 12 % z celkového počtu. Dnes známych 309 zväzkov vlastnilo 72 majiteľov, čiže na jedného majiteľa pripadajú priemerne 4 knižné jednotky. Väčšina vlastníkov je známa, neznámych je dovedna iba 10 majiteľov.⁹⁵

Prvé vojenskovedné tlače sa na policiach humanistických knižníc objavili v druhej polovici 16. storočia, pričom v súpisoch obsahujúcich 38 zväzkov nachádzame aj 18 diel zaoberajúcich sa vojenstvom. Zväčša ide o práce antických autorov s príslušným vedeckým komentárom. Ako klasické diela učebnicového charakteru sa dostali do knižníc predstaviteľov neskorého humanizmu, akými boli Ján Derschwam, Ján Sambucus (Zsámboky), Zachariáš Mošovský (Mosóczy), Baltazár Batányi (Batthány), Ján Michal Brutus.⁹⁶ Spomedzi nich je však vyhranený záujem o vojenskú tematiku očividný iba u Derschwama, ktorý popri prácach takých autorov, akými boli Aelianos, Frontinus, Polybios, Vegetius si zaopatril aj súveké vojenské predpisy a vojenskovedné diela súčasníkov. Derschwamova knižnica s 15 takýmito zväzkami si dlho udržala primát medzi vtedajšími uhorskými knižnicami.

Až po roku 1630 sa výraznejšie prejavuje nárast vojenských prác v historických knižniciach, čo vidno aj na príklade, že kým v 16. storočí vlastnili takéto práce 6 majiteľia, v nasledujúcom storočí ich počet vzrástol na 37. V 17. storočí sa približne polovica vlastníkov vojensko-historickej literatúry grupovala z radov mestskej inteligencie, remeselníkov či obchodníkov. Možno to vysvetliť tým, že najmä nemecky hovoriaca protestantská (evanjelická) časť meštianstva sa vďaka svojej profesionálnej orientácii zoznamovala aj s novými, praktickými výdobytkami vzdelávania, a tým zároveň saturovala vlastné kultúrne snaženia. Väčšina mešťanov majúcich knižnice vlastnila spravidla aj 1 – 3 knihy vojenskovedného zamerania. Najpopulárnejším autorom v meštianskych kruhoch bol spomínaný Hugo Grotius a jeho dielo *De jure belli et pacis*, ktoré možno doložiť až v 7 knižničných súpisoch.

(Z maďarčiny preložil Vladimír Segeš)

⁹⁰Regole militari sopra il governo et servitio particolare della cavalleria ... Antwerpen, 1611. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 234-236. zachovaný exemplár z roku 1641 vydaný v Benátkach). Jähns II., 1049-52.

⁹¹Il governo della cavalleria leggiera. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 234-236, 236). Jähns II. 1052-55; Hausner 1994, 23.

⁹²Kriegs-Kunst zu Pferd, ... Frankfurt, 1616. (Pozri Bibliotheca Zriniana č. 232.). Jähns II., 1056-57.

⁹³Pozri poznámku č. 72.

⁹⁴Keďže tieto práce sú zväčša súčasťou uhorskej právnej knižnej kultúry, nebudeme sa im bližšie venovať, a to aj preto, leto ich skúmanie je úlohou samostatného výskumného programu.

⁹⁵Proces recipovania knižnej kultúry vrátane vojenských teoretických prác v novovekom Uhorsku približuje napr. Zombori István: Külföldi művek magyarországi fogadtatása. In: Az értelmiség Magyarországon a 16-17. században. Szerk. Uő. Szeged, 1988. Zo slovenského (čiže vlastne hornouhorského) hľadiska treba poukázať na prácu, ktorej autorom je Čičaj Viliam: Knižná kultúra na strednom Slovensku v 16. – 18. storočí.

⁹⁶Z početnej literatúry o mestskej knižnej kultúre za reformácie či protireformácie možno spomenúť aspoň: Kassa 1990; Kokas Károly: Könyv és Könyvtár a XVI-XVII. századi Kőszegen. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok III.) Szeged, 1991; Farkas Gábor: A 16-17. századi polgári könyvtárak típusai. MKsz 1992, s. 100-121; Viliam Čičaj: Bányavárosi könyvkultúra a XVI-XVIII. században. (Olvasmánytörténeti dolgozatok IV.) Szeged, 1993; Lesestoffe 1.; Lesestoffe 2.; Grüll Tibor: Városi irodalom a XVII. századi Sopronban. Soproni Szemle 1996, s. 1-20, 127-136.

POUŽITÁ LITERATÚRA A SKRATKY CITOVANÝCH DIEL

Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szerkeszti: Keserű Bálint. **Iványi 1983.** 11. *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése.* Szeged, 1983.

Dernschwam 12. *A Dernschwam-könyvtár.* Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. Sajtó alá rendezte: Keveházi Katalin, Monok István. Szeged, 1984.

Zsámboky 12/2. *A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587).* Gulyás Pál olvasatában. Szeged, 1992.

Dudith 12/3. *Dudith András Könyvtára. Részleges rekonstrukció.* Összeállította és az előszót írta: Jankovics József, Monok István. Szeged, 1993.

Magánkönyvtárak 1. 13. *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533 – 1657.* Sajtó alá rendezte: Varga András. Budapest-Szeged, 1986.

Magánkönyvtárak 2. 13/2. *Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588 – 1721.* Sajtó alá rendezte: Farkas Gábor, Varga András, Katona Tünde, Latzkovits Miklós. Szeged, 1992.

Partiumi könyvesházak 14. *Partiumi könyvesházak, 1623 – 1730.* Szeged, 1988.

Kassa 15. *Kassa város olvasmányai, 1562 – 1731.* Sajtó alá rendezte: Gácsi Hedvig, Farkas Gábor, Keveházi Katalin, Lázár István Dávid, Monok István, Németh Noémi. Szeged, 1990.

Erdélyi könyvesházak 1. 16/1. *Erdélyi könyvesházak I.* Jakó Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója, 1579 – 1604.* Jakó Zsigmond anyagának felhasználásával sajtó alá rendezte: Monok István, Németh Noémi, Tonk Sándor. Szeged, 1991.

Erdélyi könyvesházak 2. 16/2. *Erdélyi könyvesházak II.* Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely. Szeged, 1991.

Erdélyi könyvesházak 3. 16/3. *Erdélyi könyvesházak III. 1563 – 1757. A Bethlen-család és környezete. Az Apafi-család és környezete. A Teleki-család és környezete. Vegyes források.* Sajtó alá rendezte: Monok István, Németh Noémi, Varga András. Szeged, 1994.

Jezsuita 17/1. *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. I.* Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár. Sajtó alá rendezte: Farkas Gábor, Monok István, Pozsár Annamária, Varga András. Szeged, 1990.

Lesestoffe 1. 18/1. *Lesestoffe in Westungarn. I. Sopron (Ödenburg), 1535 – 1721.* Herausgegeben von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende. Szeged, 1994.

Lesestoffe 2. 18/2. *Lesestoffe in Westungarn II.* Kőszeg (Güns), Rust (Ruszt), Eisenstadt (Kismarton), Forchtenstein (Fraknó), 1535 – 1740. Herausgegeben von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, Károly Kokas, István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Szeged, 1995.

Rákóczi A Kárpát-medence korai könyvtárai. I. *A Rákóczi-család könyvtárai, 1588 – 1660.* Szerk.: Monok István. Szeged, 1996.

Ágoston 1995. – Ágoston Gábor: *Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok.* Történelmi Szemle, 37. 1995. 465-485.

Bellettini 1993. – Bellettini, Pierangelo: *Printing Houses in Romagna in the 17th Century Italy.* In: *The Italian Book, 1465 – 1800. Studies presented to Dennis E. Rhodes.* Ed. Denis V. Reidy. London, The British Library, 1993.

Bibliotheca Zriniana – *A Bibliotheca Zriniana története és állománya.* Szerk.: Klaniczay Tibor. Zrínyi-Könyvtár IV. Bp., 1991.

Bircher 1979. – Bircher, Martin: *Deutsche Drucke des Barock, 1600 – 1720.* In der Herzog August Bibliothek. Wolfenbüttel, Abteilung A. 2. köt. Nandeln, 1979.

Burke 1966. – Burke, Peter: *A Survey of the Popularity of Ancient Historians, 1450 – 1700.* History and Theory, 5. 1966.

- Bruckner 1971.** – Bruckner, J.: *A Bibliographical Catalogue of the 17th Century German Books published in Holland*. The Hague – Paris, 1971.
- The Catalogus Universalis.** – *The Catalogus Universalis*. A facs. ed. of the Dutch Booktrade Catalogues. Compiled and published by Broer Jansz. Amsterdam, 1640 – 1652. Intr. H. W. de Kooker. Utrecht, 1986. (Catalogi redivivi.)
- CHBD 1C** – *Catalogus van de Historische Bibliothek van het Koninklijk Nederlands Legermuseum*. Deel 1C. Samenstelling: J. van der Meij – C.H. de Ruyter. Leiden-Delft, 1975.
- Chrisman 1982.** – Chrisman, Miriam Usher: *Bibliography of Strasbourg Imprints, 1480 – 1599*. New Hauen – London, 1982.
- Clair 1976.** – Clair, Colin: *A History of European Printing*. London – New York – San Francisco, 1976.
- Cockle 1957.** – Maurice J. D. Cockle: *A Bibliografy of Military Books up to 1642*. Second edit. London, 1957.
- De la Croix 1963.** – De la Croix, Horst: *The Literature on Fortification In: Renaissance Italy*. Technology and Culture, 1963.
- Dee 1939.** – Dee, John: *General and rare memorials pertaining to the art of navigation*. Idézi: Plant, Marjorie: The English Book Trade. An Economic History of the Making and Sale of Books. London, 1939. (2. ed. 1965.)
- Dolleczek 1887.** – Dolleczek, Anton: *Geschichte der österreichischen Artillerie*. Wien, 1887.
- Domokos 1986.** – Domokos György: *Várépítészeti és várharcászat Európában a XVI-XVII. században*. Hadtörténelmi Közlemények, 1986. 47-110.
- Domokos, Kézirat.** – Domokos György: *Az olasz várépítészeti és alkalmazása a magyar végvári rendszer kiépítésében*. Kézirat. Megjelenés alatt a Studia Agriensia-nál.
- Duffy 1979.** – Duffy, Christopher: *Siege Warfare. The Fortress in the Early Modern World*. London and Henley, 1979.
- Duffy 1985.** – Duffy, Christopher: *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660 – 1789*. London, 1985.
- Hale 1964.** – Hale, John R.: *The Argument of Some Military Title Pages of the Renaissance*. The Newberry Library Bulletin, 6. 1964. 91-102.
- Hale 1965.** – Hale, John R.: *The Early Development of the Bastion: An Italian Chronology. c.1450 – c.1534*. In: Hale, J. R. – Highfield, R. – Smalley, B.: *Europe in the Late Middle Ages*. Evanstone, 1965.
- Hale 1980.** – Hale, John R.: *Industria del libro e cultura militare a Venezia nel Rinascimento*. In: Storia della cultura Veneta, vol. III/2. Ed. Girolamo Arnaldi – Manlio Pastore Stocchi. Vicenza, 1980. 245-289.
- Hausner 1994.** – Hausner Gábor: *Zrínyi Miklós hadtudományi gondolatainak könyvészeti forrásai*. In: A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. A Hadtudomány c. folyóirat melléklete. Bp., 1994. 18-27.
- Hausner 1996.** – Hausner Gábor: *A tisztképzés helyzete a XVII. században és Zrínyi Miklós elképzelései*. In: A magyar katonai vezető – és tisztképzés története. Szerk. Lengyel Ferenc, Szántó Mihály. Bp., 1996. 18-30.
- Hausner-Veszprémy 1996.** – Hausner Gábor – Veszprémy László: *Magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok katalógusa a kezdetektől a XVIII. század közepéig*. Hadtörténelmi Közlemények, 109. 1996/2. 118-126.
- Hellie 1990.** – Hellie, Richard: *Warfare, Changing Military Technology, and the Evolution of Muscovite Society*. In: Tools of War: Instruments, Ideas, and Institutions of Warfare, 1445 – 1871. Ed. by John A. Lynn. Urbana, 1990. 74-99.
- Iványi 1928.** – Iványi Béla: *A tüzérség története Magyarországon aq kezdettől 1711-ig*. Hadtörténelmi Közlemények, 29. 1928. 18-33., 152-176., 325-341., 413-453.

Jähns 1883. – Jähns, Max: *Cäsars Kommentarien und ihre literarische und kriegswissenschaftliche Folgewirkung*. Beiheft zum Militär-Wochenblatt. 8. Heft. Berlin, 1883. 343-386.

Jähns I. – Jähns, Max: *Geschichte der Kriegswissenschaften vornemlich in Deutschland*. Erste Abteilung. Altertum, Mittelalter, XV. und XVI. Jahrhundert. München und Leipzig, 1889.

Jähns II. – Jähns, Max: *Geschichte der Kriegswissenschaften vornemlich in Deutschland*. Zweite Abteilung, XVII. und XVIII. Jahrhundert bis zum Auftreten Friedrichs des Großen 1740. München und Leipzig, 1890.

Kelenik 1988. – Kelenik József: *Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban*. Hadtörténelmi Közlemények, 1988/3. 484-520.

Kelenik 1991. – Kelenik József: *A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában (A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben.)*. Hadtörténelmi Közlemények, 104. 1991.

Kelenik 1994. – Kelenik József: *Egy jeles katonai teoretikus Magyarország szolgálatában: lovag Lazarus Schwendi ezredes*. In: A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. A Hadtudomány c. folyóirat melléklete. Bp., 1994. 13-17.

Kelenik 1996. – Kelenik József: *Tisztképzés vagy nemesi iskola? Gondolatok a XVI. század magyar katonai képzéséről*. In: A magyar katonai vezető – és tisztképzés története. Szerk. Lengyel Ferenc, Szántó Mihály. Bp., 1996. 12-17.

La Maniere 1975. – *La Maniere de Combattre*. In: War, Technology and Society in the Middle East. Ed. V.J. Parry. London, 1975. 218-256.

Lavater 1984. – Lavater, Hans Conrad: *Architekt und Ingenieur*. Baumeister in Krieg und Frieden. Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, 1984. (Ausstellungskataloge Nr. 42.)

Leers 1992. – *Eleven Catalogues By Reinier Leers, 1692 – 1709*. Intr. H.H.M. van Kieshout – O.S. Lankhorst. Utrecht, 1992.

León 1996. – León, Fernando González de: „Doctors of the Military Discipline”: Technical Expertise and the Paradigm of the Spanish Soldier in the Early Modern Period. Sixteenth Century Journal, XXVII/1. 1996. 61-85.

Neumann 1992. – Neumann, Hartwig: *Das Zeughaus. Die Entwicklung eines Bautyps von Spätmittelalterlichen Rüstkammer zum Arsenal im deutschsprachigen Bereich vom XV. bis XIX. Jahrhundert*. Teil. I. Textband. Bonn, 1992. (Architectura militaris, Bd.3.)

Nickle 1975. – Nickle, B.H.: *The Military Reforms of Prince Maurice of Orange*. Diss. University of Delaware, 1975.

Nowak 1976. – Nowak, Tadeusz Marian: *Polish Warfare Technique in the 17th Century*. In: Military Technique Policy and Strategy in History. Warsaw, 1976. 11-94.

Oestreich 1969. – Oestreich, Gerhard: *Der römische Stoizismus und die oranische Heeresreform*. In: uő.: Geist und Gestalt des frühmodernen Staats. Berlin, 1969. 11-34. (először megjelent: Historische Zeitschrift, 176. 1953. 17-43.)

Oestreich 1989. – Oestreich, Gerhard: *Antiker Geist und moderner Staat bei Justus Lipsius (1547 – 1606)*. Göttingen, 1989.

Orange-Nassau – *The Seventeenth-Century Orange-Nassau Library*. Ed. A.D. Renting - J.T.C. Renting-Kuijpers. Rotterdam, 1993.

ÖStA KA HKR Prot. Exp. és Reg. – Österreichisches Statsarchiv, Kriegsarchiv, Protocollum Expeditum és Registratur, kötetszám, foliószám, numerus

Parker 1972. – Parker, Geoffrey: *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567 – 1659*. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries War. Cambridge, 1972.

Parker 1988. – Parker, Geoffrey: *Die militärische Revolution*. Frankfurt – New York, 1988.

Parker 1995. – Parker, Geoffrey: *The „Military Revolution, 1560 – 1660” — A Myth?* In: *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe.* Ed. by Clifford J. Rogers. Boulder-San Francisco-Oxford, 1995. 37-54.

Pataki 1931. – Pataki Vidor: *A XVI. századi várépítés Magyarországon.* A Bécsi Magyar Intézet Évkönyve, I. Budapest, 1931. 98-132.

Perjés 1967. Perjés Géza: *Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356 – 1699).* Hadtörténelmi Közlemények, Új f. 14. 1967. 339-372.

Perjés 1976 – Perjés Géza: *Zrínyi Miklós, a hadtudományi író. (Bevezető tanulmány)* In: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Bp., 1976. 7-45.

Pollak 1991. – Pollak, Martha D.: *Military Architecture, Cartography and the Representation of the Early Modern European City.* A Checklist of Treatises on Fortification in The Newberry Library. Chicago, The Newberry Library, 1991.

Ralston, 1990. – Ralston, David B.: *Importing the European Military. Techniques and Institutions into the Extra-European World, 1600 – 1914.* Chicago-London, 1990.

Reinhard 1986. – Reinhard, Wolfgang: *Humanismus und Militarismus. Antike-Rezeption und Kriegshandwerk in der oranischen Heeresreform.* In: *Krieg und Frieden im Horizont des Renaissancehumanismus.* Hrsg. Franz Josef Worstbrock. Acta Humaniora, XIII. Wernheim, 1986. 185-203.

Reynolds 1953. – Reynolds, B.: *Shifting Currents in Historical Criticism.* Journal of the History of Ideas, 14, 1953.

Römerlingh 1973. – Römerlingh, J.: *Hendrik Ruse.* Spiegel Historiae, 8. 1973. 565-569.

Sarton 1934. – Sarton, George: *Simon Stevin of Bruges.* Isis, 21. 1934. 241-304.

Schmidtchen 1977. – Schmidtchen, Volker: *Bombarden, Befestigungen, Büchsenmeister.* Von den ersten Mauerbrechern des Spätmittelalters zur Belagerungsartillerie der Renaissance. Düsseldorf, 1977.

Schmidtchen 1990. – Schmidtchen, Volker: *Kriegswesen im späten Mittelalter.* Technik, Taktik, Theorie. Weinheim, 1990.

Schukking 1964. – Schukking, W.H. (Ed.): *The Principal Works of Simon Stevin.* Amsterdam, 1964.

Simoni 1993. – Simoni, Anne E. C.: *Italian military books published at Antwerp in the early 17th century.* The Italian Book, 1993.

Storno 1941. – Storno Miksa: *Adalékok a győri vár építéstörténetéhez.* Győri Szemle, 1941/3. 151-153.

Taylor 1973. – Taylor, Frederick Lewis: *The Art of War in Italy, 1494 – 1529.* Westport, Connecticut, 1973.

The Catalogus universalis. – *The Catalogus universalis.* A facsimile edition of the Dutch booktrade catalogues compiled and published by Broer Jansz, Amsterdam, 1640 – 1652. Intr. H.W. de Kooker. (Catalogi redivivi).

Veszprémy 1995. – Veszprémy László: *A magyar katonai gondolkodás a Mohács előtti latin nyelvű forrásokban.* In: *A magyar katonai gondolkodás története.* im. Bp. 1995.

Webb 1965. – Webb, Henry J.: *Elizabethan Military Science. The Books and the Practice.* University of Wisconsin Pr., Madison, Milwaukee-London, 1965.

Zastrow 1839. – Zastrow, Anton von: *Geschichte der beständigen Befestigung ...* Leipzig, 1839.

SLOVENSKÍ VYSTAHOVALCI – CIVILNÍ „ZAJATCI“ V KANADE (1915 – 1916)

ELENA JAKEŠOVÁ

JAKEŠOVÁ, E.: Slovak Emigrants – „Civilian“ Prisoners in Canada (1915 – 1916). *Vojenská história*, 9, 4, 2005, pp 83 – 91, Bratislava.

In the study the authoress describes events so far insufficiently depicted by the Slovak historiography related to Slovak emigrants in Canada after the outbreak of the World War I. She follows destinies of these citizens who through no fault of their own were caught in an unenviable situation with regard to a change in mutual relations of Austro-Hungary and Canada when the monarchy got into a military coalition hostile towards Canada. The authoress describes various forms of discriminations related to the Slovak ethnic group in Canadian conditions. She deals with a description of the life in internment camps where first of all the reservists of the Austro-Hungarian army were taken in spite of the fact that most of them directly hated Austro-Hungary and where they were under a military control and regime and they were treated as prisoners of war.

Military History. Canada. Slovak Emigrants. Years 1915 – 1916.

V kataklyzme rozpútanej vojny v máji roku 1915 K. und k. Kriegsüberwachungssamt vo Viedni (C. a k. Úrad pre vojenský dozor) prijal a odoslal rakúsko-uhorskému ministerstvu zahraničných vecí túto závažnú informáciu: „Dostali sme prostredníctvom súkromného adresáta správu, že v Kanade sa s našimi ľuďmi veľmi zle zaobchádza, pretože sa stali obeťou zlovestnej kanadskej propagandy.“¹

Informácia, pochádzajúca vari zo zdrojov vojenských spravodajských služieb, nazvala „našími ľuďmi“ vystaňovalcov z rakúsko-uhorskej monarchie žijúcich v Kanade. Podľa neoficiálnych zdrojov roku 1914 sa mohlo takýchto jednotlivcov nachádzať v Kanade okolo 200 000.² Indíciu o zlom zaobchádzaní si obaja adresáti vzápätí dali do súvisu so zmenou vo vzájomných vzťahoch oboch krajín, pretože Rakúsko-Uhorsko sa nachádzalo vo vojenskej koalícii nepriateľskej voči Kanade. Práve táto nová skutočnosť podnietila závažnú zmenu vo vzťahu Kanady, krajiny prijímajúcej imigrantov, voči prisťahovalcom z Rakúsko-Uhorska na jej území. Na základe mimoriadnej situácie po vypuknutí vojny ich kanadské ustanovizne nielenže označili kolektívnym termínom „enemy aliens“ – „nepriateľskí cudzinci“, ale zaradili ich aj do kategórie tzv. civilných zajatcov. V priebehu prvej svetovej vojny sa na rozdiel od predchádzajúcich vojnových konfliktov zmenili totiž zaužívané vojnové pravidlá. Najmä v tom, že za nepriateľov či zajatcov sa začali považovať nielen nepriateľskí vojaci, ale aj príslušníci nepriateľských štátov, žijúci na území nepriateľského štátu. Pre takýchto jednotlivcov alebo skupiny sa zaužívalo označenie civilní, alebo občianski zajatci.

¹K. und k. Kriegsüberwachungssamt Wien zo dňa 12. 5. 1915 na K. und k. Ministerium des Hauses des Äussern. Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien (ďalej HHSA), F 15, 62, 4867 pr. 15. 5. 1915.

²BOUDREAU, J. A.: Interning Canada's „enemy aliens“, 1914 – 1919. In: Canada. An History Magazine, 1974, 2 (1), s. 15. Podľa neoverených údajov sa v rokoch 1896 – 1914 vystaňovalo z Rakúsko-Uhorska do Kanady 241 065 osôb, z ktorých až 95 % tvorili Poliaci a Rusíni. In: CHMELAR, H.: Höhepunkte des österreichischen Auswanderung bis 1914. Wien : Verlag des Österreichischen Akademie des Wissenchaften 1974, s. 63.

V úvodných poznámkach by sme mali ešte zdôrazniť, že termín „naši ľudia“, ktorý Úrad pre vojenský dozor pri transfere informácie použil vo vzťahu k vystaňovalcom z monarchie, bol do istej miery abstrakciou. Treba mať na pamäti, že išlo o ľudí s pestrou škálou etnického zloženia, medzi ktorými bolo oveľa viac príslušníkov minoritných a utláčaných národností – Poliakov, Rusínov, Slovákov, Chorvátov – ako majoritných a vládnuvich národov – Rakúšanov a Maďarov. Na rozdiel od rakúsko-uhorskej byrokracie, operujúcej kolektívnym termínom „naši ľudia“, brali kanadskí imigrační úradníci značnú rozmanitosť etnického profilu prisťahovalcov z monarchie v predvojnovom období na zreteľ. Presvedča o tom skutočnosť, že kanadskí kolonizační či osídľovací agenti týmto prisťahovalcom umožňovali usádzať sa v Kanade spolu podľa ich etnickej príbuznosti.³

Impulzom k zmene viac-menej pozitívneho postoja a medzníkom, od ktorého úradu i verejnosť začali čoraz negatívnejšie vnímať jednotlivcov i celé etnické skupiny zaregistrované pri príchode v kanadských prístavoch a na hraničných prechodoch ako „Austro-Hungarians“ (alebo Germans), stalo sa vypuknutie vojny a osobitne moment, keď sa Kanada po boku Veľkej Británie ocitla vo vojnovom stave s Rakúsko-Uhorskom (a Nemeckom).⁴ Kanadské bezpečnostné zložky prejavili tendenciu interpretovať takto zaregistrovanú identifikáciu prisťahovalcov s monarchiou (a prisťahovalcov nemeckého pôvodu s Nemeckom) ako istú hrozbu pre Kanadu.⁵ Na slovanské elementy pochádzajúce z monarchie zo začiatku tiež podozrievania viac-menej nepadol, situácia sa zmenila k horšiemu, až keď sa viacerí Rakúšania a Maďari začali pred verejnosťou i úradmi pretvarovať, maskovať a priradovať sa ku skupinám slovanského pôvodu. Rozsah kamufláže zmenil situáciu až do tej miery, že všetkých prisťahovalcov s rakúskym a uhorským občianstvom bez rozdielu etnicity začali Kanadania vnímať dohromady a ako subjekty nepriateľskej moci zmenili si ich en bloc na terč intolerancie. Ako tvrdí jeden zo znalcov problematiky, situáciu zhoršovala tiež skutočnosť, že aj medzi Slovanmi sa nachádzali živly, lojálne voči Rakúsko-Uhorsku.⁶

Napriek tomu, že skutočný nepriateľ i bojiská boli ďaleko, dominantná (anglofónna a francofónna) societa nezostala neutrálna. Opantal ju ošial vlastenectva s prekvapujúco veľkou vnútornou deštruktívnou silou. Ako to už spravidla býva, usilovne hľadal svoje obete. Preexponovaný nacionalizmus sa zacieliť celkom jednoznačne na údajného vnútorného nepriateľa – prisťahovalcov z Nemecka a Rakúsko-Uhorska. Vyprovokovaný aktivitou skupiny nemeckých špiónov v Kanade, zrodil sa v kanadskej spoločnosti nový stereotyp – „nepriateľský

---

³Rakúsko-uhorský generálny konzul v Montreali poslal v decembri roku 1913 sťažnosť na Ministerstvo zahraničných vecí vo Viedni v tom zmysle, že tak imigrační úradníci, ako aj oficiálna kanadská štatistika evidujú imigrantov z Rakúsko-Uhorska, nielen podľa štátnej príslušnosti, ale zisťujú si aj ich etnicitu. HNSA Wien, F 15, 21, 86487 pr. 2. 12. 1913.

⁴V auguste roku 1914 Veľká Británie vyhlásila vojnu Nemecku a Rakúsko-Uhorsku. Vyhlásenie vojny automaticky platilo aj pre Kanadu ako súčasť Britského impéria. Kanada (Dominion of Canada) v predvečer prvej svetovej vojny disponovala samostatnosťou vo vnútroštátnych otázkach, ale zahraničné vzťahy zostávali v britskej kompetencii (British Foreign Office). V samotnej Kanade však nik nepochyboval o tom, že jej miesto vo vojnovom konflikte sa nachádza po boku Veľkej Británie. Na frontoch prvej svetovej vojny bojovalo asi 625 000 kanadských vojakov, z nich 60 000 zahynulo a 173 000 sa zranilo. Aktívnu účasť vo vojne Kanada výdatne zúčastnila osamostatňovaním sa aj v zahraničnej politike.

⁵Naturalizovaných osôb, t. z. rakúsko-uhorských prisťahovalcov s úradne získaným statusom britského poddaného v Kanade (British subject residing in Canada) bolo medzi prisťahovalcami, aspoň medzi príslušníkmi minoritných etník pramálo, lebo väčšina prichádzala do Kanady iba na krátkodobejšie zárobky, bez pôvodného zámeru usadiť sa natrvalo. V tom čase čakacia lehota na získanie „kanadského“ občianstva trvala päť rokov.

⁶REFERENCE, G. C.: Sixteen Months of Indecision. Slovak American Viewpoints toward Compatriots and the Homeland from 1914 to 1915 as viewed by the Slovak Language Press in Pennsylvania. Selinsgrove – London, Associated University Presses Inc. 1995, s. 119. U Nemcov kategóriu „nepriateľských cudzincov“, pôvodne ohraničenú na nenaturalizovaných imigrantov, rozšírili aj na Kanadánov nemeckého pôvodu druhej a ďalších generácií.

cudzinec“ („enemy alien“). Predstavoval synonymum špióna, agenta, zradcu, zakódoval odpoveď na všetky neľudskosti páchané v európskej vojne.⁷

Tento nový úkaz v spoločenskej atmosfére a nezvyčajnú angažovanosť ľudí si možno vysvetliť tak, že čoraz viac Kanadánov začalo nazerať na účasť vo vojne ako na kanadské vojnové úsilie, už nie ako na ďalšiu britskú vojnu, na ktorej sa zúčastňujú aj Kanadania.⁸ Najmä tlačí sa podarilo rozpútať rozsiahlu kampaň v duchu tejto tendencie, vyzývajúc k osobnej angažovanosti každého jednotlivca, pričom nezúčastnených a pasívnych odsudzovala, odporcov dokonca žiadala uväzniť.⁹ Spoločenskú atmosféru sa jej darilo vyburcovať až do tej miery, že jednotlivci, o ktorých lojalite sa pochybovalo, museli pred rôznymi občianskymi združeniami podávať dôkazy o svojej lojalite (napríklad verejne na kolenách pobožkať /kanadskú/ zástavu).¹⁰

Anticudzinecké postoje v Kanade, v týchto nových okolnostiach „zúžené“ na prisťahovalcov z Nemecka a Rakúsko-Uhorska, prejavovali najmä kanadskí vojaci, ktorí sa vracali zranení, alebo zmrzačení z frontov. Adresne poukazovali na to, že etnické skupiny nemeckých a rakúsko-uhorských prisťahovalcov v Kanade sú agentmi znepriatelených mocností. Tieto ich postoje vyvierali aj zo staršieho podložía, z predpojatostí, ktoré anglofónna spoločnosť od dávna pociťovala voči niektorým rasám a etnikám. V ošiali vyhroteného nacionalizmu vojnových čias prvým z terčov kritiky sa stala imigračná politika vlády. Verejnou jej zazlievala, že od konca 19. storočia dokorán otvorila brány Kanady (v rámci tzv. „open-door“ immigration policy – pozn. E. J.) prisťahovalcom zo strednej a juhovýchodnej Európy, teda práve „...tej hroznej zmesi ľudí, ktorá sa k nám prihnala z týchto explozívnych európskych regiónov“.¹¹ Najvyššiu mieru nevraživosti voči tejto kategórii prisťahovalcov prejavovala verejná mienka v západných provinciách Kanady, pretože v tamojších populáciách sa nachádzal relatívne vysoký podiel prisťahovalcov, pochádzajúcich práve z Rakúsko-Uhorska, s ktorým bola Kanada vo vojnovom stave.

Stereotyp „enemy alien“ sa z úrovne predpojatosti verejnosti vzápätí pretransformoval aj do roviny štátnej politiky. Na vyhlásenie vojny federálna vláda totiž zareagovala prijatím viacerých zákonných opatrení, posilňujúcich najmä centralizáciu právomocí. Už v auguste roku 1914 prijal federálny parlament zákon o vojnových opatreniach (War Measures Act), ktorý výkonnej moci udeľoval takmer neohraničené právomoci, v análoch parlamentnej demokracie bezprecedentné. Jeden z jeho paragrafov (War Alien's Act) klasifikoval aj novotvorenú kategóriu „nepriateľský cudzinec“ – označoval občana nepriateľskej krajiny, žijúceho počas vojny v Kanade – a zároveň slúžil ako legálny základ, umožňujúci pozbaviť ho občianskych práv.¹²

Vo verejnom živote nedala na seba dlho čakať eskalácia diskriminácie voči „enemy aliens“. Represívne opatrenia polícia zacielená v prvom rade voči imigrantom nemeckého pôvodu, či z nemeckej jazykovej oblasti, ale začali ich pociťovať aj ostatní prisťahovalci z Rakúsko-Uhorska. V októbri 1914 vláda nariadila príslušným policajným stanicám registráciu všetkých

⁷PALMER, H.: Ethnic Relations in Wartime: Nationalism and European Minorities in Alberta during the Second World War. In: Canadian Ethnic Studies, 1982, 3, s. 19. Kanadskí historici sa k mimoriadnej situácii po vypuknutí vojny vyjadrujú v tom zmysle, že reakcia verejnosti i vlády nebola ani hysterická, ani neopodstatnená. Naznačujú prirodzenú reakciu na unáhlené postoje rakúsko-uhorského konzula v Montreale, ktorý začal vyzývať rakúsko-uhorských záložníkov, aby išli bojovať za monarchiu, ako aj na iné prejavy priazne voči rakúsko-uhorskej kauze. BURNET, J. – PALMER, H.: Coming Canadians. Toronto: McLelland and Stewart Inc. 1988, s. 33.

⁸The New Encyclopaedia Britannica, s. 481.

⁹POLYPHONY, 1993, 13, s. 33.

¹⁰Encyclopedia of Canada's Peoples (ďalej ECP). Ed. P. R. Magocsi. Toronto, University of Toronto Press 1999, s. 1261.

¹¹PALMER, H., ref. 7, s. 4.

¹²ECP, s. 608.

„enemy aliens“. V Kanade zaregistrovali dovedna 88 000 „nepriateľských cudzincov“.¹³ Jednotlivcov, ktorých označili za „nebezpečných“, zároveň policajné zložky navrhli na internovanie ako civilných vojnových zajatcov.

Z toho, čo sme uviedli, je zrejmé, že prisťahovalcov z Rakúsko-Uhorska (nad 18 rokov a bez „kanadského občianstva“) prinútili zaregistrovať sa na príslušnej policajnej stanici, zobrali im odlačky prstov a vydali im cudzinecké identifikačné preukazy. Vystavili ich aj ďalším problémom a ťažkostiam, najmä pravidelnému, zväčša mesačnému hláseniu sa na príslušnej policajnej stanici.¹⁴ Cestovať (napr. za pracovnými príležitosťami) mohli takíto jednotlivci iba na základe policajného povolenia, pričom vo vojrovej výrobe (kde vyplácali najvyššie mzdy) vôbec mali zákaz pracovať, nemohli slúžiť ani ako dobrovoľníci v kanadských ozbrojených silách. Úrady okamžite zastavili aj proces naturalizácie u tejto kategórie žiadateľov. „Enemy aliens“, ktorí pri námatkovej policajnej kontrole nepredložili identifikačný preukaz, alebo sa dopustili čo i len bezvýznamného priestupku, sa ocitli na policajnej stanici a bez akéhokoľvek vyšetrovania a zdôvodňovania mohli byť uväznení.¹⁵

Napätie vo vzťahoch medzi verejnosťou, úradmi a etnickými skupinami – nemeckou a „rakúsko-uhorskou“ – a následná diskriminácia začali narastať najmä po zverejnení správy o potopení luxusného anglického parníka Lusitania s 1153 pasažiermi na palube nemeckým torpédom dňa 2. mája 1915. Prepúšťanie „nepriateľských cudzincov“ zo zamestnania v tom čase už patrilo ku každodenným praktikám, preto sa na program dňa dostala iná, oveľa vyhrotenejšia podoba diskriminácie – internovanie.¹⁶

V Kanade vláda zriadila vskutku internačné tábory pod vojenským velením – dovedna dvadsaťštyri. Za náčelníka vymenovala už penzionovaného generála Williama D. Ottera. „Nepriateľských cudzincov“ v táboroch internovali z najrôznejších príčin: od nezamestnaných, ktorých chytili na úteku do Spojených štátov amerických, cez jednotlivcov s „podozrivým správaním“, až po osoby obvinené niektorými tamjšími príliš zápalistými nacionalistami z nelojálnosti voči Kanade.¹⁷ V táboroch s internovanými zachádzali ako s vojnovými zajatcami a využívali ich ako lacné pracovné sily, najmä na lesné práce a na výstavbu a opravu ciest.

---

¹³V postojoch Kanadčanov možno považovať zmenu percepcie nemeckých prisťahovalcov za najrazantnejšiu. Hoci Nemci žili v Kanade už dlhé desaťročia a pokladali ich za kultúrne kompatibilných s Kanadčanmi a nikdy im nezažlievali duálnu lojalitu, vojnové udalosti zrazu zmenili druhú až tretiu generáciu nemeckého pôvodu, ktoré už prešli procesom akulturácie, na najnežiadúcejších a najhanobnejších cudzincov – robotníkom a farmárom začínajúc a manažérom alebo univerzitným profesorom končiac. Diskriminácia Nemcov sa prejavovala postupne, najprv stratou zamestnania, potom ničením ich majetku a napokon aj uväznením. Sprievodným javom antinemeckej averzie sa stalo aj premenúvanie kanadských miest a lokalít s nemeckým osídlením a názvom (napr. mesto Berlin v Ontariu premenovali na Kitchener). In: ECP, s. 607. Aj predpojatosti voči väčšine prisťahovalcov z Rakúsko-Uhorska sa vypuknutím vojny iba znásobili. Najmä moment, že nemohli (nemuseli) nastúpiť do kanadských ozbrojených síl, sa stal kameňom úrazu a zvyšoval napätie, pretože ho domáci vnímali ako škodoradostnú výzvu nenaturalizovaných mladých mužov: „Vy /kanadskí/ mládenci, choďte do vojny a my tu zostaneme a budeme zarábať peniaze!“ PALMER, ref. 7, s. 4.

¹⁴Muži, ktorí si odslúžili základnú vojenskú službu v rakúsko-uhorskej armáde, boli prinútení hlásiť sa na policajnej stanici aj dvakrát týždenne a, ak bol príslušný policajný strážmajster osobitne predpojatý, aj denne. YAWORSKY-SOKOLSKY, Z.: *The Beginnings of Ukrainian Settlement in Toronto, 1891 – 1939*. Toronto : MHSO 1985, s. 299.

¹⁵Tamže, s. 299. Z postihu internovaním vyňali iba farmárov, hoci aj táto kategória „nepriateľských cudzincov“ musela sa zaregistrovať na polícii a odovzdať zbrane. In: BURNET, PALMER, H., ref. 7, s. 33.

¹⁶Internovania „enemy aliens“ sa hlasne dožadovala aj jedna zo skupín prisťahovalcov, kanadskí Taliani, ktorí sa zhodou okolností počas vojny nachádzali na „správnej“ strane. FERENGE, ref. 6, s. 119. Postoje zamestnávateľov voči „nepriateľským cudzincom“ sa rôznili. Niektorí sa svojich zamestnancov zastali a z práce ich neprepustili, iní zasa takýchto jednotlivcov vyhodili, a tak zjednodušili ich internovanie. In: KEALEY, G. S.: *The State, the Foreign-Language Press and the Canadian Labour Revolt of 1917 – 1920*. In: *The Press of Labor Migrants in Europe and North America 1880s to 1930s*. Eds. Ch. Harzig – D. Hoerder. Bremen, Univesität Bremen 1985, s. 317.

¹⁷ECP, s. 608.

Vojenská história

V prvej fáze pohonu na „nepriateľských cudzincov“ okrem Nemcov (okolo 2 000) v táboroch internovali aj okolo 6 000 mužov pôvodom z Rakúsko-Uhorska, väčšinou záložníkov rakúsko-uhorskej armády.¹⁸ Ako udáva kanadský historik G. S. Kealey – „skutočnosť, že väčšina z nich priamo nenávidela Rakúsko-Uhorsko, sa nebrala vôbec do úvahy“.¹⁹ Pretože sa s nimi dosť zle zaobchádzalo a v nehygienických táborových podmienkach často chorľaveli, šesťdesiatidevati z nich tam aj zomreli.²⁰

Pokúsime sa skontretizovať aj stav deprivácie, v ktorom sa v Kanade ocitli slovenskí prisťahovalci. Išlo o nezávideniahodnú zmenu úloh. Z pozitívne prijímaných prisťahovalcov, vítaných námedzných pracovných síl na farmách i v niektorých odvetviach priemyslu, sa stali podozrivé individua. Jediným ich „previnením“ bola uhorská štátna príslušnosť. V Kanade sa v predvečer prvej svetovej vojny nachádzalo relatívne málo Slovákov, odhad číni od päťtisíc do osemtisíc, čo bol relatívne nízky počet v porovnaní so susednou, približne päťstotisícovou americko-slovenskou komunitou. Značná časť pracovala najmä v banských prevádzkach v západných provinciách Kanady, kde sa postoj voči „enemy aliens“ zvlášť vyhrotili. Najmä prevádzkovatelia baní a železničná spoločnosť Canadian Pacific Railway (Kanadská pacifická železnica) v týchto oblastiach masovo prepúšťali „nepriateľských cudzincov“, pretože Angličania a Francúzi odmietali s nimi pracovať. Dokonca požadovali ich internovanie. Slováci ako relatívne malá etnická skupina neboli dostatočne zorganizovaní ani schopní kolektívne sa brániť, či spoločne prezentovať na verejnosti svoju lojalitu voči Kanade a antipatiu voči Rakúsko-Uhorsku. Dokonca sa ako príslušníci utláčaného národa monarchie nedokázali distancovať od Rakúšanov a Maďarov v Kanade.²¹

Nepriateľskej propagande, ktorá by ich mohla postaviť do negatívneho svetla ako prisťahovalcov Rakúsko-Uhorska, dokázali však čeliť slovenskí vystťahovalci žijúci v susedných Spojených štátoch amerických. Prípadná možnosť vstupu USA do vojnového konfliktu vytvárala však rovnako zdroj ich neistoty. Ako sme už naznačili, americko-slovenská komunita, na rozdiel od kanadsko-slovenskej, bola početná, dobre zorganizovaná a schopná deklarovať pred širokou verejnosťou i úradmi, že je nielen jednotná vo svojej lojalite voči Amerike, ale rozvíja aj akcie, zacielené na rozbitie Rakúsko-Uhorska a v prospech vzniku samostatného štátu Čechov a Slovákov. Práve na základe tejto široko rozvinutej aktivity v apríli roku 1917, keď Spojené štáty americké vstúpili do európskeho vojnového konfliktu, prezident W. Wilson už mohol americkým Slovákom celkom konkrétne prisľúbiť, že ich nebude považovať za nepriateľských cudzincov v krajine.

V rozdielnych podmienkach, ako sme už uviedli, sa ocitli vzápätí po vypuknutí vojny slovenskí vystťahovalci v Kanade. Z dostupných informácií o ich reakcii na vojnové opatrenia Kanady vieme, že prepukla medzi nimi panika. Mnohí sa pokúsili opustiť Kanadu a potajme sa dostať (pešo cez hranice) do USA, kde bola pokojná situácia. Návrat na Slovensko neprichádzal do úvahy jednak kvôli obmedzenej lodnej doprave, ale aj preto, lebo aj vystťahovalec, už naturalizovaný „kanadský“ občan, mohol byť po návrate do Uhorska uväznený, ak si neodslúžil základnú vojenskú službu, dokonca aj ako záložník, ak zanedbal výzvu k nástupu do armády. Mnohí sa však z najrôznejších príčin ocitli v kanadských internačných

---

¹⁸ECP, s. 244. Internovali najmä po nemecky hovoriacich Rakúšanov, ale aj Rusinov Slovákov, Chorvátov, Slovincov.

¹⁹KEALEY, ref. 16, s. 317.

²⁰ECP, s. 608.

²¹Málopočetné zoskupenia slovenských imigrantov v Kanade v období do prvej svetovej vojny sa snažili udržať si aspoň akú-takú spojitost' s americko-slovenskou komunitou, ktorú opustili pôvodne kvôli výhodným pracovným podmienkam v susednej Kanade. Viacerí naďalej pociťovali, že tvoria jej odnož a v záujme vlastnej sociálnej zábezpeky sa združovali aj v odbočkách slovenských svojpomocných spolkov, ktoré mali ústredie v USA. Kanadsko-slovenská komunita nemala ešte dostatok síl, aby si vybudovala vlastnú inštitucionálnu sieť.

táboroch.²² Zaskočení nepriazňou osudu, obracali sa na príbuzných a známých v USA a ich prostredníctvom najmä na funkcionárov americko-slovenských spolkov so žiadosťou o pomoc.²³ Úpenlivých prosieb neustále pribúdalo, a tak napokon značnú dávku solidarity s internovanými krajanmi v Kanade prejavila ako najkompetentnejšia organizácia Slovenská liga v Amerike. Predseda Slovenskej ligy v Amerike Albert Mamatey začal vo veci konať. Skontaktoval sa s britským ambasádorom vo Washingtone²⁴ a požiadal ho, aby Slovenská liga v Amerike mohla vyslať do Kanady svojho zástupcu. V ligárskych a spolkových americko-slovenských kruhoch sa uvažovalo rovnako o alternatíve: predostrieť kauzu internovaných kanadských Slovákov predstaviteľom československého zahraničného odboja v Paríži so žiadosťou, aby sa vplyvné anglické, francúzske a ruské kruhy tejto veci ujali.²⁵ Napokon predsa len zvíťazila najefektívnejšia alternatíva, osobná intervencia delegáta Slovenskej ligy v Amerike u hlavného veliteľa internačných táborov v Kanade, generála Williama D. Ottera. Do Ottawy, kde sídlil W. D. Otter a jeho Internment Operations Office, disponujúci centrálnym registrom „nepriateľských cudzincov“ a internovaných osôb, poslala Slovenská liga v Amerike jedného zo svojich významných spolupracovníkov, Matúša Gazdika.²⁶ Z Pittsburghu do Ottawy vycestoval M. Gazdík 3. júna 1915.²⁷ Generálovi W. D. Otterovi, ktorý ho prijal 8. júna, sa snažil vysvetliť, že Slováci sú v Kanade väznení neoprávnene, pretože ako celok sú v monarchii utláčanou národnosťou, ktorá vojnové ciele monarchie nepodporuje. Memorandum Slovenskej ligy v Amerike (anglickú verziu – pozn. E. J.), vypracované roku 1914, najmä jeho požiadavku práva na sebaurčenie pre Slovákov, použil M. Gazdík ako dôkazový materiál. Generál W. D. Otter uznal závažnosť memorandumových argumentov, presvedčili ho o kritickom postoji Slovákov voči monarchii. Vďaka jeho pozoruhodnej osobnej ústretovosti delegát Slovenskej ligy v Amerike získal v jeho úrade potrebný dokument, povolujúci vstup do internačných táborov, ďalej aj písomný súhlas, že môže vyhľadať medzi internovanými Slovákov, vyselektovať spomedzi nich jednotlivcov lojálnych voči Kanade a odmietajúcich vojnové ťaženie monarchie a podať návrh na ich prepustenie.

²²Spomienky pionierov. Zost. I. Stolárik. Toronto : Kanadská slovenská liga 1978, s. 185. Tiež CHRENEK, F.: Bankhead, Alta, Canada. Naša Orava, roč. 3, 1920, č. 14, s. 3.

²³Časť kanadských Slovákov bola zorganizovaná v odbočkách americko-slovenských spolkov v Kanade a platila si členské príspevky v Národnom slovenskom spolku, Prvej katolíckej slovenskej jednote a iných spolkoch, a tak oprávnené očakávala aj bratskú pomoc v položení, v ktorom sa ocitla.

²⁴Britský veľvyslanec v USA zastupoval aj záujmy Kanady, ktorá v tomto období ešte nemala vlastné zahraničné zastupiteľstvá.

²⁵FERENCE, ref. 6, s. 119. Touto cestou sa zrejme riešila kauza internovaných Čechov v Kanade. Z literatúry čerpáme nasledovné tvrdenie: „Czechoslovak Benevolent Association vo Winnipegu (svojpomocný spolok českých prisťahovalcov v Kanade – pozn. E. J.) obrátil sa o pomoc na České národní sdružení v Chicagu (strešná organizácia amerických Čechov – pozn. E. J.) s požiadavkou, aby boli Česi a Slováci v Kanade uznaní za non-enemy aliens. In: ECP, s. 401-2. Zárok Českého národného združenia (poslal do Kanady tajomníka združenia dr. Jaroslava Smetanku – pozn. E. J.), ktorý nasledoval, zrejme nedopadol v prospech obojstrannej spokojnosti, preto Slovenská liga v Amerike riešila kauzu internovaných Slovákov v Kanade osobitne, resp. paralelne. V liste Jána Podbielančika z Fernie, B.C. adresovanom M. Gazdikovi do Pittsburghu z 22. 1. 1916 našla sa nasledovná zmienka o konkrétnom postupe pri spoločnom vymáhaní zajatcov z internačného tábora v Morrissey, B. C.: „Bratia Česi vyslobodily paru čvo ich tu bolo len Čechov, ale Slovakov nie... Dr. Smetana... na vypustenie Slovakov ani možno križom slamy tu nezrobil. Či zrobil inde o tom neznam.“ Dom zahraničných Slovákov, Bratislava (ďalej DZS), f. Slovenská liga v Amerike (ďalej SlvA), b. č.

²⁶Gazdík Matúš, činiteľ Slovenskej ligy v Amerike, roku 1917 tajomník Slovenskej ligy v Amerike, signatár Pittsburskej dohody, po roku 1918 pracovník československého konzulátu v Pittsburghu. In: Slovenský biografický slovník. Zv. II. Martin : Matica slovenská 1987, s. 173.

²⁷M. Gazdík vycestoval do Kanady spolu s delegátom amerických Chorvátov Josipom Marohničom, ktorý zastupoval Chorvátsky národný spolok so sídlom v Pittsburghu. Menovaný sa zaslúžil o vyslobodenie Chorvátov, ktorých internovali v táboroch severného Ontaria. RASPORICH, A. W.: For a Better Life. A History of a Croatsians in Canada. Toronto : MHSO 1982, s. 82-3. Za obdobným cieľom do Kanady údajne vycestoval aj zástupca Slovincov. In: FERENCE, ref. 6, s. 119.

Pre obmedzené finančné prostriedky, ktoré M. Gazdíkovi poskytla Slovenská liga v Amerike (jej predseda A. Mamatey v tom čase mohol zo spolkových zdrojov osobne disponovať iba hotovosťou do výšky päťsto dolárov), absolvoval cestu iba do troch internačných táborov, nachádzajúcich sa v provincii Ontario – Fort Henry, Camp Petawawa a Camp Kapuskasing. Generála W. D. Ottera osobne a správu internačných táborov na záver pobytu písomne požiadal o prepustenie 19 lojálnych Slovákov a vrátil sa do USA.²⁸

V západokanadských provinciách však jestvovali ďalšie internačné tábory, v ktorých – ako sa dalo očakávať podľa tamajšieho koncentrovaného výskytu slovenských prisťahovalcov – mohli sa nachádzať internovaní Slováci vo väčšom počte. Gordický uzol, ktorý však musela Slovenská liga v Amerike rozťat', tvorila značná finančná čiastka, potrebná na opätovné vycestovanie delegáta.²⁹ V podstate jestvovala aj možnosť, že sa na finančnom krytí značných cestovných nákladov budú spolupodieľať aj finančne relatívne silné členské organizácie Slovenskej ligy v Amerike, Národný slovenský spolok a Prvá katolícka slovenská jednota, hoci aj ďalšie organizácie, ktoré tvorili kolektívne členstvo Slovenskej ligy v Amerike, tiež vyzvali prostredníctvom tlače k priamej finančnej spolupráci³⁰. Napokon sa potrebnú hotovosť predsa len podarilo zozbierať. V decembri roku 1915 mohol generál W. D. Otter zareagovať na list A. Mamateya v tom zmysle, že berie na vedomie opätovnú cestu M. Gazdíka do Kanady a vysloviť prísľub, že mu zabezpečí vstup do všetkých táborov v západokanadských provinciách.³¹

M. Gazdík s novým povolením od generála W. D. Ottera postupne ponavštevoval internačné tábory, umiestnené v provinciách Manitoba (Brandon), Alberta (Lethbridge) a Britská Kolumbia (Field, Revelstoke, Edgewood a Fernie). Na konci tejto veľkej západokanadskej misie, s výsledkami ktorej bol osobne nadmieru spokojný, podal návrh na prepustenie stovky internovaných Slovákov.³²

Aktívny prístup Slovenskej ligy v Amerike k problémom a ťažkostiam, ktoré po vypuknutí prvej svetovej vojny museli prekonávať viacerí Slováci žijúci v Kanade, spolu s textom Memoranda, predloženým na najvyšších miestach, údajne zapôsobili aj na ďalšieho vysokého vojenského hodnostára v Ottawe, generála S. Hughesa, brata kanadského ministra domobrany. Údajne vyhlásil: „Ak by bol každý rakúsko-uhorský občan takého zmýšľania, aké majú Slováci

²⁸FERENCE, ref. 6, s. 119. Na opätovnom prijatí generál W. D. Otter ubezpečil M. Gazdíka, že, ak by mu predložil identifikačné čísla lojálnych Slovákov, internovaných aj v ďalších táboroch, nariadil by ich prepustenie. Z uvedeného vyplýva, že Gazdík viac-menej selektoval medzi internovanými a tými jednotlivcami, ktorí pred ním vierohodne nedokázali, že sú antihabsbursky orientovaní, na prepustenie nenavrhol. In: FERENCE, ref. 6, s.119. Zostáva iba na úrovni dohadov, akou formou M. Gazdík realizoval selekciu medzi internovanými Slovákami, či iba formou rozhovoru a či na základe členstva v kanadských odbočkách americko-slovenských spolkov, prípadne za pomoci dôveryhodného informátora.

²⁹Návrh generála W. D. Ottera, aby ďalších internovaných v nenavštvivených táboroch oslobodili iba na základe informácií veliteľov táborov, neuznali zasa činitelia Slovenskej ligy v Amerike za dostačujúci a trvali na tom, aby lojalitu týchto ľudí vyšetril osobne M. Gazdík. In: FERENCE, ref. 6, s. 121.

³⁰Otázka finančnej spoluúčasti medzi americko-slovenskými spolkami nenapredovala práve najúspešnejšie, hoci zúčastnení si uvedomovali, že koordinované úsilie je účelnejšie ako aktivity jednotlivých spolkov, vykonávané osve, pretože tie oslobodzovaciu akciu iba predražujú. A. Mamatey (zároveň predseda Národného slovenského spolku – pozn. E. J.) sa dokonca rozhodol pre rúznú osobnú urgenciu, adresovanú predsedovi Prvej katolíckej slovenskej jednoty Jozefovi Kieselovi do Scrantonu. V liste uviedol: „Písalo sa často zvlášť zo strany Jednoty (noviny Prvej katolíckej slovenskej jednoty – pozn.) o sblížení organizácií. Tu je čas ku spoločnej akcii. Teda nech je to nielen na papieri, alebo v rečiach, ale v skutkoch to sblíženie... dajte mi znať, že nedáte na ten cieľ nič, aby sa nemuselo ďalej čakať. Keby sme vedeli pozitívne, že IKSJ nedá na to nič, financoval by to sám Národný slovenský spolok.“ Kópia listu A. Mamateya z 24. 11. 1915 Jos. Kieselovi. DZS, SLvA, b. č. Prvá katolícka slovenská jednota po tejto urgencii nasledovala príklad Národného slovenského spolku a tiež prispela 250 dolármi. In: SIDOR, K.: Slováci v zahraničnom odboji. Bratislava, vl. n. 1928, s. 59-60. Národné noviny zároveň varovali, že ak sa internovaným kanadským Slovákom nepomôže, môžu sa rozpadnúť kanadské odbočky americko-slovenských spolkov, čo ohrozí život tejto komunity. In: FERENCE, ref. 6, s. 119.

³¹List generála W. D. Ottera A. Mamateyovi z 9. 12. 1915. DZS, SLvA, b.č.

³²KIRSCHBAUM, J. M.: Slovaks in Canada. Toronto: Canadian Ethnic Press Association of Ontario 1967, s. 92.

a ich Slovenská liga, potom by vláda vôbec nemusela vydržiavať internačné tábory, ktoré ju stoja milióny dolárov.³³

Vďaka pozoruhodnej ústretovosti najvyššieho vojenského velenia internačných táborov v Kanade mohla Slovenská liga v Amerike uzavrieť kapitolu nezištnej pomoci trpiacim spolupatričným. Dosiahla, že z internačných táborov v Kanade prepustili spolu 120 Slovákov. Vyskytlo sa však aj zopár jednotlivcov, ktorých, napriek Gazdíkovi návrhu, z internácie neprepustili. V archivovaných materiáloch Slovenskej ligy v Amerike sa o tom nachádzajú viaceré dôkazy.³⁴ Dôvody nerešpektovania definitívneho rozhodnutia o prepustení, ktoré udeľovalo najvyššie vojenské velenie v Ottawe, zostávajú neznáme. Viaceré súvislosti, napr. aj selekcia, ktorú medzi internovanými realizoval M. Gazdík, či viaceré intervencie v prospech internovaných,³⁵ naznačujú, že v táboroch aj začiatkom roku 1916 naďalej zotrvali niektorí slovenskí prisťahovalci.

Neodvažujeme sa a prakticky sa ani nedá presnejšie určiť, kedy aj ostatných internovaných (nielen Slovákov, ale aj iných prisťahovalcov z monarchie, pričom jednotlivcov nemeckého pôvodu neprepúšťali) definitívne prepustili z internačných táborov. Tieto termíny boli zrejme značne pohyblivé, ale bolo to pravdepodobne v priebehu roku 1916³⁶. V Kanade začal sa vynárať akútny nedostatok pracovných síl najmä následkom rapidného nárastu zbrojárskeho priemyslu. Ako sa napokon ukázalo, aj v podmienkach vojnového stavu a v pomeroch ovplyvnených xenofóbiou, predsa len zvíťazilo pragmatické myslenie a internovaných prepúšťali.³⁷

Treba iba dodať, že osudy vyslobodených jednotlivcov, ako naznačujú pramene, sa odvíjali rôzne. Niektorým sa bez problémov podarilo nastúpiť na pôvodné pracoviská, či dokonca získať povolenie, aby mohli odísť do USA. Iní zase prácu vôbec nedostali, alebo ich prinútili odpracovať si ešte istý čas tam, kde to potreby ekonomiky vyžadovali, ale bez nároku na mzdu.

Iné pramene zasa prezrádzajú, že aj dodatočne vyslovované mienky o pomeroch, panujúcich v internačných táboroch, sa značne rozchádzajú. Na jednej strane sa vyskytli názory, ktoré internáciu spojenú s prácami v lese považovali za ľahší údel v porovnaní s obvyklým pracovným zaradením slovenských prisťahovalcov, ktorí sa zväčša živili ťažkou prácou v banenských prevádzkach.³⁸ Na druhej strane sa iným pomery v táboroch javili drastické, až kruté.³⁹ Je teda otázne, či zverejnená mienka M. Gazdika o tom, že zaobchádzanie s internovanými osobami a ich životné podmienky sú dobré,⁴⁰ vystihuje realitu. Úmrtia šesťdesiatichdeviatich

³³Tamže, s. 92.

³⁴Napr. telegram J. Wagnera z Natalu, B.C. adresovaný M. Gazdíkovi zo dňa 31. 1. 1916 s textom, že John Marmot, ktorého Gazdík navrhol na prepustenie, prepustený nebol. DZS, SlvA, b.č.

³⁵Napr. list kňaza slovenskej rímskokatolíckej farnosti vo Fort Williame Johna Novotného M. Gazdíkovi do Pittsburghu z 19. 1. 1916, v ktorom sa menovite prihovára za vyslobodenie troch uväznených Slovákov z jeho farnosti v tábore Kapuskasing. DZS, SlvA, b.č.

³⁶ECP, s. 244. V lokalite Fort William, Ontario, kde sa koncentrovalo dosť slovenských prisťahovalcov, z vďačnosti založili si roku 1916 odbočku Slovenskej ligy v Amerike so 150 členmi. STOLÁRIK, I.: Kanadská slovenská liga 35-ročná. Toronto, Kanadská slovenská liga 1967, s. 9.

³⁷Výnimku však neudelili nemeckým prisťahovalcom. Približne 2 000 z nich zostalo v internačných táboroch, ktoré zostali otvorené až do februára 1920. In: ECP, s. 608. Generál W. D. Otter po skončení vojny neprestajne korešpondoval s príslušnými vládnyimi kruhmi o zdraví škodlivom pobyte internovaných v táboroch. Tie však nejavili ochotu prepustiť ich, lebo podľa ich mienky „...situácia vo svete nebola ešte zďaleka taká jednoduchá a najľahším riešením bolo ponechať ich naďalej v táboroch“. In: Multiculturalism and Ukrainian Canadians. In: Polyphony (Toronto, MHSO) 1993, 13, s. 51.

³⁸List Jána Podbielančika z Fernie, B. C. adresovaný M. Gazdíkovi z 22. 1. 1916. DZS, SlvA, b.č.

³⁹Dňa 11. 1. 1916 generál W. D. Otter oznámil M. Gazdíkovi do Pittsburghu, že dvoch Slovákov (Rudolfa Olíčka a Jozefa Pisona) vážne zranili ozbrojení strážcovia počas nástupu do železničných vozňov kvôli prevozu z jedného internačného tábora do druhého, jedného z nich vážne bajonetom do chrbta. List, orig. DZS, SlvA, b.č.

⁴⁰FERENCE, ref. 6, s. 119.

internovaných prisťahovalcov z Rakúsko-Uhorska v priebehu jedného roka naznačujú skôr negatívnu skúsenosť, najmä, ak máme na zreteli skutočnosť, že vystáhalcami boli zväčša mladí zdraví muži v najproduktívnejšom veku.

Neradostný osud postihol iba menšie percento z celkového počtu slovenských vystáhalcov v Kanade. Vojnová prosperita, vyvolaná rapidným nárastom zbrojárskeho priemyslu a veľkým dopytom po poľnohospodárskych produktoch zasa iným jednotlivcom, ktorých sa represálie natoľko nedotkli, veľmi zlepšila životné podmienky. Napr. v provinciách Alberta a Britská Kolumbia niektorí slovenskí prisťahovalci počas vojny veľmi dobre zarábali, takže vojna sa pre nich skončila slušnými úsporami, alebo kúpou domu a jedného – dvoch automobilov (jedného do práce a druhého na výlety).⁴¹

Pripisovanie negatívnych charakteristík týmto cudzincom a intolerancia voči „enemy aliens“ v Kanade viac-menej nezanikli ani po vojne. V Kanade sa nanovo zdvihla vlna nevráživosti, dokonca sa zopakovali tlaky poprepúšťať „nepriateľských cudzincov“ zo zamestnania, aby sa uvoľnili pracovné miesta pre príslušníkov demobilizovanej kanadskej armády, vracajúcich sa z frontov.⁴²

Prežívajúce anticudzinecké postoje sa po skončení vojny pretransformovali aj do kanadskej prisťahovaleckej politiky. Roku 1919 Kanada celkom zatvorila svoje prístavy a hraničné prechody pred prílevom prisťahovalcov z bývalých nepriateľských krajín.⁴³ Dokonca sa nepovoľovalo ani spájanie rodín, t. z., že prisťahovalec si nemohol do Kanady priviesť ani ženu, ani deti. Táto skutočnosť prinútila mnohých, aby krajinu opustili. Okrem toho vláda prijala roku 1919 ďalšie represívne opatrenie, paragraf 41 imigračného zákona, ktorý oprávňoval federálne orgány deportovať „nebezpečných cudzincov“ z krajiny. Postihlo to aj zopár rakúsko-uhorských imigrantov. Obvinených z poburovania nedobrovoľne deportovali späť do Európy. Navyše roku 1919 sa kanadská vláda rozhodla predĺžiť čakaciu dobu na naturalizáciu u imigrantov z bývalých nepriateľských krajín z piatich na desať rokov.⁴⁴

Stereotyp „enemy alien“ sa prejavil ako veľmi húževnatý. Traumatizujúca skúsenosť z vojnového obdobia poznačila ďalší vývin bývalých „nepriateľských etník“ v Kanade. Na konflikt lojalít zväčša odpovedali kamuflovaním svojej pôvodnej etnicity. Prioritou po vojnových rokoch sa stali akulturačné snahy, pôvodnú slovenskú komunitu nevynímajúc, až kým ju nezrevitalizovala ďalšia vlna slovenských prisťahovalcov v druhej polovici 20. rokov 20. storočia.

⁴¹Zpráva o návštěvě některých československých osad v západní Kanadě. Správa generálního konzula Československé republiky v Montreale F. Květoňa z 24. 4. 1929 Ministerstvu zahraničních věcí a v odpise Ministerstvu sociální starostlivosti v Prahe. Státní ústřední archiv Praha : Ministerstvo sociální péče, šk. 3966, 10 626.

⁴²Razie proti „nepriateľským cudzincom“ uskutočňovali najmä vojnoví veteráni, ktorí nedostali očakávané dobre platené zamestnania. Túlili sa preto po mestách, vyhľadávali cudzincov, odvádzali ich na políciu a žiadali prepustiť zo zamestnania. Polícia sa iba miestami pokúšala mierniť výčiny veteránov. In: YAWORSKY – SOKOLSKY, ref. 14, s. 299-300. Jediný nám známy verejný a organizovaný prejav solidarity voči spojeneckej kauze sa uskutočnil v septembri roku 1918 v baníckej oblasti na hraniciach Alberty a Britskej Kolumbie, nazývanej Crow's nest Pass. Na pochode z Franku do Bellevue a následnom mítingu vyjadrili Česi a Slováci žijúci v tejto oblasti pod spojeneckými zástavami svoju lojalitu Kanade a Spojencom vo vojne. In: PALMER, H.: Land of the Second Chance. Lethbridge, The Lethbridge Herald 1972, s. 197.

⁴³Obmedzenie prisťahovania sa týkalo Nemcov, Rakúšanov, Maďarov, Bulharov a Turkov. Z hľadiska prijímania prisťahovalcov Nemecko zostalo aj po roku 1923 tzv. neuprednostňovanou krajinou (nonpreferred country). Do kategórie „preferred class“ Nemcov preradili až roku 1927. Public Archives of Ontario, fond RG 76, Vol. 145, File 34274, Hungarian Immigration 1909 – 1923.

⁴⁴ECP, s. 607.

POKUS O ČESKOSLOVENSKO-POLSKÉ VOJENSKÉ SBLÍŽENÍ V BŘEZNU 1938

JIRÍ FRIEDL – PAVEL ŠRÁMEK

FRIEDL, J. – ŠRÁMEK, P.: The Attempt on Military Rapprochement between the Czecho-Slovak and Polish Armies in March 1938. *Vojenská história*, 9, 4, 2005, pp 92 – 101, Bratislava.
In the study the authors focused on clarification of the attempt on military rapprochement between the Czecho-Slovak and Polish Armies in March 1938, which main participants were the Czecho-Slovak and Polish attachés in Bucharest, Lt-Col Otakar Buda and Lt-Col Tadeusz Zakrzewski. Published documents are translated descriptions of three records of March 1938 and the description of the covering letter of Tadeusz Zakrzewski of February 1940 that depicts contacts between the Czecho-Slovak and Polish Armies on the eve of the Munich crisis.
Military History. Czecho-Slovakia-Poland. March 1938.

Kontakty mezi československou a polskou armádou v letech 1918 až 1939 již byly v minulosti dobře popsány, i když převážně jen polskými historiky. Česká strana věnovala tématu, mimo jiné i proto, že se nedochovaly příslušné dokumenty, mnohem menší pozornost.¹ Problematika je tak většinou známa jen z jednoho pohledu a pohled z druhé strany chybí.

Platí to i pro jednání československého a polského vojenského atašé v Bukurešti Otakara Budy a Tadeusze Zakrzewského koncem roku 1937 a počátkem roku 1938. Polská historická literatura celou záležitost opakovaně podrobně popsala,² nicméně některé nejasnosti zůstaly. Protože se nedávno objevily nové hypotézy o pozadí tohoto pokusu o vojenské sblížení obou zemí a protože jde současně o názorný příklad postojů československé a polské armády krátce před mnichovskou krizí na podzim 1938, rozhodli jsme se publikovat příslušné polské dobové dokumenty a zhodnotit je z československého pohledu.

---

¹Z řady polských prací např. KUPLIŃSKI, J.: Polsko-czechosłowackie kontakty wojskowe od wiosny 1938 do jesieni 1939 roku. Gdańsk 1977; LECZYK, M.: Polska i sąsiedzi. Stosunki wojskowe 1921 – 1939. Białystok 1997 a především série textů v časopise *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej* (dále jen SDZEŠ): BALCERAK, W.: Sprawa polsko-czechosłowackiego sojuszu wojskowego w latach 1921 – 1927. In: SDZEŠ, sv. 3, 1967, s. 207-226; BULHAK, H.: Z dziejów stosunków wojskowych polsko-czechosłowackich w latach 1921 – 1927. In: SDZEŠ, sv. 5, 1969, s. 115-145; TÝŽ: Z dziejów stosunków wojskowych polsko-czechosłowackich w latach 1927 – 1936. In: SDZEŠ, sv. 11, 1975, s. 97-150; TÝŽ: Czechosłowackie próby wznowienia rozmów na temat sojuszu wojskowego z Polską (1937 – 1938). In: SDZEŠ, sv. 12, 1976, s. 203-210; TÝŽ: Próba czechosłowackich kól wojskowych nawiązania rozmów sojuszniczych z polskim Sztabem Głównym w marcu 1938 r. In: SDZEŠ, sv. 15, 1979, s. 205-209. V českých pracích lze převážně obecné zmínky najít v Češi a Poláci v minulosti. 2. díl, Praha 1967, s. 547-549; *Vojenské dějiny Československa*. 3. díl, Praha 1987, s. 289-294 nebo GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Československo-polské vojenské zpravodajské styky na jaře a v létě roku 1939. In: *Historie a vojenství*, roč. 41, 1992, č. 3, s. 66-94.

²BULHAK, *Czechosłowackie próby*, ref. 1, s. 205-206. TÝŽ, *Próba czechosłowackich*, ref. 1, s. 206-208. LECZYK, ref. 1, s. 388-390. Naposledy DESZCZYŃSKI, M. P.: *Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938 – 1939*. Warszawa 2003, s. 124-126.

Major Otakar Buda (od 1. července 1937 podplukovník) přišel do Bukurešti v lednu 1937,³ podplukovník Tadeusz Zakrzewski nastoupil do funkce vojenského přidělence v Bukurešti ve stejném roce.⁴ V prosinci 1937 při jednom ze vzájemných setkání Buda sdělil Zakrzewskému, že Československo je ohroženo Německem a dříve nebo později se musí dohodnout s Polskem. Současně naznačil možnost oddálení se Sovětskému svazu, pokud dojde k československo-polské dohodě.

Další podobná schůzka následovala v březnu 1938, kdy Buda pod vlivem anšlusu Rakouska navrhl vytvoření československo-polské unie. Uvedl, že takový plán československá armáda určitě podpoří, politici však mohou mít výhrady. Zakrzewski mu proto navrhl, aby velení československé armády stanovilo podmínky pro případné jednání. Československý Hlavní štáb zareagoval rychle a navrhl vyslání zplnomocněného důstojníka na místo, které si Poláci určí. Reakce polského Hlavního štábu byla ovšem jednoznačně odmítavá. Podplukovník Zakrzewski, který československo-polské sblížení podporoval, byl povolán do Varšavy a hrozilo mu dokonce odvolání z funkce. Do Bukurešti se nakonec vrátil, ale s kategorickým zákazem vést jakákoliv další jednání. Československý návrh tak zůstal bez odpovědi.

Významná funkce podplukovníka Budy spojená s jeho ujištěním, že vyjadřuje názor celé československé armády, vedly polské historiky k názoru, že Buda vystupoval jménem nejvyšších velitelů československé armády a jednalo se o jejich snahu navázat vojenskou spolupráci. Jedna z těchto teorií naznačuje, že mohlo jít například o iniciativu náčelníka československého Hlavního štábu armádního generála Ludvíka Krejčího domluvit se s Polskem bez vědomí československých politiků.⁵ Těmto úvahám nahrává skutečnost, že k velmi podobnému rozhovoru došlo v únoru 1938 v Moskvě mezi tamním československým vojenským atašé plukovníkem Františkem Dastichem a jeho polským kolegou majorem Stanisławem Malcińskim.⁶

Pokusme se proto nejprve odpovědět na otázku, zda Otakar Buda hovořil jen za sebe nebo dostal k jednání pokyn od svých nadřízených? Jediným písemným podkladem na československé straně jsou vzpomínky generála Ludvíka Krejčího na události roku 1938 vzniklé v roce 1966.⁷ V nich se píše: „Snažili jsme se alespoň přes vojenské přidělence navázat přátelské styky především proto, že Poláci měli rovněž spojeneckou smlouvu s Francií. Jen jednou došel vzkaz od polského atašé z Bukurešti (v kterém roce to bylo se již nepamatuji), že by mělo dojít k nějakému dorozumění. Samozřejmě, že jsme ihned reagovali kladně

³Otakar Buda se narodil 18. 9. 1894 ve Vídni, před 1. světovou válkou studoval na vysoké škole technické v Praze. Po odvedení do rakousko-uherské armády bojoval na italské frontě, kde byl v roce 1917 zajat. Vstoupil do československých legií v Itálii a po vzniku Československa zůstal v armádě. Nejprve sloužil u ženijních jednotek, po absolvování vysoké školy válečné v Praze a Paříži na Hlavním štábu československé armády. Za druhé světové války se zapojil do domácího odboje. V roce 1945 byl znovu přijat do armády, ale onemocněl a 11. 8. 1948 v Praze zemřel. Viz Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále jen VÚA-VHA) Praha, Kvalifikační listina Otakara Budy.

⁴Tadeusz Zakrzewski se narodil 24. 10. 1893, sloužil v ruské armádě, kde během 1. světové války velel rotě a praporu. Byl členem polské delegace na odzbrojovací konferenci v Ženevě a mezi světovými válkami působil jako šéf jednoho z referátů 1. oddělení Hlavního štábu polské armády. Za druhé světové války plnil různé funkce u polských oddílů v Egyptě a na Blízkém východě, od roku 1942 ve štábu polských výsadkových jednotek ve Velké Británii. Po válce se vrátil do Polska a angažoval se v politice – stal se vedoucím samosprávně-administrativního oddělení Ústředního výkonného výboru Polské socialistické strany. V roce 1948 byl bezdůvodně uvězněn, ve vězení držen až do roku 1955 a o rok později rehabilitován. Zemřel 10. 4. 1966 ve Varšavě. Viz STAWECKI, P.: Oficerowie dyplomowani Wojska Polskiego drugiej Rzeczypospolitej. Wrocław – Warszawa – Kraków 1997, s. 246.

⁵DESZCZYŃSKI, ref. 2, s. 97 (pozn. 131) a s. 126 (pozn. 46).

⁶BULHAK, Czechoslovakie próby, ref. 1, s. 206-209. LECZYK, ref. 1, s. 388-389.

⁷KREJČÍ, L.: Obranyšopnost ČSR 1938. In: Odboj a revoluce, roč. 6, 1968, č. 2, s. 14-41, zde s. 24.

a dychtivě očekávali další podněty. Ty však již nepřišly, až nám konečně polský atašé vzkázal, že za své nevhodné iniciativní počínání byl pokárán.“ Z Krejčího vyjádření vyplývá, že velení československé armády reagovalo až na návrh Zakrzewského a iniciativa od něj tedy nevyšla.

Tento závěr potvrzují i některá Budova tvrzení neodpovídající tehdejší skutečnosti (např. že nikdo nevěří v pomoc Francie a Anglie) a především naprostá apolitičnost československé armády prosazovaná od roku 1927, která vylučovala zrození vážně míněného návrhu na československo-polskou federaci. Ostatně československá armáda se na polské kolegy přímo neobrátila ani v nejkritičtější chvíli Mnichova, kdy se shodla, že jedině za podmínky polské neutrality je možné jít do války s Německem.⁸

Nyní se podíváme na otázku druhou, a to, jak by československá armáda reagovala na případnou kladnou odpověď z Polska? Postupovala by samostatně nebo by informovala politiky? Určitou dobu by snad mohla postupovat sama, ale dříve nebo později by zcela jistě musela o celé věci informovat příslušná místa. Velení československé armády bylo totiž naprosto loajální k politickému vedení státu a také, jak již bylo zmíněno výše, jeho apolitičnost nedovolovala dlouhé vedení podobných rozhovorů. Je ostatně možné, že alespoň Edvard Beneš o jednání v Bukurešti informován byl. Generál Krejčí si totiž od něj podobné aktivity nechával schvalovat.⁹

Vše tedy nasvědčuje tomu, že iniciativa vzešla od podplukovníka Budy, i když na jeho obhajobu nutno říci, že vycházel z reálných podkladů. Myšlenka vojenské spolupráce s Polskem byla v československé armádě skutečně velmi rozšířená a zastávali ji nejvyšší činitelé na Hlavním štábu (generál Krejčí, Husárek), ve Vojenské kanceláři prezidenta republiky (generál Bláha) i na zemských vojenských velitelstvích (generál Luža, Prchala).¹⁰ Lze si proto dobře představit, že podnětem k Budovým snahám mohly být třeba soukromé rozhovory s těmito důstojníky na téma role Polska při obraně Československa. Takto by se ostatně dalo vysvětlit i jednání v Moskvě.

Velení polské armády však následovalo a podporovalo politiku svého ministra zahraničí Józefa Becka, která byla ve svých důsledcích protičeskoslovenská. Beck nevěřil v životaschopnost svého jižního souseda a počítal s jeho rozpadem, přičemž Polsko toho mělo využít ve svůj prospěch. Stoupenci vojenské spolupráce s Československem se sice v polské armádě nacházeli, ale bylo jich málo a měli prakticky nulový vliv. Je ostatně příznačné, že o případném jednání vojenských zástupců obou zemí neměli být informováni československý vyslanec a vojenský atašé ve Varšavě. Oba by nejspíše, protože dobře znali situaci v Polsku, upozorňovali na maršnost takového počínání.¹¹

Jednání Budy a Zakrzewského v Bukurešti v březnu 1938 se stalo posledním takovým kontaktem před dramatickými událostmi podzimu 1938. K dalším došlo až v listopadu 1938, přičemž iniciativa vyšla tentokrát z polské strany. Situace byla ovšem oproti březnu naprosto odlišná. A to jak v postavení okleštěného a života téměř neschopného Československa, tak v myšlení

---

⁸ŠRÁMEK, P.: Odhodlání versus loajalita. Názory a postoje velení československé armády v roce 1938. In: Soudobé dějiny, roč. 11, 2004, č. 1-2, s. 56-87, zde s. 73.

⁹Například na jaře požádal prezidenta Beneše o souhlas s návrhem obrátit se na svého francouzského kolegu generála Maurice Gamelina a dohodnout s ním podmínky mobilizace československé a francouzské armády. Viz Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943. Svazek 1, Praha 1966, č. 288, s. 348.

¹⁰Generál Bláha například v úvaze z roku 1934 „Obrana republiky a Polsko“ (VÚA-VHA Praha, Vojenská kancelář prezidenta republiky, 1934, č. j. 5 Taj., kar. 7) konstatoval: „Je nutné, aby naše odpovědné kruhy znaly, že vše, co podnikáme pro obranu, že všechny miliardy, a ostatní úsilí může vyjít naplano, a že naše obrana není obranou bez polské pomoci.“

¹¹Vyslanec Juraj Slávik sice na pokyn prezidenta Beneše připravil v dubnu 1938 obecné memorandum o možnosti československo-polského dorozumění, ale bod navrhuje vzájemnou vojenskou spolupráci z něj nakonec vyškrtl. Viz Československá zahraniční politika v roce 1938. Svazek 1, Praha 2000, č. 216, s. 345.

československých vojáků, kteří nemohli zapomenout na ostudné chování Polska v září až listopadu 1938.¹²

Publikované dokumenty, které jsou uloženy v Polském institutu a muzeu generála Sikorského (Instytut Polski i Muzeum imienia Generała Sikorskiego – IPMS) v Londýně pod signaturou A.XIV.3/15, tvoří opisy třech záznamů z března 1938 a opis průvodního dopisu Zakrzewského z února 1940 (originál se nepodařilo nalézt). Podnětem ke vzniku tohoto souboru byla činnost komise, která vyšetřovala příčiny porážky Polska v zářijové kampani v roce 1939. Biuro Rejestracyjne pod vedením plukovníka (později generála) Izydora Modelského, jenž byl zároveň druhým viceministrem vojenství v Sikorského vládě, se snažilo shromáždit co největší množství dokumentů a oslovilo významné důstojníky polské armády, aby napsali hlášení o své činnosti v září 1939 a případně ještě před touto dobou. Vznikl tak zajímavý soubor dokumentů, který má hodnotu i pro výzkum československého odboje v Polsku v roce 1939 (mezi relacemi nalezneme zprávy důstojníků, kteří úzce spolupracovali s československým vyslanectvím nebo s generálem Lvem Prchalou) a dějin československo-polských vojenských vztahů před druhou světovou válkou (vedle zde publikovaných dokumentů lze nalézt například zprávy bývalých vojenských atašé v Praze).

Při studiu těchto archivních dokumentů je však třeba mít na paměti, za jakých okolností vznikly. Modelski patřil k největším nepřátelům sanačního režimu a činnost komise považoval spíše za vyřízení si účtů s piłsudčíky. Proto také relace některých důstojníků nemusejí být zcela věrohodné, neboť z obavy před postihem se mohli snažit svou odpovědnost za nepřipravenost polské armády na válku zlehčovat nebo svalovat na jiné, případně i část své činnosti zatajit. Jak uvádí jeden z pamětníků, „úřad se stal shromaždištěm udání a vzájemných nevybíravých obvinění, sloužících k osobním bojům“.¹³

Zakrzewski, jak bylo zmíněno výše, za svou iniciativu v roce 1938 sklídl kritiku. Snad právě zde vznikla určitá zatrpklost, která pak vedla k tomu, že Zakrzewski po ústupu polského velení do Rumunska v září 1939 vypověděl generálu Stachiewiczowi a maršálovi Rydz-Śmiglému poslušnost a obvinil je z neschopnosti. Okamžitě se dal do služeb generála Sikorského, který se tehdy postupně dostával do čela polské politické reprezentace, získal jeho důvěru a dostal za úkol organizovat do Francie transporty polských vojáků, kteří ustoupili do Rumunska. Při tom velmi důležitou roli sehrálo politické hledisko, neboť z transportů měli být vyloučeni zastánci sanačního režimu.¹⁴ V Zakrzewského relaci je proto možné vypozařovat snahu ukázat, že patřil k odpůrcům podle něj neschopných generálů, a zřejmě je i tendence poněkud přeceňovat význam své osoby v rozhovorech s podplukovníkem Budou. Přesto se domníváme, že obsah publikovaných dokumentů je možné považovat za věrohodný a přínosný pro poznání kontaktů mezi československou a polskou armádou v předvečer mnichovské krize.

Dokumenty jsme se pro lepší srozumitelnost rozhodli přeložit. V originále jsou psány na osmi strojopisných stranách. Při překladu jsme se snažili co nejvíce respektovat původní text a opravili jsme jen zjevné chyby ve jménech. Ačkoli v editorské praxi se upouští od přepisu formuláře dokumentu, datačních formulí, adresy atd. a tyto se uvádějí v edičním záhlaví, v tomto případě jsme se ve snaze o co největší autentičnost rozhodli toto pravidlo porušit. Editorické vsuvky jsou označeny hranatými závorkami, zachováno je též grafické rozvržení dokumentů.

¹²O jejich náladách svědčí návrh generála Vojtěcha Luži (mj. nositele polského řádu „Polonia Restituta“) z 19. 10. 1938 na podporu snah Německa obsadit Bohumín výměnou za volnou ruku k znovuzískání ostravské průmyslové oblasti. Viz VÚA-VHA, Hlavní štáb, Dodatky I, inv. č. 5331, kar. 19.

¹³Citováno podle GRZYWACZ, A. – KWIECIEŃ, M.: Sikorszczycy kontra sanatorzy 1939 – 1940. In: Zeszyty Historyczne, 1999, č. 127, s. 81.

¹⁴DUBICKI, T. – ROSTWOROWSKI, S. J.: Sanatorzy kontra Sikorszczycy czyli walka o władze na uchodźstwie w Rumunii 1939 – 1940. Warszawa 1993, s. 46.

1

Opis

VOJENSKÝ ATAŠÉ PŘI VELVYSLANECTVÍ POLSKÉ REPUBLIKY
V BUKUREŠTI Bukurešť, 8. února 1940

L. 675/40.tj.

Pan II. zástupce ministra vojenství
Paříž

Na L.88/K.tj./40tjn. ze dne 16.I.1940

Předkládám opis korespondence ohledně unie Polska s Československem. Z této korespondence jasně vyplývají postoje vedení tehdejší české a polské armády a moje role prostředníka.

Návrhy na uskutečnění jednání byly Varšavou kategoricky odmítnuty. Byl jsem pozván do Varšavy, kde mi náčelník hlavního štábu gen. Stachiewicz vytkl, že „oslabuji politiku ministerstva zahraničních věcí“, že „v tak důležité chvíli mohu zničit celou jeho (ministerstva zahraničních věcí) politickou hru“, že „se diví, že tak důležitý důstojník jako Vy (to znamená já) mohl udělat takovou hloupost“, že „tímto činem jste (to znamená já) prokázal absolutní neschopnost“.

Tón celého rozhovoru byl takový, jako bych přinejmenším spáchal zradu státních zájmů.

V důsledku toho jsem byl až do chvíle rozhodnutí maršála Šmiglého postaven mimo službu s tím, že se zajisté již nevrátím na svůj post. To trvalo asi 10 dní, potom jsem byl pozván k náčelníkovi štábu do ulice Senatorské, kde mi náčelník štábu oznámil, že „pan maršálek se rozhodl poslat mě [zpět] do Bukurešti pouze proto, že nechce komplikovat vztahy s Rumuny, kteří by nepochopili, proč nedávno přidělený vojenský atašé je náhle ze svého postu odvolán. Na mou žádost, co mám odpovědět Čechům, mi šéf štábu řekl následující: „Dělejte si, co chcete.“ Další jednání v žádném případě nesmíte vést. „Šifrovanou depeši od plk. Budy vrátit.“

Když jsem se vrátil do Bukurešti, odevzdal jsem pplk. Budovi šifrovanou depeši [od] jeho náčelníka štábu, kterou mi dal k nahlédnutí, a omluvil jsem se mu za to, že jsem ho vystavil nepřijemností a zklamání.

Pplk. Buda byl zakrátko ze svého postu odvolán.¹⁵

K pochopení motivů takového postupu náčelníka štábu, je nutno dodat, že v řadě rozhovorů na politická témata s ním a se šéfem 2. oddělení bylo vidět víru v šlechtěné úmysly Hitlera, že kromě Sudet nepůjde dál, že polským státním zájmem je rozdělení Československa, že musí existovat dva samostatné malé státy Čechy a Slovensko, že v zájmu Polska je posílení Maďarska na účet Československa, že shoda Maďarska s Rumunskem je otázkou času, že je nutné upevnit pozici Bulharska a konečně k mému velkému údivu – že vliv Polska nesmí zasahovat za Karpaty a že nepřítelem Polska číslo 1 jsou Sověty.

Během dalšího vývoje české záležitosti jsem celou dobu bojoval proti koncepci připojení Podkarpatské Rusi k Maďarsku, proti odmítnutí spojení Polska s Rumunskem proti Ně-

¹⁵Jde patrně o omyl, protože Otakar Buda byl z Bukurešti odvolán až v listopadu 1938. Viz VÚA-VHA Praha, Kvalifikační listina Otakara Budy.

Vojenská história

mecku, proti podpoře maďarských nároků vůči Slovensku, proti podpoře Bulharska. Všechno marně. Naopak, sypaly se na mě výtky různého druhu.

Z pohledu zahraniční politiky jsem jasně viděl katastrofu, k níž jsme se jak omámení blížili.

Svědkiem všech mých zápasů s představenými byl mjr. dypl. Zimnal Marian, kterého jsem do záležitosti zasvětil chtěje mít někdy svědka, že jsem udělal všechno, co bylo v mých silách, abych odvrátil katastrofu.

3 přílohy

Vojenský atašé
/-/ T. ZAKRZEWSKI
Pplk. dypl.

Za správnost opisu: [Zimnal mjr.]

VOJENSKÝ ATAŠÉ PŘI VELVYSLANECTVÍ POLSKÉ REPUBLIKY
v BUKUREŠTI Bukurešť, 22. března 1938

L. 131

Přísně tajné

Opis

Rozhovor s československým vojenským atašé

ŠÉF 2. ODDĚLENÍ HLAVNÍHO ŠTÁBU
VARŠAVA

Již delší dobu mi vojenský atašé pplk. Buda při každé příležitosti setkání se se mnou dával najevo, že je velkým zastáncem zlepšení polsko-českých vztahů, aniž by však uvedl, v čem by mělo spočívat. Od chvíle, kdy Hitler uskutečnil anšlus [Rakouska], se postoj pplk. Budy vyjasnil natolik, že je nic méně a nic více zastáncem polsko-české unie, vytvoření z Polska a Československa jednoho státního organismu, s jednou hlavou státu, jedním vojenským velením, jedním vedením zahraničních věcí a jednou státní bankou. Pplk. Buda vidí toto řešení za nejlepší také vzhledem k zájmům jak Československa, tak i Polska.

Podle něj by Polsko a Československo jako svazový stát vytvořily velmi zdravý a z ekonomického hlediska se doplňující státní organizmus, který by se stal mocností ve střední Evropě, pod jehož vlivem by se ve vlastním zájmu musely octnout všechny balkánské státy; jedním slovem, byla by to mocnost od Baltu k Černému a Středozemnímu moři.

Pokud by nedošlo k dohodě mezi Polskem a Československem, bylo by Československo donuceno, aby si co nejdříve zachovalo samostatnost, podrobit se vlivu Německa. Ve skutečnou pomoc Francie a Anglie nikdo v Československu nevěří.¹⁶ O to méně mají Češi důvěru v pomoc zbývajících států Malé dohody. V takovéto situaci si mohou vybrat buď Polsko nebo Německo. Je jasné, že letitá nenávisť k Německu způsobuje, že Češi z celého srdce tíhnou k Polsku.

Pplk. Buda se považuje za reprezentanta jednotného názoru české armády a domnívá se, že česká armáda bez váhání přistoupí na takové řešení. Těžkosti mohou nastat ze strany politiků, kteří podle něj mají často egoistické cíle. Česká armáda nemá příliš velkou důvěru ke svým státníkům, takže se od nich drží co nejdál – například on sám dostal rozkaz pracovat na území Rumunska samostatně a neinformovat československého vyslance o tom, na čem pracuje [v originále: co się robi na odcinku wojskowym].¹⁷

Jelikož jsem měl dojem, že pplk. Buda skutečně má důvěru československého velení a že svá prohlášení myslí upřímně, zariskoval jsem a odpověděl jsem mu zhruba toto:

Jestliže jste zastánci unie Polska a Československa, tak předložte odpovídající návrh. Jelikož nemáte důvěru ke svým politickým vůdcům, tak ať to udělá česká armáda sama. Považoval

¹⁶Toto tvrzení neodpovídá skutečnosti. Velení československé armády do poslední chvíle (tj. až do podpisu mnichovské dohody) věřilo, že západní mocnosti Československo neopustí a nakonec mu pomohou. Blíže ŠRÁMEK, ref. 8, s. 86.

¹⁷Tvrzení o nedůvěře armády ke státníkům je přinejmenším velmi sporné. Například generál Ludvík Krejčí se podle svědectví své dcery vyjadřoval o spolupráci s prezidentem Edvardem Benešem jen pochvalně a podobně hodnotil i spolupráci s ministrem obrany Františkem Machníkem. Zmíněný pokyn neinformovat vyslance o své činnosti lze vysvětlit snahou o utajení, neboť vojenský atašé podléhal zpravodajskému oddělení Hlavního štábu.

Vojenská história

bych za velký krok vpřed v realizaci vaší koncepce, kdyby váš nejvyšší velitel jménem armády vystoupil vůči našemu maršálkovi s odpovídajícím návrhem. Zaručuji vám, že vše bude utajeno.

Pplk. Buda mi odpověděl, že se bude ze všech sil snažit, aby bylo dosaženo takového řešení a že je možné, že mi zanedlouho předá dopis jejich generálního inspektora¹⁸ pro pana maršála¹⁹.

Na okraj této záležitosti musím hlásit:

1. Pokud nezahrneme Československo do sféry našich vlivů, tak na základě svých zdejších pozorování jsem došel k závěru, že celá naše expanze na jih bude zastavena. Pro Rumuny může navíc naše vojenské spojení ztratit význam. V takové situaci se Němci, aby zamaskovali vlastní expanzi, buď stanou obránci územních zájmů Maďarska a Rumuni budou muset hledat co nejužší dohodu [v originále: jak najdalej idącego porozumienia] s Ruskem, nebo Němci budou, výměnou za hospodářské výhody, Rumunsku garantovat všechny hranice, tyto garance budou o tolik skutečností o kolik více transportů německého vojska bude moci být přepraveno přes československé území.
2. Rumuni se vůbec neorientují v naší velmocenské politice a v našem úsilí o Polsko „od moře k moři“, ale považují nás za stát, jehož jediným politickým cílem je zachování své samostatnosti.

VOJENSKÝ ATAŠÉ
/-/ T. ZAKRZEWSKI
Pplk. dipl.

Za správnost opisu: [Zimnal mjr.]

---

¹⁸Tj. generální inspektor československé armády generál Jan Syrový.

¹⁹Tj. generální inspektor polské armády maršálek Eduard Rydz-Śmigły.

3

Opis

Kryptogen

TAJNÉ

Varšava

Hlásím, že v souvislosti s dopisem L. 131 (do vlastních rukou šéfa 2. oddělení) náčelník štábu armády²⁰, jak je [uvedeno] v zmíněném dopise, chce vyslat svého důstojníka [na místo], které určíme a v námi stanoveném čase. K vedení rozhovorů, týkajících se záležitosti uvedené v dopise, by tento důstojník měl zplnomocnění. Náčelník štábu [československé armády] navrhuje, aby setkání bylo zcela utajeno a neinformováno o něm vyslanectví a ani vojenský atašé ve Varšavě. Prosím o odpověď a instrukce. Šifrovanou depeši v této věci mi předal a ponechal zdejší atašé.

Zakrzewski 133

Militpologne București.

Hlavní štáb Varšava – 946 12/8 25 15 00 25.III.17

335 S.G. Vyzývám pana plukovníka, aby přijel ráno 28. března do Varšavy.

Šéf 2. oddělení – L. 151

Statissime – Militpologne București

Varšava Hlavní štáb 949 26/3 10.30 – 26.III. 12.55

8.S.G. Bez zmocnění nepokračovat v rozhovorech – odpověď na dopisy L.131 a 133 – L.152.

---

²⁰Tj. náčelník Hlavního štábu československé armády generál Ludvík Krejčí.

Záznam o telefonickém rozhovoru

Šéf 2. oddělení Hlavního štábu plk. dypl. Pelczyński telefonoval před polednem 23. III. 1938 pplk. dypl. Zakrzewskému.

V jeho nepřítomnosti zvedl telefon mjr. dypl. Zimnal. Jednalo se o okamžité přerušení akce v souvislosti s L.131 a 133. Když na otázku mjr. dypl. Zimnal potvrdil, že ví, o co jde, šéf 2. oddělení se podivil a ještě jednou přísně zakázal podnikání jakýchkoli kroků bez zplnomocnění a oznámil, že ještě přijde depeše.

Za správnost:
ZIMNAL
Mjr. dypl.

SPRÁVA FRANZA KARMASINA PRE VOLKSDEUTSCHE MITTELSTELLE¹ O JEHO POBYTE NA VÝCHODNOM FRONTE V DŇOCH 1. – 14. JÚLA 1941²

MICHAL SCHVARC

SCHVARC, M.: Franz Karmasin's Report for Volksdeutsche Mittelstelle on his Stay in the Eastern Front on 1 – 14 July 1941. *Vojenská história*, 9, 4, 2005, pp 102 – 108, Bratislava.

In the study the author pointed out that military service of Carpathian Germans in the period since autumn 1938 to summer 1941 had been modified several times. The Governmental Regulation No. 39 of 24 February 1939 brought liberation of Carpathian Germans from the military service in the Czecho-Slovak Army. The establishment of the Slovak State changed the situation diametrically and also the German Empire agreed with the military service of Carpathian Germans in the Slovak Army; however the Supreme Command of German Defence Power (OKW) considered the formation of special German units purposeless. The status of German units in the Slovak Army was not clear even at the beginning of the war against Poland. In the conclusion there is a mention of the military career of F. Karmasin during the eastern campaign. *Military History. Eastern Europe. World War II. Carpathian Germans.*

Problematika jednotiek karpatských Nemcov v rámci slovenskej armády v slovenskej historiografii nenašla doposiaľ spracovanie. Jedinou prácou, aj keď s viacerými faktografickými chybami, ktorá sa zaoberá touto témou, je štúdia karpatskonemeckého historika Rudolfa Melzera *Wehrdienst der Karpatendeutschen in der slowakischen Armee 1939 bis 1944* (Vojenská služba karpatských Nemcov v slovenskej armáde v rokoch 1939 až 1944).³ Vychádza z nemeckých prameňov nachádzajúcich sa v Spolkovom archíve v Koblenzi a Berlíne a Vojenskom archíve vo Freiburgu.

Vojenská služba karpatských Nemcov prešla v období jeseň 1938 až leto 1941 viacerými modifikáciami. Vládne nariadenie č. 39 z 24. februára 1939 oslobodilo karpatských Nemcov od vojenskej služby v rámci česko-slovenskej armády.⁴

Vznikom slovenského štátu sa situácia diametrálne zmenila a s vojenskou službou karpatských Nemcov v slovenskej armáde súhlasila aj Nemecká ríša, avšak vytváranie osobitných nemeckých jednotiek považovalo Vrchné velenie nemeckej brannej moci (OKW) za neúčelné.⁵ Aj slovenská

---

¹Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi): VoMi vznikla 9. 12. 1936 ako centrála pre koordináciu práce s nemeckými menšinami v zahraničí. Jej vedúcim bol od 1. 1. 1937 Werner Lorenz, ktorý od roku 1938 podliehal priamo H. Himmlerovi. Jej cieľom bolo získavať etnických Nemcov pre myšlienku národného socializmu. Riadila činnosť nemeckých menšín v Európe a presadzovala napĺňanie cieľov Hitlerovej zahraničnej politiky (napr. Sudetská kríza). Od roku 1939 organizovala VoMi presídľovanie nemeckých menšín zo zahraničia do Nemecka, preverovala rasovú a politickú spôsobilosť etnických Nemcov a vyberala cudzincov vhodných na ponemčenie. Od júna 1941 samostatný úrad SS. VoMi mala spolu 11 úradov. Nemecké menšiny v Európe spadali pod správu Úradu IX – politické vedenie nemeckých národných skupín a Úradu X – vedenie hospodárstva v rámci nemeckých národných skupín. K problematike VoMi: LUMANS, V. O.: *Himmlers Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe.* Londýn 1993; JACOBSEN, H. A.: *Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933 – 1938.* Frankfurt nad Mohanom – Berlín 1968, s. 234-245.

²Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA BA), fond 116 F. Karmasin 116 – 10 – 2/89 – 99.

³MELZER, R.: *Wehrdienst der Karpatendeutschen in der slowakischen Armee 1939 bis 1944.* In: *Karpatenjahrbuch 1994,* Stuttgart 1993, s. 68-83.

⁴Grenzboten, 1. 3. 1939, s. 3; 2. 3. 1939, s. 4.

⁵Bundesarchiv – Militärarchiv Freiburg (ďalej BA-MA), RW 5/V. 439. Vrchné velenie Wehrmachtu Zahraničnému úradu, 22. 5. 1939; Podklady pre náčelníka úradnej skupiny zahraničie, 22. 5. 1939.

vláda sa k myšlienke vlastných nemeckých jednotiek stavala spočiatku odmietavo.⁶ Napokon sa však v polovici júla 1939, pod nemeckým nátlakom, zaviazala, že karpatským Nemcom umožní zabudovanie do armády vo forme, „ktorá je primeraná postaveniu Nemeckej ríše voči slovenskému štátu“⁷. Nemecký pluk mal mať po prápore v posádkach Bratislava, Nemecké Pravno (dnešné Nitrianske Pravno) a Spišská Nová Ves.⁸ Realita však napokon tomuto návrhu nezodpovedala.

Aj keď slovenská vláda koncom júla 1939 zrušila spomenuté nariadenie z konca februára 1939,⁹ status nemeckých jednotiek v rámci slovenskej armády nebol jasný ešte ani na začiatku vojny s Poľskom.¹⁰ Strážny prápor Spiš, utvorený väčšinou z príslušníkov FS, podliehal spočiatku veliteľovi nemeckej vojenskej komisie a od polovice septembra 1939 slovenskému pešiemu pluku 35/B.¹¹ Táto jednotka sa stala základom vlastných nemeckých jednotiek v slovenskej armáde: 3. pešieho práporu v Kremnici a nemeckého oddielu 12. delostreleckého pluku v Kežmarku.¹²

Nemecký peší prápor sa vytvoril na jeseň 1939 ako II. prápor 1. pešieho pluku slovenskej armády v Levoči. Jednotka bola dislokovaná v Spišskej Novej Vsi a lete 1940 sa prápor premiestnil do svojho pôvodne určeného stanoviska – do Kremnice ako III. prápor 3. pešieho pluku s veliteľstvom vo Zvolene. Jednotke až do vojny so ZSSR velil major Walter Domes, pôvodom sudetský Nemeec.¹³

Nemecký delostrelecký oddiel vznikol koncom septembra 1939 ako IV. delostrelecký oddiel 1. delostreleckého pluku v Žiline.¹⁴ Oddiel bol od polovice decembra 1939 dislokovaný v Kežmarku, ale v dôsledku zlých hygienických podmienok (časť mužstva bola ubytovaná na hrade a časť v nedokončených kasárňach) a epidémie brušného týfusu sa vo februári 1940 vrátil späť do Žiliny. Po prekonaní epidémie sa oddiel premiestnil do Kežmarku k 12. delostreleckému pluku. Veliteľom oddielu bol major Karol Pichl.¹⁵

Hlavným problémom oboch nemeckých jednotiek bol nedostatok nemeckých dôstojníkov a predovšetkým poddôstojníkov. Franz Karmasin sa od roku 1941 usiloval ich nedostatok nahradiť karpatskonemeckými poddôstojníkmi slúžiacimi toho času vo Waffen-SS.¹⁶ Tento nedostatok sa vedeniu nemeckej menšiny do začiatku ozbrojeného konfliktu so ZSSR nepodarilo odstrániť.

Na záver niekoľko slov k „vojenskej kariére“ F. Karmasina, ktorá nebola spočiatku vôbec slávna. Základnú vojenskú službu absolvoval v československej armáde. Zo začiatku slúžil pri 6. dragúnskom pluku v Bzenci, no po mesiaci bol superarbitrovaný. Po šiestich mesiacoch oddržal opätovne povolávací rozkaz. Šesť týždňov pôsobil v pracovnom oddiele pri 7. dragúnskom pluku v Hodoníne, a potom bol prevelený k zdravotníckej službe do kláštora Hradiš pri Olomouci, kde bol po deviatich mesiacoch prepustený do civilu ako nadpočetný. Dosiahol hodnosť desiatnika.¹⁷

⁶Grenzbote, 16. 4. 1939, s. 1.

⁷ĐURICA, M. S.: La Slovacchia e le sue relazioni politiche con la Germania 1938 – 1945. I. diel. Padova 1964, dokument č. 77a, s. 236; dokument č. 78, s. 238.

⁸BA-MA, RW 5/V. 440, Organizácia slovenskej brannej moci, 13. 7. 1939.

⁹Vládne nariadenie č. 182/1939 Sl. z. o zrušení vládneho nariadenia zo dňa 24. 2. 1939, č. 39 Sb. I., ktorým sa príslušníci nemeckej národnosti vynímajú z brannej povinnosti z 25. 7. 1939.

¹⁰SNA BA, Národný súd (ďalej NS), Tn ľud 8/46 – Alexander Mach, konštitút A. Macha, mikrofilm II. A 898.

¹¹BA-MA, RH 31 – 4/V. 4. F. Barckhausen Mündlovi, 27. 2. 1940; Vojenský historický archív v Trnave (ďalej VHA TT), f. Bernolák, šk. 2. Rozkaz na presun práporu I/35, 14. 9. 1939; Organizácia peších plukov, 15. 9. 1939; Bernolák, šk. 6. Tabuľka nového zoskupenia a podriadenosti útvarov zbraní (Jánošíkovi) dňom 15. 9. 1939.

¹²PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Nemci a Slovensko. Bratislava 1971, dokument č. 21, s. 67.

¹³Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), Okresný ľudový súd v Kremnici 1945 – 1946 (ďalej OLS Kremnica), š. 5, Tľud 287/46 – Adalbert Debnár – Daumler; MELZER, R.: Wehrdienst der Karpatendeutschen..., s. 70-71; DEBNAR – DAUMLER, A.: Die Geschichte des Deutschen Bataillons. Nepublikovaný rukopis, 1983; Grenzbote, 23. 9. 1939, s. 9; Deutsche Stimmen, 23. 9. 1939, s. 2.

¹⁴VHA TT, Bernolák, š. 2. Nástup nováčikov nemeckej národnosti – prípravy, 27. 9. 1939.

¹⁵MELZER, R.: Wehrdienst der Karpatendeutschen..., s. 71.

¹⁶Institut für die Zeitgeschichte München (ďalej IFZ), mikrofilm MA 306, fólia 2 593 706. G. Berger H. Himmelerovi, 28. 2. 1941.

¹⁷SNA BA, fond Deutsche Partei 126 – 3 – 3/95. Životopis F. Karmasina. Bez dátumu, pravdepodobne roky 1936 – 1937; Bundesarchiv Berlin (ďalej BArch), bývalý Bundesdokumentcenter (BDC), SSO, Karmasin Franz, Životopis. Za poskytnutie materiálu ďakujem Katarine Hradskéj.

Vojenská história

Kariéru dôstojníka mu umožnil až vznik slovenského štátu. Dňa 1. septembra 1939 ho minister národnej obrany Ferdinand Čatloš povýšil do hodnosti stotníka¹⁸ a hneď v ten istý deň odišiel na front, napriek tomu, že VoMi rozhodla, aby zotrval na svojom poste vodcu národnej skupiny.¹⁹ Jeho prítomnosť na fronte vyvolávala zmiešané pocity medzi Nemcami samotnými. Najviac ich poburovala tá skutočnosť, že ich vodca nemal na uniforme pásku so svastikou a na lodičke mal namiesto stranického odznaku umiestneného slovenského orla.²⁰

Keď začal ozbrojený konflikt so ZSSR, odišiel F. Karmasin 1. 7. 1941 na východný front. Bol pridelený k štábu F. Čatloša s úlohou nadviazať a udržiavať spojenie s karpatskými Nemcami mimo svojich jednotiek, aby sa predišlo národnostným sporom, a tým sa neoslabilá úderná sila jednotiek.²¹

Karmasinovo zaradenie v štábe ministra obrany kritizovali samotní karpatskí Nemci a podľa ich mienky mal stáť v prvej línii. SD však považovala jeho zaradenie v štábe za pragmatickejšie, pretože F. Karmasin nedisponoval schopnosťami veliť vojenským jednotkám²² a jeho dôstojnícka hodnosť mala len symbolický význam.

F. Karmasin na fronte dlho nezostal a po dvoch týždňoch sa vrátil späť na Slovensko, aby mohol o stave jednotiek karpatských Nemcov a ich využitia v rámci slovenskej armády referovať svojmu nariadenému orgánu VoMi. Týmto krátkym pobytom na východnom fronte sa jeho vojenská kariéra prakticky skončila.

Bratislava, 14. júla 1941
F/P.

Volksdeutsche Mittelstelle,
referát Slovensko,
Berlín W 62
Keithstrasse 29.

Po takmer dvojtýždňovom pobyte pri slovenských jednotkách si Vás dovoľujem oboznámiť s mojimi nasledovnými skúsenosťami a pozorovaniami: Vopred konštatujem, že asi 250 kamarátov²³ vykonáva službu vo Waffen-SS²⁴ a veľký počet záložníkov Waffen-SS sa naďalej nachádza doma na dovolenke. Keď začal konflikt so ZSSR, stalo sa nasledovné:

1. Považoval som za svoju povinnosť, v dôsledku nespočetných pokusov umožniť frontové nasadenie nemeckého mužstva,²⁵ a adresoval som svojim nadriadeným miestam, teda ríšskemu vodcovi SS²⁶ a Volksdeutsche Mittelstelle žiadosť, aby sa umožnilo frontové nasadenie nemeckej národnej skupiny vo väčšom rozsahu, aby teda došlo k nasadeniu nemeckého práporu a delostreleckého oddielu.

Telegrafoval som v domnienke, že sa slovenská armáda bojov nezúčastní.²⁷ Služobný postup som zvolil preto, že išlo o čisto vnútroárodnú záležitosť. Je samozrejmé, že som nemohol

¹⁸BArch (BDC) SSO, Karmasin Franz, Životopis; Grenzbote, 6. 9. 1939, s. 5.

¹⁹BA-MA, RW 5/V. 441. Telefonát VoMi, 5. 9. 1939.

²⁰BArch, R 70 Slowakei/258, Bl. 13. Výtah zo správy o okružnej ceste po Slovensku 4. a 5. 11. 1939.

²¹SNA BA, F. Karmasin 116 – 10 – 2/119. F. Karmasin VoMi, 1. 7. 1941.

²²BArch, R 70 Slowakei/258, Bl. 112. Poznámka SD zo 16. 7. 1941.

²³Oslovenie, ktoré sa oficiálne zaviedlo v rámci Deutsche Partei (DP).

²⁴Ako rezerva Waffen-SS slúžil na Slovensku ET Sturmbann – vybrané odiely FS, ktorý vznikol koncom januára 1940.

²⁵Pod označením nemeckého mužstva sú chápané Freiwillige Schutzstaffel (Dobrovoľné ochranné zbory – FS), paramilitaristická ozbrojená zložka DP. O ich potenciál sa od leta 1939 zaujímali viaceré ríšskonemecké vojenské a branné organizácie ako SS, SA, NSKK, NSFK a RAD.

²⁶Heinrich Himmler.

²⁷Možnosť nasadenia slovenskej armády vo vojnovom konflikte proti ZSSR naznačil minister národnej obrany Ferdinand Čatloš v rozhovore s nemeckým vojenským atašé začiatkom mája 1941. (Bundesarchiv – Militärarchiv Freiburg (ďalej BA-MA), RW 5/V. 444. Vojenský atašé generálnemu štábu pozemného vojska – oddelenie atašé, 181/41 geh, 2. 5. 1941.)

z krajiny tajne prepašovať dve vojenské telesá, ale ak by došlo povolenie od ríšskeho vodcu, podnikli by sa oficiálne kroky. O rokovaniach, ktoré viedlo nemecké vyslanectvo a predmetom ktorých bol vstup Slovenska do vojny,²⁸ som nebol informovaný, takže som ich nemohol zohľadniť.

Medzitým vstúpilo Slovensko do vojny a týmto momentom sa stalo samozrejmosťou, že národná skupina bude k dispozícii a nasadená v rámci slovenskej armády. Uvádzam to len preto, lebo nemecký vyslanec²⁹ považoval za nekorektnosť, keď som sa v otázke nasadenia nemeckých vojenských telies neobrátil najskôr na ministra národnej obrany alebo na inú slovenskú inštanciu. Vyjadril som svoj názor v uvedenom zmysle a ešte aj teraz zastávam stanovisko, že môj postup bol absolútne bezchybný a korektný.

2. Záložníci Waffen-SS chceli samozrejme hneď od začiatku vojny so ZSSR slúžiť vo Waffen-SS. Rovnako samozrejme bolo a myslím aj úplne v zmysle samotného ríšskeho vodcu, že sme podnikli kamarátov, aby narukovali ku svojim príslušným slovenským vojenským telesám a vykonali si svoju povinnosť. Uvádzam to preto, lebo, keď chceli traja kamaráti prekročiť hranice a boli pritom zadržaní, nemecká vojenská misia,³⁰ resp. nemecké vyslanectvo zvalilo aj tento prípad na nás.

Keď sa mobilizácia začala, sám som sa dobrovoľne prihlásil do služby, rovnako aj hlavný vedúci Ing. Oldofredi,³¹ ktorý je ináč ríšskym Nemcom, a krajinský veliteľ FS Walter Donath.³² Okrem toho všetci povolaní kamaráti narukovali k svojim vojenským telesám.

Slováci sa zúčastnili (na vojne – pozn. M. S.) dvoma divíziami.³³ Keďže sa mobilizácia vyhlásila dňom začatia bojov, vyčlenili sa z oboch divízií motorizované zväzky a pod velením nemeckého veliteľa,³⁴ podplukovníka Pilfouska,³⁵ a skupina bola ihneď daná k dispozícii nemeckému armádnemu zboru.³⁶ Držali sa veľmi dobre. Rozhodujúcim spôsobom zasiahli pri zdolávaní opevnených pozícií na rieke San. Nemecké velenie bolo s nasadením veľmi spokojné.³⁷ Okrem veliteľa sa na aktívnom zásahu nepodieľal samozrejme ani jeden etnický Nemeec. Naproti tomu etnickí Nemci narukovali takmer ku všetkým ostatným vojenským telesám a naopak k dvom nemeckým jednotkám bolo pridelených 40 – 70 % Slovákov, takže pri

²⁸K problematike rokovani o účasti Slovenska na vojne proti ZSSR pozri KAISER, J.: Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939 – 1945. Ein Beitrag zur Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa. Dizertačná práca. Bochum 1969, s. 536-544.

²⁹Hans Elard Ludin – nemecký vyslanec na Slovensku 1941 – 1945.

³⁰Hlavnou úlohou Nemeckej vojenskej misie na Slovensku bol dozor nad organizovaním slovenskej armády, výcvik mierovej a vojnovnej armády, poradenstvo pri vydávaní vojenských predpisov a poriadkov a obrane krajiny. K problematike nemeckej vojenskej misie pozri KAISER, J.: Die Politik des..., s. 126-133; TÖNSMEYER, T.: Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn. Paderborn 2003, s. 293 – 306.

³¹Enst Anton Oldofredi, sudetský Nemeec, v rokoch 1939 – 1943 vedúci Hlavného úradu DP pre vojenskú a pracovnú službu.

³²Walter Donath, sudetský Nemeec, od jesene 1938 do marca 1943 krajinský veliteľ FS. Padol ako príslušník 1. tankovej divízie SS „Leibstandarte Adolf Hitler“ v bojoch o Charkov 13. 3. 1943. V neprítomnosti ho vo funkcii zastupoval veliteľ ET Heinz Riegler.

³³Do konca júla 1941 sa používalo označenie 1. a 2. divízia. K 6. 8. 1941 došlo z dôvodu veľkých strát Rýchlej brigády k preskupeniu slovenských jednotiek pod nemeckým velením – z časti Rýchlej brigády a 1. divízie sa vytvorila Rýchla divízia a z 2. divízie Zaisťovacia divízia.

³⁴V origináli volksdeutscher Kommandeur.

³⁵Rudolf Pilfousek, sudetský Nemeec, plk. generálneho štábu, neskôr veliteľ Zaisťovacej divízie. Vo februári 1944 ho F. Čatloš poveril velením opevňovacích prác na východnom Slovensku. V lete 1944 prešiel do Waffen-SS, pôsobil v škole tankových granátnikov v Prosečnicích na Morave (Kienschlag) a od novembra bol veliteľom formácií SS – Heimatschutz.

³⁶Rýchla skupina, ako sa tento bojový zväzok nazýval, bola spočiatku podriadená veliteľovi armádnej tylovej oblasti Juh, od začiatku júla 17. vrchnému armádnemu veleniu nemeckej brannej moci. 8. júla 1941 sa po doplnení preskupila na Rýchlu brigádu. Po veľkých stratách pri Lipovci sa brigáda preskupila a vytvorila sa z nej Rýchla divízia.

³⁷Pozri BA-MA, RW 5/V. 444. Správa vojenského ataše pri nemeckom vyslanectve, č. 288/41 geh, 2. 7. 1941; RW 5/V. 8. Príloha A k správe o činnosti nemeckej vojenskej misie č. 244/41 geh.

aktívnom nasadení už nemôže byť reč o jednotkách etnických Nemcov.³⁸ V priebehu týchto dvoch týždňov som nenavštívil len tieto dve jednotky, ktoré pre jednoduchosť označujem ako nemecké jednotky,³⁹ ale aj takmer všetky ostatné jednotky a veliteľské miesta a všade som nachádzal etnických Nemcov. Okrem iného sú Nemcami vedúci intendant (plukovník Kramer), veliteľ delostrelectva (plukovník Dotzauer)⁴⁰ a vrchný vojenský sudca (plukovník Fritz). V generálnom štábe sa okrem tlmočníkov a spojárov z radov mužstva nachádza celý rad dôstojníkov nemeckej národnosti. Nemeckí záložní dôstojníci sú pri mnohých jednotkách. Skrátka, celá slovenská armáda je prestúpená etnickými Nemcami.⁴¹

Musím však, žiaľ, skonštatovať, že toto prestúpenie sa neprejavuje celkom v pozitívnom zmysle. Na jednej strane Slováci⁴², prirodzene, trochu žiarlia na vystupovanie Nemcov⁴³ a v dôsledku toho aj na ich úspechy. Napr. jeden z bunkrov dobyl nemecký poručík (Gretzmacher) so svojimi mužmi.⁴⁴ Kým hrdinské činy Slovákov sa vychvaľujú, nasadenie mojich kamarátov sa zamlčiava. Slovenské mužstvo sa na druhej strane vplyvom vojenského vystupovania Nemcov cíti trochu zabrzdené. Ako som sa dozvedel, pri 5. prápore, v rámci ktorého je väčší počet nemeckých kamarátov, dochádza k sporom, keď si Nemci na svojich pochodoch spievajú. Slováci však nespievajú nikdy. Ale keď Nemci začnú spievať, súčasne sa pridávajú aj Slováci, čo prirodzene nepôsobí dobre a má to ešte horšie následky. Prejavuje sa to najmä počas nasadenia ďalších vojenských telies na fronte.

Ukázalo sa, že slovenská armáda ako taká nie je vhodná na frontové boje.⁴⁵ Nemecká branná moc po obsadení⁴⁶ Čech zabavila a zo Slovenska odviezla ťažké zbrane, väčšinu tankov a predovšetkým nákladných automobilov. Slovenská armáda nebola teda po technickej stránke pripravená na rýchlu vojnu. To čo ale nasadila, je jediné čo má. Slovenská armáda nedisponuje zálohami lietadiel, tankov, automobilov atď. Prakticky sa mohla nasadiť len Rýchla skupina,⁴⁷ ktorú som v úvode spomenul, kým zvyšok (armády – pozn. M. S.) sa využíva na zabezpečenie tyla. Po dlhých sporoch, pri ktorých prirodzene zohrala úlohu prestíž slovenského⁴⁸ najvyššieho veliteľa a ministra Čatloša, sa rozhodlo v tomto zmysle: Rýchla skupina podplukovníka Pilfouska mala byť posilnená po jednom prápore z oboch divízií.⁴⁹ Ihneď som sa, samozrejme, zasadil za to, aby bol do boja nasadený i nemecký prápor, a to nielen na základe národnostných úvah, ale aj z vecného hľadiska, pretože podľa posudku veliteľa pluku,⁵⁰ ba aj samotného ministra,

³⁸Nemecké jednotky slovenskej armády trpeli nedostatkom dôstojníkov a najmä poddôstojníkov. Nemecký prápor nebol na východnom fronte nasadený ako jednotná formácia, predovšetkým pre výhrady zo slovenskej strany. V rámci Rýchlej divízie sa sformovala len jedna nemecká rota a jedna nemecká batéria. Zvyšok práporu bol začlenený do Zaisťovacej divízie, avšak nie ako kompaktný útvar. (BA-MA, RW 5/V. 446. Správa šéfa nemeckej vojenskej misie gen. Otta č. 281/41geh, 26. 11. 1941; DEBNAR – DAUMLER, A.: Geschichte des Deutschen Bataillons. Nepublikovaný rukopis, 1983.)

³⁹V origináli volksdeutsche Einheiten.

⁴⁰V origináli Totzauer. Quido Dotzauer, pôvodom Čech, sa vydával za sudetského Nemca. Veliteľ delostrelectva 6. slovenského zboru v Prešove.

⁴¹Toto Karmasinovo tvrdenie je preňho typické. V správach ríšskonemeckým orgánom často preháňal a zveličoval.

⁴²V origináli die slowakischen Stellen.

⁴³Myslia sa tým karpatskí Nemci.

⁴⁴Správy o dobytí bunkra v Zaluží na rieke San poručikom Gretzmacherom a jeho mužstvom priniesli Grenzbote 10. 7. 1941 a Deutsche Stimmen 12. 7. 1941.

⁴⁵V origináli Fronteinsatz.

⁴⁶V origináli Niederringung.

⁴⁷V origináli schnelle Abteilung.

⁴⁸V origináli das Prestige unseres Oberkommandierenden Minister Čatloš.

⁴⁹Rýchla skupina bola posilnená o motorizované jednotky 1. prieskumného oddielu, motorizovanú ženijnú čatu, motorizovanú batériu s delami ráže 10,5 cm, dva mínometry a asi 180 mužov, neskôr o ďalšie dva delostrelecké oddiely. Posilnením sa preformovala na Rýchlu brigádu (BA-MA, RW 5/V. 8. Príloha A k správe o činnosti nemeckej vojenskej misie č. 244/41 geh.)

⁵⁰Mikuláš Markus, počas SNP veliteľ 4. a 3. taktickej skupiny povstaleckej armády.

bol nemecký prápor najlepší. Ja sám som jedného dňa prechádzal niekoľko hodín popri slovenských oddieloch. Jediný prápor pochodoval dobre a spievajúc, a bol to nemecký prápor.⁵¹ Aj príslušný dôstojník nemeckej vojenskej misie podporil požiadavku nasadenia nemeckého práporu. Generál Čatloš zastáva stanovisko, že nemožno nariadiť frontové nasadenie, ale chcel, aby sa dobrovoľne hlásili roty z jednotlivých práporov divízií a z nich sa vytvoril pohotovostný prápor. Veliteľ operačného oddelenia si uvedomil, že sa nemecký prápor nachádza príliš vzadu. Pretože išlo o súmru záležitosť, mala byť vybratá priestorovo najbližšia jednotka. Ako kuriér som išiel s generálovým rozkazom za veliteľom divízie plukovníkom Turancom.⁵² Ten prehlásil, že výzva k dobrovoľnému hláseniu je technicky nemožná, pretože celá divízia je na pochode. Nemecký prápor však nechcel uvoľniť, pretože z národnostných dôvodov kládol dôraz na to, aby na nepriateľa narazil ako prvý slovenský prápor. Vybral sa teda iný prápor. Divízny rozkaz som sám odovzdal veliteľovi práporu. Konštatujem, že to je ten prápor, v ktorom došlo k rebéliám už v nástupnej oblasti.⁵³ Prápor sa vyňal, stanovisko veliteľstva sa premiestnilo a prápor sa cvičí stále na tom istom mieste, kým nemecký prápor sa nachádza už 120 km pred ním.

Veliteľ nemeckej vojenskej misie generál Otto⁵⁴ mi prehlásil, že nemecký prápor nemôže byť nasadený, pretože v prvom rade je rozhodujúca kvalita a nemecký prápor nie je najlepší, ale ten vybraný je najlepší.⁵⁵ Upozornil som ho na jeho omyl a predovšetkým som mu nezabudol pripomenúť, že som sa zapojil do celej udalosti okolo nasadenia práporu, pretože som to bol ja, ktorý podával rozkazy ústne ďalej. Trval však na svojom tvrdení. Skonštatoval som, že výčitka sa národnej skupiny môže dotýkať len na 30 %, keďže nemecký prápor⁵⁶ tvorí teraz 70 % Slovákov. Moji kamaráti sa nezúčastnili frontových bojov. Delostrelecký oddiel ako aj peší prápor boli určené výlučne na strážnu službu, nanajvýš na čistenie lesov od partizánskych skupín.

Ešte jedno považujem za dôležité. Podplukovník Pilfousek, ktorý, ako som už na začiatku uviedol, je so svojou Rýchlou brigádou úplne začlenený do nemeckej armády, je jediný, kto vie po nemecky. Podľa jeho názoru je zostavovanie nemeckých oddielov chybou, lebo v praxi sa ukázalo, že nutne potrebuje Nemcov na zabezpečenie spojovateľskej služby.

Naproti tomu len malá časť Nemcov hovorí do takej miery plynulo slovensky, aby mohli skutočne bezchybne nadväzovať spojenie. Bola by to náhoda, ak by mal v náhodne zostavenom pohotovostnom oddieli naozaj vhodných mužov na tlmočenie. Páni⁵⁷ z vojenskej misie ďalej vyhlásili, že je veľmi dôležité, aby boli vo všetkých útvaroch Nemci, lebo sa tým aspoň umožňuje aj spravodajstvo o nálade v celej armáde. Konštatujem, že neviem, kde všade Nemci sú, tým menej vojenská misia, pretože sa nepodnikol pokus, získať Nemcov na situačné spravodajstvo. Jediný, kto s nimi udržiaval spojenie, som bol ja. Ale ani pre mňa to nebolo vždy celkom jednoduché a nevyplýva to len z čisto vojenského hľadiska. Napríklad keď som sa pri jednej delostreleckej jednotke pýtal na vojenské veci a jediným karpatským Nemcom bol len dôstojnícky služobník veliteľa pluku.

Na základe prvých 14 dní som dospel k nasledovnému poznatku: Jednotky etnických Nemcov budú nezmyslom, dokiaľ nebudeme disponovať možnosťou sústredovať záložníkov v týchto dvoch vojenských telesách a v prípade vojny ich budeme môcť nasadiť ako uzavretý celok.

---

⁵¹V origináli Einsatzbataillon.

⁵²Jozef Turanec, veliteľ 1. divízie v Trenčíne, ktorú 27. 6. 1941 vyviedol na front počas útoku proti ZSSR. Prvý a tretí veliteľ Rýchlej divízie.

⁵³V správach nemeckej vojenskej misie a nemeckého vojenského ataša sa nenachádzajú zmienky o rebéliách počas zhromažďovania na nástupných miestach.

⁵⁴Paul Otto, generál pechoty, od 1. 11. 1939 do 31. 10. 1943 veliteľ nemeckej vojenskej misie na Slovensku.

⁵⁵BA-MA, RW 5/V. 446. Nemecké jednotky v slovenskej brannej moci. Správa nemeckej vojenskej misie č. 281/41g z 26. 11. 1941.

⁵⁶V origináli Infanterieabteilung.

⁵⁷V origináli chybné uvedené Heeren.

Vojenská história

Tým nechcem povedať, že moji kamaráti, ktorí slúžia pri iných jednotkách, nemajú možnosť inej služby. Ak však na začiatok evidencie oboch nemeckých vojenských telies uvediem telegrafistov, strelcov, vodičov, tlmočníkov atď., v priebehu niekoľkých hodín na základe zoznamu zistím, kde sú potrební. Tak by sa zabránilo žiarlivosti a dôsledkom rôznorodosti vo vystupovaní a pripravenosti, ktoré vyplývajú práve z príslušnosti k tej či onej národnosti. Tým by sa jednota i úderná sila jednotlivých vojenských telies skutočne posilnila. Pretože je rozdiel, či do slovenských jednotiek postavím akýchkoľvek nepripravených ľudí alebo vybraných mužov, teda obzvlášť spôsobilých a dám ich k dispozícii pre mimoriadne služby.

Momentálne je vojna a preto som si plne vedomý toho, že sa teraz nemôže nič podniknúť a rovnako ani nechcem na základe 14-dňových skúseností vyvodiť konečný úsudok. Odcestujem ihneď späť, aby som mohol pokračovať vo svojich pozorovaniach.⁵⁸ Na základe pozorovaní Vám potom predložím návrh, ktorý by som chcel odovzdať slovenskej vláde za účelom reorganizácie nemeckých jednotiek.

Žiadam Vás, aby ste už dnes predložili výňatok správy ríšskemu vodcovi

Heil Hitler!
(Karmasin)

Dodatok ku správe:

K mojej správe o skúsenostiach nasadenia národnej skupiny v slovenskej armáde oznamujem upresňujúcu a doplňujúcu nasledovnú:

Na strane 5 som uviedol, že nemecká branná moc zabavila o odviezla ťažké zbrane a potrebnú výzbroj. Na základe rozhovoru s nemeckým vojenským atašé Beckerom⁵⁹ sa opravujem, že nie nemecká branná moc, ale už Česi pripravili Slovensko o všetky tieto veci.⁶⁰ Skutočnosťou zostáva, že stále nie sú k dispozícii.

Okrem toho ešte konštatujem, že medzi záložníkmi ako aj aktívnymi jednotkami sa ešte stále nachádzajú Cigáni. Aj keď slúžia väčšinou ako kočiši alebo na výpomocné práce, nosia však ale tú istú uniformu, akú aj moji kamaráti. Sú zadelení ako rovnoprávni vojaci. Z nášho hľadiska to považujeme za neúnosný stav, ktorý by nejestvoval, ak by sa vytvorili čisto nemecké vojenské jednotky.

V prílohe Vám zasielam odznak nemeckých jednotiek.⁶¹ Nosia ho samozrejme len príslušníci nemeckého práporu a delostreleckého oddielu. Karpatskí Nemci, ktorí sú príslušníkmi iných vojenských telies, nemajú oprávnenie nosiť tento odznak. Napr. ani ja nie, pretože mojou jednotkou je 1. peší prápor. Ak by boli všetci karpatskí Nemci sústredení v uvedených dvoch vojenských telesách mohol by nosiť hákový kríž každý Nemeč, čo by znamenalo opätovne podstatnú uvoľnenie napätia.

Nakoniec Vám ešte na doplnenie oznamujem, že ja sám som zadelený pri vrchnom velení v oddelení II, s mimoriadnou úlohou nadväzovať spojenie so všetkými karpatskými Nemcami.

Prílohy.⁶²

⁵⁸Na front sa už F. Karmasin nevrátil.

⁵⁹Heinrich Becker, plukovník, člen nemeckej vojenskej misie a vojenský atašé pri nemeckom vyslanectve v Bratislave od 1. 11. 1939 do roku 1944.

⁶⁰Porovnaj so správou F. Karmasina VoMI z 28. 3. 1939. ĐURICA, M. S.: La Slovacchia e..., dokument č. 64a, s. 211-213.

⁶¹Miniatura svastiky, ktorá sa nosila na golierových výložkách.

⁶²Prílohy sa pri tejto správe nenachádzajú.

VZNIK A VÝVOJ VOJENSKEJ SYMBOLIKY ARMÁDY (OZBROJENÝCH SÍL) SLOVENSKEJ REPUBLIKY

IMRICH P U R D E K

PURDEK, I.: Origination and Development of Military Symbols of the Army (the Armed Forces) of the Slovak Republic. *Vojenská história*, 9, 4, 2005, pp 109 – 130, Bratislava.

The study describes characteristics of origination, development and creation of military symbols in modern historic conditions after the establishment of the SR Army (the Armed Forces) of the Slovak Republic. The author deals with the analysis of principles and rules of heraldry and possibilities of their gradual implementation within development and creation of military symbols. He characterises necessity of the establishment of internal standardised legal and institutional environment. He denotes in practical form the implementation of given principles and rules adopted for the given area of military symbols on the example of creation of emblems of military formations and facilities in the Ministry of Defence sector. In continuity to the above-mentioned, the study aims also at issues connected with development and creation of military symbols within combat flags, historic and honorary titles of military formations and large units.

Military History. Slovakia. The Present. Military Symbols.

Úvod

Po rozdelení ČSFR a federálnej armády vznikla Slovenská republika a ako významný subjekt jej samostatnosti, zvrchovanosti a suverenity Armáda Slovenskej republiky.

Pre vytvárajúcu armádu bolo treba hľadať nový základ, nové zásady, zvyky, usporiadanie vzťahov, foriem správania, konania a vojenského života a tomu zodpovedajúcu vojenskú symboliku a ceremoniály, aby sa stali východiskom utvárania vlastných tradícií. Počítalo sa so spätným pôsobením na aktivizovanie vnútorného, vojensky formalizovaného života v armáde, akceptujúc špecifickú zodpovedajúce slovenskej štátnosti a prinášajúce jej uznanie a rešpekt medzi ostatnými armádami v Európe. Nový základ nebolo možné vytvoriť bez toho, aby sa nezakotvil v dejinných udalostiach Slovenska predstavujúcich zápas jeho obyvateľov za slobodu, tak, aby sa stal východiskom morálneho profilu modernej armády demokratického štátu.

Rozdelením čs. armády, sa, zvlášť pre vznikajúcu Armádu Slovenskej republiky, vytvorila celkom nová historická situácia a podmienky na utváranie a rozvíjanie tradícií, odlišné od tých, čo sa vytvorili vo všetkých doterajších etapách boja slovenského národa za jeho oslobodenie.

Armáda Slovenskej republiky od svojho vzniku plnila úlohy spojené s obranou slobody, nezávislosti, suverenity, územnej celistvosti Slovenskej republiky a pomáhala pri odstraňovaní následkov živelných pohrôm a katastrof ohrozujúcich ľudské životy alebo majetok vo veľkom rozsahu.¹ V súčasnosti Ozbrojené sily Slovenskej republiky zabezpečujú zachovanie mieru a bezpečnosti Slovenskej republiky a plnenie záväzkov vyplývajúcich z medzinárodných

---

¹Zákon č. 3/1993 Z. z. o zriadení Armády Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov.

zmlúv, ktorými je Slovenská republika viazaná.² Napĺňanie tohto poslania si vyžaduje, aby výchova ich príslušníkov vychádzala z vedomia, že ozbrojené sily sú neoddeliteľnou súčasťou slovenského národa a národností žijúcich na území Slovenskej republiky. To znamená, že základom sa stala výchova na národných a vojenských tradíciách.

Tento vývoj zákonite potvrdil, že neoddeliteľnou súčasťou národných a vojenských tradícií Armády Slovenskej republiky sa stala vojenská symbolika, ktorá má svoje nezastupiteľné miesto v procese výchovy jej príslušníkov. Vojenská symbolika pozitívne vytvárala predpoklady na formovanie pevného morálneho ducha, hrdosti na príslušnosť k vojenskému útvaru, jednotke, zariadeniu, k vojenskej škole, k jednotlivým hlavným druhom vojsk (tankovému, mechanizovanému, spojovaciemu, ženijnému atď.), k Armáde Slovenskej republiky a zložkám Ozbrojených síl Slovenskej republiky (pozemným silám, vzdušným silám, silám výcviku a podpory), ako aj k Ozbrojeným silám Slovenskej republiky ako celku.

SYMBOLIKA VOJENSKÉHO ÚTVARU

V širšom význame sa za vojenské symboly považujú: vojenská (bojová) zástava, čestné a historické názvy vojenských útvarov, škôl a zariadení, znak vojenského útvaru, školy a zariadenia, vojenská uniforma, vojenské hodnosti a vojenské vyznamenania. Medzi tzv. doplňujúce symboly, ktoré označujú profesijné zaradenie a zameranie príslušníkov armády, môžeme zaradiť rozlišovacie znaky druhov vojsk a služieb a ich farebné rozlíšenie, vojenské odznaky a odznaky vojenských špecialistov. Každý zo symbolov širšieho významu, ako aj tzv. doplňujúce symboly, majú svoj špecifický význam a prešli dlhým vývojom.

Bezprostredne po vzniku Armády Slovenskej republiky sa objavili pri útvaroch, vojenských školách a zariadeniach rôzne vojenské symboly (znaky, logá, odznaky, plakety a pod.), tak ako je to zaužívané aj vo väčšine iných armád. Spočiatku najväčšie problémy a nejasnosti boli spôsobované snahou navrhovateľov kopírovať jednotlivé druhy vojenskej symboliky z cudzích armád, najmä od armád štátov západnej Európy, pritom neboli rešpektované naše národné osobitosti, ako aj všeobecne platné heraldické a ďalšie zásady. Pretože v nových podmienkach neexistovali pravidlá pre vznik, tvorbu a vývoj novej vojenskej symboliky, prax potvrdila a ukázala na nevyhnutnosť riešenia tohto stavu. Postupne boli v rezorte ministerstva obrany prijímané zásady na reguláciu tvorby, vývoja a odborného dohľadu pri vytváraní vojenskej symboliky.

V druhom roku existencie Armády Slovenskej republiky minister obrany Slovenskej republiky vydal *Smernice na výber názvov, sviatkov, symboliky a na utváranie tradícií vojenských zväzkov, útvarov, škôl a zariadení Armády Slovenskej republiky*³, ktoré vychádzali zo všeobecne platných právnych noriem a zákonov.

Uvedené smernice všeobecne ustanovovali zásady a spôsob výberu a používania názvov vojenských zväzkov, útvarov, škôl a zariadení; zásady a spôsob výberu a vyhlasovania sviatkov, slávnostných dní zväzkov, útvarov, škôl a zariadení a pamätných dní druhov vojsk; vymedzenie symboliky, postup pri jej utváraní, zhotovovaní a používaní a označovaní zväzkov, útvarov, škôl a zariadení a spôsob priznania a používania znaku, obsah a spôsob výroby plakety, ako aj ďalšie opatrenia a odporúčania na zavedenie a vedenie kroniky, pamätnej knihy a vyhotovenia pamätného listu a pod.

²Zákon č. 321/2002 Z. z. o ozbrojených silách Slovenskej republiky, ktorý od 1. júla 2002 upravuje postavenie základných zložiek ozbrojených síl SR, ich úlohy a ich použitie. Podľa § 2 ods. 4, základnými zložkami ozbrojených síl SR sú pozemné sily, vzdušné sily a sily výcviku a podpory.

³Rozkaz ministra obrany (ďalej RMO) RMO č. 28/1994 Príloha 1 Smernice na výber názvov, sviatkov, symboliky a na utváranie tradícií vojenských zväzkov, útvarov, škôl a zariadení Armády SR.

Vojenská história

Nadväzujú na pokrokové národné a vojenské tradície Slovenska a v súlade so *Základným poriadkom Ozbrojených síl Slovenskej republiky* zriadil a zaviedol minister obrany Slovenskej republiky v roku 1997 svojím rozkazom č. 3 v rezorte ministerstva obrany nové vojenské zástavy⁴.

Skúsenosti a prax však ukázali, že niektoré normy, zásady a kritériá uvedené v *Smerniciach na výber názvov, sviatkov, symboliky a na utváranie tradícií vojenských zväzkov, útvarov, škôl a zariadení Armády Slovenskej republiky* boli prežitá a niektoré neboli realizované v podmienkach armádneho organizmu z objektívnych, ale aj subjektívnych príčin. V marci 1997 prijatím *Koncepcie využívania národných a vojenských tradícií v rezorte ministerstva obrany*⁵ sa vytvorili kvalitatívne nové podmienky, okrem iného, aj pre tvorbu a vývoj vojenskej symboliky. V nadväznosti na prijatú koncepciu boli v roku 1997 vydané *Smernice na výber a priznávanie názvov vojenským telesám a ich symbolika* (RMO č. 70/1997 Príloha č. 1). V novembri 2005 začali platiť nové smernice, ktoré komplexne stanovujú zásady a pravidlá pre výber a tvorbu vojenskej symboliky, postupy pri jej zapožičiavaní a priznávaní vojenským zväzkom, zväzkom, útvarom, úradom a zariadeniam Ozbrojených síl Slovenskej republiky a vojenským školám.⁶ Smernice stanovujú, že vojenským útvarom a vojenským zväzkom môžu byť zapožičané a priznané vojenské symboly: bojová zástava, čestný názov a historický názov, ako aj znak.

PORADNÝ ORGÁN MINISTRA OBRANY SLOVENSKEJ REPUBLIKY PRE OBLASŤ VOJENSKEJ SYMBOLIKY

Vzhľadom na interdisciplinárny charakter uvedenej problematiky bol na riešenie otázok prípravy a tvorby vojenskej symboliky v súlade s prijatou koncepciou využívania národných a vojenských tradícií vytvorený poradný orgán ministra obrany – Komisia pre vojenskú symboliku ustanovená ministrom obrany.⁷

Rada pre vojenskú symboliku (ďalej len „Rada“) je zložená z dôstojníkov a zamestnancov ministerstva obrany a generálneho štábu, ako aj z kvalifikovaných odborníkov z civilných inštitúcií. (Napríklad: dôstojníci a zamestnanci pracujúci v oblasti výchovy, logistiky, velitelia, vojenský historici, muzeológovia, heraldici, numizmatici, akademický sochár a pod.) Na základe uvedených skutočností zloženie a doterajšia činnosť poradného orgánu ministra obrany ukazuje, že ide o odborne vysokokvalifikovaný orgán, ktorý zodpovedá za oblasť vojenskej symboliky v rezorte ministerstva obrany.

Rada disponuje stanovenými kompetenciami, ktoré vychádzajú z *Koncepcie využívania národných a vojenských tradícií* v rezorte ministerstva obrany a jej vnútorné fungovanie je zabezpečené schváleným Štatútom⁸. Sú to tieto kompetencie⁹:

- a) *odborne posudzuje návrhy príslušných veliteľov (náčelníkov) na priznanie čestných názvov a historických názvov vojenským útvarom a vojenským zväzkom a predkladá ministromi obrany Slovenskej republiky na schválenie,*

⁴RMO č. 3 o zriadení a zavedení vojenských zástav v rezorte ministerstva obrany.

⁵RMO č. 22/1997 Koncepcia využívania národných a vojenských tradícií v rezorte ministerstva obrany. Koncepcia bola schválená 3. kolégiom ministra obrany v marci 1997 a 24. apríla 1997 schválená ministrom obrany SR a vydaná v Prílohe 1 uvedeného rozkazu.

⁶Smernice Ministerstva obrany Slovenskej republiky č. 11/2005 o vojenskej symbolike.

⁷RMO č. 13/1998 Zriadenie stálych poradných orgánov ministra obrany SR, s účinnosťou od 1. marca 1998 sa mení názov poradného orgánu pre oblasť vojenskej symboliky na „Radu pre vojenskú symboliku“.

⁸Štatút Rady pre vojenskú symboliku schválil riaditeľ sekcie ľudských zdrojov Ministerstva obrany Slovenskej republiky, gestor pre oblasť vojenskej symboliky v rezorte. Štatút stanovuje vnútorné a organizačné pravidlá pre prácu rady, ako aj jej metodické postupy pri posudzovaní vojenskej symboliky.

⁹Koncepcia využívania národných a vojenských tradícií v rezorte ministerstva obrany uverejnená v RMO č. 22/1997.

Vojenská história

- b) *odborne posudzuje výtvarné návrhy príslušných veliteľov (náčelníkov) na zapožičanie bojových zástav a predkladá odporúčania ministrovi obrany na predloženie návrhov na ich zapožičanie prezidentovi SR,*
- c) *odborne posudzuje výtvarné návrhy príslušných veliteľov (náčelníkov) na priznanie znakov a ďalších symbolov vojenským útvarom a predkladá odporúčania ministrovi obrany na ich priznanie,*
- d) *posudzuje návrhy interných normatívnych aktov v oblasti vojenskej symboliky,*
- e) *posudzuje návrhy na výtvarné riešenie rezortných vyznamenaní, medailí a čestných odznakov,*
- f) *posudzuje historické, heraldické, výtvarné aspekty rozlišovacích znakov ozbrojených síl Slovenskej republiky a druhov vojsk.*

Rada je zárukou a garantom, že vojenská symbolika v Armáde Slovenskej republiky (ozbrojených silách) zodpovedá zásadám, ktoré sú v rezorte ministerstva obrany prijaté. Tieto zásady a kritériá na tvorbu jednotlivých základných druhov vojenskej symboliky vychádzajú z niektorých princípov heraldiky¹⁰, faleristiky¹¹, ako aj vexilológie¹².

Vývoj a tvorba základných druhov vojenskej symboliky bola úzko spätá s prebiehajúcou reformou rezortu ministerstva obrany. Aj preto Rada spočiatku posudzovala len tie výtvarné návrhy bojových zástav, čestných a historických názvov a výtvarné návrhy znakov vojenských útvarov, škôl a zariadení rezortu ministerstva obrany, ktoré boli zahrnuté do novej organizačnej štruktúry. Od tohto „nepísaného princípu“ sa ustúpilo, najmä pri posudzovaní výtvarných návrhov znakov a do určitej miery aj pri posudzovaní návrhov čestných a historických názvov, aby sa nezabrzdil rozvoj vojenskej symboliky, a tým aj rozvoj národných a vojenských tradícií v samotnom reformnom procese, kde zvláštnu pozornosť a mimoriadne citlivý prístup bolo potrebné venovať ľuďom.¹³

ZNAK VOJENSKÉHO ÚTVARU

Znak je symbolom vojenského útvaru, ktorý priznáva minister obrany Slovenskej republiky na základe odporúčania Rady a patrí medzi základné druhy vojenskej symboliky.¹⁴ Predstavuje trvalé farebné znamenie na štíte vytvorené podľa heraldických pravidiel, určené na identifikovanie jeho nositeľa.

---

¹⁰Heraldika: pomocná vedná disciplína skúmajúca a hodnotiaca znaky (erby) ako historické pramene, umenie tvoriť erby podľa heraldických zásad.

¹¹Faleristika: pomocná historická veda zaoberajúca sa opisom, výkladom a historickým hodnotením radov a vyznamenaní.

¹²Vexilológia: pomocný vedný odbor historickej vedy, zaoberajúci sa vznikom a vývojom všetkých druhov zástav a vlajok.

¹³V decembri 1999 na základe žiadosti Rady pre vojenskú symboliku minister obrany SR rozhodol, že tvorba a rozvoj vojenskej symboliky bude pokračovať bez „akéhosi obmedzovania“ aj v čase prebiehajúcej reformy. Pri posudzovaní výtvarných návrhov znakov, ako aj návrhov čestných názvov a historických názvov, Rada pristupovala individuálne s určitou výhľadovou perspektívou.

¹⁴Priznaný znak sa uverejňuje v RMO. Od roku 2000 sa uvedené rozkazy zverejňujú vo Vestníku Ministerstva obrany Slovenskej republiky.

Každý vojenský útvar Armády Slovenskej republiky môže mať svoj znak, ktorý obsahom vyjadruje príslušnosť k druhu vojska a charakter svojho predurčenia¹⁵. Z hľadiska svojho významu a všeobecnej charakteristiky vojenského útvaru znak spravidla obsahuje tieto základné zložky: vojenské označenie útvaru, vojenskú symboliku alebo symbol, ktorý vyjadruje príslušnosť k druhu vojska, druhu zbraní, príslušnosť k jednotlivým službám a k základným zložkám Ozbrojených síl Slovenskej republiky.

Znak sa umiestňuje na rubovej strane bojovej zástavy, nosia ho príslušníci vojenského útvaru na vojenskej uniforme.¹⁶ Je jedným zo spoľahlivých rozlišovacích prvkov, ktorý nemá len identifikačnú výpovednú úlohu, t. z. „vypovedať“, z ktorého útvaru alebo jednotky je ten-ktorý vojak, ale tiež vytvárajú určitú súňáležitosť s tradíciami útvaru. Okrem iného sa znak v priznanej podobe používa aj na bojovej a dopravnej technike, vrátane lietadiel, na obaloch kroník a pamätných kníh, a tiež na obaloch významnejších dokumentov.

PRAVIDLÁ TVORBY ZNAKU

Pri tvorbe znakov v rezorte ministerstva obrany, ktoré boli priznané ako prvé, sa vychádzalo len zo všeobecných zásad a kritérií.¹⁷ To sa prejavilo pri predkladaní výtvarných návrhov znakov, ktoré boli rôznych tvarov, s nejasným obsahom, s veľkým počtom použitých farieb a rôznym množstvom tzv. vnútorných prvkov. Predkladané návrhy znakov boli na základe záverov Rady za pomoci Armádneho výtvarného štúdia Bratislava postupne upravované alebo úplne prepracované. Takto upravované (prepracované) výtvarné návrhy znakov vychádzali z obsahu činnosti a charakteru vojenského útvaru, školy a zariadenia. Návrhy boli sice vizuálne pôsobivé a mali svoju výpovednú hodnotu, ale ich štylizácia vyjadrenia, zvolené tvary znakov a ich obsahová kompozícia zväčša nevychádzali z heraldických zásad. Treba zdôrazniť, že tvorcom vojenskej symboliky pri tvorbe znaku v žiadnom prípade nešlo o vytvorenie erbu v pra-

¹⁵Vojenské útvary za 1. čs. republiky znaky nepoužívali. Nášivky, ktoré sa používali, sa týkali väčšinou označenia odbornosti. V 20. rokoch boli v kovovom a neskoršie v textilnom prevedení, a používali sa až do zániku čs. armády v marci 1939. V obmedzenej miere sa ešte používali v čs. armáde vo Francúzsku a vo Veľkej Británii.

Útvarové znaky, tak ako ich ponímame v súčasnej dobe, začali postupne vznikáť v období druhej svetovej vojny. Takýto charakter mal znak (nášivka) Československej samostatnej obrnenej brigády, ktorá vznikla na území Veľkej Británie a zúčastnila sa bojov o prístav Dunkerque. Nášivka mala tvar malého štátneho znaku so šachovnicovým podkladom červenej a modrej farby. Nosil sa na obidvoch rukách tzv. battledressov pod nášivkou „Czechoslovakia“. Ďalším znakom, ktorý používali naši vojaci vo Veľkej Británii, bola nášivka britskej armády pre absolventov kurzov pre výsadkárov. Charakter útvarových znakov mali aj emblémy čs. perutí britského letectva. Československé jednotky v ZSSR nepoužívali žiadne rukávové nášivky ani útvarové znaky. Na odlišenie používali farebné rozlíšenie druhov vojsk na výložkách.

Po druhej svetovej vojne bola používaná len nášivka pre čs. parašutistov, ktorá bola zavedená v roku 1949. Prvé znaky – nášivky sa objavujú až v 60. rokoch na odlišenie odbornosti. Išlo o znaky pre výsadkárov na poľné uniformy v tvare „kosoštvorcov“ v rôznych farbách s výsadkovým odznakom uprostred. Taktiež sa v tom čase objavujú aj nášivky vojsk Ministerstva vnútra, Pohraničnej a Hradnej stráže, ako aj znak ČSLA na vychádzkových a služobných uniformách. Začali sa nosiť aj unifikované znaky vojenských gymnázií, vojenských katediér vysokých škôl a civilnej obrany. Neskôr, koncom 80. rokov, začali v masovejšom merítke vznikáť neoficiálne znaky jednotlivých rôt a praporev, kde sa uplatňovala najmä „ľudová tvorivosť“.

¹⁶Výnos Ministerstva obrany Slovenskej republiky z 3. októbra 2005 č. SELP/K-17/5-91, ktorým sa ustanovuje poskytovanie proviantných náležitostí, výstrojných náležitostí, používanie a nosenie vojenskej rovnošaty, výstrojných súčiastok a špeciálnych znakov vojenskej rovnošaty a nosenie vojenských medailí a vojenských odznakov.

¹⁷RMO č. 28/1994 Príloha 1 Smernice na výber názvov, sviatkov, symboliky a na utváranie tradícií vojenských zväzkov, útvarov, škôl a zariadení Armády SR, ktoré boli nahradené Smernicami na výber a priznávanie názvov vojenským telesám a ich symbolika – RMO č. 70/1997. Od novembra 2005 platia Smernice Ministerstva obrany Slovenskej republiky č. 11/2005 o vojenskej symbolike.

vom slova zmysle. Avšak v praxi sa postupne ukazovala vynikajúca príležitosť podriadit' ich platným heraldickým pravidlám, a tak znaky vojenských útvarov priblížiť k plnohodnotným erbom. Na prelome rokov 2000 a 2001 sa už v oblasti vojenskej symboliky začali uplatňovať určité zásady, ktoré vychádzali zo všeobecne platných pravidiel a zásad heraldiky, obzvlášť pre tvorbu znaku (erbu). Išlo o tieto pravidlá:¹⁸

1. *Pravidlo heraldických farieb a kovov – v znaku je možné použiť len heraldické kovy (zlato a striebro) a heraldické farby (červenú, modrú, čiernu a zelenú).¹⁹ Zlato a striebro možno nahrádzať žltou a bielou, opisujú sa však vždy ako zlato a striebro.*
2. *Pravidlo farby a kovu – v znaku sa vždy kladie kov na farbu a farba na kov, nie kov na kov či farba na farbu. Porušenie tohto pravidla musí mať vážny dôvod.*
3. *Pravidlo jednoduchosť obsahu – znak má mať čo najmenej figúr alebo znamení a čo najmenej farieb. Ideálny znak má jedno znamenie alebo figúru a dve farby, z nich jeden je kov.*
4. *Pravidlo jednoduchosť kresby – heraldické znamenia alebo figúry musia byť štylizované, nie realistické. Musia byť zobrazené plošne, nie v perspektíve. Nesmú byť tieňované ani zdobené. Musia byť aj bez slovného vysvetlenia zrozumiteľné.*
5. *Pravidlo zobrazovania figúr a vyobrazení – kreslia sa v zhode s heraldickou konvenciou. Orol má vždy roziahnuté krídla, lev vždy vykračuje pravou nohou, ruža má vždy päť lupeňov, lalia má vždy podobu troch prstencov obopätých lupeňov. Meč na štíte použiť len vztýčený. Prípadné odchýlky od konvenčného zobrazovania uvedených figúr v znakoch musia mať vážny dôvod.*
6. *Pravidlo veľkosti znamenia – znamenia a figúry sa nesmú dotýkať okraju štítu (ak z okraja štítu nevyrastajú), musia byť však zároveň čo najväčšie a vyplňať celé pole štítu.*

Pri tvorbe vojenskej symboliky, najmä znakov, sa ukázalo, že niektoré národné, ako aj vojenské symboly, napr. meč a štít,²⁰ majú svoju historicky výpovednú a výchovnú hodnotu. Najdôležitejšou súčasťou znakov sa stal štít. Používaný štít vo všetkých jej formách, v ktorých sa objavuje ako jeden z ich hlavných symbolov, vyjadruje obranu Slovenskej republiky pred nebezpečenstvom.

V priebehu tvorby a vývoja tvaru znakov sa vychádzalo z celej plejády heraldických štítov, ktoré vznikali historickým vývojom počas niekoľkých storočí²¹ (tvary jednotlivých heraldických štítov sú na obr. č. 1 až 9). Postupne sa „vykryštalizovali“ tvary štítov, ktoré sa stali základom pre ich tvorbu v armáde.

Ide najmä o tieto historické dobové štíty:

- predheraldický štít mandľovitého tvaru (obr. č. 1),
- ranogotický štít – trojuhlý (obr. č. 2),
- neskorogotický štít – polokruhly štít (obr. č. 3),

Postupne sa „udomácnili“ ďalšie tvary, a to: kruhový a oválny.

¹⁸VRTEL, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Matica slovenská, 1999.

¹⁹Útvary a zväzky pozemných síl a síl výcviku a podpory používajú na štíte spravidla zelenú farbu a útvary a zväzky vzdušných síl modrú farbu. Výnimka je možná v prípade použitia farieb mesta, v ktorom je útvar dislokovaný. Vojenské školy, úrady a zariadenia môžu použiť v štíte farbu podľa vlastného výberu.

²⁰Štít – vojenská súčasť ochrannej výzbroje; záštita proti sečným, úderným a bodným zbraňam. Spočiatku štít slúžil na ochranu bojovníka pred sečnými a bodnými zbraňami a na jeho zreteľné rozlíšenie. Štít bol nositeľom vyobrazeného znamenia a správy a vystihoval meno nositeľa znaku. Z historického hľadiska štít všeobecne symbolizuje obranu a ochranu pred nebezpečenstvom.

²¹VRTEL, ref. 18. Štít sa od vzniku postupne tvarovo vyvíjal. Vývojom vznikli rôzne druhy štítov, ktoré odrážajú historické obdobie, v ktorom vznikli. Tak napríklad: románsky štít, gotický, ranogotický, poľský renesančný a barokový štít, anglický empírový štít a ďalšie.

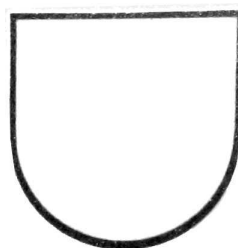
TVARY HERALDICKÝCH ŠTÍTOV

Obr. 1: Mandľovitý štít

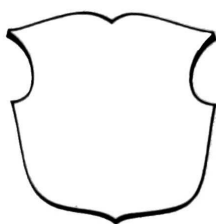
Obr. 2: Ranogotický štít
(trojuhlý štít)

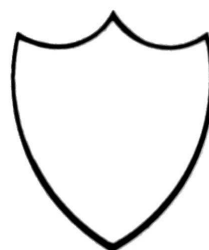
Obr. 3: Neskorogotický štít
(polokruhly štít)

Obr. 4: Turnajový štít

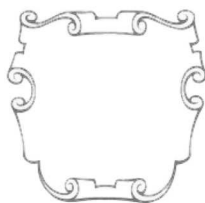
Obr. 5: Renesančný štít

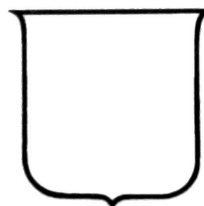
Obr. 6: Tulipánový štít

Obr. 7: Štít kartuša

Obr. 8: Rokokový štít

Obr. 9: Empírový štít

Za základ grafického stvárnenia meča zobrazovaného v znakoch Armády Slovenskej republiky (ozbrojených síl) sa vzal štylizovaný artefakt veľkomoravského meča, ktorý patril

veľmožovi z Blatnice v Turci (pozri obr. č. 10).²² Pre Ozbrojené sily Slovenskej republiky je blatnický meč ich hlavným symbolom. Prostredníctvom symboliky obnaženého meča vyjadruje rešpekt a vojenskú silu, ktorú ozbrojené sily predstavujú, ako atribút zvrchovanosti, nezávislosti a suverenity Slovenskej republiky. Tri meče v znaku ozbrojených síl pripomínajú veľkomoravskú legendu Svätoplukových prútov.

Na prelome rokov 2003 – 2004 sa pri výtvarnom zobrazovaní znakov a medailí vo vojenskej symbolike začala ako hlavný symbol popri blatnickom meči používať aj jedna z historických slovanských jednoduchých zbraní, tzv. „sekerá bradatica“ (pozri obr. 11).²³ Armáda Slovenskej republiky (ozbrojené sily) tak nadväzuje na tradície prvého slovanského štátneho celku na našom území.

Obr. č. 10: Blatnický meč (repliku vyhotovil Peter Valach podľa predlohy meča z archeologického nález z Turčianskej Blatnice, prvá polovica 19. storočia)

Obr. č. 11: Bradatica – moravsko-slovanský typ sekery (repliku vyhotovil Peter Valach)

²²Meč je chladná pobočná zbraň určená na seknutie a bodnutie, patril k najdôležitejším zbraniam bojovníka bojujúceho na koni. Bojovník nosil meč zavesený na opasku, pešiaci niekedy i zavesené naprieč cez chrbát. Nosil sa zasunutý v drevenej pošve. Vo svojej vojenskej forme sprevádza človeka už od najstarších čias. Vo forme symbolu sa často spomína predovšetkým v Biblii. Preto je tiež meč v našom povedomí od nepamäti zapísaný nielen ako symbol vojenstva, ale aj symbol práva. Pre svoju účinnosť a ovládateľnosť sa meč veľmi rýchlo stal výhradne vojenskou zbraňou. Postupne sa meč stal jedným z odznakov – symbolov panovníckej moci (popri korune a ríšskom jablku). Meč bol súčasťou korunovačných klenotov jednotlivých kráľovstiev a cisárstiev. Jeho podoba s krížom symbolizovala, že ním boli pasovaní rytieri. Z hľadiska heraldiky je meč štítové znamenie. Meč od najstarších čias predstavuje jednu zo základných chladných historických zbraní, ktorý sa postupne stal symbolom vojenstva, veliteľstva a moci.

Blatnický meč má dvojsečnú čepeľ, jeho rukoväť je vybavená záštitou a ukončená trojdielnou skvostne zdobenou hlavovicou. Zdobená je geometrickými vzormi striedajúcimi sa s motívom ľudských masiek. Rukoväť je dekorovaná technikou plátovania a tuzovania železa zlatom a striebrom. Tuzovanie je umelecko-remeselná technika, pri ktorej sa a vbíja za studena do kovu iný kov, farebne odlišný. Meč je pravdepodobne západoeurópskeho pôvodu, viacero podobných exemplárov bolo nájdených v severných krajinách. Tvarom sa odlišuje od zakrivených avarských a staromaďarských šablí. Pre skutočnosť, že nálezy tohto typu meča sú v strednej Európe ojedinelé, je pravdepodobné, že bol získaný na trhu alebo na bojisku ako vojnová korisť a nebol vyrobený domácimi remeselníkmi. Pre svoju nákladnú a bohatú dekoráciu bol iste veľmi drahý a takú zbraň si mohol zadovážiť len zámožný jedinec (niektoré zdroje hovoria o meči veľmoža). O rozšírení meča medzi slovanskými bojovníkmi svedčia písomné správy i archeologické nálezy.

²³Bradatica – moravsko-slovanský typ sekery. Menej majetní bojovníci nepoužívali v boji meč, ale pravdepodobne najrozšírenejšiu zbraň veľkomoravských bojovníkov – bojovú sekeru. Ide o špecializovaný vojnový nástroj, skonštruovaný iným spôsobom ako pracovný nástroj. Od pracovnej sekery sa odlišovala i technickým zdokonalením ostria.

Bojová sekerá má list čepele pretiahnutý do tvaru pripomínajúceho klenutú bradu (od toho je odvodený názov). Horná strana listu rovná, ostrie vytvarované do oblúka. Bola upravená na boj pešiaka a jazdca, lišila sa len dĺžkou násady. Bola dobre ovládateľná, úder sekerou bol v rukách skúseného bojovníka razantnejší ako mečom, lebo ťažisko bolo na konci, zatiaľ čo hmotnosť meča je rozložená na celú jeho dĺžku. Napriek tomu sa však meču nevyrovnala, pretože bola ťažkopádnejšia, rýchlo unavovala ruku bojovníka a drevená násada pri stretnutí s mečom sa mohla zlomiť. Listy čepeľí boli niekedy ozdobované leptaním a ďalšími technikami zdobení kovov. Bradatica bola výrobkom miestnych kováčov.

Popri zásadách, prijatých na prelome rokov 2000 a 2001, sa začali uplatňovať v oblasti vojenskej symboliky ďalšie doplnujúce pravidlá, ako aj požiadavky na tvorbu znaku. Išlo o nasledujúce pravidlá: *čepele mečov, šablí a podobných chladných zbraní znázorňovať farbou bieleho kovu (striebro); rukoväte mečov, šablí a podobných chladných zbraní znázorňovať farbou žltého kovu (zlato); štátny znak Slovenskej republiky ako znamenie v znaku umiestňovať len v odôvodnených prípadoch*²⁴; *pre návrh znaku použiť čo najjednoduchší tvar štítu – ranogotický, neskorogotický, okrúhly a oválny* (výnimočne v odôvodnených prípadoch je možné použiť aj iný tvar štítu).

Uplatňovanie prijatých zásad a pravidiel pre tvorbu znakov ukázali na ich postupný vývoj, čo si vyžadovalo od tvorcov vojenskej symboliky v rezorte ministerstva obrany priebežne hodnotiť ich kvalitu z hľadiska výtvarného a heraldického riešenia. Tieto skúsenosti si objektívne vynútili v roku 2003 korigovať a spresniť niektoré pravidlá, ktorých výsledkom bolo zvýšenie výpovednej, rozlišovacej a charakteristickej úlohy znaku. Boli prijaté nasledujúce pravidlá:

1. *Vojenské útvary (veliteľstvá, zväzky) vytvárajú svoje znaky na ranogotickom štíte, vojenskej školy úradu a zariadenia Ministerstva obrany Slovenskej republiky na štíte kruhového alebo oválneho tvaru.*
2. *Podľa hierarchie je lemovanie štítov znakov vojenských útvarov, úradov, zariadení a letiek čierne, zväzkov a vojenských škôl strieborné, veliteľstvá a vysoké vojenské školy majú lemovanie zlaté.*
3. *Začlenenie časti erbu mesta alebo obce do znaku je možné len so súhlasom miestnej samosprávy. V takomto prípade, pri delených alebo štiepaných znakoch, musia byť symboly mesta alebo obce umiestnené v päte znaku, štátny znak a symboly vojenstva musia byť umiestnené vždy nad nimi.*
4. *V štítoch nie je dovolené umiestňovať popis. Nápis, v ktorých je uvedená dislokácia, vojenské označenie a názov nositeľa znaku môžu byť umiestnené len v hlave štítu, v jeho vrchnej časti, v poli rovnakej farby ako štít. V kruhovom alebo oválnom štíte je možné potrebné nápisy umiestniť do jeho lemu po obvode.*²⁵

Vývoj a celková kvalita znakov prešli od vzniku vojenskej symboliky Armády (ozbrojených síl) Slovenskej republiky niekoľkými kvalitatívnymi vývojovými etapami. Záverom tejto časti, na jednotlivých vybraných znakoch v čiernobielym vyobrazení s krátkou charakteristikou, možno vidieť, ako sa podarilo uplatňovať všeobecné pravidlá heraldiky a prijaté špecifické zásady pri ich tvorbe (zvlášť postupné používanie heraldických štítov, umiestňovanie jednotlivých znamení a pod.). A taktiež ako jeden z príkladov použitia vo výtvarnom návrhu medaily hlavných symbolov Ozbrojených síl SR – blatníckeho meča a sekery – bradatice (pozri obr. 12).

²⁴Štátny znak SR pri tvorbe znaku sa používa v súlade so zákonom č. 63/1993 Z. z. o štátnych symboloch SR a ich používaní v znení zákona č. 240/1994 Z. z. a zákona č. 273/1996 Z. z.

Použitie štátneho znaku SR v odôvodnených prípadoch, a to:

1. Umiestnenie štátneho znaku SR v znaku vojenskej súčasti, zložky (útvary, zariadenie a škola) musí mať dominantné postavenie v rámci použitých prvkov (symbolov).
2. Štátny znak sa môže umiestniť do znaku vojenskej súčasti, zložky (útvary, zariadenie a škola) len vtedy, ak ide o vojenskú súčasť, zložku v širšom rozsahu v rámci ozbrojených síl (napr. Generálny štáb Ozbrojených síl Slovenskej republiky, pozemné sily ozbrojených síl Slovenskej republiky, vojenské školy a pod.).
3. Pre označenie príslušnosti vojenskej zložky alebo súčasti k ozbrojeným silám SR v znaku umiestňovať buď štátny znak SR alebo slová „ozbrojené sily SR“.

²⁵Názvy útvarov a zariadení sú zložené z viacerých slov. Ich charakteristika, pôsobnosť, rozsah a zaradenie v štruktúre ozbrojených síl Slovenskej republiky sú už vyjadrené danými heraldickými prvkami. Pre lepšiu ich čitateľnosť a identifikáciu, ako pomocný a doplnujúci prvok, sa nad rámec heraldických prvkov umiestňuje podľa priestorových možností ich názov v skratenej podobe a spravidla aj miesto ich dislokácie. Názvy (útvary, zariadenie a pod.) v textovej časti znaku je možno vyjadrovať oficiálnymi skratkami (napr. OS SR – Ozbrojené sily Slovenskej republiky, pzpr – prieskumný praporek, a pod.).

VYBRANÉ ZNAKY VOJENSKÝCH ÚTVAROV, ŠKÔL A ZARIADENÍ
REZORTU MINISTERSTVA OBRANY²⁶

Ministerstvo obrany Slovenskej republiky

Tri zlaté meče symbolizujú jeden z hlavných silových rezortov – ministerstvo obrany. Pripomínajú veľkomoravskú legendu o Svätoplukových prútoch svornosti. Štátny znak symbolizuje ústredný orgán štátnej správy. Veniec zo zelených lipových listov a kvetov predstavuje národný strom. Dve strieborné stuhy (bielej farby) sú ukončené zástrihom v tvare lastovičieho chvosta. Na stuhách sú nápisy čiernej farby: na hornej – SLOVENSKÁ REPUBLIKA a na dolnej – MINISTERSTVO OBRANY.

Ozbrojené sily Slovenskej republiky

Tri strieborné meče charakterizujú prostredníctvom symboliky obnažených mečov Ozbrojené sily Slovenskej republiky. Štátny znak je jedným zo štátnych symbolov Slovenskej republiky. Meče pripomínajú veľkomoravskú legendu o Svätoplukových prútoch. Meče a štátny znak Slovenskej republiky sú obopäté vencem zo zlatých (žltých) lipových lístkov a štyroch kvetov rozmiestnených po vonkajšom obvode. Lipový veniec s kvetmi vnáša do znaku lipu ako národný strom.

Mnohonárodná česko-poľsko-slovenská brigáda

Strieborný kamzík so zlatými rohmi a kopytami stojí v červenom oválnom štíte s modrou päťou. Kamzík ako symbol brigády predstavuje zviera žijúce vo všetkých troch krajinách. Nepatrí medzi dravcov, ale disponuje odvahou, statočnosťou, šikovnosťou a schopnosťou získať si rešpekt.

²⁶Na príklade uvedených znakov je možno vidieť ako a akým spôsobom sa uplatňovali niektoré zásady a pravidlá heraldiky (tvar štítov, výber a množstvo figúr v štíte a používanie ďalších špecifických prvkov, typických pre vojenstvo), ktoré boli postupne prijímané v rámci rezortu ministerstva obrany.

Vojenský historický ústav Bratislava

Zlatý vztýčený meč symbolizuje príslušnosť k Ozbrojeným silám Slovenskej republiky. Štátny znak Slovenskej republiky zvyrazňuje celoštátnu pôsobnosť ústavu v oblasti vojenskej histórie, vojenského archívnictva a vojenského múzejníctva. Rotulus (zvitok) symbolizuje uchovávanie najstarších písomných pamiatok, spracovávanie a odovzdávanie poznatkov o vojenskej histórii. Rotulus v kombinácii s mečom a štítom tvoria základnú výzbroj a výstroj stredovekého posla, v prenesenom význame posla poznania. Zlaté vavrínové ratolesti symbolizujú mierový charakter činnosti pracovníka, ako aj víťazstvo poznania. Po obvode v hornej časti obruby v žltom poli je názov ústavu, v dolnej časti názov posádky dislokácie jeho riaditeľstva.

Vojenský výcvikový priestor Lešť

Znak je oválneho tvaru a jeho obsah vychádza z dochovanej pečate vysídlenej obce Turie Pole, na území ktorej sa vojenský výcvikový priestor nachádza. V znaku je niekoľko strieborných lieskových vetvičiek, ktoré vyrastajú z malých kopčiek zeme striebornej farby a vytvárajú lieskový ker, ktorý je typický pre tento priestor. Po obvode v hornej časti strieborného medzikružia je umiestnený názov zelenej farby vojenského výcvikového priestoru a v dolnej časti je miesto jeho dislokácie.

Generálny štáb Ozbrojených síl Slovenskej republiky

Znak je kruhového tvaru. Vztýčené obnažené tri meče striebornej (bielej) farby charakterizujú silu, ktorú ozbrojené sily predstavujú. Ich velenie odborne, organizačne a technicky zabezpečuje generálny štáb. Štátny znak označuje Ozbrojené sily Slovenskej republiky. Tri meče pripomínajú veľkomoravskú legendu o Svätoplukových prútoch. Veniec zo zlatých (žltých) lipových lístkov a kvetov vnáša do znaku lipu ako národný strom. Po obvode v čiernom medzikruží je nápis žltej farby GENERÁLNY ŠTÁB OZBROJENÝCH SÍL SLOVENSKEJ REPUBLIKY.

Mechanizovaný prápor Trebišov

V ranogotickom štíte je v hornej časti strážny pes, ktorý symbolizuje stmelenosť, súdržnosť kolektívu (svorky), odvahu, rýchlosť a vytrvalosť v našich zemepisných šírkach. Tento symbol je historicky spätý s 10. hraničným práporom (1923 – 1936), ktorý tvoril základ súčasného útvaru. V päte štítu v modrom poli je erb mesta Trebišov. Použité prvky sa vzájomne dopĺňajú a vhodným spôsobom vyjadrujú charakter mechanizovaného práporu a jeho spätosť s mestom Trebišov.

Mechanizovaná brigáda Prešov

V ranogotickom štíte v zelenom poli je rys ostrovid v zlatej (žltej) farbe, ktorý symbolicky vyjadruje paralelu medzi vlastnosťami zvierat a bojovými vlastnosťami mechanizovanej brigády, ako sú rýchlosť, pružnosť, sila, vytrvalosť a odvaha. Dolnú polovicu štítu tvorí erb mesta Prešov, kde sa nachádza veliteľstvo brigády. V hlave štítu je názov zväzku a miesto jeho dislokácie.

Armádne výtvarné štúdio Bratislava

Znak v pomere strán 2 : 1 je tvorený z troch písmen „AVŠ“ – skratky prvých písmen názvu inštitúcie – Armádne výtvarné štúdio, ktoré sú umiestnené v modrom poli. Písmeno „V“ červenej farby v centrálnej časti znaku je štylizované a predstavuje expresívny, štetcom namalovaný znak, sémanticky zodpovedajúci zameraniu činnosti štúdia. V spodnej časti znaku je skratka rozvedená.

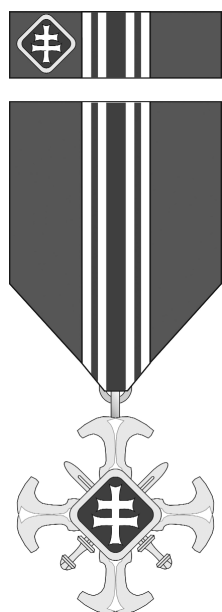

Vojenská duchovná a náboženská služba

Znak je kruhového tvaru, v ktorom strieborný kríž, ako hlavný symbol kresťanstva, označuje príslušnosť ku kresťanským cirkviam. Má teologický význam, vyjadruje spásu človeka, ku ktorej duchovní v armáde oslovujú veriace vojakov a ľudí dobrej vôle. Štátny znak Slovenskej republiky identifikuje príslušnosť duchovnej a náboženskej služby k Armáde Slovenskej republiky. V hornej časti znaku je po obvode desať strieborných lipových listov symbolizujúcich desať Božích prikázání, základný atribút kresťanskej morálky, ktorú majú duchovní v armáde za cieľ napomáhať upevňovať a zvelaďovať.

Averz medaily

Reverz medaily

Obr. č. 12: Pamätná medaila
náčelníka GŠ Ozbrojených síl SR
(autor Peter Valach)²⁷

VOJENSKÁ (BOJOVÁ) ZÁSTAVA

Po vzniku Slovenskej republiky v roku 1993 a jej armády (ozbrojených síl) sa o bojových zástavách – vojenských zástavách viedli rôzne diskusie, ktoré sa týkali samotnej formy a obsahu, ako aj toho, či ich vôbec zriadiť a zaviesť opäťovne do armády. Výsledkom týchto akademických diskusií bol vydaný dňa 30. januára 1997 rozkaz ministra obrany č. 3 o zriadení a zavedení vojenských zástav v rezorte ministerstva obrany, ktorý bol v účinnosti do novembra 2005, do vydania nových smerníc.²⁸

Prezident Slovenskej republiky 30. januára 1997 zapožičal bojovú zástavu *5. pluku špeciálneho určenia*, ktorý je nositeľom čestného názvu *Žilinský pluk Jozefa Gabčíka* ako

²⁷Vo výtvarnom návrhu je použitý štvoramenný kríž, ktorého forma je dosiahnutá čiastočným prienikom dvoch, zrkadlovo obrátených obrysov sekier (bradatice), podložený dvoma skríženými blatnickými mečmi. Kompozične sú vhodne použité typické, charakteristické prvky vojenstva (sekera – jedna z prvých zbraní bojovníka-vojaka, meč – symbol veliteľa – velenia).

²⁸RMO č. 3/1997 o zriadení a zavedení vojenských zástav v rezorte ministerstva obrany stanovoval zloženie, príslušenstvo, popis a spôsob odovzdávania vojenskej zástavy. Od novembra 2005 sú v platnosti Smernice Ministerstva obrany Slovenskej republiky č. 11/2005 o vojenskej symbolike.

prvému útvaru Armády Slovenskej republiky. Túto zástavu z poverenia prezidenta slávnostne odovzdal minister obrany.²⁹

Prvá zástava má na lícnej strane umiestnený „rozvinutý“ štátny znak Slovenskej republiky a okolo okraja (pravý, horný a ľavý) je rozmiestnený nápis ARMÁDA SLOVENSKEJ REPUBLIKY a v dolnej časti ČEŠŤ A SLÁVA. Rub zástavy tvorí plocha, v ktorej v hornej polovici zástavy súbežne s okrajom je vyšitý názov útvaru, a to v dvoch riadkoch pod sebou. V spodnej polovici plochy zástavy je umiestnený znak útvaru priznaný ministrom obrany.

Na lícnej a rubovej strane sú zlaté lipové ratolesti umiestnené vo všetkých rohoch zástavy tak, že najvyšší lístok smeruje do jej rohu. Po troch stranách sú všité medzi listy zástavy strapce. Okraje zástavy sú na lícnej a rubovej strane lemované zlatým lemom. K zástave patria aj stuhy, ktoré sa na ňu priväzujú.³⁰

Zástavy vojenských útvarov a vojenských zväzkov sú zhotovované zo saténovej látky červenej farby. Medzi lícnu a rubovú stranu zástavy sa umiestňuje podleповý materiál takej hrúbky, ktorý zabezpečí, aby vyobrazenia a nápisy navzájom z jednej strany na druhú neprevítali.³¹

Na obr. č. 13 je bojová zástava, ktorá bola zapožičaná ako prvá v Armáde Slovenskej republiky.

Od roku 1998 sa na lícnu stranu zástavy umiestňuje štátny znak Slovenskej republiky³² (pozri obr. č. 14 – bojová zástava 23. tankovej brigády Kežmarok) a od 1. júla 2002 okolo okraja (pravý, horný a ľavý) je rozmiestnený nápis OZBROJENÉ SÍLY SLOVENSKEJ REPUBLIKY³³ (pozri obr. č. 15 – Bojová zástava Mechanizovaného práporu Michalovce).

Lícna strana

Rubová strana

Obr. č. 13: Prvá bojová zástava v Armáde Slovenskej republiky 5. pluku špeciálneho určenia Žilina (foto Peter Zelizňák)

²⁹Prezident Slovenskej republiky podľa § 7 ods. 3, písm. e) zákona 321/2002 Z. z. o ozbrojených silách Slovenskej republiky zapožičiava vojenským útvarom a vojenským zväzkom bojové zástavy.

Vnútný poriadok ozbrojených síl Slovenskej republiky, Zákl-3, čl. 4: „Bojovú zástavu zapožičiava vojenskému útvaru prezident Slovenskej republiky ako hlavný veliteľ ozbrojených síl na návrh ministra obrany Slovenskej republiky“.

³⁰Pri slávnostnom odovzdávaní zástavy sa súčasne na ňu priväzuje aj stuha. Na jednej strane stuhy je vyšitý nápis PREZIDENT SLOVENSKEJ REPUBLIKY a jeho štandarda a na druhej strane je vyšitý nápis ČEŠŤ A SLÁVA. Ak bol útvaru alebo zväzku zapožičaný čestný názov alebo historický názov, tento sa umiestňuje na jednu stranu stuhy a na druhú stranu nápis PREZIDENT SLOVENSKEJ REPUBLIKY a jeho štandarda. Zástava môže byť dekorovaná stuhou aj predstaviteľmi štátnej správy a samosprávy.

³¹Poznámka: Výroba zástavy je pomerne nákladnou záležitosťou. Spočiatku niektoré väčšie mestá na Slovensku prispievali finančne na ich výrobu, ale niektoré menšie mestá neboli schopné za bojovú zástavu vojenského útvaru zaplatiť vyše stotisícovú sumu. V rámci obranného plánovania sa preto už predpokladá každoročne vyčleniť finančné prostriedky na zabezpečenie minimálne troch kusov takýchto zástav.

³²Zákon č. 63/1993 Z. z. o štátnych symboloch Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov.

³³Zákon č. 321/2002 o ozbrojených silách Slovenskej republiky.

Vojenská história

Lícna strana

Rubová strana

Obr. č. 14: Bojová zástava 23. tankovej brigády Kežmarok (foto Peter Zelizňák)

Lícna strana

Rubová strana

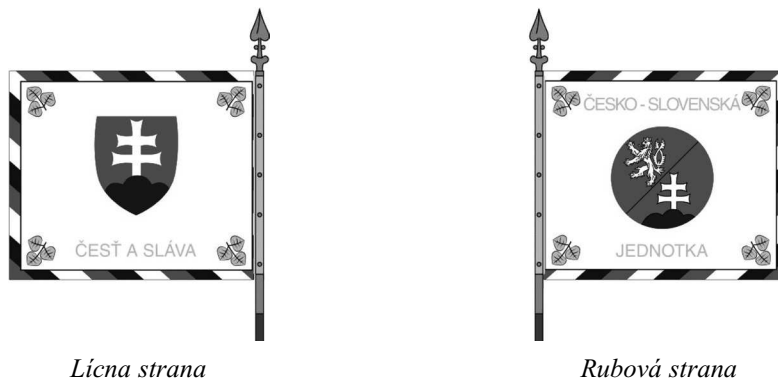
Obr. č. 15: Bojová zástava Mechanizovaného práporu Michalovce (foto Peter Zelizňák)

Bojové zástavy pre útvary Ozbrojených síl Slovenskej republiky vyslané na plnenie úloh mimo územia Slovenskej republiky sa zhotovujú zo saténovej látky bielej farby.

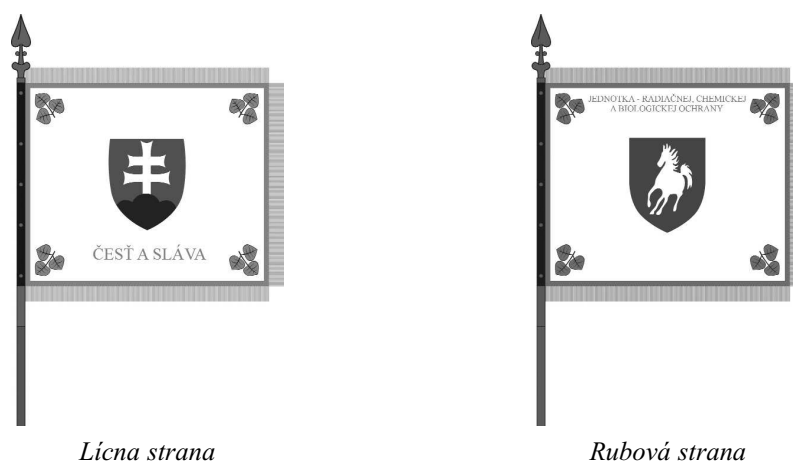
V rámci posilnenia medzinárodnej dôvery Slovenskej republiky a jej ozbrojených síl v súvislosti s rozširovaním pásma bezpečnosti a stability na Balkáne a záujmom o ďalšie prehĺbenie spolupráce medzi Armádou Slovenskej republiky a Armádou Českej republiky, bola vyslaná do mierovej misie mnohonárodných mierových síl v Kosove pod velením NATO vo februári 2002 spoločná jednotka – 1. česko-slovenský prápor KFOR.³⁴ V tejto súvislosti prezident Slovenskej republiky zapožičal bojovú zástavu slovenskej jednotke tohto práporu (pozri obr. č. 16 Bojová zástava slovenskej jednotky 1. čs. práporu KFOR).

Vo februári 2003 bola vyslaná rota radiačnej, chemickej a biologickej ochrany s humanitárnym poslaním, ktorá bola začlenená do spoločného 1. čs. protichemického práporu

³⁴1. česko-slovenský prápor KFOR bol vytvorený na základe uznesenia vlády Slovenskej republiky z 15. augusta 2001 a výsledkov dvojstranných rokovaní medzi Ministerstvom obrany Slovenskej republiky a Ministerstvom obrany Českej republiky z 18. októbra 2001. Národná rada Slovenskej republiky súhlasila s vyslaním slovenskej jednotky Armády Slovenskej republiky do spoločného česko-slovenského práporu síl KFOR svojím uznesením zo 17. októbra 2001.

Obr. č. 16: Bojová zástava slovenskej jednotky 1. čs. práporu KFOR
(Grafika: AVŠ Bratislava)

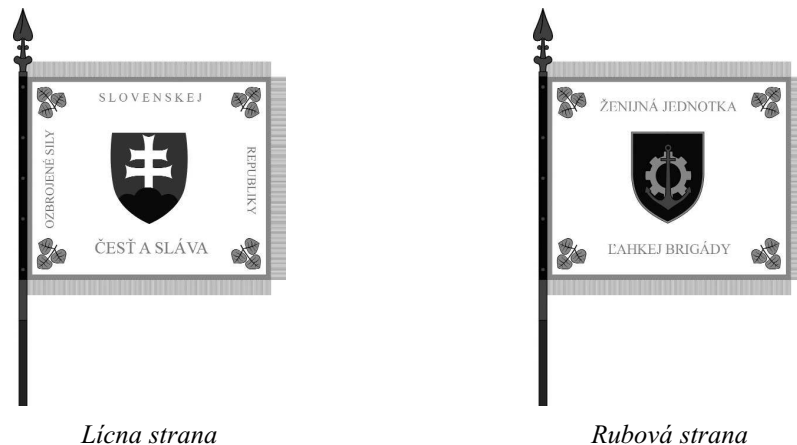

Obr. č. 17: Bojová zástava Vojenského útvaru 1084 Nitra – rota radiačnej, chemickej a biologickej ochrany Ozbrojených síl SR (Grafika: AVŠ Bratislava)

mnohonárodnej koalície. A od augusta 2003 v rámci operácie Iracká sloboda pôsobí na posilnenie mieru v Iraku ženijná rota rozšírená o čatu prieskumu, obrany a ochrany, ktorá je začlenená do zostavy stabilizačných síl poľskej mnohonárodnej divízie.

V súvislosti s vyslaním roty radiačnej, chemickej a biologickej ochrany a ženijnej roty na plnenie úloh mimo územia Slovenskej republiky zapožičal prezident Slovenskej republiky obom jednotkám bojové zástavy.³⁵ (Pozri obr. č. 17 Bojová zástava Vojenského útvaru 1084 Nitra – rota radiačnej, chemickej a biologickej ochrany jednotka Ozbrojených síl Slovenskej

³⁵V súvislosti so zmenou bezpečnostnej politiky NATO a v súlade s bezpečnostnou politikou SR sa na realizácii cieľov kampane „Trvalá sloboda“ v Afganistane a „Iracká sloboda“ v Iraku zúčastnili v rámci protiteroristických operácií aj príslušníci Ozbrojených síl SR. Hlavnou úlohou roty radiačnej, chemickej a biologickej ochrany v misii v koalíčných silách v Iraku bolo zasiahnuť proti režimu diktátora Saddáma Husajna a ženijná rota v sektore Stred-Juh medzi Bagdadom a Basrou plní úlohy odminovania, likvidácie munície a výbušnín.

Lícna strana

Rubová strana

Obr. č. 18: Bojová zástava Vojenského útvaru 1086 Nitra – ženijná jednotka Ozbroyených síl SR (Grafika: AVŠ Bratislava)

republiky a obr. č. 18 Bojová zástava Vojenského útvaru 1086 Nitra – ženijná rota Ozbroyených síl Slovenskej republiky).

Od vzniku Armády Slovenskej republiky (ozbrojených síl) prezident Slovenskej republiky zapožičal bojovú zástavu týmto 11 vojenským útvarom, zväzkom a školám:

- 5. pluku špeciálneho určenia Žilina (rozkaz prezidenta SR č. 5 z 30. januára 1997),
- Vojenskej leteckej akadémii gen. M. R. Štefánika v Košiciach (rozkaz prezidenta SR č. 49 z 9. júla 1997),
- 37. protiletadlovej a raketovej brigáde Pezinok (rozkaz prezidenta SR č. 61 z 27. augusta 1997),
- Vojenskej akadémii v Liptovskom Mikuláši (rozkaz prezidenta SR č. 94 z 22. decembra 1997),
- 23. tankovej brigáde Kežmarok (rozkaz prezidenta SR č. 73 zo 6. októbra 1998),
- Slovenskej jednotke spoločného 1. čs. práporu KFOR (rozkaz prezidenta SR č. 1 zo 17. januára 2002),
- Vojenskému útvaru 1086 Nitra (jednotka radiačnej, chemickej a biologickej ochrany ozbrojených síl Slovenskej republiky; pri príležitosti jej vyslania na výkon vojenskej služby mimo územia Slovenskej republiky), (rozkaz prezidenta SR č. 4 z 10. júla 2003),
- Vojenskému útvaru 1084 Nitra (ženijná jednotka ozbrojených síl SR), (rozkaz prezidenta SR č. 1 z 24. februára 2003),
- Vojenskému útvaru 2370 Martin – práporu okamžitej reakcie kapitána Jána Francisciho (rozkaz prezidenta SR č. 3 z 18. júna 2003),
- Vojenskej spravodajskej službe (rozkaz prezidenta SR č. 7 zo 6. októbra 2004),
- Mechanizovanému práporu Michalovce (rozkaz prezidenta SR č. 2 z 15. júna 2005).

Stalo sa už tradíciou, že akt zapožičiavania bojovej zástavy prezidentom Slovenskej republiky sa koná v prezidentskom paláci „v predvečer“ jej odovzdania vojenskému útvaru alebo zväzku za účasti čelných predstaviteľov Ministerstva obrany Slovenskej republiky, generálneho štábu a príslušného veliteľa. Z rúk prezidenta preberá zástavu minister obrany, ktorého spravidla poveruje jej odovzdaním (pokiaľ zástavu neodovzdáva osobne). Na slávnostnom nástupe útvaru

Vojenská história

alebo zväzku, za prítomnosti predstaviteľov štátnych a samosprávnych orgánov mesta, regiónu a za účasti širokej verejnosti odovzdáva zástavu do rúk príslušného veliteľa.³⁶

História vojen a výstavby armád neraz potvrdila, že vojenská zástava je to najcennejšie, čo vojenské útvary môžu vlastniť. Zástava aj v súčasnosti zostáva cenným atribútom, symbolom vojenskej cti a statočnosti všetkých príslušníkov útvaru, je prejavom ich hrdosti na svoj útvar a Ozbrojené sily Slovenskej republiky. Je symbolom odkazu ich predchodcov, ktorí úspešne plnili úlohy pri zabezpečovaní obrany Slovenskej republiky. Je symbolom, ktorý predstavuje hrdosť k národným a vojenským tradíciám Slovenskej republiky a jej ozbrojených síl.

ČESTNÉ NÁZVY A HISTORICKÉ NÁZVY

V medzivojnovom období sa tradície vojenských útvarov rozvíjali aj prostredníctvom čestných a historických názvov. Vojenské útvary dostávali väčšinou pomenovanie podľa významných dejinných osobností – pluk Jiřího z Poděbrad, Prokopa Velikého, generála Štefánika, Jana Žižky z Trocnova, T.G. Masaryka, maršála Foche, plukovníka Švece, pluk „Doss Alto“, strelca Čapka, pluk „Výzvědný gen. Grazianiho, hraničiar sky prapor „Sibirských úderníkov“, „Českej družiny“, batéria Kulikovského atď.

Po roku 1949 boli útvarom udeľované nové názvy – pluk Slovenského národného povstania, pluk československo-sovietskeho priateľstva, pluk Víťazného februára, zväzok československých červenoarmejcov atď. Po novembri 1989 boli tieto názvy podobne ako zástavy zrušené.

So vznikom Armády Slovenskej republiky sa vytvorila celkom nová historická situácia a podmienky na utváranie a rozvíjanie tradícií armády, zvlášť v oblasti vojenskej symboliky, a to využívanie čestných a historických názvov vo výchove jej príslušníkov.

V súlade so Smernicami³⁷ môže mať každý útvar svoj historický a čestný názov. Historický názov vyjadruje historickú prepojenosť vojenského útvaru na jednotky a útvary, ku ktorým sa hlási v rozvíjaní ich novodobých tradícií. K historickému názvu sa viaže názov obce (posádky) alebo historická príslušnosť k regiónu, kde vojenský útvar po 1. januári 1993 vznikol. Čestný názov je ocenením vojenského útvaru za dosahovanie trvalo výborných a dobrých výsledkov v plnení úloh. Vyjadruje spätosť s významnými udalosťami, obdobiami alebo osobnosťami v dejinách Slovenska. Historické názvy a čestné názvy vojenským útvarom a vojenským zväzkom zapožičiava prezident Slovenskej republiky.³⁸

³⁶Slávnostné odovzdanie plukovnej zástavy horskému pešiemu pluku č. 4, ktorú útvaru venovalo mesto Jelšava 28. októbra 1935 pri oslavách štátneho sviatku vzniku republiky, vychádzalo z nariadenia ministerstva národnej obrany z roku 1925. Na základe tohto nariadenia mali postupne všetky pešie pluky dostať bojové zástavy nového typu. Súčasťou slávnostného odovzdávania bojovej zástavy bola aj ceremónia pribíjania zástavy na žrd'. Prvý klinec zatĺkol zástupca ministerstva národnej obrany v mene Československej republiky, druhý v mene prezidenta a tretí v mene brannej moci. Veliteľ pluku pribil klinec v mene pluku.

³⁷Smernice Ministerstva obrany Slovenskej republiky č. 11/2005 o vojenskej symbolike.

³⁸Zákon 321/2002 Z. z. o ozbrojených silách Slovenskej republiky. Do 30. júna 2002 priznával čestné a historické názvy minister obrany Slovenskej republiky.

Doposiaľ boli zapožičané (priznané) tieto čestné názvy a historické názvy:

HISTORICKÉ NÁZVY:

- 5. raketový pluk Martin – TURČIANSKY RAKETOVÝ PLUK,
- Letisko Trenčín – TRENČIANSKE LETISKO,
- 23. tanková brigáda Kežmarok – KEŽMARSKÁ TANKOVÁ BRIGÁDA.
- 37. protiletadlová raketová brigáda Pezinok – PEZINSKÁ PROTILIETADLOVÁ RAKETOVÁ BRIGÁDA,
- 5. spojovacia brigáda Ružomberok – RUŽOMBERSKÁ SPOJOVACIA BRIGÁDA.

ČESTNÉ NÁZVY:

- VÚ 8832 Nové Mesto nad Váhom – MOVOMESTSKÉ RÁDIORELEOVÉ STREDISKO PODJAVORINSKÝCH PARTIZÁNOV,
- 5. pluk špeciálneho určenia Žilina – ŽILINSKÝ PLUK JOZEFA GABČÍKA,
- 37. protiletadlová raketová brigáda Pezinok – PROTILIETADLOVÁ RAKETOVÁ BRIGÁDA ĽUDOVÍTA ŠTÚRA,
- 5. raketový pluk Martin – RAKETOVÝ PLUK MATICE SLOVENSKEJ,
- Školiace a výcvikové stredisko pozemného vojska Martin – ŠKOLIACE A VÝCVIKOVÉ STREDISKO POZEMNÉHO VOJSKA SLOVENSÝCH DOBROVOĽNÍKOV Z ROKU 1848,
- Nemocnica Ministerstva obrany Bratislava – NEMOCNICA MINISTERSTVA OBRANY GENERÁLA JÁNA PAŠKANA,
- Letisko Trenčín – LETISKO GENERÁLA ŠTEFANA JURECHA,
- 1. prieskumný prápor 1. az – PRIESKUMNÝ PRÁPOR GENERÁLA JÁNA REPASKÉHO,
- 2. základňa ženijnej techniky a materiálu Banská Bystrica – ŽENIJNÁ ZÁKLADŇA GENERÁLA JÁNA GOLIANA,
- Vojenský útvar 4558 Lešť (VVP) – ÚTVAR GENERÁLA ALEXANDRA KORDU,
- 1. mechanizovaná brigáda Prešov – MECHANIZOVANÁ BRIGÁDA GENERÁLA RUDOLFA VIESTA,
- Prápor okamžitej reakcie – PRÁPOR OKAMŽITEJ REAKCIE KAPITÁNA JÁNA FRANCISCIHO,
- 5. spojovacie prevádzkové stredisko Nové Mesto nad Váhom – PREVÁDZKOVÉ STREDISKO PODJAVORINSKÝCH PARTIZÁNOV,
- 2. prieskumný prápor Bardejov – PRIESKUMNÝ PRÁPOR MICHALA STRENKA,
- 1. letecká základňa Sliač – LETECKÁ ZÁKLADŇA GENERÁLMAJORA OTTA SMIKA
- Letecká základňa Prešov – LETECKÁ ZÁKLADŇA GENERÁLPLUKOVNÍKA JÁNA AMBRUŠA.

Vojenská história

ZÁVER

Za obdobie rokov 1993 až 2005 bolo prerokovaných a posúdených približne 50 návrhov na priznanie (zapožičanie) čestných a historických názvov, 25 výtvarných návrhov bojových zástav a viac ako 600 rôznych výtvarných návrhov znakov vojenských útvarov, škôl a zariadení rezortu ministerstva obrany. Uvedená štatistika ukazuje, že záujem medzi príslušníkmi ozbrojených síl o vojenskú symboliku bol v uplynulom období veľký. Rozhodujúce však bolo, že postupným rešpektovaním a uplatňovaním heraldických zásad a pravidiel sa skvalitnila úroveň tvorby vojenskej symboliky v Ozbrojených silách Slovenskej republiky.

LITERATÚRA:

- VRTEL, L.: Osem storočí heraldiky. Matica slovenská 1999.
- NOVÁK, J.: Heraldika na Slovensku. Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej 1997.
- BUBEN, M.: Encyklopedie heraldiky. Praha : Nakladatelství Libri. 2003.
- Zákon č. 321/2002 o ozbrojených silách Slovenskej republiky.
- Zákon č. 63/1993 Z. z. o štátnych symboloch Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov.
- RMO č. 28/1994 Príloha 1 Smernice na výber názvov, sviatkov, symboliky a na utváranie tradícií vojenských zväzkov, útvarov, škôl a zariadení Armády SR.
- RMO č. 3 o zriadení a zavedení vojenských zástav v rezorte ministerstva obrany.
- RMO č. 22/1997 Koncepcia využívania národných a vojenských tradícií v rezorte ministerstva obrany. Koncepcia bola schválená 3. kolégiom ministra obrany v marci 1997 a 24. apríla 1997 schválená ministrom obrany SR a vydaná v Prílohe 1 uvedeného rozkazu.
- RMO č. 70/1997, Príloha 1 Smernice na výber a priznávanie názvov vojenským telesám a ich symbolika.
- Smernice MO SR č. 11/2005 o vojenskej symbolike.
- SVOBODA, Z.: Československá štátna a vojenská symbolika. Federální ministerstvo obrany. 1991.
- KARTOUS, P. – VRTEL, L.: Heraldický register Slovenskej republiky 1. Ministerstvo vnútra SR. Matica slovenská 2000.
- BROŽEK, A.: Lexikon vlajek a znaků zemí světa. Praha : Kartografia, a. s., 1998.

RECENZIE

CHOLODNAJA VOJNA 1945 – 1963 GG. *Istoričeskaja retrospektiva. Sbornik statej.* Moskva : Olma-Press, 2003, 638 s.

Zborník štúdií o studenej vojne – dôležitej etape vyznačujúcej sa predovšetkým konfrontáciou medzi dvoma superveľmocami, USA a ZSSR, zostavili vedúci pracovníci Ústavu všeobecných dejín Ruskej akadémie vied (N. J. Jegorova, a A. O. Čubarijan). Zborník obsahuje okrem úvodu, autorkou ktorého je N. J. Jegorova a záveru napísaným A. O. Čubarijanom, 17 fundovaných štúdií, rozdelených do troch tematických celkov. Autormi štúdií sú renomovaní ruskí historici z pracovísk Ruskej akadémie vied, a najmä už spomenutého Ústavu všeobecných dejín, Ústavu slavjanovedenia, Ústavu ruských dejín, dejín Ďalekého východu a iných pracovísk.

Štúdie zborníka sú novým pohľadom na studenú vojnu, a to: na jej vznik, hlavné medzníky, vonkajšie a vnútorné súvislosti a teoreticko-metodologické prístupy skúmania. Časový záber rokov 1945 – 1963 je obdobím dôležitých udalostí studenej vojny – jej vzniku, militarizácie od prvej Berlínskej krízy, vystupňovanej konfrontácie počas kórejskej vojny, zmierňovania napätia i nových vystupňovaných konfrontácií v druhej polovici 50. a začiatkom 60. rokov. Interpretácie troch tematických celkov sú založené na bohatom archívnom materiáli hlavných ruských archívov a prameňov zahraničnej proveniencie (americkej, kanadskej, nemeckej a inej). Zborník je pokračovaním toho trendu výskumu studenej vojny, ktorý sa začal začiatkom 90. rokov minulého storočia, v čase tzv. archívneho boomu v Ruskej federácii. Nový trend nastolil zborník štúdií *Sovetskaja vnešnjaia politika v gody cholodnoj vojny 1945 – 1985, Novoje pročtenije*, Moskva, 1995, 509 s. K zintenzívnieniu výskumu studenej vojny nepochybne prispela skutočnosť, že v Ústave všeobecných dejín RAN v roku 1995 vzniklo Centrum pre výskum studenej vojny, ktoré sa stalo koordinačným centrom vedeckých projektov v Ruskej federácii a garantom zahraničnej spolupráce predovšetkým s americkými, britskými a inými pracoviskami.

Spolupráca sa prejavila v spoločných projektoch výskumu studenej vojny. Medzi najvýznamnejšie patril projekt zameraný na stalinské obdobie studenej vojny. Konkrétnym výsledkom tohto zamerania bol ruskou stranou vydaný zborník štúdií *Stalinskoje desiatiletie cholodnoj vojny. Fakty i hipotezy*. Moskva 1999, 245 s. Na americkej strane so zameraním na stalinské obdobie vzniklo viacero hodnotných publikácií. Z nich spomenieme monografiu V. Mastného, ktorá vyšla v českom preklade pod názvom *Studená válka a sovětsky pocit nejistoty 1947 – 1953. Stalinova léta*. Praha, 2001, 294 s. Recenzia na uvedenú monografiu vyšla v časopise *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 1, s. 131-133.

Úvod zborníka od N. J. Jegorovej obsahuje množstvo informácií o výskume studenej vojny v Ruskej federácii a USA. Vzhľadom na to, že v rámci Slovenska je problematika studenej vojny mimo hlavnej pozornosti pracovísk základného výskumu (ale nie obdobia studenej vojny ako takej), uvedieme niekoľko faktov o tom, ako pokročil výskum studenej vojny ako špeciálnej témy druhej polovice 20. storočia. V prvom rade treba spomenúť americké alebo medzinárodné projekty o studenej vojne. Medzi také nepochybne patria: *Cold War International History Projekt* riadený z Centra W. Wilsona vo Washingtone. Vojenské aspekty studenej vojny sleduje medzinárodný *Projekt paralelnej histórie NATO a Varšavskej zmluvy*, ktorý má svojich garantov na Univerzite G. Washingtona v USA a v centrách výskumu bezpečnosti vo Viedni a Zürichu. Z východoeurópskych štátov výskum vojenských aspektov studenej vojny najviac pokročil v Bulharsku, kde skúmali dve témy: Bulharsko vo Varšavskej zmluve a NATO na

Balkáne. Okrem toho treba uviesť, že dejinám studenej vojny venoval pozornosť aj Svetový kongres historikov v Oslo roku 2000. Medzinárodný komitét historických vied rozhodol vytvoriť medzinárodnú komisiu na sledovanie a podporu výskumu tejto témy. V súčasnosti vychádzajú dva vedecké časopisy, ktoré prinášajú informácie a výsledky výskumu studenej vojny (*Journal of Cold War Studies* a *Cold War History*, vydávaný v spolupráci britských a ruských historikov, medzi nimi aj A. O. Čubarijana).

Dejiny studenej vojny sa považujú za samostatnú disciplínu dejín 20. storočia. Zahrňujú vzájomné pôsobenie globálnej a regionálnej histórie, vzájomnú interakciu politických, ideologických, vojenských a geopolitických faktorov. Sú dejinami významných medzníkov, ale aj každodennosti a zmierňovania napätia. Jednou z najspornejších otázok je podiel jednotlivých faktorov, a osobitne pôsobenia ideológie na politiku na oboch stranách bipolárneho sveta. Ideologické protiklady dvoch systémov hodnôt – politických systémov alebo faktory geopolitiky a reálnej politiky boli príčinou vzniku a desaťročia trvajúcej studenej vojny? (s. 628). Na túto otázku sa v minulosti usilovali odpovedať americkí historici v knihách o studenej vojne (J. Haddis a M. Leffler).

V recenzovanom zborníku otázky vzťahu ideológie a politiky sú obsahom najmä štúdií V. O. Pečatnova a D. S. Nadžafova. Štúdia Pečatnova *Od spojenectva k nepriateľstvu (sovietsko-americké vzťahy v rokoch 1945 – 1946)* sa usiluje odpovedať na otázku, kedy sa sovietsko-americké vzťahy zmenili zo spojeneckých na nepriateľské. Autor dospel k záveru, že táto zmena nastala na jar – v lete 1946 roku. Za príčiny tejto zmeny považuje skutočnosť, že spojenectvo počas vojny bolo vynútené a dočasné na oboch stranách. Badateľne sa to prejavilo v propagande. Na oboch stranách sa obnovuje starý – vojnou utlmený – predchádzajúci nepriateľský obraz druhej strany. V USA bol tento návrat vyvolaný strácaním vplyvu Rooseveltovskej politiky a jej zástancov. V ZSSR bolševická rétorika o kapitalizme, ako zdroji vojen vyslovená Stalinom vo februári 1946, vyvolala prudkú reakciu v podobe Kannanovho dlhého telegramu osvetľujúceho príčiny sovietskych (nepriateľských) postojov. Podľa autora obe strany na konci vojny mali svoje predstavy o sférach vplyvu, ktoré utajovali. V USA na konci vojny sa podľa autora „uskutočnila originálna revolúcia globalizácie amerických bezpečnostných záujmov“ (s. 56). Narastajúca vzájomná nedôvera, nepochopenie a podozrievanie druhej strany o strategických zámeroch bývalého spojenca, spôsobili, že na jar – v lete 1946 obe strany opustili predchádzajúcu spoluprácu a nepovažovali ju za prioritu vo svojich strategických cieľoch. Nahradili ju stupňujúcim nepriateľstvom vo všetkých oblastiach. Z tohto pohľadu autora aj za začiatok studenej vojny možno považovať rok 1946. Škoda len, že autor revolúciu amerických záujmov v globálnom merítku nerozvedol, resp. neanalyzoval, ako sa americké bezpečnostné záujmy naplňali po vojne. Ale táto problematika je natoľko závažná, že vyžaduje samostatné spracovanie aj na americkej strane.

Štúdia D. G. Nadžafova *K otázke genézy studenej vojny* analyzuje vplyv ideológie na sovietsku politiku. Túto stránku dokumentuje na názoroch troch významných sovietskych predstaviteľov (Litvinova, Molotova, Chruščova), ktorí v rôznych časových obdobiach, ale zhodne, vyjadrili názor, že ideologické doktrínálne koncepcie o svetovej revolúcii, vojne ako podmienke vzniku nových socialistických štátov, všeobecnej kríze kapitalizmu a iné vyvolávali predstavu o stálej sovietskej hrozbe. Z pohľadu vplyvu ideológie na politiku autor za začiatok studenej vojny považuje rok 1917. Po druhej svetovej vojne podľa autora nasledovala druhá fáza studenej vojny a vyznačovala sa formami ostrého súperenia medzi ZSSR a USA.

Dve štúdie L. J. Gibianského v zborníku o začiatku formovania sovietskeho bloku a urýchľovaní sovietskej blokovej politiky prinášajú viaceré polemické pohľady na vývoj v strednej a juhovýchodnej Európe. Polemika Gibianského na adresu amerického historika M. Lefflera a ruských historikov T. V. Volokitinovej a I. I. Orlika (s. 122) sa dotýkajú hodnotenia prameňov záverov odvodených z nich. Gibianskij považuje materiály komisie Litvinova, ktoré pri-

Vojenská história

pravovala na konci vojny o prognózach povojnového usporiadania za informačno-analytické správy, návrhy diplomatov a expertov pre sovietske vedenie. Konkrétne zábery Kremľa, najmä tie, ktoré sa vzťahovali na dlhšie obdobie sovietskej politiky voči štátom strednej a juhovýchodnej Európy, sa rodili v úzkom kruhu Stalinových spolupracovníkov (s. 122). Aj elaborát Májského z januára 1944 už nezodpovedal rozhodnutiam Stalina a jeho okruhu vo vzťahu k sovietskym predstavám regiónu v budúcnosti. Gibianskij sa kriticky vyjadruje aj k výrokom Stalina o perspektívach povojnového vývoja tohto regiónu. Autor zdôrazňuje, že Stalin sa inak vyjadroval o tých istých veciach v rozhovore s komunistami (Džilasom, Titom) a inak s poľskými politikmi (Mikolajczykom) alebo katolíckym duchovným Orlemanským, pre ktorých komunistický režim bol neprijateľný. Autor Gibianskij tak nechtiac navodzuje myšlienky o tom, že Stalin o špecifických cestách k socializmu hovoril len pred lídrami tých krajín, u ktorých chcel rozptýliť obavy z nastolenia komunizmu, napríklad v Poľsku. Ďalej na túto tému hovoril s tými, ktorých chcel presvedčiť, že k socializmu sa nemusia uberať sovietskou cestou. Inak povedané, z textov Gibianského vyplýva, že šlo o takticky a propagandistický ťah Stalina v prvých povojnových rokoch určený aj československým komunistom, ktorí živili ilúziu o vlastnej ceste k socializmu. Napriek tomu, že autor neformuluje tak jednoznačne otázky špecifických ciest k socializmu, nemožno sa ubrániť ani takej interpretácii Stalinových výrokov na túto tému.

Za otvorenú otázku autor považuje ambície Moskvy po skončení vojny. Otázka znie: usilovala sa Moskva vytvoriť zo štátov strednej a juhovýchodnej Európy bezpečnostné pásmo spriatelенých štátov alebo od samého začiatku usilovala o soviétizáciu tejto oblasti. Za rozhodujúci faktor svojho vplyvu Moskva považovala komunistické strany. Z hľadiska ich vplyvu na domáci vývoj a vplyv Moskvy autor rozdelil štáty tohto regiónu do troch skupín. Československo zaradil do tretej skupiny, kde miera sovietskeho vplyvu a domácich faktorov (KSČ) bola rovnaká. Lína Moskvy na urýchľovanie soviétizácie štátov strednej a juhovýchodnej Európy sa uplatňovala od konca roku 1946 a jari 1947 (s. 153). Podľa autora Stalin na konci vojny mal skôr predstavu o sovietskych zámeroch, ako detailný program. V tom sa Gibianskij zhoduje s viacerými českými autormi, ktorí tiež popierajú existenciu nejakého konkrétneho plánu soviétizácie.

Pohľad na formovanie sovietskeho bloku historikom Gibianským odкрýva aj ďalšie dôležité otázky, ktoré v poslednom období boli predmetom záujmu aj slovenských historikov. Ide o otázky, resp. koncepcie vytvárania federatívnych celkov zo štátov strednej a juhovýchodnej Európy, ktoré rezonovali v predstavách exilových vlád v Londýne na začiatku druhej svetovej vojny. Sovietske stanovisko k vytváraniu federácií v tejto oblasti nebolo doposiaľ celkom známe. Prítom sovietsky postoj bol rozhodujúci. Vytváranie federácií sovietska strana považovala za prekážku svojho vplyvu a prenikania na Západ po porážke Nemecka (s. 109). Na moskovskej konferencii ministrov zahraničných vecí v októbri 1943 ZSSR už kategoricky postavil otázku odmietnutia federácií, pretože ich projekty Sovietom pripomínali medzivojnovú politiku sanitárneho kordónu. Treba len dodať, že negatívny postoj k vytváraniu federácií ZSSR zaujal aj v povojnovom období v súvislosti s plánom vytvorenia balkánskej federácie roku 1948.

Formulácia Ždanova o vzniku dvoch táborov vyjadrovala na prvom zasadaní Informbyra roku 1947 demonštráciu konfrontačného postoja a navodzovala atmosféru vnútroblokovej mobilizácie a upevňovania disciplíny. Gibianskij sa domnieva, že Stalin nepovažoval za nevyhnutné osobitne zdôrazňovať na zasadaní Informbyra konkrétne výhrady voči komunistickým stranám strednej a juhovýchodnej Európy, pretože formulácia o dvoch táboroch s ostrou kritikou francúzskej a talianskej komunistickej strany mali dostatočne pôsobiť na lídrov, aby sa podrobili Moskve. Zasahovanie Moskvy do vnútra komunistických strán sa roku 1947 stávalo častejším. Vo februári 1947 Moskva ostro kritizovala vedenie KSČ za zdôrazňovanie československej cesty k socializmu s argumentáciou, že takáto cesta môže byť využitá reakciou v boji proti KSČ (s. 154). Dokumenty o protimarxistických orientáciách v poľskej, československej, juho-

slovanskej a maďarskej komunistickéj strane, ktoré vznikli v marci – apríli 1948, sú predmetom záujmu viacerých ruských historikov. Ale interpretácie o poslaní dokumentov sa rozchádzajú. Gibianskij ich vznik vysvetľuje z praktických potrieb sovietsko-juhoslovanského konfliktu. Dokumenty mali poslúžiť ako možná forma nátlaku na lídrov troch kritizovaných strán pre prípad, že sa nestotožnia so sovietskou kritikou juhoslovanských komunistov (s. 172). Ruská historička G. P. Muraškova sa domnieva, že dokumenty mali navodiť veľké čistky v komunistických stranách a zmeniť vedenia spomínaných komunistických strán. Ale ani pre jednu interpretáciu neexistuje priama podpora vo forme dokumentov. Dokument *O niektorých chybách Komunistickej strany Československa* obsahuje také množstvo vytykaných chýb vedeniu KSČ, že podľa nášho názoru postačovali na kriminalizáciu a odsúdenie celého vtedajšieho vedenia KSČ. Súdne politické procesy v Albánsku, Bulharsku a Maďarsku roku 1949 navodzujú hypotézu, že sovietske vedenie v dôsledku roztržky s Juhosláviou uskutočňovalo zmeny vo vedeniach týmto spôsobom, t. j. odstraňovaním popredných činiteľov súdnymi politickými procesmi.

K urýchľovaniu sovietskej blokovej politiky patrilo aj druhé kolo uzatvárania spojeneckých zmlúv po Parížskej mierovej konferencii medzi bývalými porazenými štátmi v druhej svetovej vojne a ZSSR (Bulharskom, Maďarskom, Rumunskom) a ďalšími štátmi ľudovej demokracie. Gibianskij v tejto súvislosti upozorňuje na dôležitý fakt, že v zmluvách boli zakotvené ustanovenia o konzultáciách týchto štátov so ZSSR v otázkach postupu na medzinárodných fórach, čo sa rovnalo kontrole. Samostatné kroky bez súhlasu ZSSR autor dokumentuje na príklade sovietsko-juhoslovanskej roztržky.

Vznik Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) ovplyvnili dobové predstavy o tom, že ZSSR a ľudové demokracie sa stanú surovinovou základňou pre ostatné štáty. Nedostatok surovín v západnej Európe zradikalizuje situáciu a zmení pomer síl v prospech socializmu. Takéto názory boli viac zbožným priáním iniciátorov založenia RVHP ako realitou. Pretože vývoj v západnej Európe pokročil v hospodárskej politickej a vojenskej integrácii. Ale tieto otázky sú podobne ako vznik Vojenskooordinačného výboru v roku 1951 spomenuté len okrajovo. Vojenské otázky studenej vojny sú slabým miestom doterajších výskumov i obsahom recenzovaného zborníka. Na tento problém upozornila spolueditorka zborníka N. I. Jegorova už v úvode (S. 11). Skúmanie vojenského rozmeru studenej vojny je o to dôležitejšie, že sovietska vojenská hrozba bola častým argumentom rôznych protiopatrení v USA a západnej Európe. Jadrový potenciál nahromadený na oboch stranách bipolárneho sveta predstavoval obrovskú vojenskú silu. Komparáciu jadrového potenciálu obsahujú tabuľky J. N. Smirnova na konci zborníka. Autor patril ku konštruktérom jadrových zbraní v ZSSR. V štúdiu zároveň odкрýva neznáme stránky prvých dohovorov o zákaze jadrových pokusov v roku 1963 (s. 605-617). Prvá dohoda o zákaze jadrových skúšok z roku 1963 vylučovala skúšky oboch superveľmocí v atmosfére, kozme a pod vodou. Podzemné jadrové skúšky sa uskutočňovali aj v nasledujúcich rokoch. Počty skúšok klesali, ale sila jadrových zbraní narastala. K takému záveru dospel J. N. Smirnov v štúdiu zborníka pod názvom *Studená vojna ako jav jadrového storočia*.

Absenciu vojenských aspektov studenej vojny, okrem štúdie Smirnova, čiastočne pokrývajú dve štúdie v zborníku, a to: *Vojensko-politická integrácia Západu a reakcia ZSSR* v rokoch 1947 – 1953 od N. I. Jegorovej a štúdia americkej historičky K. Uezersby (fonetický preklad z ruského jazyka – pozn. M. Š.) *Vojna v Kórei 1950 – 1953*. Reakcia ZSSR na vojensko-politickú integráciu sa vyznačovala tým, že sovietska strana nerobila rozdiely medzi ekonomickou a politicko-vojenskou integráciou. Vznik NATO ZSSR považoval za narušenie spojeneckej dohody s Veľkou Britániou z roku 1942. Reakcia mala aj iné podoby. Z nich spomenieme poradu ministrov obrany a generálnych tajomníkov komunistických strán v Moskve za prítomnosti Stalina a sovietskej generality. Jej výsledkom bol, okrem iného, vznik Vojenskokoordinačnej rady. Škoda, že ruskí historici nedisponujú dokumentmi o tejto porade a činnosti Vojensko-

Vojenská história

koordináčnej rady a obmedzujú sa len na známe konštatovania a informácie prevzaté z publikovaných memoárov (s. 201-202).

V súvislosti s kórejskou vojnou americká historička formulovala viaceré otázky, zodpovedanie ktorých odкрýva nové pohľady na kórejsku vojnu. Koncentruje sa na omyly, ktorých sa dopustila jedna i druhá strana pri posudzovaní zámerov protivníka. Prvým omylom sovietskeho vedenia bolo presvedčenie, že Japonsko môže ohroziť bezpečnosť ZSSR. Týmto argumentom ospravedlňovali rozpútanie vojny Severnou Kóreou. Prirovnanie severokórejskej agresie s nacistickou agresiou v 30. rokoch bolo mylnou predstavou na druhej strane. Sovietsky súhlas so severokórejskou agresiou, podľa autorky vychádzal z predpokladu, že USA nevstúpia do vojny na obranu Južnej Kórey. Do vojny by nevstúpila ani Čína, keby vojská OSN neprekročili 38. rovnobežku a vojna by skončila už roku 1950 len s menšími ľudskými a materiálnymi stratami (s. 275-276).

Sovietske stanovisko k riešeniu nemeckej otázky sa bytostne dotýkalo Československa. Závery A. M. Filatova v publikovanej štúdií *ZSSR a nemecká otázka: rozhodujúce medzníky /1941 – 1961/* vybočujú z desaťročia pertraktovaných čierno-bielych názorov na nemeckú otázku v 50. rokoch. Obavy zo znovuoobnovenia nemeckého militarizmu podporované propagandou ZSSR boli využívané na upevnenie sovietskeho vplyvu nad štátmi svojho bloku (s. 243). Ale v úzkom sovietskom vedení obavy z remilitarizácie SRN neboli v zhode s propagandou (s. 239-240). Roku 1950 bolo možné skôr hovoriť o odzbrojovaní ako o znovuvy-zbrojovaní. Stalinov plán zjednotenia Nemecka z roku 1952 nemal reálne šance, aby viedol k zjednoteniu Nemecka.

Druhý tematický celok zborníka je zameraný na otázky pôsobenia vnútorných udalostí na vonkajšie vzťahy ZSSR. Editori do tohto celku zaradili štyri štúdie nasledujúcich autorov: V. L. Malkova o sociálno-psychologickom kontexte sovietskej „atómovej“ diplomacie v rokoch 1945 – 1949, V. V. Poznjakova o rozvedke a informáciách rozvedky v rozhodovacích procesoch (1944 – 1953), I. A. Aggeevovej o prípade Guzenko v sovietsko-kanadských vzťahoch, Ar. A. Ulunjana s názvom *Grécko a Turecko medzi Západom a Východom v 50. rokoch*.

Činnosť sovietskych rozvedok autor zacielil na oblasť získavania informácií na výrobu sovietskej atómovej bomby a informácie o plánovaní vnútornej a zahraničnej politiky, potenciálnych protivníkoch ZSSR, spojencoch a neutrálnych štátoch. Podľa Poznjakova informácie sovietskej rozvedky o situácii a postojoch západných štátov k prípadnej blokáde Západného Berlína v rokoch 1948 – 1949 sa ukázali ako nepresné. Informácia obsahovala tvrdenie, že americké velenie v Nemecku a USA nedokážu zabezpečiť zásobovanie vojsk a obyvateľstva Západného Berlína, a vojská západných štátov opustia sektory Západného Berlína. Informácie zveličovali tiež rozpory medzi západnými spojencami. Sovietska blokáda, ktorá sa uskutočnila na základe nepresných informácií rozvedok, spôsobila sovietskej zahraničnej politike veľké fiasko. Negatívny vplyv na vyhodnocovanie informácií mal Stalin. Rozvedky posielali také informácie, ktoré neprotirečili očakávaniam Stalina (s. 346). Takýto postoj rozvedčikov sa odvíjal z obáv, aby ich nepostihli čistky, podobné čistkám v rokoch 1945 – 1947, ktoré postihli ich kolegov židovského pôvodu. Vo fungujúcom systéme už vôbec neprichádzalo do úvahy, aby rozvedka dávala akékoľvek odporúčania Stalinovi (s. 349).

Prípud Guzenko ovplyvnil nielen sovietsko-kanadské vzťahy po skončení druhej svetovej vojny, ale prerástol rámec dvojstranných vzťahov tým, že vytváral atmosféru nedôvery západných štátov voči ZSSR. Podstata prípadu spočívala v tom, že v septembri 1945 sovietsky rozvedčík Guzenko prebehol na kanadskú stranu a kanadským úradom odovzdal viac ako 100 dokumentov, ktoré kompromitovali sovietsku rozvedku, že získavala informácie od kanadských občanov a posielala ich Moskve. Informácie sa dotýkali výroby atómovej bomby. Kanadský premiér problém Guzenko konzultoval s americkým prezidentom a britským ministerským predsedom. Prípud Guzenko zasadil tvrdú ranu Komunistickej strane Kanady, pre-

Vojenská história

tože väčšina informátorov sovietskej rozviedky boli jej členovia. Nastal pohon na komunistov a komunistická strana bola fakticky vylúčená z politického života. Prípad Guzenko vytvoril atmosféru nedôvery Kanady k ZSSR, ktorá sa preniesla aj na ďalšie západné štáty.

Tretia časť zborníka o zmiernovaní napätia a novom zostrovaní vo vzťahoch Východ – Západ pozostáva zo šiestich štúdií. Prvá štúdia o sovietskej účasti na ženevskej konferencii od autora I. V. Hajduka analyzuje sovietske stanoviská k rozdeleniu Kórey a Vietnamu po skončení vojny. Hľadanie nových prístupov je obsahom štúdie N. I. Jegorovej, ktorá sa zameriava na udalosti rokov 1954 – 1955, keď došlo k prvému zmiernovaniu napätia, ale aj k dôležitým udalostiam – vzniku Varšavskej zmluvy, ktorej význam bol dlhodobý. Obsiahla štúdia A.C. Stykalina pod názvom *Východná Európa vo vzťahoch Východ-Západ v rokoch 1953 – začiatok 60. rokov* je venovaná zväčša maďarským a poľským udalostiam roku 1956. Československo v systéme týchto vzťahov nebolo natoľko problematické ako uvedené štáty a „vypadlo“ aj zo zorného uhla analýzy autora. Štúdia Pelipasa M. J. o Suezskej kríze analyzuje aj udalosti, ktoré jej predchádzali. Hlavné ťažisko analýzy je položené na politike veľmocí k egyptskému prezidentovi Násirovi. Štúdia o Kubánskej kríze odkrýva jej neznáme stránky, a najmä úlohu G. Bolšakova, ktorý bol poverený rokovať s R. Kennedym pri tom, aby kríza neprerástla do svetového konfliktu (s. 594).

V závere zborníka A. O. Čubarijan nielen sumarizuje výsledky výskumu studenej vojny v rôznych krajinách, ale súčasne formuluje hlavné otázky a problémy, ktorým treba venovať pozornosť aj v budúcnosti. Základný problém A. O. Čubarijan formuloval nasledovne: Bola studená vojna ohraničeným obdobím konfrontácií medzi dvoma protikladnými spoločnosťami, ktoré zasiahli všetky oblasti spoločenských vzťahov (?), alebo studená vojna bola určitou etapou medzinárodných vzťahov v medzinárodno-politickom systéme vzniknutom ako výsledok druhej svetovej vojny, ktorý dostal pomenovanie jaltsko-postupimský. Svojou protikladnosťou bol tento systém analogický so systémom, ktorý vznikol po Viedenskom kongrese v 19. storočí po napoleonských vojnách alebo Versailleským systémom po prvej svetovej vojne. Jaltsko-postupimský systém bol charakteristický nielen vyhrocovaním konfrontácie, ale aj zmiernovaním napätia a odzbrojovaním (s. 627). Za mimoriadne dôležité otázky Čubarijan považuje objasňovať rozhodovacie procesy, ktoré sa dotýkajú nielen povojnového obdobia, ale aj konkrétnych udalostí v nasledujúcich desaťročiach. Autor menuje aj ďalšie otázky a problémy (s. 628-631), ktoré treba skúmať.

Záverom možno zdôrazniť, že zborník štúdií *Cholodnaja vojna 1945 – 1963* prináša množstvo nových faktov a pohľadov na dve desaťročia minulého storočia, ktoré si pre dramatickosť udalostí zasluhujú mimoriadnu pozornosť historikov. Editori zborníka N. I. Jegorova a A. O. Čubarijan zostavili hodnotné dielo zo štúdií predovšetkým ruských historikov, ktoré nielen kriticky hodnotia výsledky výskumu určitých tém, ale aj nastoľujú teoreticko-metodologické otázky pre ďalší výskum. Z týchto príčin si zborník štúdií zasluhuje aj pozornosť slovenských historikov, ktorí sa zaujímajú o dejiny druhej polovice 20. storočia.

Michal Štefanský

ANOTÁCIE GLOSÝ

ISBY, D. C.: *HRÁZ PROTI INVÁZI. NĚMECKÁ ARMÁDA V DEN D*. Brno : Jota Military 2004, 344 s.

Ešte dlho po novembrových udalostiach roku 1989 museli u nás záujemcovia, nielen o vojenskú históriu čakať, kým sa na domáci knižný trh dostali aj práce autorov západnej proveniencie. V súčasnosti už môžeme hovoriť, že sa s odbornými monografiami zo Západu „vrece“ doslova roztrhlo. Týka sa to aj memoárov a pamätí významných nemeckých vojenských funkcionárov z obdobia druhej svetovej vojny. Zvlášť to platí o spisoch, ktoré dôstojníci a generáli tretej ríše zostavovali tesne po vojne v rámci monumentálneho amerického projektu, ktorý si kládol za cieľ jednak zmapovať vojenské dianie na európskych bojiskách a jednak analyzovať vojenské operácie nemeckých jednotiek proti spojeneckým vojskám, samozrejme z pohľadu nepriateľskej strany. Práve tieto práce, na ktoré bolo počas komunistickej totality uvalené embargo (a ktoré sa prekvapujúco striktno dodržiavalo len u nás, zatiaľ čo všade inde, vrátane Sovietskeho zväzu, boli systematicky prekladané), dnes zaplavujú naše knižné pulty. Treba však hneď poznamenať, že zásluhu na tom majú opäť naši západní susedia. Konkrétne ide o iniciatívu brnianskeho nakladateľstva Jota.

Do spomínanej kategórie prác možno zaradiť aj knihu uznávanej autority v odbore vojenskej histórie, Američana Davida Isbyho. Len nedávno sa u nás prezentoval vydarenou knihou *Z posledních sil* a podobne ako vtedy, aj teraz vystupuje v úlohe editora. Jeho kniha je jedinečnou kompiláciou detailných výpovedí nemeckých veliteľov zostavených na základe osobných spomienok v rámci už spomínaného projektu. Tentokrát Isby prezentuje deň D, ako aj udalosti, ktoré k nemu viedli, zo zorného uhla dôstojníkov, ktorých úlohou

bolo zabrániť spojeneckej invázii. Jedinečným spôsobom zachytávajú nemecké prípravy na inváziu a mapujú zložitý vývoj nemeckej stratégie tvárou v tvár nadchádzajúcemu vylodeniu. Kniha je originálna v tom, že napriek tomu, že ťaží z výsledkov programu spred 50. rokov, sprístupňuje autentické výpovede, ktoré ešte neboli doteraz zverejnené a publikované v žiadnom inom jazyku, než anglickom.

Prístup k hodnoteniu a rekonštrukcii vojenských udalostí zo začiatku júna 1944 je typický nemecký – strohý a profesionálny. Po opise plánovacej fázy a náčrte obdobia neistého čakania sa témou jednotlivých opisov stáva samotný 6. jún 1944 a s ním začiatok najväčšej inváznej operácie všetkých čias, operácie Overlord. Reakcie na prvé správy o vylodení spojeneckých vojsk predchádzajú detailnému opisu všetkých bojov – krutých stretov na plážach počnúc a prebiehajúcich urputných bojov v normandských obciach končiac. Náhlady nemeckých dôstojníkov a veliteľov na tieto chaotické udalosti sú zachytené v celom rade vojenských štúdií, ktoré sa stali aj zdrojovým materiálom pre túto knihu. V tejto súvislosti treba však reflektovať dôležitú skutočnosť, a síce, že celý rad povojnových nemecky písaných kníh, memoárov, bojových štúdií, či histórií bojových jednotiek, mapoval tento dôležitý deň pomocou rôznych zdrojov, ktoré „Isbyho“ autori predkladaných textov k dispozícii nemali. Väčšina z ich spisov bola napísaná bez konzultácie s vojnovými denníkmi, či oficiálnymi dokumentmi a ako je typické pre všetky naratívne typy zdrojov, ich bezprostrednosť nemôže v žiadnom prípade nahradiť nezaujatosť, či zmysel pre detail. Okrem subjektívnosti je potrebné podľa editora brať do úvahy aj skrytý zámer, resp. podvedomé cítenie samotných autorov, keďže všetky nimi líčené state vznikali v čase príprav na súdne stíhanie pred-

stavitel'ov nemeckej brannej moci a príslušníkov nemeckej armády za vojnové zločiny. Tak je celkom pochopiteľné, že mnohí sa pri zhotovovaní rôznych operačných analýz držali toho, že tieto záležitosti ignorovali a obchádzali, v iných prípadoch ich zhadzovali na nacistických „nohsledov“ z SS a Gestapa. Napriek všetkým obmedzeniam sú však cenou súčasťou obrazu o udalostiach, ktoré sa stali a ktoré predchádzali osudnému 6. júnu 1944.

Z publikovaných dokumentov je patrná nielen nemecká taktická spôsobilosť, ale aj krach nemeckej stratégie, logistiky a spravodajských služieb v Normandii. Evidentná je tiež mizivá koncentrácia autority na divíznom veliteľskom stupni, predovšetkým však absencia uskutočniteľnej stratégie, ktorá našla svoj zákonitý odraz v obmedzenej orientácii na ciele operačného, či dokonca iba taktického charakteru. Z materiálov sú jasne zreteľné aj nedostatky vo veliteľskej hierarchii nemeckej armády, výsledkom ktorých boli navzájom sa prekrývajúce právomoci brániace uskutočneniu rýchlej, rozhodnej akcie.

Pokiaľ ide o samotnú štruktúru práce, jej usporiadanie je variabilné. Prvé dva bloky sú usporiadané tematicky a zatiaľ čo prvý sa venuje veliteľstvám a veliteľom nemeckej armády, druhý o organizácii a rozmiestnení jednotiek Wehrmachtu, Luftwaffe a Waffen-SS v západnej Európe koncom jari 1944. Ďalšie dva bloky chronologicky zachytávajú udalosti z inkriminovaného dňa D. Najprv je vylíčená situácia v nemeckých jednotkách a ich bojovom nasadení v čase invázie spojeneckých vojsk, potom sú analyzované východiská, priebeh a dôsledky následného nemeckého protiúderu. Čitateľ má vlastne na výber, ako bude pri štúdiu tejto publikácie postupovať – či chronologicky, alebo sledovaním konkrétneho autora. V závere knihy je umiestnený menný zoznam autorov jednotlivých statí s uvedením pozície, ktorú v deň D zastávali. Sú tu zastúpené všetky úrovne velenia a hodností. 16 strán obrazových príloh je však len slabou náplasťou za absentujúce mapové prílohy.

Aby anotácia tejto publikácie bola úplná, treba sa pozastaviť aj pri jej editorovi. Už pri

editovaní diela *Z posledních sil* sa Isby prezentoval nápadne kritickým postojom k zozbieraným spisom (hlavne k ich tendenčnosti) a inak to nie je ani v tomto prípade. Ani tu sa nevyhol tomu, že autormi predkladané informácie sú poznačené typickou americkou „objektivitou“. S obľubou poznamenáva, že „*němečtí autoři nespotřebovali mnoho inkoustu na introspektivní analýzy či na to, aby na sebe něco vyzradili*“. Vidí iba to, že pre nich bolo „*snažší hovořit spíše o svých úspěších než nezdarech a ukazovat prstem na viníky, místo aby sami pohlédli do zrcadla*“. Avšak už to, ako Nemci dokázali odolávať náporu Spojencov v Normandii, je samotným úspechom. Jeho postoj je samozrejme ukážkový – útok Spojencov bol vedený s obmedzenou rýchlosťou a prieraznosťou a uspel napriek nemeckej taktickej zdatnosti a adaptabilite; materiálna a početná prevaha Spojencov nemala hrať až takú dôležitú úlohu a preceňovať netreba ani význam spojeneckého letectva. Odmysliac si poznámky podobného charakteru, editor pristúpil k edícii týchto naratívnych textov naozaj zodpovedne. Ako naratívne dielo totiž kniha nevyhnutne obsahuje opisy viacerých udalostí, ktoré sa nezriedka opakujú, zatiaľ čo iné, niekedy omnoho dôležitejšie, sú ignorované. Tento nedostatok je však aspoň čiastočne vyvážený vložením Isbyho redakčných poznámok a komentárov autorov, ktorí skompletizované dokumenty pôvodne revidovali. Na záver ešte vyjadríme pranie, aby v nastúpenom trende tak autor, ako aj vydavateľstvo Jota, naďalej pokračovali.

A. Maskalík

NEUMAYR, A.: DIKTÁTOŘI V ZRCADLE MEDICÍNY. Napoleon – Hitler – Stalin. Praha : Nakl. Jan Vašut, 2004, 317 s.

„Lekárska analýza“ troch zatracovaných i heroizovaných historických postáv novších európskych dejín patrí k prácam, ktoré nastoľujú a zároveň sa pokúšajú zodpovedať na otázky, aké faktory ovplyvnili vývoj týchto dejinných osobností a aké špecifiká museli

prevážiť, aby boli schopné takého brutálneho a bezohľadného konania a zároveň dosiahli takmer neobmedzenú moc nad miliónmi ľudí. Rakúsky univerzitný profesor a historik v oblasti medicíny Anton Neumayr vychádza z paralely zvolených postáv, ktoré boli schopné vo svojej bezhraničnej túžbe po moci a sláve, svojej často až sadistickej pomstychtivosti, alebo vďaka chorobným predstavám obetovať pod nacionálnymi a ideologickými pohnútkami milióny ľudí. Osobnostnými analýzami Napoleona, Hitlera a Stalina autor zároveň dokumentuje skutočnosť, že diktátorom realizovaná krutovláda je následkom interaktívne pôsobiacich individuálnych a spoločenských predpokladov v danom dejinnom okamžiku. Na rozdiel od množstva „tradičných“, viac či menej objektívnych, biografii a ďalších odborných prác opisujúcich tieto osobnosti v užšom alebo širšom kontexte historického vývoja, predkladá autor starostlivo vypracované biografické anamnézy, skúma abnormálne stránky osobnostných štruktúr. Zameriava sa tiež na neobvyklé psychické dispozície a činy, ktoré sú neakceptovateľné z pozície spoločenských normatívov. Opiera sa pritom o celý rad hodnotných prác špičkových psychológov, neurológov, psychiatrov, historikov a zachovaných dobových dokumentov rôzneho charakteru i memoárov samotných osobností a ľudí, ktorí ich obklopovali, ovplyvňovali alebo sa určitým spôsobom spolupodieľali na daných historických udalostiach. Predkladaná analýza osobností neodkrýva nové aspekty, ale umožňuje vytvorenie ucelenejšieho obrazu o skutočnej existencii i mýtoch vytvorených okolo Napoleona, Hitlera a Stalina.

Životopisná anamnéza Napoleona začína detskými a školskými rokmi, keď sa prejavoval už značne svojrázne, povahovo sa výrazne odlišoval od priemeru svojich detských spolučníkov a veľmi skoro prejavoval veľkú záľubu vo všetkom vojenskom. Pokračuje biograficky neštandardným obrazom korzického rebela, vojvodu, štátnika a francúzskeho cisára a nakoniec vyhnanca odsúdeného na život v dlhej, ubíjajúcej agónii na ostrove Svätej Heleny až po posmrtný triumfálny návrat do Paríža. V osobitnej stati sa autor venuje

cisárovej smrti, jej príčinám a analýze pitevných správ. Väčšinou známe fakty z Napoleonovho chorobopisu nájde čitateľ v nových súvislostiach. Neumayrov psychogram Bonaparta vychádza zo skúmania všetkých vývojových stupňov a dokumentuje zmenu idealistu na chladne kalkulujúceho realistu a cynika opovrhujúceho ľudskosťou s vynikajúcim intelektom a gradujúcimi pocitmi osudového predurčenia pre veľké a jedinečné historické činy. Polarita jeho charakteru a psychických predispozícií sa podpisuje na jednej strane pod obraz oslavovaného dovŕšiteľa revolúcie a premožiteľa národov, a na druhej strane pod obraz tyrana ovládaného neskrotnou túžbou po moci a sláve. Napriek krutým dobovým vojnám s miliónmi ľudských obeť je to aj profil vojvodu a stratéga obdivovaného a zbožňovaného svojimi vojakmi a mnohokrát napodobňovaného protivníkmi a tiež profil osobnosti s humanistickým právnym cítením, toleranciou, schopnosťou lásky, statočnosťou, neopísateľnou silou vôle, poctivosťou a rytierskosťou.

Hitlerova biografická anamnéza a psychologický profil taktiež vychádzajú z dôležitých formujúcich faktorov – rodina, škola, sociálne a politické prostredie – a ich vplyvu na hľadanie vlastnej identity a na utváranie osobnosti, so zvláštnym dôrazom na „ľudskú deštrukciu“, ktorou sa vyznačoval Hitlerov vnútorný život, a z možných dôsledkov jeho neskoršieho ochorenia Parkinsonovou chorobou. Z rozboru primárnych osobných charakterových vlastností vystupuje Hitler ako introvertný, deštruktívny, nekrofilný, extrémne narcistický človek, nebezpečne vzdialený od reality, po ľudskej stránke chladný a nedisciplinovaný, podozrievavý a pomstychtivý. Na druhej strane sa autor dotýka aj jeho talentu, nadania a jeho schopností, ktorým Hitler vďačil za ohromujúce úspechy a vzostup z neznámeho človeka bez odborného vzdelania do pozície mocného muža Európy, a to v priebehu púhych dvoch desaťročí. Hitlerova „vôľa k moci“ podporovaná nebezpečnými duševnými schopnosťami, vlastnosťami a ich prejavmi – tvrdohlavosťou, bezhraničnou smelosťou, rozhodnosťou, prudkosťou, brutalitou, lstťou, pretvárkou, klamstvom a pod.

zaujímá v jeho profile neprehliadnuteľné miesto. Autor osobitne líči korene bezprecedentnej chorobnej nenávisti k Židom. V závere práce podčiarkuje vyjadrenie, ku ktorému zhodne dospeli odborníci (vrátane medzinárodne uznávaného vedca v odbore trestného práva), že ide o „hysterického psychopata, schizoidného a autistického fanatika s potrebou sebauplatnenia, ktorý musí byť považovaný za zodpovedného za všetky svoje činy“.

Psychologický portrét J. V. Stalina podáva autor na pozadí revolučných udalostí roku 1917, následnej občianskej vojny, budovania mocenských pozícií, razantnej industrializácie, násilnej kolektivizácie poľnohospodárstva, likvidácie kulakov a protinacionalistického ťaženia na Ukrajine s následným hladomorom, v kontexte likvidácie záškodníckej inteligencie, prenasledovania pravoslávnej cirkvi, čistiek v armáde, straníckom aparáte, zinscenovaných procesov zradcov, diverzantov, špiónov, sabotérov, neopísateľného utrpenia ľudí v trestaneckých a pracovných táborech, ako i vytvárania obrazu láskavého, múdreho a spravodlivého strážcu zákona a poriadku i postoja k vlastnej rodine. V samostatnej časti sa autor venuje prejavom Stalina v období druhej svetovej vojny, jeho neschnosti vojenského či politického rozhodovania v prvej fáze, postoji ku generalite, civilistom, vojnovým zajatcom, taktiež pokračujúcim represívnym pomerom v povojnovom období až po koniec Stalinovej neobmedzenej moci. V Stalinovom psychograme autor predkladá, podobne ako u Napoleona a Hitlera, syntézu jednotlivých vývojových stupňov, ktoré sa podieľali na formovaní jeho charakteru a povahy. Po pokorujúcich a ponížujúcich zážitkoch z raného detstva a školských rokov v kňazskom seminári naplnených každodennými bitkami, psychickým napätím, bezmocnosťou, pocitmi nespravodlivosti, manipulácie, analyzuje tretiu fázu formovania osobnosti, keď sa Stalin rozhodol pre život revolucionára a nakoniec poslednú vývojovú fázu, ktorú predstavuje šesťnásť rokov strávených v podzemnom hnutí, vo väzení alebo vo vyhnanstve. Nepríjemné zážitky z tohto obdobia umocnili jeho povahové vlastnosti

prejavujúce sa už predtým – chlad, vypočítavosť, úskočnosť, klamstvo, nedôverčivosť voči komukoľvek, hrubosť, surovosť, nenávisť, neovládateľná túžba po pomste. V osobitnej časti sa autor podrobnejšie venuje paranoidnej, sadistickej a megalomanskej štruktúre osobnosti.

Vďaka detailnej analýze osobnostných portrétov, ktorá vychádza z množstva prác renomovaných odborníkov, memoárov a dochovaných svedectiev ich súčasníkov, je publikácia pútavým príspevkom k realistickejšiemu obrazu významných historických postáv a povedané slovami autora „je určená nielen čitateľom zaujímajúcim sa o dejiny a medicínu, ale všetkým politicky mysliacim ľuďom s nenarušeným spoločenským svedomím“. Proporčne vyvážené tri profily osobností dopĺňa menný register a starostlivo vybrané fotografie, dokumentujúce výsledky autorových analýz.

B. Šed'ová

SCHOM, A.: AMERICKÝ OREL PROTI VYCHÁZAJÍCÍMU SLUNCI. AMERICKO-JAPONSKÁ VÁLKA 1941 – 1943 OD PEARL HARBORU PO GUADALCANAL. Brno : Jota Military 2005, 504 s.

Brnianske nakladateľstvo Jota patrí v súčasnosti u našich západných susedov bezpochyby k najúspešnejším vydavateľstvám pokiaľ ide o oblasť vojenskej histórie. Tento pomyselný primát prevzalo z rúk legendárneho pražského nakladateľstva Naše vojsko už dávnejšie. V známej edícii *Military* vydalo hlavne v poslednom období viaceré kvalitné knižné tituly, z ktorých niektoré možno zaradiť medzi „trháky“. Teraz nám Jota predkladá vojenskú históriu v nemenej precízne spracovanej podobe.

Kniha *Americký orel proti vycházejícímu slunci* ponúka príležitosť nahliadnuť do nie tak dávnej histórie. Načrtáva udalosti, ktoré sa dotýkajú americko-japonskej vojny v Tichomorí v období od začiatku decembra 1941 do začiatku februára 1943, teda od prepadnutia americkej tichomorskej základne Pearl Harbor po koniec bitky o strategické súo-

strovie v južnom Tichomorí, Guadalcanal. Líči obdobie, v ktorom sa Američanom cez počiatkové neúspechy podarilo zastaviť ďalšiu japonskú expanziu, čo sa v konečnom dôsledku ukázalo ako bod zvratu vo vojne. Alan Schom predkladá mozaiku, do ktorej poskladal udalosti a postavy neuveriteľných rozmerov, predkladá odbornú prácu, ktorá je originálna ani nie tak tematickým výberom, ako skôr svojim obsahovým spracovaním. Dost' často sa stáva, že je história opisovaná pomocou série udalostí a množstva faktov. Autor má však talent spájať históriu ako sériu interakcií medzi ľuďmi, ktorí sú svetonázorom alebo politikou nútení robiť rozhodnutia a prijímať riziká. Pre autora je typická rozhodnosť pri posudzovaní, robení odhadu a kladení zložitých, avšak správnych otázok, o ktorých sa už anglický filozof, spisovateľ a politik z prelomu 16. a 17. storočia Francis Bacon vyjadril, že sú polovicou múdrosti. Prenikavému úsudku podrobil všetky udalosti a postavy vojnového deja, následkom čoho sa „táto lekcija dejepisu“ stáva príjemnou zmienou oproti uhladeným odhadom čisto akademických debát.

Na stránkach tejto knihy je načrtnutá ideológia, osobné túžby, snahy a veliteľské problémy, ktorým zmienení protagonisti na svetovom dejisku čelili. To všetko autor stmelil do strhujúceho príbehu. Nakoľko problematika nie je odbornej verejnosti až taká neznáma, vieme, ako to dopadne. Avšak čo sa nestáva často, Alan Schom nám ponúka osviežujúce odhady a nové pohľady na udalosti úvodnej fázy vojny v Tichomorí, ako aj výstižné úsudky o ľuďoch, ktorí práve v tej dobe tvorili históriu. Zhromaždil hlavné postavy, nazrel do ich minulosti i vnútra, aby čitateľovi osvetlil ich konanie a zmysľanie. Pomocou ľahko pochopiteľného výkladu vysvetľuje chybné úsudky aj vnútornú politiku zúčastnených krajín. Vykresľuje vzájomné vzťahy medzi hlavnými aktérmi budúceho vojnového konfliktu v Tichomorí, Spojenými štátmi americkými a Japonským cisárstvom, dokumentuje postupný proces ekonomického „rozchodu“, ktorý nevyhnutne viedol k mocenskému stretu záujmov a následnému „dialógu hluchých“. Veľmi precízne je navodená atmosféra na

oboch stranách barikády v predvečer rozpútania vojny v Pacifiku. Obe strany si verili, i preto boli rovnováha síl a výsledok bojov v priebehu celej vojny takmer vždy sporné. Japonci, ktorí mali od začiatku lepšiu pozíciu, si jasne uvedomovali, že čas hrá proti nim, a tak svoje operácie chceli do víťazného konca doviest' prekvapujúcimi, rýchlymi a zničujúcimi údermi, nadobúdajúcimi charakter bleskovej vojny, aký svet v celej histórii námorných bitiek ešte nevidel. Američania sa do vojny pustili s vervou, avšak trvalo pomerne dlho, kým sa „naučili bojovať“. Autor zachytáva úvodnú fázu tichomorského merania síl, v ktorej sa „americký vojnový stroj“ ešte len začínal roztáčať. Približuje nám príčiny, kvôli ktorým obe krajiny vstúpili do vojny, ako aj ciele, pre ktoré ich vojaci bojovali a umierali, či cenu, ktorú museli zaplatiť, aby uspeli.

Alan Schom vďaka vzácnemu daru vyjadrovať myšlienky jasne a výstižne dokázal dej svojej knihy interpretovať zreteľne a pútavo. Ponúkol nám pohľad zvnútra, ktorý nám umožní pochopiť všetky udalosti a súvislosti. Oživil udalosti i osobnosti, ktoré determinovali ich vývoj. Z americkej strany dominujú na jednej strane známe tváre – admiráli Chester Nimitz, Ernest King, Richmond Turner, Raymond Spruance, Frank Fletcher, generáli Douglas MacArthur, George Marshall, Alexander Vandegrift, Alexander Patch, na strane druhej už nie tak známe osobnosti ako admiráli John Towers, Harold Stark či generáli Robert Eichelberger a George Kenney. Na japonskej strane to boli predovšetkým admiráli Isoroku Jamamoto, Čuiči Naguma, Raizo Tanaku a generála Tomojuki Jamašitu. V popredí všetkých však stojí japonský cisár Hirohito a prezident USA, Franklin D. Roosevelt. S prehľadom a porozumením sa dozvieme, ako, kedy a kde došlo k zásadnému zvratu vo vojne v Pacifiku a kto sa akou mierou na ňom podieľal. Zdrvujúci japonský útok na Pearl Harbor, námorná bitka v Korálovom mori, námorná bitka o Midway a boje námorných, pozemných a leteckých síl o Guadalcanal, to sú štyri základné medzníky obdobia, ktoré kniha v 20 kapitolách analyzuje. Uvedené medzníky reflektuje a zohľadňuje aj Scho-

mová publikácia. A tak ostáva už len si prečítať, ako začal, ako sa vyvíjal a ako dopadol súboj amerického orla proti vychádzajúcemu slnku v úvodnej fáze bojov druhej svetovej vojny v Tichomorskom priestore. Súvislý blok mapových príloh má napomôcť lepšej orientácii, dva fotografické bloky ponúkajú snímky najdôležitejších udalostí a portréty najvýznamnejších protagonistov.

A. Maskalík

BOYLE, D.: DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA VE FOTOGRAFÍCH. Dobřejovice : Rebo Productions, 2005, 599 s.

Propaganda zohrávala a stále zohráva významnú úlohu v období vojny. Osobitnú formu nadobudla po vynáleze fotografického a filmovacieho prístroja. Samozrejme, skôr sa objavili statické fotografické obrázky, ale ponúkli veľkú výpovednú hodnotu a svedectvo. Reálne zachytenie toho, čo sa skutočne udialo, odsunulo oslavné maliarske a sochárske neživé diela na inú koľaj. Fotografické snímky sa okrem toho vyrábali v podstatne kratšom čase. Záujemca si mohol pozrieť originálne snímky napr. z občianskej vojny v USA, búrskej vojny, rusko-japonskej vojny atď. V prvej svetovej vojne sa taktiež fotografovalo, ale ťažkosť spôsobovala neskladnosť fotografických prístrojov a cenzúra. Objavili sa aj prvé pohyblivé filmové zábery, ktoré dokonca zachytávali úmrtie vojakov, alebo potápanie bojových lodí takpovediac „v dobovom priamom prenose“. Nič naaranžované a umelé.

V medzivojnovom období sa bežne objavovali statické aj pohyblivé obrázky z občianskej vojny v Španielsku, z vojny v Hábeši. Zvláštnu propagačnú hodnotu nadobúdali obrazom spracované udalosti z nacistického Nemecka, či už to boli hromadné stretnutia nacistickej strany, alebo XI. olympijské hry v Berlíne. Hrozivo až odpudivo pôsobili na Európanov zábery drastického správania sa japonskej armády v Číne.

Druhá svetová vojna otvorila novú kapitolu zaznamenávania frontových udalostí, vojnu

z pohľadu bojujúceho vojaka alebo civilného obyvateľstva. Fotografie nerobili už len na povolaní profesionáli – vojenský korešpondenti, ale aj radoví vojaci. Zachovalo sa mnoho fotografických obrázkov, napríklad nemeckých vojakov v Rusku, alebo amerických na bojiskách Európy, severnej Afriky a Tichomoria. Zvláštnu kapitolu tvoria fotografie z popráv alebo popravených osôb vojakov Wehrmachtu a Waffen-SS.

Existovali rôzne obmedzenia. Nemeckí vojaci nemohli robiť fotografie počas ťaženia v Poľsku. Americkí mali zakázané ukázať fotografie vlastných mŕtvych spolubojovníkov. Až ku koncu vojny sa objavilo niekoľko obrázkov s padlými vojakmi, o ktorých uverejnenie sa musel časopis *Life* súdiť. Preto pláže v Normandii boli po vylodení neuveriteľne čisté.

Fotografie získavali z pohľadu bojujúcich strán rôzne hodnoty. Napríklad obrázok katedrály St. Paula vyvolával u Britov pocit neporaziteľnosti, ale u Nemcov predstavu víťazstva. Pre nezúčastneného a neutrálneho aktéra to bol obrázok ničenia s výstražným podtónom.

Zámer knihy *World War II. a photographic history* v sprievodnom preklade Dany Vaněčkovej má jasný zámer a cieľ. Byť memento. 900 čiernobielych fotografií pripomína, čo je to vojna, zároveň však je holdom zloženým práci vojnových fotografov, ktorí v neľahkých a stresových podmienkach vykonávali svoje povolanie a tak trochu aj poslanie.

Fotografie pokrývajú bojiská od polárneho kruhu až po tichomorské džungle. V knihe sú rozdelené do dvoch tematických celkov. Prvý približuje vojnový konflikt v Európe pod názvom *Vojna proti fašizmu*. Druhý sa zaoberá tichomorskou a východoázijskou oblasťou s názvom *Vzostupy a pády japonského impéria*.

Fotografovia plnili svoju ťažkú úlohu zodpovedne. Mnohí pôsobili v prvej línii „vyzbrojení“ len svojím pracovným nástrojom – fotoaparátom. Neraz aj za cenu vlastného života sa snažili vykonať svoju prácu tak, aby jej výsledný efekt mal pravdivú dokumentačnú a presvedčivú hodnotu. To však sku-

točne môžu posúdiť a precítiť len tí, čo dané podmienky skutočne aj prežili.

Daily Mirror uverejnil v apríli 1940 fotografie Bergenu. Jeho čitatelia sa tým stali účastníkmi bojovej akcie. V USA uverejňoval fotografie z bojísk *Life*, v Nemecku *Signal*, vo Veľkej Británii *Post Picture*. Akčné, adrenalínové fotografie sa robili s fotoaparátmi „do vrečka“. Ich preprava bola rýchla a nenáročná.

Fotografovanie v druhej svetovej vojne malo svoje zákonitosti a podliehalo rôznej motivácii. Goebbels vytvoril zvláštne dokumentárne družstvá, ktoré pripravovali a odvážali materiál na letiská, aby ho čo najrýchlejšie prepravili na stanovené miesto určenia. Každý Nemecký fotograf, ktorému chýbalo ideologické nadšenie, bol poslaný na východný front. Kto na sovietskej strane robil porazenecké snímky, bol popravený. Na demokratickom Západe svedčil o zvláštnom postoji voči vojnovým fotografom hodnotný systém. Americkí fotografovia z časopisu *Life* mali hodnotu plukovníkov, kým ich britskí kolegovia fotografovali v hodnosti seržantov. Technické vybavenie fotografov bolo oproti dnešku, samozrejme, chudobnejšie. Prístroje nemali zoom, alebo teleobjektív. Veľké množstvo fotografií sa aranžovalo za frontom. Cenzúra bola veľmi prísna a ostražitá. Známý je prípad fotografa časopisu *Life* Roberta Capa, ktorý sa vylodil s prvou inváznou vlnou v Normandii na pláži Omaha, nafotil množstvo naturalistických obrázkov, podarilo sa mu prežiť a vrátiť sa bez ujmy na zdraví späť do bezpečia. V ten istý deň sa dostal do Londýna, kde filmy vyvolal. Z jeho diela sa zachovalo 11 rozmazaných obrázkov. Ostatné vraj zničilo vysoké teplo v miestnosti, kde filmy vyvolával. Zvláštny osud fotografií, ktoré Capa získaval za cenu straty vlastného života. Alebo zapracovala cenzúra? Každopádne, isté je jedno. Ich obsah určite nedvíhal umelecké nadšenie, ale žalúdok.

Aj vojnoví fotografovia mali svoje hviezdy. Zo známych mien spomeňme Carla Mydansa, fotografa sovietsko-fínskej vojny; Berta Hardyho, fotografa Blitzu nad Londýnom; Georga Rodgera, fotografa bojov v severo-africkej púšti; Alpha Morseho, fotografoval

boje na Guadalcanale; Eugena Smitha, fotografoval boje v Tichomorí; Jevgenija Chaldej, svedka dobývania Berlína; Roberta Capu fotografa prvej inváznej vlny v Normandii. Zvláštne miesto prináleží japonskému miestnemu fotografovi Jošito Macugišemu, ktorý fotografoval atómový výbuch v Hirošime.

Druhá svetová vojna bola totálnou vojnou. Neodohrávala sa len medzi armádami. Postihla aj civilné obyvateľstvo, ktoré sa ocitlo v prvej bojovej línii. Na druhej strane fotografie už upevňovali image vodcov, napr. Hitlera, ktorý si na to aj potrpel. Kniha nekončí dobytím Berlína a kapituláciou Japonska. Záverečná kapitola má názov *Dôsledky*. Poukazuje na to, k čomu táto svetová vojna viedla. Od Norimberského procesu, k studenej vojne s blokádou Berlína, ktorý si medzi sebou rozdelili víťazné mocnosti.

Dnes naše generácie neznalé vojny, podľa všetkého neprecítia výpovednú silu fotografií, ktoré sú v publikácii. Otupujú nás prenosy vojnových operácií v televízii aj keď s príslušným, cenzúrou určeným, časovým odstupom. Navyše obrázky, či už statické alebo pohyblivé, vnímame za bezpečným monitorom obrazovky, tisícky kilometrov vzdialení od miesta konfliktu.

R. Hoza

BARBIER, M. K.: KURSK. NEJVĚŠTÍ TANKOVÁ BITVA SVĚTOVÝCH DĚJIN. Praha : Ottovo nakladatelství, 2004, 176 s.

Obrazovo-textová publikácia o bitke, v ktorej Nemecko utrpelo strašnú ranu a definitívne stratilo iniciatívu na východnom fronte. Ambiciózny Hitlerov plán, „operácia Zitadelle“, mal odstrániť nakopené problémy nemeckej armády a otočiť priebeh vojny v ZSSR. Hitler nepočúval odborné pripomienky generálneho štábu, ktorý navrhoval zaviesť taktiku pružnej defenzívy. Generáli túžili po dlhšom ústupe na dobre opevnenú líniu, pričom by sa odpútali od sovietskej armády a zreorganizovali svoje jednotky na opätovný útok.

Pred Kurskom Goebbels propagandisticky vyhlasoval, že sovietska armáda dokáže víťaziť len v zimnom období. Kursk vyvrátil tieto tvrdenia a nemecká armáda doplatila na útočnú taktiku tvrdohlavo presadzovanú Hitlerom. Spoľahol sa na tankové jednotky, ktoré mali pri Kursku bojovať s novými typmi tankov. Tento ťah však nevyšiel tak ako si predstavoval, pretože sovietska rozvedka sa v dostatočnom predstihu o týchto nových typoch tankov dozvedela. Nepriaznivo zapôsobilo na nemecké jednotky aj niekoľkonásobné odkladanie začiatku letnej ofenzívy. Nemecká dokonalosť v tomto prípade prekvapujúco zlyhala. Do boja boli poslané mechanizmy, ktoré neboli spoľahlivo otestované. Mnohé tanky kvôli poruchám ani na bojisko nedošli. Sovietska vojenská škola vyzrela aj po taktickej stránke. Nemecké velenie si tajne želalo, aby ako prvý udel ich protivník. Sovietske vrchné velenie pôvodne zvažovalo prvý úder, pretože príklad Stalingradu vábil, ale nakoniec pristúpilo pod prísny utajením na budovanie pevnej a hlbokkej obrany. Už samotné mínové polia na prvom úseku výrazne spomalili razantný nástup nemeckých tankových jednotiek. Sovietska strana navyše poznala presný dátum a hodinu, keď nemecké jednotky mali začať s útokom. Tesne pred jeho začatím vykonalo sovietske delostrelectvo a letectvo preventívnu paľbu (kontrapodgotovku). Tým sa im podarilo o pár hodín oddialiť začiatok nepriateľského útoku. Prepracovaná a starostlivo pripravená obranná línia zadržala nečakane nemecké útoky hneď v prvý deň, takže ten postúpil vpred o pár kilometrov iba na niektorých úsekoch. Napriek technickej prevahe, ktorej si boli Nemci vedomí, ich útok nedosiahol plánované ciele.

Kurský výbežok predstavoval v pláne Citadela výčnelok, cez ktorý sa mali nemecké jednotky opäť dostať do nástupných pozícií smerom na Moskvu. Hitlerove predstavy však siahali ešte ďalej. Operáciou sa mali získať sovietski zajatci potrební na práce v Nemecku a zabezpečenie cesty k ropným poliám na juhu ZSSR. Po úspešnom zakončení operácie pri Kursku malo prebehnúť konečné dobytie Leningradu, spojenie s Fínskom a bleskové obsadenie Švédska. Plánovalo sa aj obsadenie

Španielska, aby sa predišlo vylodeniu Spojencov na Pyrenejskom polostrove. Skutočne aj dnes ťažko odpovedať na otázku, či bolo v silách Nemecka takúto sériu krokov prakticky zrealizovať.

Sovietske velenie určilo priority bitky v Kurskom oblúku. Najskôr vydržať úder a potom vykonať protiúder v rámci operácie Kutuzov. Celú letnú ofenzívu plánoval a viedol generál Žukov, ktorý patril medzi tých sovietskych vysokých dôstojníkov, ktorých uznávali aj Nemci.

Obidve strany, vedomé si dôležitosti bojov v kurskom oblúku, venovali náležitú pozornosť aj ideologickej príprave vojakov. Keďže išlo o súboj armád štátov s totalitnou vládou, vojaci či už v menšej alebo väčšej miere boli ideologicky sfnatizovaní. Ukázalo sa to hlavne na sovietskej strane, kde mnohí vojaci vedomí si technickej prevahe nepriateľa, vrhali sa s granátmi pod tanky.

Nemci sa snažili prekonať ťažkosti a nekompromisne útočili, ale naplniť plán operácie Citadela, čiže spojenie obidvoch nemeckých obchvatných krídiel východne od Kurska, sa im nepodarilo. Odolnosť rozumne rozostavenej sovietskej obrany zvyšovala obetavosť protitankových delostrelcov. Boje v kurskom výbežku trvali týždeň a v ich priebehu sa nemecké velenie dozvedelo o vylodení Spojencov na Sicílii. Aj napriek tejto nepriaznivej skutočnosti Hitler prikázal pokračovať v oblasti Kurska v útoku.

Sovietske velenie sa priučilo ešte jednej taktickej záležitosti. Už nebránilo pozície do posledného vojaka, ale v pozadí stáli silné zálohy, v prípade Kurska to boli jednotky Stepného frontu, pripravené kedykoľvek zasiahnuť v prípade prelomenia obrannej línie.

Nemci sa museli od začiatku vyrovnávať s nepriaznivým priebehom a vývojom. Na severnom obchvatnom krídle museli použiť zálohy hneď na sklonku prvého dňa operácie. Aj to svedčí o urputnosti bojov na sovietskej obrannej línii. Na južnom obchvatnom krídle došlo k použitiu záloh o niečo neskôr, pri poslednej snahe o prielom, v najväčšej tankovej bitke druhej svetovej vojny – pri Prochorovke. Na tomto úseku mali prielom uskutočniť elitné tankové zbory zbraní SS. Proti ich oceľovej

pästi nasadilo sovietske velenie rovnako silnú oceľovú päšť. Na dvoch miestach pri dovedy neznámej dedinke sa stretol najväčší počet tankov. Pri Prochorovke vystúpili najavo slabiny nemeckej armády. Posádky tankov už boli príliš unavené po niekoľkodňových bojoch a preukázala sa zradnosť tzv. rozriedenia divízií. V praxi to znamenalo, že do bojov síce bolo nasadených, čo do počtu, mnoho divízií, ale nie v predpísaných tabuľkových stavoch mužstva a techniky.

Kniha sa v prvej kapitole zameriava na napadnutie ZSSR v roku 1941, postupuje bitkou pri Stalingrade až sa dostáva v druhej kapitole k prípravám na bitku o Kurský oblúk. Až potom nasleduje opis samotnej operácie Zitadelle. Pozornejšieho čitateľa možno prekvapí fakt, že v knihe pochádza drvivá väčšina obrázkov z nemeckých zdrojov. Textovú časť knihy preložil Ivan Brož. V závere si priaznivci štatistik nájdu podrobný prehľad jednotiek, ktoré sa zúčastnili bojov pri Kursku.

R. Hoza

PICER, M.: *SNIPER: The techniques and equipment of the deadly marksman.* London : Salamander Books Limited. 2002, 141 s.

Autorom knihy, ktorú možno preložiť: *Ostreľovač. (Techniky a vybavenie smrtonosného strelca)*, je dôstojník britskej armády, ktorý už takmer 20 rokov slúži ako ostreľovač. Vyučoval ostreľovačstvo nielen príslušníkov britskej armády, ale aj mnohých vojakov ozbrojených síl iných krajín. Jeho nadšenie a talent využila tiež americká námorná pechota. A postupne i sám asistoval pri výcviku iných ostreľovačov námornej pechoty. Spolupracoval tiež s prieskumnými zložkami materskej jednotky. Autor približuje pôsobenie ostreľovača v nebezpečných samotárskych misiách, mnohokrát ďaleko od vlastných síl, hlboko v území nepriateľa, alebo v utajenom úkryte mestského prostredia s početným výskytom teroristov. V minulosti, píše, ho s miernym pohrdaním označovali za profesionálneho zabijaka, najmä ľudia, ktorí si ho predstavovali ako masko-

vaného strelca ukrytého v korunke stromu ostreľujúceho približujúcich sa vojakov jedného za druhým. Píše, ostreľovač je najsmrtonosnejší vojak na bojisku, ktorého najnebezpečnejším nepriateľom je iný ostreľovač. Nie je len znamenitý strelec, vyzná sa tiež ako spôsobiť nepriateľovi paniku a zmätok a získať čas či miestnu prevahu pre vlastné sily. V súčasnosti sa prístup veliteľov k ostreľovačom značne zmenil. Oceňujú jeho jedinečné schopnosti zastaviť celý prápor dôkladným vyradením nepriateľského veliteľa a komunikačného vybavenia, či kľúčových osôb, alebo dokáže zničiť dôležité zbrane. Autor sa v knihe venuje podrobnej analýze ostreľovačovho poslania. Opisuje celý proces intenzívneho odborného výcviku, ktorému sa musí každý ostreľovač podrobiť. Rovnako približuje techniky maskovania od hlavy až po päty a taktiež rôzne spôsoby ukrývania. Dôležitou súčasťou ostreľovačovho výcviku je zložitá strelecká technika, ďalej schopnosť operovať v každom teréne, počínajúc arktickým prostredím, končiac púšťou, od otvoreného priestoru po mestské centrum a v každom počasí. Na základe rozsiahlych odborných skúseností, ktoré nadobudol s väčšinou svetových ostreľovačských pušiek, hodnotí najčastejšie používané ostreľovačské zbrane a vybavenie. Zrozumiteľný a pútavý text dopĺňajú špeciálne nákresy a detailné fotografie, prevažne farebné. Dielo je výbornou príručkou nielen pre príslušníkov armády, ale aj pre športových strelcov, ako aj pre bežného čitateľa.

Hneď na začiatku publikácie autor zhŕňa 15 bodov ostreľovačovho kréda, ktoré má posilniť jeho bojovú morálku.

Po predhovore sa autor postupne venuje v piatich symbolicky označených predeloch arabskou číslicou: úlohe ostreľovačov, výberu a výcviku, maskovaniu a krytiu, streleckým technikám a taktickému nasadeniu. Z hľadiska proporcie najväčší rozsah je venovaný téme výberu a výcviku. Možno tu nájsť aj historický exkurz vývinu ostreľovačovho pôsobenia v jednotlivých historických obdobiach.

Neodmysliteľnou súčasťou výcviku je pozorovanie, ktorého zmyslom je lokalizovanie nepriateľa. Docieľuje sa to jednak bystrým zrakom, aj dostupnými optickými pomôckami

a tiež výbornou znalosťou prírody. Je prirodzené, že k základným prvkom poznania prírody je naučiť sa rozpoznávať reakcie zvierat na blížiaci sa nebezpečenstvo. K tejto praxi patrí aj pozorovanie v noci. Sú tu priblížené pomôcky na nočné pozorovanie. Dôležitou súčasťou pozorovania je vedenie streleckého denníka. Sú v ňom rady ako narábať s uvedenou optikou a starostlivosťou o ňu. Tento pozorovateľský výcvik je pre ostreľovačov veľmi náročný a mnohí v ňom zlyhávajú. K pozorovaniu patrí aj odhadovanie vzdialeností. Veľmi zaujímavá metóda odhadovania vzdialeností pomocou meracích jednotiek sa zakladá na tom, že si ostreľovač predstavuje známu vzdialenosť a porovnáva ju so vzdialenosťou medzi ním a terčom. Napríklad si ostreľovač vizuálne predstaví, koľko futbalových ihrísk sa vojde do vzdialenosti, ktorú odhaduje. Tento výcvik sa vykonáva vo všetkých typoch terénu.

Výcvik sa tiež orientuje na tieto sféry: komunikačné prostriedky a postupy, rozpoznávanie vybavenia, uniforiem, ochrana proti zbraňam hromadného ničenia, postup pri riadení nepriamej paľby, postup pri predsunutom navádzaní vzdušných síl, výcvik v bojovej streľbe z pištole, fotografické zručnosti.

Pri maskovaní vychádza z toho, že príroda poskytuje riešenie akéhokoľvek problému. Maskovanie má, prirodzene, smerovať k tomu, aby ostreľovač na seba nepriťahoval pozornosť. Autor sa rovnako sústredil na formy maskovania zvlášť v mestskom prostredí a zvlášť v otvorenom.

Veľká pozornosť je venovaná nielen štandardným, ale aj nekonvenčným streleckým polohám ostreľovača.

M. Stanová

POLIAN, P.: *AGAINST THEIR WILL: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR.* Budapest : Central European University Press, 2004, 425 s.

Knihy Pavla Poliana vychádza z autorovho systematického výskumu masových nútených migrácií v ZSSR. Pohyb miliónov ľudí po

teritóriu Sovietskeho zväzu nerozlučne patril k 70-ročnej ekonomickej, sociálnej a politickej histórii krajiny. Nie všetky migrácie patrili k núteným, otázkou ostáva, či boli aj úplne slobodné. Týka sa to napr. masového prílivu roľníkov do mestského prostredia v roku 1930. Otázne ostáva, či ich priebeh bol slobodný, alebo to bol útek z vidieka pred hladomorom, násilnou kolektivizáciou, porušovaním práv praktizovaných kolektívnymi formami a pod hrozbou politických represíí.

Svetová história pozná deportácie a nútené migrácie od staroveku. Najznámejšími vykonávateľmi deportácií boli Asýrčania, mimoriadne krutí starovekí bojovníci. Zo Starého zákona sú známe presídlenia Židov do Babylonu. Podobné praktiky sa vyskytli aj na opačnom konci Euroázie v 3. stor. pred Kristom. Čínsky cisár Qiu Shi Huang po poprave 500 učencov nechal do južnej Číny presídliť ich 100 000 rodinných príslušníkov. Nútený presun obyvateľov podrobených oblastí praktizovali aj Inkovia. Mimoriadne drasticky vyzneli interkontinentálne presuny čiernych obyvateľov Afriky za otrokov na americký kontinent.

V 20. storočí k násilným presunom možno zaradiť presuny robotníkov z východu Európy na územie tretej ríše, dekulakizáciu v ZSSR, alebo Maovu vidiecku kampaň v Číne.

Fenomén násilného presunu sa počas storočí podstatne nemenil. Podmieňovali ich politické a pragmatické faktory. Politické motívy predchádzali rebéliám, nespokojnosti obyvateľstva, prispievali k oslabeniu a potlačaniu protestov, alebo homogenizácii vybranej oblasti. Preto boli násilné presuny v dejinách také časté a prevládajúce. Navyše deportácie boli aj lacné, ale tragické pre ľudí, ktorí sa zmenili na tovar. Prevoz afrických obyvateľov poskytuje názorný príklad. Obchodníci s ľudským mäsom previezli v rozmedzí 16. – 19. storočia okolo 11 miliónov černochoch na americký kontinent. Ak k tomu pripočítame aj osoby, ktoré zahynuli počas poľovačiek, pochodov k pobrežiu, v prístavoch, alebo počas plavby loďou, počet ľudí postihnutých otroctvom sa zvýši na 15 miliónov. Aj napriek týmto masovým stratám „tovaru“ bol to lukratívny a výnosný obchod.

Polian v úvodnom historickom prehľade deportácií nevynechal ani územie cárskeho Ruska. Medzi komunity postihnuté násilnou migráciou patrili Židia, ale neboli jediní, ktorých to postihlo. Rovnaký osud postihol počas rusko-osmanskej vojny moslimskú populáciu čiernomorského regiónu (Turci, Tatári, Nogajovia), ktorá bola deportovaná z územia medzi riekami Prut a Dnester na Krym. Deportácie a praktizovanie nového osídľovania prebiehali počas vojny na Kaukaze, ktoré mali konsolidovať územia získané po ťažkých bojoch. Tisíce čečenských obyvateľov muselo opustiť úpätia hôr a prejsť do oblasti rovín, ktoré im vyhradili víťazní Rusi. Splynutie menších aulov do väčších celkov podkopalo vnútornú jednotu Čečencov. Pritom v strednej Ázii deportácie nahrádzalo extrémne zabíjanie civilistov.

Fenoméni deportácií neobišiel ani Balkán. Tento jav sa objavil po ukončení 2. balkánskej vojny medzi Bulharskom a Osmanskou ríšou. Jedna z najstrašnejších epizód týkajúca sa etnických čistiek sa odohrala v roku 1915 v Osmanskej ríši. Masaker obyvateľstva arménskeho pôvodu podnietil ich útek do Ruska. Obrovská migrácia postihla aj boľševické Rusko, keď z neho podľa rôznych odhadov emigrovalo od 1,5 až do 3 miliónov osôb.

Zaujímavá je kapitola, v ktorej Pavel Polian rozoberá problematiku neustálenej terminológie používanej pri bádaní nútených presunov.

Jadro knihy tvorí historicko-geografický výskum násilnej migrácie v ZSSR. Sovietske mocenské orgány, ktoré ich uskutočňovali, boli na to náležite vybavené právomocou platnou na území Sovietskeho zväzu. Nútená migrácia začala deportáciami kozákov v r. 1919 a trvala do polovice 50. rokov deportáciami tzv. príživníkov a parazitov. Stanovený totalitný migračný systém vychádzal v ZSSR z politických a ekonomických faktorov. Známe bolo „kulacké vyhnanstvo“, alebo totálna deportácia „potrestaných“ národov v období Veľkej vlasteneckej vojny.

Iný stupeň problematiky predstavuje medzinárodne vykonávaná nútená migrácia. Jej

obeťou sa taktiež stal vysoký počet ľudí. Nemecké okupačné sily deportovali do tretej ríše na nútené práce vyše 3,2 milióna sovietskych občanov. Na druhej strane deportácie etnických Nemcov z krajín juhovýchodnej Európy po skončení druhej svetovej vojny sú charakterizované ako dôležitý Stalinov pokus rozšíriť sovietsku vládu a ovládnuť tieto krajiny. Všetky tieto zdanlivo chaotické premiestňovania miliónov ľudí, demograficky aj ekonomicky poznačili postihnuté oblasti, ale aj celé krajiny.

Od spustenia deportácií až po koniec 80. rokov bola téma nútenej migrácie v ZSSR tabu. Informácie týkajúce sa deportácií a deportovaných osôb, pochopiteľne, neprenikali na verejnosť. Prvé nesmelé odhalenie podnietil v polovici 50. rokov Chruščov, vďaka odvahe odkryť Stalinov systém vládnutia. Vo všeobecnosti však platil zákaz publikovať „nepodstatné“ informácie o týchto záležitostiach. Ak k tomu došlo, ich informačná hodnota bola nekompletná a upravená. Po Brežnevovom nástupe komunistická strana rehabilitovala platnosť nariadenia neodhaľovať fakty o nútených migráciách. Napriek tomu sa z času na čas stalo, že komunistická strana strpela faktické zmienky odlišné od úradných interpretácií na túto tému.

Polian kritickým spôsobom spracoval a prezentoval v knihe množstvo prameňov a archívnych materiálov, ktoré sú svojimi podstatnými informáciami a dátami nevyhnutné pre študentov sovietskej histórie, ktorí sa zaoberajú dvoma historickými tragédiami miliónov sovietskych občanov v 1. polovici 20. storočia. Dekulakizácia a deportácie celých národov patria medzi najväčšie represívne operácie uskutočnené na spoločenských a etnických skupinách. Tieto udalosti, ktoré sú Rusom menej známe, tvoria jadro Polianovej knihy. Autor mal snahu postihnúť zaujímavé a originálne syntézy historického a geografického výskumu, ktoré spájali s chronologickým a priestorovým pohľadom.

Pôvodne ruský text knihy preložila do anglického jazyka Anna Jastržemska. Keďže o týchto tragických udalostiach je stále napísaných iba niekoľko vedeckých prác,

Polianova kniha predstavuje ďalší vzácny prírastok k tejto problematike.

R. Hoza

CHOVANEC, J. – PALÚŠ, I.: LEXIKÓN ÚSTAVNÉHO PRÁVA. Bratislava 2005.

Rady právnickej odbornej literatúry rozšírila nová publikácia autorov prof. JUDr. J. Chovanca, CSc. a prof. JUDr. I. Palúša, CSc. s názvom *Lexikón ústavného práva*. Ide o jednu z mála publikácií tohto druhu. Autori sa v nej pokúsili heslovitým spôsobom objasniť celú podstatu ústavného práva ako odvetvia verejného práva. Čo sa týka adresátov publikácie, kládli si za cieľ oslovit' i širšiu laickú, nielen odbornú verejnosť, a tomu je prispôsobený i výber hesiel. Práca je obsiahnutá na 261 stranách, lexikón pozostáva zo 166-tich hesiel zostavených v abecednom poradí, vhodne ich dopĺňa a publikáciu uzatvára platný text Ústavy SR (ústavný zákon č. 460/1992 Zb., vrátane následných piatich novelizácií, pričom novelizovaný text je vyznačený odlišným spôsobom písma).

Z obsahového hľadiska práca zahŕňa viaceré aspekty, autori veľmi prehľadne a systematicky na vysokej odbornej úrovni podali výklad jednotlivých hesiel. Celú materiu publikácie je možné rozčleniť na viacero skupín.

V prvom rade je predložená stručná analýza Ústavy SR a ústavných inštitútov, ako sú napr. Národná rada SR, prezident SR, vláda, súdy a Ústavný súd SR, prokuratúra, verejný ochranca práv, územná samospráva a pod. Ústava SR je objasňovaná vo viacerých rovinách, a to jednak v jej formálnom (schválenie, platnosť, účinnosť), ako aj v materiálnom zmysle (štruktúra a demokratické princípy, na ktorých stojí). Značná pozornosť je venovaná aj jej podstatným novelizáciám. V tejto časti by, snáď, prínosom bola rozsiahlejšia konkretizácia a rozšírenie ústavných inštitútov. Akceptujem však v úvode naznačený smer publikácie nezahrnúť materiu vyčerpávajúcim spôsobom, ale skôr poskytnúť priestor pre ďalšie nápady.

Ďalšou skupinou sú heslá zaoberajúce sa štátnym zriadením, ako je forma štátu, forma vlády, federácia, konfederácia, jednotný či zložený štát, verejná správa a pod. Tieto heslá stručným, no obsahovo dostatočným spôsobom približujú fundamentálne tézy. Sú dobrým základom pre laikov i študentov, ktorí si potrebujú ujasniť ich význam. Z tejto skupiny osobitne vyberám heslá dotýkajúce sa volieb a volebného práva, keďže sa im autori venovali dosť podrobne. Poukazujú na aktívne a pasívne volebné právo, analyzujú základné princípy volebného práva, kvórum, volebný mandát, volebnú sústavu a pod. Keďže základom pre voľby do NR SR je proporcionálny volebný systém, dostatočným spôsobom charakterizujú tento systém a obohacujú ho uvedením jednotlivých metód na prerozdelenie mandátov.

Prínosnou časťou lexikónu sú heslá približujúce základné prvky anglo-amerického právneho systému, ako sú anglo-americký systém miestnej správy, anglo-americký systém súdництва, due process of law, habeas corpus act, premena ústavy impeachment, interpretačné doktríny ľudských a občianskych práv, či Marschallova doktrína a ďalšie. Keďže SR je už súčasťou celku, v ktorom má významné miesto anglo-americká kultúra, považujem za dôležité, ba priam nevyhnutné ovládať, alebo aspoň mať po ruke podstatu tejto kultúry. Navyše, súčasťou prameňov práva SR, teda noriem zaväzujúcich k určitému správaniu sa, sú aj rozhodnutia Európskeho súdneho dvora, čo je prvok typický práve pre túto oblasť. K lepšiemu pochopeniu tejto materie určite prispieva aj zaradenie niektorých opozitných hesiel vlastných európskemu kontinentu, napr. kontinentálny systém miestnej správy, kontinentálny systém súdництва, čo zároveň pridáva odbornému spracovaniu na kvalite.

Osobitné miesto v práci majú heslá, ktoré by sme mohli označiť ako vysoko špecializované. Mám tu na mysli fakt, že ide o heslá konkretizujúce určitý špecifický jav a predpokladajúce už aspoň základné zvládnutie materiu ústavného práva, napr. filibustering, delegované zákonodarstvo, klauzula večnosti, núdzový stav zákonodarstva, write of

certiorary, legislatívne maximum a pod. Túto skupinu hesiel určite ocení časť čitateľov, ktorá sa hlbšie venuje problematike ústavného práva.

Ďalšiu skupinu tvoria heslá objasňujúce pojmy, ktoré sú bežne používané v masmédiách i medzi laickou verejnosťou v hovorovej reči, avšak často bez vysvetlenia významu, teda niekedy aj nesúvisiace s kontextom, napr. demokracia, populizmus, politika, pravica, ľavica, interpelácia a ďalšie. Osvojenie a používanie týchto pojmov v ich skutočnom význame by nepochybne zvýšilo kredit toho, kto ich používa.

Autori nezabudli ani na heslá zaoberajúce sa výlučne teoretickými otázkami, ktoré prispievajú k vydvihnutiu podstaty a zmyslu samotného ústavného práva. Sú to napr. funkcie ústav, základné princípy Ústavy SR, prirodzenoprávne poňatie základných práv a slobôd, či parlamentná a prezidentská vládna forma. Táto časť vnáša do práce potrebnú dávku vedeckosti a je dôležitá aj z toho pohľadu, že konkrétne ústavnoprávne inštitúty a vzťahy je možné plne pochopiť a aplikovať len po zvládnutí teoretických pojmov.

Určítym obohatením publikácie sú heslá s filozoficko-ústavným charakterom, ako je dobro a zlo, moc, násilie, sloboda, šťastie, vina a pod. Ujednotenie si týchto pojmov v kontexte ústavného práva umožňuje čita-

teľovi problematiku ústavného práva vnímať z komplexného hľadiska.

Publikáciu ako celok hodnotím veľmi pozitívne. Výberom hesiel a ich objasnením autori naplnili cieľ, ktorý si v úvode vytýčili, a to poskytnúť základné odborné-teoretické poznatky z ústavného práva a štátovedy. Je veľkým prínosom, že sa takáto publikácia stala dostupnou pre verejnosť, nakoľko význam ústavného práva v dnešnej dobe narastá. Toto odvetvie práva naberá na hodnote a stáva sa príľnavejším k ostatným odvetviám. Tento fakt predurčila už samotná (aj keď ešte neratifikovaná) zmluva zakladajúca ústavu Európskej únie, ktorá v norme najvyššej právnej sily skĺbila skoro všetky právne odvetvia. Tým posilnila jeho trend približovania sa ku každodennému praktickému využívaniu. Z toho pohľadu je teda nevyhnutné pre predstaviteľov štátu, odborníkov právnikov, ekonómov, zamestnancov štátneho i súkromného sektora, ktorých sa akýmkoľvek spôsobom dotýka aplikácia ústavných noriem či už európskeho alebo slovenského právneho systému, mať základné pojmy a inštitúty ústavného práva zvládnuté na maximálnej možnej úrovni. Práve k uvedenému môže veľmi dobre napomôcť táto publikácia, ktorá v komplexnom celku zjednocuje základné termíny ústavného práva a vyplňa tým doterajšiu medzeru v literatúre tohto druhu na Slovensku.

A. Krunková

OBSAH VOJENSKEJ HISTÓRIE ZA ROK 2005

ŠTÚDIE

BAKA, I.: Slovensko vo vojne proti Poľsku v roku 1939.....	3/2005/26
BYSTRICKÝ, P.: Mocenský zápas o neskorootantské Sirmium	2/2005/3
HETÉNYI, M.: Ilegálne prechody štátnej hranice v nitrianskom úseku v rokoch 1938 – 1945	2/2005/55
JUROK, J.: Čeští husitští a katolíčtí kondotieri z Moravy na Slovensku v 15. storočí (období husitských výbojů)	3/2005/3
JUROK, J.: Čeští husitští a katolíčtí kondotieri z Moravy na Slovensku v 15. storočí (období bratříků)	4/2005/3
KÁRPÁTY, V.: Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy 1944 – 1945. (Organizácia a aktivity)	4/2005/44
KOWALSKÁ, E.: Ozbrojená moc v procese rekatolizácie (náčrt problematiky)	2/2005/45
LACKO, M.: Pôsobenie a osud partizánskeho oddielu Bohdan Chmeľnický	2/2005/72
LACKO, M.: Generál s legendou na začiatku kariéry (Pavol Marceľ a jeho pád do zajatia v januári 19443 na Kaukaze).....	4/2005/16
LYSÝ, M.: Nemecké výboje proti Uhorsku v 11. storočí	2/2005/22
OLEJKO, A.: Bojová činnosť 56. pozorovacej eskadry armády Karpaty nad Slovenskom v obrannej vojne roku 1939	1/2005/23
PECINA, J.: Poľné delostrelectvo Rýchlej divízie 1941 – 1942 (od Kyjeva po riekou Mius).....	1/2005/56
PEJS, O.: Vojenští duchovní v Čs. samostatné obrněné brigádě ve Velké Británii (1943 – 1945).....	4/2005/30
SEGEŠ, D.: Vojensko-politické aktivity Karola Sidora od 14. marca do 1. septembra 1939 na pozadí slovensko-poľských vzťahov	1/2005/3
SZÁRAZ, P.: Bezpečnostná politika Španielska v prvých rokoch druhej svetovej vojny (1939 – 1943).....	3/2005/47
SCHVARC, M.: Organizácia spravodajskej činnosti nemeckej Bezpečnostnej služby (Sicherheitsdienst – SD) na Slovensku od roku 1939 do vypuknutia SNP	1/2005/41
ŠUMICHRAS, P.: Letovy Š-328 v slovenských Vzdušných silách 1939 – 1944	3/2005/65
VACULÍK, J.: Volyňští Česi v 1. československém armádním sboru v SSSR.....	1/2005/74

PERSONÁLIE

CHORVÁT, P.: Generál Branislav Manica (1894 – 1980)	3/2005/82
--	-----------

DOKUMENTY A MATERIÁLY

FRIEDL, J. – ŠRÁMEK, P.: Pokus o československo-poľské vojenské sblíženie v březnu 1938	4/2005/92
---	-----------

Vojenská história

GRAUS, I.: Hradní kapitáni a puškárski majstri v službách mesta Banskej Bystrice v 16. storočí	4/2005/60
HAUSNER, G.: Vojenskohistorická spisba v ranonovovekom Uhorsku.....	4/2005/67
CHORVÁT, P.: Československé stáله opevnenia na Slovensku v zornom poli dobovej maďarskej vojenskej publicistiky	1/2005/94
CHORVÁT, P.: Poľská armáda na prahu druhej svetovej vojny a jej obranné zoskupenia na hraniciach so Slovenskom	2/2005/102
JAKEŠOVÁ, E.: Slovenskí vystařahovalci – civilní zajatci v Kanade (1915 – 1916).....	4/2005/83
KUNEC, P.: Sporný pobyt Mórica Beňovského v Spojených štátoch amerických v rokoch 1779 – 1780.....	2/2005/92
PEKÁR, M.: Prípravy Slovenska na vojnu proti ZSSR a ich vplyv na pomery v Šarišsko-zemplínskej župe	1/2005/103
PURDEK, I.: Vznik, vývoj vojenskej symboliky Armády (Ozbrojených síl) Slovenskej republiky	4/2005/109
SCHVARC, M.: Správa Franza Karmasina pre Volksdeutsche Mittelstelle o jeho pobyte na východnom fronte v dňoch 1. – 14. júla 1941.....	4/2005/102
SLEPCOV, I.: Obete Dukly vo svetle sporu o počte ľudských strát Červenej armády v druhej svetovej vojne	2/2005/116
TURZA, P.: Obrnený transportér OT-62.....	3/2005/99
VANĚK, O.: Orgány riadenia spravodajských, partizánskych a špeciálnych výsadkových skupín na území bývalého Československa	3/2005/105

RECENZIE

ČÁRSKY, V.: Nahliadnutia dejinám pod sukňu. (M. Lacko).....	2/2005/124
HART, B. L.: Válka z druhého břehu. Vzestup a pád německé armády očima Hitlerových generálů. (A. Maskalík).....	1/2005/121
Cholodnaja vojna 1945 – 1963 GG. Istoričeskaja retrospektiva. (M. Štefanský).....	4/2005/131
JABLONICKÝ, J.: Samizdat o odboji. Štúdie a články.(M. Syrný).....	1/2005/118
KOVÁČ, D. a kol.: Slovensko v 20. storočí. I. zv. Na začiatku storočia 1901 – 1914. (G. Dudeková)	1/2005/112
Nové zväzky edovaných dokumentov o holokauste na Slovensku. (I. Baka)	1/2005/115
LACKO, M.: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II. (I. Petranský).....	2/2005/127
MASLOV, A.A.: Zajetí sovětští generálové (osud sovětšských generálů zajatých Němci v letech 1941 – 1945). (P. Mičianik).....	2/2005/130
TSOURAS, P.G.: Německé tanky na východní frontě. Generál Erhard Raus a jeho tankové divize v Rusku 1941 – 1945. (A. Maskalík).....	3/2005/130

ANOTÁCIE, GLOSÝ

BABEROWSKI, J.: Rudý teror. Dějiny stalinismu. (B. Šeďová).....	1/2005/139
BARBIER, M. K.: Kursk. Největší tanková bitva světových dějin. (R. Hoza)	4/2005/143
BOYLE, D.: Druhá světová válka ve fotografiích. (R. Hoza)	4/2005/142
CÍLEK, R.: Krvavá předehra. (E. Jančo)	2/2005/140
DIZDAREVIČ, R.: Od smrti Tita do smrti Jugoslávie. (P. Száraz).....	2/2005/147
FORTY, G.: Velitelé tankových vojsk. (A. Maskalík).....	1/2005/138

Vojenská história

FREEDMAN, L.: Kennedy's Wars, Berlin, Cuba, Laos and Vietnam. (S. Michálek)	3/2005/168
GOING, Ch. – JONES, A.: Nad bojištěm D-Day. Zapomenuté svědectví. (R. Hoza)	1/2005/132
HANÁK, J.: Obsadenie Bratislavy 1918 – 1920. Kronika pamätných dní. (L. Jančo).....	1/2005/130
HART, L.: Dějiny druhé světové války. (R. Hoza).....	1/2005/136
HART, L.: Dějiny první světové války. (R. Hoza).....	2/2005/136
CHOVANEK, J. – PALÚŠ, I.: Lexikón ústavného práva. (A. Krunková)	4/2005/148
CHŇOUPEK, B.: Pogrom. Na sny sa nezomiera. (B. Šeďová)	2/2005/139
ISBY, D.C.: Hráz proti invazi. Německá armáda v den D. (A. Maskalík)	4/2005/137
KAUTSKÝ, E. K.: Kauza Štefánik. Legendy, fakty a otázky okolo vzniku Česko-slovenskej republiky. (L. Jančo)	1/2005/131
KOROŠ, V.J.: Trahedija vijskovopolenych na okupovanej terytorii Ukrajiny v 1941 – 1944 rokach. (Roman).....	3/2005/164
LORD, W.: Dunkerský zázrak. (L. Jančo)	2/2005/145
LUKAS, J.: Hitlerovi žoldneři. (A. Maskalík).....	2/2005/144
McKEE, A.: Boje o mosty na Rýnu 1940, 1944, 1945. (A. Maskalík)	3/2005/166
MILLER, D.: Special forces. (M. Stanová)	2/2005/148
NAĐOVIČ, S.: Čelom vzad! (E. Hariň).....	1/2005/141
NEUMAYR, A.: Diktátoři v zrcadle medicíny. Napoleon – Hitler-Stalin. (B. Šeďová).....	4/2005/138
OHLEK, N.: Válka a mír ve středověku. (V. Dangl).....	2/2005/133
PICER, M.: SNIPER. The techniques and equipment of the deadly marksmen. (M. Stanová)	4/2005/145
Pod císařským práporem. Historie habsburské armády 1526 – 1918. (R. Hoza)	2/2005/134
POLIAN, P.: Against their will: The history and Geography of Forced Migrations in the USSR. (R. Hoza)	4/2005/146
RONCAL, M.: El asilo diplomático la guerar civil Española. (P. Száraz).....	2/2005/137
SAUNDERST, T.: Kóta 112. Normandie 1944. Bitva o řeku Odon. (R. Hoza)	1/2005/134
SCHOM, A.: Americký orel proti vycházejícímu slunci. (A. Maskalík).....	4/2005/140
SUCHÝ, P.: Reagan a říše zla, vývoj americké zahraniční politiky a vztahů mezi supervelmocami v letech 1981 – 1989. (S. Michálek)	3/2005/171
TAYLOR, P.: Insignie spojeneckých zvláštních jednotek 1939 – 1948. (R. Hoza).....	2/2005/142
Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945. (S. Michálek).....	3/2005/162

KRONIKA

5. medzinárodná vedecká konferencia Pracovnej skupiny vojenskej histórie Partnerstva za mier. (E. Hariň)	2/2005/151
Nová výstava Vojenského historického múzea v Budapešti. (P. Chorvát).....	2/2005/153

BIBLIOGRAFIA

Vojenské dejiny Slovenska. Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny. (B. Šeďová).....	3/2005/133
---	------------

Vojenská história

AUTORI ČÍSLA

PhDr. Jiří **JUROK**, CSc., Museum Novojičína, ulice 28. října 12, 7411 11 Nový Jičín,
Česká republika

PhDr. Martin **LACKO**, Filozofická fakulta Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave,
nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava

JUDr. Oldřich **PEJS**, Kafkova 53, 160 00 Praha 6, Česká republika

Mgr. Vojtech **KÁRPÁTY**, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
Ulica 17. novembra č. 1, Prešov

PhDr. Igor **GRAUS**, Štátny archív v Banskej Bystrici, Komenského 26, 97401 Banská Bystrica

PhDr. Gábor **HAUSNER**, A Hadtörténeti intézet és Múzeum folyóirata,
2 – 4 Kapisztrán tér 1014 Budapest, Maďarská republika

PhDr. Elena **JAKEŠOVÁ**, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Jiří **FRIEDL**, PhD., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Vlašská 9, 118 40 Praha 1, Česká republika

Mgr. Pavel **ŠRÁMEK**, PhD., Státní okresní archiv v Chrudimi, Filištínska 37, 537 01 Chrudim

Mgr. Michal **SCHVARC**, SNM – Múzeum karpatských Nemcov, Žižkova 14, 811 09 Bratislava

Dr. Imrich **PURDEK**, Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Vojenská história

UPOZORNENIE REDAKCIE

Odovzdávanie rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajú, resp. posielajú zásadne na disketách v textových editoroch Word 6.0, Word 97, v iných len na základe dohovoru. Poznámky je potrebné uvádzať až za text štúdie, nie pod čiarou. K diskete je potrebné priložiť jeden tlačенý exemplár príspevku. K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu, telefonický kontakt, e-mailovú adresu.

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Poznámkový aparát a citovanie

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690, ktorá obsahuje aj Národnú prílohu, je potrebné pri citáciách rešpektovať aspoň jej základné zásady. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹VÁROŠ, M.: Posledný let generála Štefánika. Bratislava : International, 1994, s. 56.

²PEJSKAR, J., ed.: Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ŠPIRKO, D. – LUPTÁK, M.: Obrana bratislavského predmostia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In: Vojenská história, roč. 6, 2002, č. 1, s. 9-10.

⁴DEIGHTON, L.: Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque. Prel. Z. Kárník. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵PEJSKAR, ref 2, s. 97.

– v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref 2, s. 93.

– autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, D. a i. (a iní) alebo ŠPIRKO, D. et al. (et alii)

– v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha; Bratislava : Argo; Concordia, 1999

– údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu – skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

– pri odkaze na archívny prameň uvádzať skratky: f. (nie fond)

šk. (ako škatuľa, nie krabica)

č. j. (s medzerou)

VÚA – VHA Praha, f. ....; pozri tiež PEJS, O.: ...

Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

Čísla poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

Adresa redakcie: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava.

☎ 02/48 207713

E-mail: stanovam@mod.gov.sk

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

OBSAH

Štúdie

JUROK, Jiří: Čeští husitští a katoličtí kondotiéři z Moravy na Slovensku v 15. století (období bratříků)	3
LACKO, Martin: Generál s legendou na začiatku kariéry (Pavol Marcely a jeho pád do zajatia v januári 19443 na Kaukaze)	16
PEJS, Oldřich: Vojenští duchovní v Čs. samostatné obrněné brigádě ve Velké Británii (1943 – 1945)	30
KÁRPÁTY, Vojtech: Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy 1944 – 1945 (organizácia a aktivity).....	44
Dokumenty a materiály	
GRAUS, Igor: Hradní kapitáni a puškárski majstri v službách mesta Banskej Bystrice v 16. storočí.....	60
HAUSNER, Gábor: Vojenskohistorická spisba v ranonovovekom Uhorsku.....	67
JAKEŠOVÁ, Elena: Slovenskí vysťahovalci – civilní „zajatci“ v Kanade (1915 – 1916)	83
FRIEDL, Jiří – ŠRÁMEK, Pavel: Pokus o československo-polské vojenské sblížení v březnu 1938	92
SCHVARC, Michal: Správa Franza Karmasina pre Volksdeutsche Mittelstelle o jeho pobyte na východnom fronte 1.–14. júla 1941	102
PURDEK, Imrich: Vznik, vývoj vojenskej symboliky od vzniku Armády (Ozbrojených síl) Slovenskej republiky	109
Recenzie	
Cholodnaja vojna 1945 – 1963 gg. Istoričeskaja retrospektiva. Sbornik statej. (M. Štefanský).....	131
Anotácie, glosy	137

INHALT

Studien

JUROK, Jiří: Tschechische Hussiten und katholische Kondotieren aus Mähren in der Slowakei im 15. Jahrhundert	3
LACKO, Martin: Ein General mit Legende am Anfang der Karriere (Pavol Marceľy und seine Gefangennahme im Januar 1943 in Kaukasus)	16
PEJS, Oldřich: Die Militärgeistlichen in der tschechoslowakischen sebstständigen bewaffneten Brigade in Grossbritannien (1943 – 1945)	30
KÁRPÁTY, Vojtech: Die Bereitschaftstruppen der Hlinkas Garde 1944 – 1945 (Organisation und Aktivitäten).....	44

Dokumente und Materialien

GRAUS, Igor: Burgkapitäne und Büchsenmacher in Diensten der Stadt Banská Bystrica im 16. Jahrhundert.....	60
HAUSNER, Gábor: Militärhistorisches Schrifttum in Ungarn in der Frühneuzeit.....	67
JAKEŠOVÁ, Elena: Die slowakischen Auswanderer – zivile Gefangenen in Canada (1915 – 1916)	83
FRIEDL, Jiří – ŠRÁMEK, Pavel: Versuch um eine tschechoslowakische-polnische Vernährung im März 1938.....	92
SCHVARC, Michal: Das Bericht von Franz Karmasin für die Volksdeutsche Mittelstelle über seinen Aufenthalt an der Ostfront in der Zeit zwischen 1. und 14. Juli 1941	102
PURDEK, Imrich: Entstand, Entwicklung und Gestaltung der Militärsymbolik seit dem Entstand der Armee der Slowakischen Republik (Bewaffnete Kräfte der Slowakischen Republik).....	109

Rezensionen	131
--------------------------	-----

Anotationen, Glossen	137
-----------------------------------	-----

CONTENTS

Studies

JUROK, Jiří: Czech Hussite and Catholic Condottieres of Moravia in Slovakia in the 15th Century (Period of „Bratriks“ /Brothers/)	3
LACKO, Martin: General with a Legend at the Beginning of his Career (Pavol Marcely and his Capture in January 1943 in Caucasia)	16
PEJS, Oldřich: Chaplains in the Czecho-Slovak Independent Armoured Brigade in Great Britain (1943 – 1945)	30
KÁRPÁTY, Vojtech: Readiness Detachments of Hlinka's Guard 1944 – 1945. (Organisation and Activities)	44

Documents and Materials

GRAUS, Igor: Castle Captains and Gunsmith Masters in Services of the Town of Banská Bystrica in the 16th Century.	60
HAUSNER, Gábor: Vojenskohistorická spisba v ranonovovekom Uhorsku	67
JAKEŠOVÁ, Elena: Slovak Emigrants – Civilian Prisoners in Canada (1915 – 1916)	83
FRIEDL, Jiří – ŠRÁMEK, Pavel: The Attempt on Military Rapprochement between the Czecho-Slovak and Polish Armies in March 1938	92
SCHVARC, Michal: Franz Karmasin's Report for Volksdeutsche Mittelstelle on his Stay in the Eastern Front on 1 – 14 July 1941	102
PURDEK, Imrich: Origination and Development of Military Symbols of the Army (the Armed Forces) of the Slovak Republic Reviews	109
Reviews	131
Annotations, Glossaries	137

VOJENSKÁ HISTÓRIA 4/2005

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo
Vydáva Ministerstvo obrany SR – Vojenský historický ústav

Na obálke: na fotografii najstaršie sochárske stvárnenie
venované pamiatke padlých príslušníkov 1. ČSAZ na Dukle

Redaktorka Mgr. Mária Stanová
Grafická úprava Alena Madajová

Redakčná rada: doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. (predseda),
členovia: PhDr. Michal Barnovský, DrSc., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc.,
PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc.,
PhDr. Vojtech Dangel, CSc. (podpredseda),
PhDr. Ivan Gosiorovský, PhDr. Marián Hronský, DrSc.,
PhDr. Vladimír Segeš, PhD., PhDr. Jan Štaigl, CSc., Dr. Peter Turza,
doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc., doc. PhDr. Oldřich Vaněk, CSc.

Schválené do tlače dňa: 13. decembra 2005

Registračné číslo 1713/97

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OPZ HS MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava